

II

1942, — 1943,

„Ово ти се јављам ја, Јово Станивук
грмечки вук,

То ти већ јависмо:
и које касарне спалисмо,
и пруге опарасмо,
и цесте прекопасмо,
и села ослободисмо,
и градове опколисмо.

Прољеће Крајину залијева ко медовина,
оре сложна позадина,
ко у једној њиви,
ко за једну воденицу, —
овога ћемо прољећа, друшкане, ко и ви
у земљи сијати крв и пшеницу!
Биће битке — спремај честитке!
Спремамо се (није да се хвалимо)
да се с брда у градове свалимо!"

Скендер Куленовић: Јово Станивук
нише писмо црвеноармејцу
Николају Ивановићу Крилову

ОД ПРВЕ КУХИЊЕ — ДО ОРГАНИЗОВАНОГ СНАБДИЈЕВАЊА

Када говоримо о нашој партизанској борби, ми обично говоримо о акцијама, плотунима, пушкама, митраљезима, топовима и слично. При томе често заборављамо на оне наше другове који су се старали о нашој исхрани и снабдијевању, заборављамо на наше интенданте и куваре, наше курире и телефонисте, на наше болничарке и санитет, а од чијег рада и одговорности су зависиле и наше акције и уништавање непријатеља, наше борацко извршавање задатака. Зато овдје хоћу да подсјетим на наше другове борце који су били задужени за те послове у току народноослободилачког рата.

Када смо се у оним првим данима устанка нас десетак бораца нашли у шуми, удаљени од наших кућа и села, дошао нам је МИЈТИК АНИЧИБ из села Грдановаца и донио нешто хране, брашна и једно јагње. За нас устанике било је то велико охрабрење. То је био и знак да народ мисли о нама и брине за нас. Истовремено нам је рекао да треба да се добро чувамо, јер да неки људи у селу говоре да нас треба издати усташама, јер ће они због нас бити побијени и попаљени.

Само неколико дана послје ове посјете, видјели смо да ми морамо организовати наш логор на неком погоднијем мјесту и обезбиједити редовну исхрану. Био је то логор више Мрђине куће у Јелашиновцима. Била је ту и једна мала пекара. Главни снабдјевач и економ нашег вода био је Стевица Црномарковић из Дабра. Сам је доносио или је слао у наш логор брашно и жито, грах и кромпир заклану или живу стоку. Ту су главни пекари и кухари били Добријевић Јаков и Радуловић Божидар. Врућу погачу, а понекад, када нисмо могли оставити положај, и осталу храну доносили су или слали на положаје.

Касније, када је нарастао број бораца и када је створено више водова и чета, свака од ових јединица имала је организовану своју кухињу и своју исхрану. На том послу налазили су се сада нови, најчешће старији другови, који су водили бригу о снабдијевању и нашој исхрани. Били су то вриједни и неустрашиви људи, који су знали шта значи бити гладан на положају и борити се даноноћно с бројнијим и надмоћнијим непријатељем. Захваљујући народу Подгрмеча и таквим друговима какви су били: Стевица Црномарковић, Сергије Тутуш и Јово Аврамовић из Дабра, те Јово Радановић, лугар, Јоја Врућинић и месар Јанко Врућинић из Јелашиноваца, ми борци у Подгрмечу, од првих устаничких дана, па до завршетка рата, нисмо никад били гладни. У нашем првом логору у Подгрмечу, чији је командант био Никола Срдић — Данић, ми смо имали не само врућих погача, меса без вагања и масти за резерву, кромпира, гра и купуса, па чак и соли, него смо имали и неколико бораца наоружаних и куварских пушака да се нађе за обезбјеђење логора.

При проласку из Рибника за Подгрмеч, у тим јесењим устаничким данима, у наш логор је свратио и друг Буро Пуцар са Шефкетом Маглајлићем. Било је то за њих, приликом њиховог првог доласка у Подгрмеч, велико и пријатно изненађење, не само због тога што су код нас ручали, него још више због тога што су се сусрели са једном комплетно организованом партизанском јединицом.

У том нашем првом логору, а и доцније, владао је закон да нико ко припада нашем логору не смије бити гладан и да логор мора увијек имати довољно хране у резерви.

Кувари и остали, који су се вртили у логору, а таквих је увијек било, у слободном времену су правили од сирових кожа опанке опуташе. Понекад су успијевали и да осуше кожу. Главни обућар био је Прошић Боле из Јелашиноваца. Мајсторски је знао да суче опуту. Иако су ти његови опуташе били добри, имао сам срећу да подерем само једне, а друге сам дао првом заробљеном Талијану, од којег сам узео ципеле. Обојица смо били задовољни: он није стријељан, а ја сам се заувјек курталисао опуташа.

Доцније, како се развијала наша борба и ширила слободна територија, како су бројно и организационо јачале наше јединице, ови први логори, куvari, и снабдјевачи израстали су у добро опремљене партизанске интендантуре и кухиње, у којима су радили на снабдијевању дивни другови: Стевица Црномарковић, Којица Вулин, Коста Дрљача, Јово Панрић и други. Знали су они да за борце у покрету припреме и суву храну, па се не сјећам ни једног случаја да је јединица, којом сам ја командовао, од првих устаничких дана до завршетка народноослободилачког рата, за-каснила на извршење борбеног задатка због хране или да је гладовала.

При Штабу Првог батаљона била је наша драга куварица Зина, поријеклом Рускиња, која је напредовала као куварица све до Штаба Корпуса.

Овим својим сјећањима на ове наше другове, од срца им дајем велико признање и одајем захвалност, јер без њихових напора и преданог рада не би ни јединице којима сам командовао тако успјешно извршавале своје задатке, па ни ја не бих постао ово што сам.

Миланчић Миљевић

ВОД ЗА ВЕЗУ ПРВОГ КРАЈИШКОГ НОП ОДРЕДА И ШЕСТЕ КРАЈИШКЕ НОУ БРИГАДЕ ДО СЕПТЕМБРА 1943. ГОДИНЕ

Још од почетка оружаног устанка у Подгрмечу 1941. године устаничке јединице одржавале су везу помоћу курира (курира — пјешака и курира на коњима), звучних и сигналних средстава. Истим средствима одржавана је веза између села ослобођене територије.

Развојем и организационим учвршћењем устанка развијала се и веза, поред осталог и употребом телефона. Већ крајем 1941. године, од малих сеоских партизанских одреда, формиран је Први крајишки НОП одред, састављен од партизанских чета, а од почетка 1942. године и батаљона. Штаб Одреда и већи број његових јединица налазили су се у Подгрмечу. Истовремено су у Подгрмечу били организовани народноослободилачки одбори, партијска организација, организација СКОЈ-а и омладине, жена (АФЖ) и т.д. У Подгрмечу су се од краја 1941. године налазила седишта окружних и среских комитета КП и СКОЈ-а.

Телефонска веза у Првом крајишком НОП одреду почела је да се уводи почетком 1942. године, онда када су наше јединице заплијениле

прва средства за везу. Међутим, због ограничених средстава и ова је, веза у почетку била веома ограничена. Тек у прољеће 1942. године, нарочито после ослобођења Приједора и Љубије и доласка Оперативног штаба за Босанску Крајину у Подгумеч, у Првом крајишком НОП одреду и на ослобођеној територији, телефонска веза почела је да се више примјењује и добила је велики значај. У то вријеме, тј. у мају и јуну 1942. године при Штабу Првог крајишког НОП одреда формиран је и први Вод за везу. У саставу овог Вода ушло је 27 бораца, углавном оних који су у бившој Југословенској војсци служили кадровски рок као везисти. Касније је у Вод за везу укључено још 25 омладинаца из Подгумеча и 3 бораца — везиста са Козаре, тако да је у августу 1942. године бројно стање Вода за везу износило 55 везиста. Командни састав првог Вода за везу Првог крајишког НОП одреда сачињавали су: Џакула Стево — командир, Меворах Гидо — политички делегат. Меворах је у Воду за везу остао крајко вријеме и умјесто њега на дужност политичког делегата дошао је Гркуља Саван. Командири одјељења били су: Веселиновић Драго, Јелача Михајло, Мајкић Јово и Сердар Мићо.

Вод за везу образовао је Центар везе, који се најприје налазио у Мајкић Јапри, а затим у Лушци Паланки. У Центру везе при Штабу Првог крајишког НОП одреда обједињаване су све врсте веза, тј. телефонска, курирска и сигнална. У току љета 1942. године телефонска веза се веома развила због тога што су јединице Одред заплијениле веће количине средстава за везу у Босанској Крупи, Санском Мосту и у другим мјестима. Вод за везу је у љето 1942. године располагао са пољском телефонеком централом ЕРИКСОН, са 12 пољских телефона М-33 и 1 телефоном ЕЛТЕК-ТРИК, телефонским каблом ПТК 25 км и полусталним линијама направљеним од бакарне жице, заплијењене у руднику Љубија, око 40 км. Телефонска веза била је успостављена између Штаба Одред и штабова батаљона, између Штаба Одред и Оперативног штаба за Босанску Крајину, између Штаба Одред и Окружног комитета КП и т.д. Истовремено успостављена је и курирска веза. Ову везу између Штаба Одред, штабова батаљона и других јединица и установа као и руководећих органа друштвено-политичких организација, одржавали су курири из курирског одјељења Вода за везу. Курирска веза остала је основна у свим нижим јединицама, тј. у батаљонима, четама и водовима.

Током љета и јесени 1942. године на успостављању телефонске везе у Подгумечу и у Првом крајишком НОП одреду, Вод за везу радио је у двије радне (борбене) групе. Једна група је у с. Лушци Паланка расплетала бакарну ужад у жицу и постављала полусталну линију падинама Гумеча, од Лушци Паланке према Бенаковцу, од Лушци Паланке до Јелашиноваца и од Лушци Паланке до Липника и оржавала ову линију. Друга група успостављала је и одржавала пољске телефонске линије између Штаба Одред и штабова батаљона, и то како у вријеме док су се штабови батаљона налазили у својим сједиштима, тако и за вријеме њиховог покрета приликом извођења борбених акција.

Четрнаестог октобра 1942. године Први крајишки НОП одред преформиран је у Шесту крајишку НОУ бригаду. Овом реорганизацијом формирано је и Подгумечко војно подручје, које је преузело војно-позадинске функције од Одред. Тада је реорганизован и Вод за везу. Наиме, од до-

тадањег Вода за везу Првог крајишког НОП одреда, 20 везиста упућено је у Војно подручје, а од већег дијела: од 35 везиста, формиран је Вод за везу Шесте крајишке НОУ бригаде. У складу с тим била су распоређена и телефонска средства везе. Нешто касније, после бихаћке операције, када је формирана Четврта дивизија а затим и Осма крајишка бригада, извршен број везиста из Шесте бригаде и Подгрмечког подручја упућен је у штабове ових јединица. Полусталну линију за телефонску везу у цијелости је преузело Војно подручје.

У Воду за везу Шесте бригаде остао је већи број старјешина који су од почетка били у Воду за везу Првог крајишког одреда. Тако је на дужности командира Вода и даље остао Џакула Стево, на дужности политичког делегата Тркуља Саван, а на дужности командира одјељења Веселиновић Драго, Јелача Михајло и Мајкић Јово. У новоформираном Воду за везу Шесте бригаде налазили су се, поред осталих, још и Вукић Богдан — економ, Совиљ Дане — администратор, Миљевић Војин — телефониста, на централу, Дошеновић Богдан — курир. Вод су сачињавали телефонисти, линијаша, курири, сигналисти, један коњоводац и једна болничарка.

Од формирања, па надаље, Вод за везу Шесте крајишке НОУ бригаде био је посебно ангажован на сложеним задацима успостављања и одржавања везе између Штаба Бригаде и штабова батаљона као и између Штаба Бригаде и виших штабова приликом извођења значајнијих нападних операција наших снага, а исто тако и за вријеме офанзивних операција непријатеља.

Тако је, за вријеме бихаћке операције наших снага од 2—4. новембра 1942. године, Вод за везу дијелом снага и средстава учествовао у успостављању и одржавању везе између штабова јединица које су нападале на Бихаћ, а дијелом снага и средстава између Штаба Бригаде и штабова батаљона на правцу према Санском Мосту гдје је Бригада водила тешке одбрамбене борбе. Наиме, већи дио Вода за везу, са командиром Стеваном Џакулом и командирима одјељења: Јелача Михајлом и Мајкић Јовом учествовао је у успостављању и одржавању телефонских и других веза између Оперативног штаба за Босанску Крајину и штабова бригада које су нападале на Бихаћ, као и између наше артиљерије и Оперативног штаба. Тако су везисти Шесте бригаде дали свој допринос великом успјеху наших снага постигнутом ослобођењем Бихаћа.

У тек ослобођеном Бихаћу, Вод за везу добија веће количине средстава за везу којима је подмирио своје потребе, а остало је дао за потребе других бригада. После бихаћке операције, Вод за везу имао је у свом саставу слиједећа средства везе: телефонску централу са 6 бројева, 20 телефона М-33, 30 км једножилног кабла (ПТК), 2 апарата ГЕРЦ — оптичка, 4 сигнална барјачића, а од осталих материјалних средстава још 1 запрежна кола, 2 товарна коња и 1 јахаћег коња. Осим тога, Вод за везу у Бихаћу се добро снабдио одјећом, обућом и другом опремом.

У току децембра 1942. године, Четврта дивизија и у њеном саставу и Шеста бригада изводиле су нападну дејства на Босански Нови и на непријатељску одбрамбену линију између Новске планине и Дабра. У првој половини децембра 1942. год. Шеста бригада и друге бригаде Четврте дивизије нападале су на непријатеља у Санском Мосту са територије Подгрмечка, док су истовремено снаге Пете дивизије изводиле напад на Сан-

ски Мост са истока на десној обали р. Сане. У току ових борби, Вод за везу морао је да извршава веома тешке и сложене задатке на успостављању и одржавању везе не само Штаба Бригаде са штабовима батаљона који су се стално налазили у покрету, него и са Штабом Дивизије, а више пута и са штабовима сусједних бригада. При том је Вод за везу неколико пута морао да премјести Центар везе због премјештања командног мјеста Штаба Бригаде. Приликом напада на Сански Мост, у јеку најжешће борбе за град, екипа наших телефониста — Томаш Милан и још два друга, поставили су кабловску линију преко р. Сане и успоставили телефонску везу између штабова Четврте и Пете дивизије. У току борбе за Сански Мост везисти Вода за везу успостављали су телефонску везу и са командама појединих чета које су се бориле у граду.

Када је Врховни командант НОВ и ПОЈ, друг Тито, 7. јануара 1943. године дошао у с. Јасеницу, гдје је извршио смотру Четврте дивизије, једно одјељење Вода за везу организовало је том приликом потребне телефонске везе у овом мјесту.

За вријеме четврте непријатељске офанзиве, Шеста бригада је водила тешке одбрамбене борбе на територији Подгрмеча. Командна мјеста Штаба Бригаде и штабова батаљона врло често су се мијењала. Успостављање и одржавање везе, нарочито телефонске, изискивало је велике напоре и пожртвованост читавог састава Вода за везу. Једно вријеме, почетком фебруара 1943. године, Бригада је била раздвојена на два дијела. Два батаљона налазила су се сјеверно, а два јужно од комуникације Сански Мост — Јтушци Паланка којом је овладао непријатељ. Крајњим напорима везисти су у тој ситуацији успјели да успоставе и да одржавају везу између оба дијела Бригаде, односно између Штаба Бригаде и сва четири њена батаљона. И касније, док је Бригада водила жестоке борбе око Јтушци Паланке и према Санском Мосту, као и послије пребацивања Шесте, Друге и дијела Пете бригаде, са више хиљада подгрмечких становника који су се налазили у грмечким збијеговима, преко цесте Јтушци Паланка — Сански Мост, у рејон с. Јтипника, телефонске и друге везе између Бригаде и њених батаљона без прекида су одржаване захваљујући пожртвовању везиста из Вода за везу.

Везисти Вода за везу Шесте бригаде учествовали су и у успостављању прве радио везе између Штаба Четврте дивизије и Штаба Првог босанског корпуса непосредно послије четврте непријатељске офанзиве. Наиме, група бораца из Првог батаљона заплијенила је у току непријатељске офанзиве 1 њемачку пуковску радио станицу. Ову радио станицу је са групом бораца преузео крајем фебруара 1943. године радио везиста Веселиновић Драго и пребацио је у Штаб Четврте дивизије, испитао њену исправност и усниставио радио везу између Штаба Дивизије и штаба Корпуса.

У току четврте непријатељске офанзиве, Вод за везу претрпио је знатне губитке. Два борца — везиста су погинула, док их је неколико било рањено.

У току прољећа и љета 1943. године, послије четврте непријатељске офанзиве, успјешно је продужио да одржава везе Штаба Бригаде са потчињеним јединицама. За вријеме извођења борбених акција против четника на сектору планине Мањаче, око Мркоњић Града, Бање Луке, око Гламоча, Грахова и Книна, телефонска веза између Штаба Бригаде и шта-

бова батаљона успостављана је само повремено, у ситуацијама када је то било могуће и неопходно. У овим акцијама углавном су употребљаване курирске и сигналне везе.

Крајем августа 1943. године у Воду за везу Шесте бригаде извршене су неке кадровске и друге промјене. Тако је командир Вода за везу са неколико бораца — везиста премјештен у Штаб Четврте дивизије, гдје је Џакула постављен за командира дивизијске Чете за везу. Осим тога, на радио-телеграфски курс при Врховном штабу НОВ и ПОЈ из Вода за везу отишао је Јелача Михајло. Веселиновић Драго, који је крајем фебруара премјештен у Чету за везу Четврте дивизије, такођер је отишао на радио-телеграфски курс при Врховном штабу.

Михајло Јелача
и
Драго Веселиновић

РАЗВОЈ ВЕЗЕ У ПРВОМ КРАЈИШКОМ НОП ОДРЕДУ И ШЕСТОЈ КРАЈИШКОЈ НОУ БРИГАДИ

На ослобођеној територији Подгрмеча постојали су још од 1941. године, поред бројних партизанских јединица, народноослободилачки одбори, друштвено-политичке организације и органи, партизанске болнице, магацини за жито, разне радионице и т.д. Прве везе између свих тих јединица, организација и установа биле су/ као и у почетку устанка 1941. године, курирске, с тим што су ове везе крајем 1941. и почетком 1942. године постале боље организоване, нарочито последице формирања Првог крајишког НОП одреда и Окружног комитета КПЈ. У партизанским јединицама курирску службу су обављале групе курира — бораца. Истовремено на ослобођеној територији у великом броју села, првенствено у онима која су се налазила на раскрсницама путева, организоване су још у току устанка 1941. године релејне станице, којима су најприје руководили сеоски герилски одреди, а затим народноослободилачки одбори. Свака релејна станица имала је по неколико курира са командиром станице на челу. Мрежа релејних станица покривала је цијелу територију Подгрмеча. Поред тога, народноослободилачки одбори и руководећи органи друштвено-политичких организација (окружни и срески комитети КП и СКОЈ-а) имали су по 2—3 своја курира.

Развој и јачање устанка, посебно све већи успјеси и нарастање партизанских снага у првој половини 1942. године, условили су потребу и истовремено створили материјалне претпоставке за даљи развој везе односно за организовање и успостављање, поред курирске, и телефонске везе у Првом крајишком НОП одреду и на слободној подгрмечкој територији.

С циљем даљег развоја и унапређења везе, Штаб Првог крајишког НОП одреда, који се налазио у Мајкић Јапри, донио је, крајем марта или почетком априла 1942. године, одлуку о формирању Вода за везу. Истовремено Штаб Одреда је издао наређење потчињеним јединицама да у састав Вода за везу упуте све оне борце који су у бившој југословенској војсци служили кадровски рок у јединицама везе. Предузете су и

нобјегли од усташа, настављена је још жешћа борба. Усташе су трпјеле осјетне губитке, али су ипак ишли напријед. У борби је рањен у раме командир наше чете, Бошко Бурашиновић. Помоћ од чете која се налазила на десној обали Уне није била велика, пошто је растојање између ње и непријатеља преко Уне било велико, па је и њена ватра била непредизна. И поред већег броја мртвих, рањених и заробљених усташа и домобрана, војника и официра, притисак непријатеља није попуштао. Разбијеним и десеткованим непријатељским снагама из Бихаћа придружили су се домобрани и усташе из Босанске Крупе и Отоке, па је непријатељ био бројно и по наоружању много надмоћнији. Због тога је чета послје оштрих борби била присиљена да се повуче на нове положаје. Остаци пораженог непријатеља успјели су да се под борбом пробију према Босанском Новом.

Чета је у борби имала мање губитке. Из Баније она се након борбе пребацила у ГТодгрмеч, у састав Батаљона.

Послије завршетка борбе, као и обично, извршена је анализа и оцјена држања бораца и старјешина, пропуста и недостатака. Константовано је да се чета добро борила, да је успјешно заштитила народ и извршила постављени задатак. На скупу је критикован водник Душан Кошутин³ због тога што се у борби није заклањао. Миле Карић је о томе, између осталог, рекао и ово на четној конференцији: „Не зна, брате, лећи и заклонити се. Ја сам се, не из кукавичлука него по војном правилу, ето, у борби заклањао, па су ме предложили за кандидата Партије. А искрено говорећи, за мене је Партија изгледала нешто недостижно.”

Чета која се налазила према Санском Мосту водила је жестоке борбе против непријатељских снага које су покушавале да се пробију преко Подвидаче. Њој је пристигло појачање упућено из Бихаћа и непријатељске снаге су биле принуђене на повлачење.

Послије борбе Другог батаљона па положајима између Отоке и Блатне схватили смо да је Оперативни штаб тачно предвидио развој ситуације и да је наш Батаљон имао важан задатак. Наша бојазан да нећемо узети учешћа у борбама за ослобођење Бихаћа није била оправдана. Наше засједе нанијеле су непријатељу велике губитке, и то онда када је непријатељ сматрао да је на домаку да се споји са посадом у Босанском Новом. Да су наше снаге на тим иоложајима биле бројније, непријатељске снаге у повлачењу биле би потпуно уништене.

Заим-Зајко Диздаревић

ФОРМИРАЊЕ И РАД АКТИВА СКОЈ-а У ПРВОЈ ЧЕТИ ДРУГОГ БАТАЉОНА

Сећам се веома добро, било је то крај месеца марта 1942. године. Чета се налазила на борбеним положајима у селу Горњи Петровићи, код „Јованке”. То је било место у ком рејону је Јованка Огровић држала биртију и дућан. Једног јутра, био је ведар дан, мада је около било местимично копно а местимично и остатака снега, дошао је у нашу Чету

³ Касније је због својих подвига проглашен народним херојем.

друг Стојан Бјелајац. Мислим да је он у то доба радио у Окружном комитету СКОЈ-а за Подгумч. Позвао ме је друг Божо Наранџић, заменик политкомесара Чете, и упознао са другом Бјелајцем. Стојан ме је узео испод руке и повео у шетњу да мало „поразговарамо“. Причао ми је доста о нашем устанку, о Комунистичкој партији и СКОЈ-у као десној руци Партије. На крају ми је саопштио да је одлучено да и ја будем примљен у СКОЈ и да је он задужен да ми то саопшти.

После овог разговора и пошто ми је саопштио да сам примљен у СКОЈ, друг Стојан Бјелајац је тражио да дођу још неки омладинци којима је такође саопштио пријем у СКОЈ. Пошто нас је у Чети већ било пет чланова СКОЈ-а, први свој састанак одржали смо у једној долини која је била са једне стране покривена снегом и ниском лесковом шумом, а са друге стране је био снег окопио и земља већ доста сува. Ту смо поседали, неко на камен, неко на неки део своје одеће. Прва тачка дневног реда била је „Избор секретара актива“, друга тачка „Задаци чланова СКОЈ-а“ и трећа „Разно“. Мене је друг Бјелајац предложио и сећам се да сам једногласно изабран за секретара актива. У првом активу СКОЈ-а у Сувајској чети били су на том првом састанку другови: Драго Радишић, Драго Ковачевић „Радекић“, Лука Цвјетичанин и други.

Од тога дана па све док се рат није завршио, актив СКОЈ-а је све активније радио на одгоју и васпитању младих бораца, на развијању борбеног елана и спремности за најтеже ратне и револуционарне окршаје, за развијање братства и јединства и правих, добрих и искрених међуљудских односа. Актив СКОЈ-а је стварно постао десна рука партијске ћелије у Чети и основни извор кандидата за пријем у чланство КПЈ.

Састанке смо одржавали стално, када се потреба указала, а та потреба се указивала скоро сваког дана. Заправо, било је и таквих дана и ситуација да смо у једном дану одржавали и по неколико кратких договорних састанака; било је дана када смо састанке одржавали у ходу у колони или на кратком предаху. Али, основни састанци су носили обележје „радних“ или „теоретских“. На радним су претресана и расправљана текућа питања, а на теоретским смо проучавали материјале до којих смо могли доћи из међународног омладинског и радничког покрета.

Раде К. Мандић

НЕКА СЈЕБАЊА НА РАД СКОЈЕВСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ ДРУГОГ БАТАЉОНА¹

У Други батаљон дошао сам почетком фебруара 1943. године. Одмах по доласку, постао сам секретар скојевског актива Треће чете и водни делегат Првог вода. Секретар Батаљонског комитета СКОЈ-а у то вријеме био је Сретко Стојаковић. Батаљонски комитет СКОЈ-а сачињавали су секретари скојевских актива чета.

До тада сам имао више од годину дана скојевског и пола године партијског стажа, а уз то више од пола године био сам члан Среског ко-

¹ Ради се о Другом батаљону који је отишао у састав Четврте крајишке бригаде у лето 1943.

митета СКОЈ-а и иредсједиик Среског одбора Народноослободилачког савеза омладине БиХ за Босански Нови. Може се рећи да сам имао неко искуство из рада у скојевској и уопште омладинској оргапизацији на терену. Међутим, услови за рад на терену били су нешто другачији него у оперативној јединици у којој сам се нашао.

Основна питања која су тада расправљана на састанку скојевског актива Чете била су питање борбености чланова СКОЈ-а, тј. како се скојевци држе у борби, како извршавају наређења десетара, командира вода и чете, затим какав однос имају према омладинцима који нису чланови СКОЈ-а и према другим старијим борцима у чети, какав је однос скојеваца према народу и т.д. На састанцима су доношени закључци да скојевци не смију бити први на казану када се дијели храна, да се они који су писмени задужују да уче писати оне који су били неписмени, да су обавезни да раде у пјевачком хору, у дилетантској секцији и сл. Оштро су критиковани скојевци који се у борби не би добро држали, или који нису свако наређење десетара или командира тачно и на вријеме извршили, као и они који се према народу не би правилно понашали.

У току четврте непријатељске офанзиве, наша Чета је држала положаје у селу Тук Бобији испод Грмеча заједно са Четвртим батаљом наше Бригаде и штитила дијелове Друге крајишке бригаде и народ који су на том правцу излазили из Грмеча. Десетог, или једанаестог фебруара на тим положајима око подне напали су нас Нијемци од Лушци Паланке и Праштала. Борба је била жестока. Употребљавали смо и ручне бомбе. И управо када смо одбили Нијемце, од једне артиљеријске гранате, која је експлодирала на положају Чете, погинуло је 6 бораца, од којих су 4 били омладинци. Овај догађај нам је дуго висео као Домаклов мач над главом. Редовно је узиман као примјер неопрезности и недисциплине, лошег груписања, односно неправилног распореда у борби и сл. Овај примјер је био утолико тежи, што је само неколико дана раније, приликом напада на Нијемце, у току наступања на брдо Боговачу између Мајкић Јапре и Бенаковца, истина ноћу, од једног митраљеског рафала рањено такође у нашој Чети 5—6 другова. Могло се то десити случајно. Међутим, већ тај случај био је оцијењен као примјер небудности и невојничког понашања и то је довело до жртава. Сада у Тук Бобији жртве су биле далеко веће. Из ових примјера морали смо извући поуке. Дуго смо пред сваку акцију на састанцима скојевског актива узимали у обзир ове примјере да се слични догађаји не би поновили. Истовремено смо истицали да скојевци и сви омладинци треба да освете своје иале другове. Убрзо смо постизали борбене успјехе без жртава или са малим губицима. Тако је почетком марта један вод наше Чете, на путу између Босанске Крупе и Бихаћа, из засједе убио и заробио 45 непријатељских војника и спалио два камиона, а да у воду нико није био ни рањен.

У току четврте непријатељске офанзиве у Чету је дошло иреко 30 нових омладинаца и омладинки. Половина њих били су чланови СКОЈ-а. Већина је већ у првим борбама показала особине правих младих комуниста. За прва два мјесеца није било примјера да се о скојевцима дискутује због држања у борби.

По завршетку четврте непријатељске офанзиве, приближно крајем марта или почетком априла, одржана је бригадна, „полуконференција“ СКОЈ-а, на којој су присуствовали скојевци — делегати из Другог и Тре-

ћег батаљона Шесте бригаде. Конференција је одржана у Бошњацима код Штаба Трећег батаљона, који је држао положаје на путу Сански Мост — Лушци Паланка. Ми из Другог батаљона на ову конференцију дошли смо од Санице и Корјенова, са положаја које смо држали према Врполцу, Рамићима и Кључу. Први и Четврти батаљон држали су своју полуконференцију, колико се сјећам, у Малој Новској Рујишкој, јер су се ови батаљони налазили на положајима према Босанском Новом и Љубији. Вјероватно је тако учињено да се не би губило вријеме на дуга путовања.

Мени је конференција у Бошњацима остала у сјећању највише по томе, што сам се на конференцији поново сусрео са Костом Боснићем, чланом Политодјела Бригаде, који је био одговоран за рад са омладинском и скојевском организацијом. Косту сам упознао 1942. године као члана Обласног комитета СКОЈ-а, када је долазио на састанке Среског комитета СКОЈ-а за Босански Нови, а нашли смо се и на Обласној конференцији СКОЈ-а за Босанску Крајину, која је одржана у новембру 1942. године у селу Буковачи код Босанског Петровца. На скојевској конференцији у Бошњацима упознао сам први пут и секретара Бригадног комитета СКОЈ-а, Милана Марчетића, који је тада био уједно и секретар Батаљонског комитета СКОЈ-а Трећег батаљона.

На конференцији сам говорио о раду скојевског актива моје Чете. Дискутовао сам опширно, а и критички. У току мог излагања, Коста ми је иостављао разна питања, тражио је да неке примјере шире објасним и на крају ми је рекао да ће кроз који дан доћи на састанак актива СКОЈ-а моје Чете. Послије десетак дана, он је то и учинио. Одржао је састанак актива, затим је заједно са Босом Цветић, такође чланом Политодјела Бригаде, присуствовао састанку партијске ћелије. Сјећам се, озбиљнијих примједби на рад актива, а такође и партијске ћелије ни он ни Босанису имали. Својим излагањима помогли су нам да сагледамо боље недостатке у нашем раду. Тада ми је Коста рекао да сам у дискусији на конференцији тачно изнио стање рада са омладином у Чети. Његови ставови у дискусији, а дијелом и другарска критика, користили су ми и дали још више подстрека у даљем раду са скојевским активом у Чети.

Неколико дана после био сам позван на састанак Батаљонског бироа Партије. На том састанку ми је речено да ћу замијенити Сретка Стојановића на дужности секретара Батаљонског комитета СКОЈ-а док се он не врати из болнице, гдје је боловао од тифуса. Међутим, Сретко се није вратио, већ је отишао у другу јединицу, па сам остао на тој дужности све до октобра 1943. године.

Промијене у саставу актива СКОЈ-а у то вријеме биле су веома честе. Многи скојевци су избацивани из строја, било да су гинули или рањавани и одлазили у болнице. У то вријеме харао је и тифус, па је релативно велики број омладинаца и омладинки из Чете одлазио у болницу. Осим тога скојевци су често упућивани у друге јединице. Таквим сталним промјенама прилагођавао се и рад скојевске организације.

Састанци скојевских актива и комитета најчешће су били кратки и представљали су договоре о кратким, јасним и конкретним задацима. Релативно дужи састанци одржавани су за вријеме одмора, на логоровању када смо вршили анализу рада за одређени период. У току покрета или на положајима, састанци су одржавани на застанцима и за вријеме одмора, односно у предасима између борби. Било је доста случајева да

састанке батаљонских и бригадних комитета одржавамо у колони за време покрета. Нису такође били ријетки случајеви да се састанак уговори на једном, а због промјене ситуације одржи на другом мјесту. У сјећању ми је остао један састанак Бригадног комитета СКОЈ-а половином маја 1943. године. То је био и први састанак Бригадног комитета на коме сам ирисуствовао. На састанак сам кренуо из Српске Јасенице у Липник, гдје се налазио Штаб Бригаде и гдје је састанак требало да се одржи. Међутим, у току пута обавијештен сам да ће се због покрета Бригаде састанак одржати у Јелашиновцима. На крају, састанак Бригадног комитета одржан је на Мећећем брду и то у току покрета Бригаде на нови задатак. Томе задатку и покрету састанак Бригадног комитета је и био иосвећен.

Тада, средином маја 1943. године, Бригада је кренула на задатак разбијања четничких банди на терену око Гламоча, Грахова, Мркоњић Града и Кључа. У току овог покрета и на новом задатку сусретали смо се са много тежим проблемима него што смо их имали у Подгрмечу. Пролазили смо преко пасивних терена са врло slabим изворима намирница. Покрети су били дуги и напорни, а храна слаба и нередовна. Свакодневно смо имали мање сукобе са четницима, који нигдје нису давали озбиљан отпор. Али, свакодневни напорни покрети и ситне чарке са четницима су нас замарали физички и психички, поготово што виднијих успјеха нисмо имали. У таквим условима појављивали су се случајеви испољавања малодушности, колебљивости па и самовољног напуштања јединица и повратка у Подгрмеч. Прилагођавање рада скојевске организације Бригаде и сваког њеног батаљона новим и доста тешким условима није било нимало лако. Па ипак смо релативно брзо успјели да тај рад добро организујемо и да успјешно водимо борбу за савлађивање бројних проблема у јединицама. Сјећам се, у Другом батаљону је сваки предах или одмор коришћен за одржавање састанака скојевских актива и комитета, на којима смо чланство упознавали са искрелим негативним појавама и доносили закључке, односно одређивали задатке скојевцима шта и како треба да раде, односно како треба да се понашају у конкретној ситуацији. Нарочиту пажњу смо посвећивали односу према народу у селима у којима су четници својом пропагандом успјели да остваре одређен утицај. Тај свакодневни рад скојевске организације и држање скојеваца били су од огромног значаја како за учвршћење морално-политичког стања, тако и за разбијање четничког утицаја међу становништвом села кроз која су наше јединице пролазиле и на теренима на којима су дејствовале. Скојевска организација представљала је заиста снажан ослонац партијској организацији, командама и штабовима Бригаде и батаљона у извршавању овог доста тешког и сложеног задатка.

Пред партијском, па према томе и пред скојевском организацијом Другог и Четвртог батаљона још тежи и сложенији проблеми су настали издвајањем ових батаљона из састава Бригаде и њиховим упућивањем у састав Пете дивизије крајем јуна 1943. године. Наиме, ова два батаљона из Шесте крајишке бригаде и један батаљон из Девете крајишке бригаде образовали су Групу батаљона која је кренула према долини Неретве, гдје је ушла у састав Пете дивизије. Тада је Пета дивизија имала задатак да иа Неретви прихвати снаге Оперативне групе Врховног штаба које су се пробијале из њемачког окружења од Сутјеске у току пете непријатељске офанзиве. Пошто су се Оперативна група и Врховни штаб

од Сутјеске пробнли у источну Босну, то се и Пета дивизија иод борбом почетком јула пребацила на десну обалу ријеке Босне у сусрег Онеративној групи. У току борби у долипи Неретве и Босне, као и у источној Босии, Група батаљона је извршавала врло тешке борбене задатке. Имали смо такорећи свакодневне тешке борбе и наравно велике губитке. Истовремено, јединице нису гшпуњаване, па се бројно стање све више смањивало. Исхрана је била нередовна и слаба. Озбиљни проблеми у Другом и Четвртом батал>ону Шесте бригаде произилазили су и из чињенице што су се ови батаљони одвојили из састава своје Шесте бригаде, а тиме и од свог матичног Подгрмеча. Тежња за повратак у Шесту бригаду и у Подгрмеч била је јака у оба ова батаљона. У Другом батаљону ова тежња је још и појачана послије одласка у Подгрмеч Друге чете, која се почетком јула није пребацила на десиу обалу ријеке Босне. Елиминисање ове тежње и учвршћење морално-политичког стања био је један од најважнијих задатака како партијске, тако и скојевске организације. У спровођењу овог задатка успјели смо у Другом батаљону да мобилишемо све скојевце. Развили смо и интензиван културно-просвјетни рад. Резултат рада скојевске организације у Другом батаљону постали су нарочито видљиви послије повратка Пете дивизије и Групе батаљона из источне Босне у долини Неретве и Врбаса крајем јула 1943. године, а нарочито послије успјеха у борби за ослобођење Бугојна. Успјесима партијске и скојевске организације у раду на сређивању и учвршћењу морално-политичког стања у Другом, као уосталом и у другим батаљонима Групе, допринијели су и знатно повољнији услови у долини Врбаса, нарочито боља и редовнија исхрана.

Од одласка из Подгрмеча средином маја 1943. године, па до доласка у Чстврту крајишку бригаду октобра исте године, Други багальон Шесте крајишке бригаде прошао је пут тешких борби и напора, преживљавао до извјесне мјере и повремене кризе. Али захваљујући, поред осталог, упорном и пожртвованом раду скојевске организације и држању скојеваца, све тешкоће и проблеми су успјешно рјешавани, гако да је Батаљон као јединица високих борбених квалитета и чврстог морално-политичког стања по четама распоређен у Четврту крајишку бригаду. За успјешан рад скојевске организације Другог батаљона у наведеном периоду посебно су заслужни тадашњи секретари скојевских актива Бранко Јерковић у Првој чети, Бранко Врањеш у Другој чети, Гојко Илић и Добривоје Дробац — Баја у Четвртој чети, као и многи други скојевци као што су били Бранко Наранџић, Мићо и Илија Радаковић, Момчило Стуиар, Стоја Зеџ, Никола Крчмар, Ранко Дајић и други чија сам имена, нажалост, заборавио.

Желим да истакнем и велики допринос раду скојевске организације Групе а такође и Другог батаљона тадашњег секретара Бригадног комитета СКОЈ-а, односно Скојевског комитета Групе, покојног Милана Марчете. Он је личним примјером како у борбама, тако и у свакодневном животу, а исто тако и неуморним и иожртвованим радом, много допринио мобилисању скојеваца као и других омладинаца на борбеним и другим задацима. Овај прилог посвећујем успомеии на Милана Марчетића — Марчету и на све оне у рату храбро пале као и послије рата умрле скојевце Другог батаљона (првог састава) Шесте бригаде.

Душко Дробац

ЧЕДОМИР БРКИИ — БОРАЦ И ПЈЕСНИК

Један од младих људи чије су људске врлине дошле до пуног изражаја у народном устанку у Подгумечу био је Чедо Бркић, рођен 1918. године у с. Јелашиновци. Поред изразите храбрости посједовао је низ других великих људских врлина.

Још у раиом дјетињству, он се истицао међу својим вршњацима бисгрином, одважноћу и довитљивошћу. Завршио је само ословну школу. АПИ, остао је велики љубитељ књиге. Имао је красан рукопис, као нико у нашем крају. Као и други чобани и он је на кори букових стабала урезивао своје, или име својих неписмених другова. Ти „иотииси“ касније су дуго живјели и расли заједно са стаблима.

Био је првак у свим вјештинама у којима се надметао са вршњацима — од скокова у даљ, до трчања на дуге стазе и бацања камена с рамена.

Имао је неко фино, урођено опхођење у друштву и био правичан у свему. Због тога су га од младости цијенили сви који су га познавали. Старији људи истицали су га за примјер својој дјеци.

Био је најзгоднији младић у селу. Онако стасит, лијепог мушког лица са дивним изражајним очима испод високог умиог чела, уоквиреног бујном тамном, увијек уредно очешљаном косом, плијенио је околину. А још како је знао да запјева! Срца су подрхтавала сеоским дјевојкама и женама, када би слушале како Чедо пјева.

На црквеним зборовима, пировима, прелима и другим састанцима ио селима, заједно са своја два старија брата: Љубом и Радом увијек је некако био у центру пажње. Њиховом присуству обично су брзо ишчезавале случајно или намјерно настале свађе и неспоразуми, било спонтано или уз њихову интервенцију.

У колу их нико није могао надиграти, у пјесми натпјевати, ни у било којем надметању побиједити. Све су то они чинили као од шале и задиљавали посматраче. Родитељи, родбина и пријатељи поносили су се с њима. И војску су служили у Гарди, што је у селу посебно вједновано.

За вријеме каинтулације старе Југославије, Чедо је вјешто избјегао заробљавање и срећно се вратио кући.

Кад је 1941. године дошло до свеопштег народног устанка, Чедо се већ првог дана нашао међу устаницима заједно са својом браћом. Мада првих дана по устанку нису имали оружја, као ни већина других, Чедо и његова браћа убрзо, и међу првима, отели су пушке од непријатеља. Уз остале борце из свог и оближњих села, као што су били А4иланчић, ВСЈКО, Јоја и Стојан Миљевић, Урош, Бошко и Цвијо Кукољ, Јоја и Петар Станић, Никола Срдић, Сергија Тутуш, Михајло Топић, Бојан Нурчија, Стеван и Којо Ступар, Стево и Васо Добријевић и други, у тим првим, најкритичнијим данима устанка, били су узданица и нада народу свог и околних села. Њихови први успјеси у одбрани ослобођених села били су ирави мелем за срца ојађеног народа.

Нешто касније кад је устанак узео маха, Чедо је постао познат и по томе што је почео да пише пјесме о нашој борби које су радо слушали борци и народ. Мотиве је налазио у свакодневним ратним збпвањма, што је његове пјесме чинило све популарнијим.

Нске од тих његових ијесмица пјеване су на приредбама у хору. Један од најпопуларнијих је била „Партизанска труба“, која је позивала народ у борбу:

„Партизанска труба
са Грмеча труби
цело село буди,
устај, роде мој!“...

У његовој Другој чети, већ до тада прослављеног Првог батаљона „Петар Шкондрић“, који је нешто касније ушао у састав Шесте крајишке НОУ бригаде, као и у осталим тадашњим партизанским јединицама и у редовима омладине ова, као и пјесма:

„ЈТистај горо теци водо
гледај мала куд ја одо..

понајвише су пјеване.

Чедо је био скроман човјек, дисциплинован војник и неустрашив борац. Волио је своје другове иа себи својствен начин, а старјешине је цијенио и поштовао. Петра Шкондрића, командира Јелашиновачко-Саничког одреда и једног од најпопуларнијих првих партизанских командира у Подгрмечу, сматрао је не само као великог и неустрашивог ратника, већ и као изузетног старјешину, човјека и друга. То је Чедо о Петру често говорио, а Петар је заиста такав и био. Храбру Петрову погибију у јуришу на ненријатеља 1. октобра 1941. године код Будимлић Јапре ожалили су не само борци његовог Одрода, него такођер борци и народ цијелог Подгрмеча. Међу најтужнијима био је Чедо. Нешто касније Петру Шкондрићу посветио је једну пјесму чији дио гласи:

„Наследник си био, Петре,
Вожда Караћорћа,
Крвавог устанка
Ти бијаше воћа...

Био си у страшној
и крвавој војни,
а сад почивај мирио,
мој друже, покојни..."

Једну од пјесама посветио је Петровом брату Михајлу, Командаиту Првог батаљона који је носио Петрово име. На једном мјесту те пјесме он каже:

„Ој Шкондрићу, ти соколе сиви,
Има л' ико да ти се не диви?
Михаило, нашег рода дико
Тебе воли мало и велико,
Јер је наших партизана жеља
Слушати те као родитеља..."

Није заборавио ни команданта Петра Војиновића, чије је војничке способности и усијехе у борбама величао кроз стихове које му је посветио:

„Ти нијеси мислио
на потешкоће неке
већ си смјело, Петре,
гонио крвнике..

Непријатеље наше борбе Чето је мрзио, а још више презирао. Над усташким звјерствима, згражао се, питајући се — како је могуће да су се, раније нормална дјеца, касније преобразила у крволочне звијери спремне да кољу невин народ. Стицајем околности, међу настрадалим од усташке каме, нашао се и његов отац Симо. Он је био једини из Јелашиноваца који је страдао приликом масовног покоља Срба на познатом стратишту — Шушњару, код Санског Моста. О звјерствима усгаша над невиним људима написао је Чедо слиједећу пјесму:

ЗВЈЕРСТВА УСТАША

Од својих драгих
одвајани силом
убијани масом
и гомилом.

У чојорима гоњени
као свака стока
у помрчини клани
мучки, без свједока.

Јер умјесто свирке
и тананих жица,
само чујеш јаук
безброј сиротица.

Послије много љега
кад дјеца порасту
упитаће маме:
Гдје су наше тате?

Зато ходи, брате,
јер нас правда зове
не би ли се спас'ли
од неправде ове.

Да је ко год други
већ нас браћа клаше
што за дукате жуте
слободу продаше.

Зато, браћо, журно
ступ'те у борбу
јер нас сама правда
у редове зове.

Ал' не туци опет
јадну сироту,
удри издајника,
врати му срамоту."

За релативно кратко вријеме, Чедо је написао доста пјесама. Нажалост, већина их је изгубљена за вријеме рата. Најпознатија и једна од последњих његових пјесама је пјесма „Растанак са Грмечом". У овој пјесми он изражава велику љубав према свом крају, завичају и Грмечу од којих се растаје, јер то борба за слободу захтијева. Ту пјесму почео је да пише пред полазак Прве пролетерске чете из Подгрмеча, у коју се и он добровољно јавио. На пут са пролетерима пошао је са вољом и свијесно, али у његовим стиховима осјећа се и иризвук туге што се растаје од својих најближих.

„Збогом сејо, збогом мила мати,
Више с вама не могу остати,
Не жалите нит' ме више зов'те
Него збогом! — па ме благослов'те..."

Прије поласка на пут са Пролетерском четом, Чедо се поздравио са својим дотадашњим саборцима, пријатељима и познаницима. Као да је слутио да се никад више вратити неће. Посјетио је и мене у сумрак посљедње вечери свог боравка у родном селу, јер нас је, поред пријатељства, зближавала и склоност ирема иоезији. Тада ме је упознао да су он и Јоја Стапић једини из села Јелашиноваца који одлазе добровољно са Пролетерском четом из Подгрмеча на пут у централну Босну, са задатком ширења народноослободилачког покрета, разбијања и раскринкавања издајничке политике четника, слугу фашистичких окупатора у том крају. Након подужег разговора о разним питањима која су нас тренутно интересовала, тспло смо се поздравили посљедњи пут, што је он и отворено наслућивао.

У току непрекидних и тешких борби пролетера, под веома суровим околностима, Чедо је писао и пјесме и дневник. Истовремено и у пролетерима је постао познат као велики јунак. Погинуо је у 24. години живота, 5. августа 1942. године приликом иапада пролетера на Фабрику цемента у Радловцу, на источним падинама Папука. Тадашњи његов командир чете о Чеди и његовој погибији написао је:

„Чедо Бркић, командир вода, привукао се отвору бункера и рукама ухватио за цијев иушкомитраљеза. Дланови су му се залијепили за врело жељезо, а месо је горјело, али Чедо цијев није испуштао из руку све док није пао погођен у стомак. Тада су пролетери осули ватру и под кишом куршума извукли храброг командира.

Чеду су вољели борци. Био је врло скроман. Дуго времена ишао је бос у колони. Имао је велика стопала и нисмо му могли набавити обућу. На застанцима и одморима бацао је камена с рамена, такмичио се са друговима и тако савлађивао умор и уносио ведрину међу борце.

Сахранили смо га поред једног извора недалеко од села Клочац. Извор данас носи његово име."

Вијест о Чединој погибији стигла је са знатним закашњењем у његове Јелашиновце. Његова смрт дубоко је ожалостила све оне који су га познавали, а посебно његову родбину, ратне другове и многобројне пријатеље.

Мирко М. Станић

СЈЕБАЊА НА БОРБЕ ОКО СТАРОГ МАЈДАНА СЕПТЕМБРА 1942. ГОДИНЕ

Крајем септембра 1942. године (29/30.), Трећи батаљон Првог крајишког НОП одреда извршио је напад на непријатељска упоришта у Старом Мајдану и његовој околини.

Прије напада, наш Батаљон се налазио на положајима код Босанске Крупе. Рано ујутро 29. септембра наређено је да се чете прикупе у

своје логоре. На положајима су остали мањи дијелови. Након обављеног доручка, Батаљон је кренуо у правцу с. Суваје, и даље према Јасеници и Бенаковцу.

Ми борци нисмо знали каква се акција припрема и на која упоришта (мјеста). Кретали смо се усиљеним маршем, такорећи без одмора. Ручак нисмо имали. У покрету прошли смо кроз Мајкић Јапру, а у селу Подвидачи мало смо застали да би се колико-толико одморили.

Из села Подвидаче, продужили смо покрет и касно увече стигли на брдовите предјеле изнад Старог Мајдана. Ту смо на иоложају добили нешто хране. Обавијештени смо да нам предстоји напад на непријатељска упоришта у Старом Мајдану и његовој околини. Мада смо били доста уморни, скоро цијели дан смо без одмора путовали, обрадовали смо се овој доста крупној акцији.

Након краћег предаха, узимања нешто суве хране за вечеру и обављеног краћег извићања, пријема конкретних задатака, чете су кренуле свака у свом правцу са циљем заузимања полазних положаја за напад.

Четврта чета, у којој сам се и ја налазио, имала је задатак да неопажено прође између непријатељских утврђења, да иреће ријечицу и цесту испод насеља Стари Мајдан, а које воде за Љубију, да приђе на блиско одстојање непријатељском упоришту, које се налазило на једном доминирајућем брду, и да у одређено вријеме изврши напад, ликвидира непријатеља, а потом да се са осталим дијеловима Батаљона прикупи у центру Старог Мајдана.

Напад је почео доста касно, колико се сјећам, негдје око 23 часа.

Да би се у моменту почетка напада на непријатељска упоришта онемогућио сваки међусобни контакт непријатељских снага из Старог Мајдана и Љубије, требало је пресјећи све телефонске линије са којима се непријатељ до тада служио. Тај задатак повјерен је групи бораца из Четврте чете нашег Батаљона. У групи су се налазили следећи борци:

— Ковачевић Јово, из Босанских Дољана, стари борац. Он је служио бившу југословенску војску, па се рачунало на његово војничко искуство. (Умро је 1980. године.)

— Вигњевић Букан „Чикица“, из села ЈТипа. (Остао у СССР-у 1948. године, изјаснио се за ИБ.)

— Матијевић Букан, из Босанских Дољана, сада живи у Београду.

У саставу групе био је и водич, цивил, родом из села Подвидача, који је добро познавао овај терен. Његовог имена се не сјећам.

Наш задагак је био да по пресијецању телефонских веза, 2—3 стуба у реду, што прије дођемо у састав Чете, и то правцем којим је она отишла ка објекту напада.

У одређено вријеме за напад, у ствари по отпочињању напада, наша група је ступила у акцију. Порушили смо, колико се сјећам, три бандере (телефонска стуба), покидали телефонске жице на више мјеста и поразбијали „чашице“ на обореним стубовима. Та наша акција трајала је око 45 минута. Од алата имали смо једну сјекиру и стару зарђалу ручну пилу (тестеру).

Послије извршеног задатка, охрабрени нашим успјехом, кренули смо у правцу напада наше Чете. Ишли смо доста опрезно и лагано, јер је била јака помрчина и велика узбрдица, и то без пута или било какве стазе. Поред тога ни терен нисмо познавали мада смо имали водича у

кога, узгред буди речено, нисмо били сасвим сигурни. Оријентисали смо се више иута према дејству (борби) наших и непријатељских снага.

Када смо, према нашој процјени, били на око 200 метара од непријатељског упоришта (бункера), борба је већ потпуно престала. За велико чудо, никог од наших бораца из Чете нисмо срели, нити смо на њих паишли. Прислушкивањем смо сасвим јасно чули како непријатељски војници разговарају, међусобно коментаришу у ком правцу су отварали ватру, гдје је по њиховом мишљењу било највише партизанских губитака и сл.

Из тог разговора закључили смо да напад није успио, да су се наше јединице повукле и да је због тога борба скоро потпуно престала. Једино су, као и обично, непријатељски војници отварали ватру у „празно“ како би на тај начин били што сигурнији. Напад ни осталих јединица није успио, што се могло осјетити и по расположењу непријатеља, отварању ватре, изbacивању свјетлећих ракета и галами.

Ишчекујући да наиђе наша Чета или неко из њеног састава, група се удаљила од бункера и ровова за око 300 метара, и ту нас је у шумарку затекао дан. Био је то 30. септембар, за нас до тада најдужи дан. Налазили смо се у пошумљеном дијелу, близу непријатељског упоришта. Шума је била доста ситна, отприлике 1—1,5 м висине. Због тога смо морали да се склонимо у најгушће жбуње и ту останемо цијели дан, без воде и хране.

Водич нам је био старији човјек. Много је кашљао. Вјероватно је био астматичар. Да не би открили наше присуство и на тај начин изложени се опасности, ископали смо неку врсту удубљења, полуров, у које смо натрпали сувог лишћа (шушња), те кад би се водич закашљао, морао је главу увући у удубљење. Ров је коришћен и за паљење цигарета, заклањао је приликом кресања да се свјетло не види.

По паду мрака наша група је кренула у правцу одакле смо дошли, тј. према цесги и ријечици које смо прешли приликом поласка у напад. Негде око 17 часова почела је и киша да пада. Тако смо, пролазећи кроз шумарке и високу траву, били потпуно мокри. Негдје око 22 часа, пошто су прије тога стално одлазила и долазила непријатељска возила, камиони и запрежна кола из правца Љубије, односно Старог Мајдана, прешли смо цесту, а потом и ријечицу преко које је био подигнут дрвени мост. Кад смо се приближили мосту примијетили смо, или нам се тако учинило, да на мосту стоји стражар. Ми смо ишли убрзаним кораком, а стражар, или можда неко од цивила, повукао се у кукурузе. Прошли смо неометано и упутили се према другом брду са кога смо кренули прошле ноћи у напад.

У самом подножју брда уз којег смо требали да изиђемо, наишли смо на стабла јабука. Испод тих стабала лежали су плодови — јабуке као да их је неко отресао. Кад смо ми, онако гладни, жедни и уморни и до коже мокри, почели да једемо јабуке, заборавили смо на опасност од непријатеља, а који се налазио на једном узвишењу недалеко од нас, можда својих 100 метара.

Кад смо се најели јабука и мало опустили, савладао нас је дрем. Легли смо испод једног крошњастог дрвета, један до другог, и сва четворица заспали. Не знамо колико је сати било кад смо заспали, али се сјећам да смо се пробудили негдје око 8 часова ујутру. Сунце је већ било

обасјало околна брда, па и онај дио којим смо једино могли да изиђемо из тог вртлога. Нашли смо се у великом „чуду“. ГТоставили смо сами себи питање како сада непримјетио да изиђемо из долине Старог Мајдана, пошто нас је горе на брду чекала наша слободна територија. Након дужег размишљања ријешили смо да користимо ситно жбуње и бујад „папрат“ да се у погнутом ставу — четвороношке, па и пузећи, лагано извучемо. Тај наш пут трајао је доста дуго, мада одстојање није било веће од 500 до 1000 метара. Коначно смо негдје око 11 часова изашли на мјесто одакле су чете кренуле на полазне положаје. Затекли смо нешто даље једног сељака који нас је обавијестио да су наше чете отишле на старе положаје, тј. тамо одакле су и дошле. Тај сељак нам је казао и то да су чете имале доста губитака, да су им неки другови остали и да не знају о њима ништа. Вјероватно су из наше Четврте чете при томе мислили и на нас који смо остали „доле“ у Старом Мајдану.

Раније је била пракса, кад смо ишли кроз слободну територију, да наша Четврта чета носи заставу. Чета је ишла пјевајући под заставом. По причању овога, а касније и других сељака, чете су ишле без пјесме, борци и руководиоци нерасположени због неуспјеха у акцији и због знатних губитака које смо у овој акцији имали.

Одатле смо кренули до куће нашег водича у село Подвидачу. Он нас је почастио, дао нам је пуну здјелу млијека са удробљеним крухом (пројом). Након краћег времена захвалили смо се нашем водичу и сада домаћину на услузи и ручку, а потом смо се упутили у Основну школу у Подвидачу, гдје је било сједиште Мјесног народноослободилачког одбора овог села.

Из Школе смо, након одмора, кренули ка Мајкић Јапри, гдје смо, у једном од њених засеока, и преноћили. Сјутрадан смо путовали преко Мајкић Јапре и Бенаковца, а предвече стигли у Јасеницу, гдје се још увијек налазио Штаб нашег Батаљона. Када смо се појавили, другови су били јакo изненађени и обрадовани. Наш командант, Хамдија Омановић, тражио је да му кажемо како је све било са нама, што смо натенане објаснили. Послије тога је наредио да нам се да вечера и обезбиједи спавање, па кад се одморимо да кренемо за Четом која је отишла у свој логор на Врањску Мосуру.

У Јасеници смо преноћили, па смо тек сјутрадан кренули у састав Чете. Кад смо дошли у Чету, било је то заиста велико изненађење, а затим и радост, јер су нас већ били отписали. Чак је командир Чете, Бранко Пилиповић, упутио друга Лабус Илију да обавијести моје родитеље да сам нестао у борбама приликом напада на Стари Мајдан.

Пошто сам ипак дошао са друговима жив и здрав, добио сам дозволу да одем кући и обићем родитеље, који су били тешко погођени вијешћу да сам највјероватније заробљен од стране непријатеља. Кад сам стигао кући, моја мајка није могла да дође к себи дуже вријеме, а отац је отишао од куће не могавши да се умири. Тек након више узастопних позива дошао је кући, не вјерујући ни својим очима да сам то ја, његов син, и то жив, јер је само неколико часова прије тога био обавијештен о мом нестанку. Пошто су се мало смирили, ја сам исте ноћи кренуо у своју јединицу.

Ето, тако је акција на Стари Мајдан Трећег батаљона Првог крајишког одреда остала у мом сјећању, односно тако сам ја ту акцију доживио, посебно акцију наше „ударне групе“, а о којој сам желио да у овом напису нешто више кажем.

Букан Матијевић

СЈЕБАЊА ИЗ НАПАДА НА ЦАЗИН

Првог септембра 1942. године увече Трећи батаљон Шесте крајишке бригаде кренуо је у напад на Цазин из рејона с. Велики Радић, Мосура и Грмуша. Старјешине и борци упознати су са задатком, извршен је преглед оружја, одјеће и обуће. Извршена је и попуна муницијом, припремљена и раздијељена сува храна за један дан. Пошто се рачунало и на борбу са непријатељским тенковима, припремљене су и одређеном броју бораца — добровољаца раздијељене флаше са запаљивом смјешом. Осим тога, добровољци су за борбу против тенкова снабђевени и са неколико ручних бомби. Био сам један од тих добровољаца у мојој Првој чети.

У сутон смо се приближили кањону ријеке Уне, а затим почели да се спуштамо из брину. Ноћ је била јако мрачна, ништа се такоређи више видјело, па смо се низ стрму страну кањона Уне кретали веома лагано и пажљиво. И најмања непажња могла је довести до сурвавања низ брину, губљења оружја, опреме и слично. Тако је борцу Дрљача Драги, који се кретао испред мене, испала пушка и отиснула се низ брину. До обале р. Уне прешли смо пут од око 500—600 метара за више од пола часа.

Преко р. Уне прешли смо код брда Гомиле. На најужем дијелу Уне биле су преко седара постављене даске, што је омогућило да ријеку премоћемо без тешкоћа. Уз брину на супротној, лијевој обали Уне лакше смо се кретали и доста брзо смо избили испред с. Миестра. Из села је на нас припуцала из пушака патрола мјесне милиције, али је брзо без отпора побјегла. Усиљеним маршем кренули смо затим преко терена Цазинске Крајине према Цазину у четним колонама. Због утицаја непријатељске пропаганде, људи, жене, и дјеца уз пут су бјежали испред нас и склањали се у оближње шумарке. Свима, које смо сустизали, објашњавали смо да смо партизани, да не треба да нас се плаше, да слободно иду својим кућама; да се ми боримо против усташа и окупатора и т.д. Пошто је у мојој Првој чети било бораца Муслимана, многи становници су се охрабрили и са нама слободно разговарали.

У близини Цазина смо се распоредили у стрељачки строј и наставили даље покрет. Из моје Прве чете одвојена је десетина Драге Мандића, у којој сам и ја био, и добила задатак да обезбједи напад на Цазин из правца Врела, Осредака и Рујнице, гдје се налазио вод домобрана.

Већ у 06.00 сати изјутра Трећи батаљон је из покрета упао у Цазин и ослободио га. Отпор усташа и локалне проушашке милиције био је слаб. Послије кратке паљбе са брда изнад Цазина, непријатељ је побјегао према Бужиму.

Како су домобрани из Осредака изоручили да ће се предати, десетина Драге Мандића је добила задатак да крене у село и да зароби домо-

бранс. Десетина је била ојачана са још неколико бораца из Чете, међу којима су били Богуновић Милош, Гак Славко, Гак Милорад, Качавенда Илија, Јовичић Милан и други. У селу су нас дочекали само 4 домобрана који су се одмах предали. Остали су, са командиром вода на челу, иобјегли прије нашег доласка. У Школи у Осрецима заплијенили смо неколико пушака, више сандука муниције и нешто опреме. Нашли смо једну коњску запрегу у коју смо утоварили заплијењено оружје, муницију и опрему и кренули у правцу Острошца око 15.00 часова. У међувремену се Батаљон повукао из Цазина такођер у правцу Острошца. Због борби до којих је дошло морали смо напустити запрегу са пушкама, муницијом и опремом коју смо превозили из с. Осредака. Само су два домобрана остала са нама и касније су изашла у Подгрмеч.

Послије подне 2. септембра на Трећи батаљон код Острошца нападале су од Цазина усташе и већи број на брзину прикупљених цивила. Ове нападе смо без већих напора одбили. Међутим, предвече истог дана на Батаљон су нападе јаке усташко-домобранске снаге и из правца Би-хаћа, па се Батаљон морао повлачити преко Уне у Подгрмеч. Повлачили смо се низ стрму страну до лијеве обале Уне, преко ријеке и најзад уз стрму страну на десној обали Уне. Најтеже је било повлачење до Уне и преко ријеке, мада је доласком до ријеке ватра непријатеља била безопасна због мртвог угла. Из моје чете у почетку повлачења рањени су Еулибрк Јово, четни болничар и још један борац чије име сам заборавио. Оба рањеника су кренула према мосту код с. Грмуше са намјером да увече пређу преко моста, а затим изађу у Подгрмеч. Нису, међутим, стигли у Подгрмеч, нити их је увече било код грмушког моста када је Чета преко њега прелазила. Послије преласка преко грмушког моста Чета је стигла у с. Грмушу, где је заноћила.

У акцији на Цазин Трећи батаљон претрпио је осјетне губитке. Погинуло је и рањено, колико се сјећам, око 12 бораца. Скоро све губитке Батаљон је претрпио приликом повлачења од Острошца до р. Уне. У с. Осрецима је нестао борац Грбић Бранко. Он је био на стражи и изгледа да га нико није обавјестио о нашем повлачењу.

Јово Зорић

ПОГИБИЈА НИКОЛЕ МАНДИНА И БУРАНА ОСТОЈИБА

Никола Мандић рођен је и одрастао у веома сиромашној породици. Његов отац Милан био је пролетер и цео живот провео је на изградњи пруга и тунела по Србији и Македонији, познат као одличан минер.

Одмах по избијању устанка, ступио је у партизанае и у Сувајској партизанској чети постао, крајем октобра или почетком новембра 1941. године — пушкомитраљезац. Од пушкомитраљеза се није одвајао и у свим акцијама, које је изводила његова чета, био је неустрашив борац и одличан стрелац. Већи број усташких, немачких и италијанских зликоваца пало је од зрна из његовог пушкомитраљеза. Тако храбро борећи се, у борбама које је водила његова чета са усташко-домобранским спагама за ослобођење Будимлић Јапре 14. марта 1942. године, погинуо је и Никола, смртно погођен непријатељским зрном у слепоочницу. Пао

је на свој иушкомитраљез и у паду га објеручке загрлио као највољенијег пријатеља. То је био први тежак губитак у борбеним окршајима Сувајске чете, губитак великог борца, свог омиљеног првог пушкомитраљесца и драгог друга.

Никола је сахрањен на Сувајском гробљу уз највише војне почести које су тадашње могућности пружале. Почасну пратњу при сахрани вршио је вод Партизана, његових ратних другова, који му је одао последњу пошту једним плотуном приликом спуштања посмртних остатака у гробницу. Сахрани су присуствовали сви становници његовог села, са сузама у очима и тугом последњи пут опростили се са вољеним другом и цењеним борцем. Посебно снажан утисак оставио је посмртни говор — који је том приликом одржао политички комесар Сувајске чете ... „И смрт се истакнутог борца лакше подноси ако је погинуо у борби уништавајући непријатеља, него да је убијен или заклан од стране усташких злочинаца у затвору, логору... Погибија у борби, јуришу, афирмише борбеност, храброст и пожртвовање и оставља лепшу успомену, обавезује и подстиче на још досљеднију борбу против окупатора и домаћих издајника. Зато ће ова јуначка смрт дати десетине, стотине и хиљаде нових бораца, пушкомитраљезаца и бомбаша, јунака какав је био Никола". После његове смрти, усташе су убиле и његову жену.

Буран Остојић био је један од имућнијих сељака у Суваји. Међутим, због свог изузетно људског понашања и примерног односа према другима, био је још пре рата изузетно омиљена и цењена личност у селу. Првог дана устанка ступио је у партизана и од почетка се истицао као лично храбар и умешан борац. Када је формирана прва Сувајска чета, Буран је изабран за командира првог вода, а нешто касније постао је *командир Сувајске чете*. Иако без било каквог војног образовања или школске спреме, Буран је веома успешно водио Сувајску чету и у свим акцијама које је она имала, излазио је као победник. Снага његовог командовања и руковођење лежала је у његовом дубоко људском односу према својим саборцима и у неограничено великом разумевању човека, његових потреба, хтења и осећања. То му је омогућавало да има добру, јединствену и монолитну чету, способну да изврши свако његово наређење и задатак. Буран је међу првим устаницима схватио и усвојио линију братства и јединства и упорно се залагао да она *постане својина* сваког борца и оних који долазе у његову Чету. То му је још више учврћивало углед и поштовање и убрзо је постао и члан КШ. Септембра месеца 1942. године, Буран се са својом I четом II батаљона шесте КНО бригаде налазио у реону Рудника гвожђа Љубија на положају званом Мандића Брдо. Усташке снаге су једног дана покушале снажним налетом да Буранову чету одбаце са поменутих положаја. Развила се жестока борба, која је од раних јутарњих часова трајала све до предвече. Негде око 17 часова усташе су биле приморане да се повуку на раније утврђене положаје, на Мијску Главу. По прекиду борбе и повлачењу усташа, Буран је пошао у обилазак бораца на положају да би им ставио у задатак да се по паду мрака повуку у један заселак ради вечере и пријема новог задатка. Док је обилазио претпоследњу групу бораца био је погођен једним усамљеним усташким пушчаним зрном и на лицу места је погинуо. Нико од бораца није чуо испаливање метка, јер се борба била већ поодавно потпуно стискала, нити је видео командирову погибију. Међу-

тим, они који су већ били примили задатак и новукли се у одређени заселак дуго су чекали Бурана за кога нико није знао где је. Договор је иако да одмах крене група бораца на положаје и да потражи командира. На опште запрепашћење, а на свега неколико стотина метара од тог засека у једној страни према непријатељским положајима нашли смо Бурана смртно погођеног непријатељским куршумом. Још је био врућ, али трагова живота није било. Још исте ноћи, његово мртво тело на једним колима са коњском запрегом пренели смо његовој кући у село Доњу Сувају ради сахране, која је била више него потресна. Из неколико села дошли су и стари и млади, сви који су могли доћи до гробља да се последњи пут опросе са њим. Вод из Буранове чете са три плотуна одао му је последњу пошту, а говор заменика политкомесара чете био је више него дирљив.

Раде Мандић

КАКО САМ ДОЖИВИО ДВА НАПАДА НА САНСКИ МОСТ

У својству курира Треће чете Првог батаљона „Петар Шкондрић” учествовао сам у првом нападу на Сански Мост 26/27. јуна 1942. године. Моја Чета је имала задатак да се неопажено убаци у центар западног дијела града, да заузме раскрсницу улица које се у том дијелу града спајају из четири правца. Ноћ је била тиха са источним вјетрићем, а помрчина каква се само пожељети могла за извршење овог задатка. Чета се лагано спуштала низ падине зденачких страна и засека Храст ка Мујић пољу. Кретала се поред рјечице Мацарице, која пресијеца ово поље и служила нам је као добар оријентир, јер се управо њеним током требало да прилази граду. Жубор рјечице ЈС скривао звуке покрета Чете. При улазу у насеље Мујић, наишли смо на засијане баште и мање ограде, које смо морали прескакати. Током кретања овим дијелом поља неколико пута у нашем правцу, непријатељска стража испалила је ракете и присилила нас да легнемо, па да повремено и пузимо. Чинило нам се да нас је непријатељ и примијетио, јер је више пута испалио рафале из аутоматског оружја и неколико пушчаних метака у нашем правцу. Знали смо да тако нешто усташе чине увијек кад је велика помрчина, да разбију еопствени страх. Ми се на те пуцње нисмо обазирали. Смјело смо се крећали свом циљу. При уласку у само насеље, очекивали смо сусрет са борбеном јединицом, али смо имали срећу, те смо — између два непријатељска упоришта — управо прошли. За кратко вријеме били смо у центру града, а да нас у нашој акцији нико није омео. Једино смо при кретању Дабарском улицом наишли на три домобрана, које смо без отпора савладали. Међу тројицом заробљених је био дежурни официр, поручник Карло Баумгартел, који је пошао у обилазак спољњег обезбјеђења. Командир наше Чете Владо Прошић и политкомесар Чете, Лазо Гајановић, повели су и Карла са оба његова пратиоца у град и они су дали доста драгоцјених података о непријатељском распореду у овом дијелу града.

Када је наша Чета заузела центар града, командир Владо Прошић је, по плану акције, испалио ракету у правцу источног дијела града пре-

ма ријеци Сани, што је био знак да наше друге чете> које су фронтално наиадале одбрану града, могу да отиочну напад. Чим је напад почео непријатељски војници су појурили ка центру града, гдје их је наша Чета спремно дочекивала и позивала на предају, што они нису схватили. Почели су да вичу да су „наши“, мислећи да смо ми домобрани. Почели су да исују због чега их не разумијемо. Многи су тада и погинули, а да нису схватили да су их дочекали партизани.

Наше снаге које су нападале спољну одбрану града из правца уласка наше Чете у град, врло брзо су се спојиле са нашом Четом, јер су непријатељски војници панично напуштали своје положаје и борба се водила углавном са тим војницима у центру града, јер су их борци Треће чете просто ловили као зечеве. Пошто је западни дио града убрзо ослобођен, то су све чете Првог батаљона запосјеле положаје на лијевој обали р. Сане, ликвидирајући упориште у Грађанској школи и кући Јуке Ми-Нзиге. Потом се Трећа чета оријентисала на мост на ријеци Сани, који је са обе стране тучен јаком митралеском ватром и преко њега се није могло пријећи.

У јутарњим часовима, непријатељ је ударио са бока из правца Сто-чие пијаце. Користећи се маглом која је пама била велики непријатељ, јер се није могла одржавати добра веза међу четама, што нас је и ириси-лило да се повучемо ка Бедовачи из заузетог дијела града.

Како се Сански Мост налази у равничарској котлини којом иротиче р. Сана на 158—168 метара надморске висине, а са источне и западне сгране града су брегови око 400—500 метара надморске висине, град се иије могао боље бранити искључиво непосредном спољном одбраном, што је и непријатељ послјије ове наше акције уочио.

Послије овог нашег напада, непријатељ је настојао да на најбољи начин обезбиједи одбрану града, који му је био од велике важности, с обзиром да је око 30 км увучен у партизанску слободну територију. И пуковник Љубомир Брозовић, командант Дивизије у Бањалуци, дошао је из Бањалуке у Сански Мост са дијелом својих снага (јуришном бојном) и неколико Нијемаца, стручњака за постављање одбрамбених објеката, и том приликом предузео је акцију чишћења околних брда да би потиснуо наше снаге што даље од града.

Њемачки официри који су дошли у Сански Мост, преузели су ко-манду и диктирали посиједање свих чука око града на удаљености од 3 километра.

Да би се град што боље обезбиједио од изненадних партизанских снага и напада, као и да би се утврдили полазни положаји за офанзивне операције на нашу слободну територију, непријатељ је наставио изград-њу једног истуреног одбрамбеног појаса са западне и југозападне стране града на удаљености од три и више километара, користећи све висове и доминантне тачке које се протежу од ушћа р. Дабра у р. Сану изнад с. Кркојеваца, Брајић Тавана, Бедоваче, Умаца, Каменграда, Миканова брда, Рушковца и даље изнад Љубије рудника ка Босанском Новом. Ово утврђење непријатељ је изградио за кратко вријеме. Дуж цијеле линије искоиао је саобраћајницу, поред које је изградио дрвеио-земљане бун-кере и земунце на различитом одстојању, што је конфигурација земљи-шта омогућавала. Испод саобраћајнице подигнут је насип ширине пола метра, који је са обе стране исплетен прућем и граћем, а унутар набијеп

земљом, каменом и дрветом. Испред овог наоипа постављена је бодљикава жица, на којој је окачено безброј празних лимених кутија, конзерви, које су ири додиру жице звецкале и сигнализирале присуство неког живог бића. Испред цијеле линије, непријатељ је исјекао сво дрвеће, које му је сметало бољем одбрамбеном дејству. Ово утврђење непријатељ је званично звао Постав „Југозапад“, а ми смо га звали „Мажиновљева линија“, која је била дуга око 50 км. Вјероватно је Брозовић мислио да ће његове снаге, а и он сам, безбједније спавати у Санском Мосту, Љубији, Приједору и Босанском Новом, као и у Баљој Луци. Вјероватно га је и ова одбрамбена линија унаприједила у чин генерала. Постао је генерал десетак дана после нашег напада на Сански Мост.

Нашим снагама овај одбрамбени појас, а поготово обавјештајним официрима, задавао је велике главобоље. О овоме је наш обавјештајац, Јово Видовић, писао како нас је непријатељ, успоставивши одбрамбену линију Постав „Југозапад“, одсјекао од Санског Моста и прекинуо сваку нашу везу с њим, те смо били присиљени да је успостављамо преко Трећег крајишког одреда и једног нашег човјека у Кијеву.

Наши обавјештајни официри били су присиљени да се пребацују на десну обалу ријеке Сане, на терен гдје су мјестимично били присутни и четници. Но, наши неустрашиви и вични обавјештајци, као што је био Јово Видовић, родом из Томине, лако су се пребацивали преко р. Сане и брзо успостављали нове везе које су слате у град преко Козице, Трамошње и Крухара. У једном свом извјештају Јово је писао да са градом има добру и безбједну везу, па да тамо шаље скоро сваког дана своје сараднике. Преко њих је утврдио, поред осталог, распоред непријатељских снага на Брајића Тавану, Бедовачи и другим упориштима око Санског Моста. Затим да се од Дабарског пута према Бедовачи налази трећи бункер са једним тешким митраљезом и два пушкомитраљеза, у којем је наш сарадник, који тврди да се из овог бункера ватра на нас неће отворати. У случају и да се отвори, неће се усмјерити на нас, него увис.¹ Ради распознавања бункера сарадник је сваког дана стављао на свој бункер једно ћебе или марамицу. Од овог бункера лако се могла напасти и заробити Команда која се налазила у Кљајић кућама.

Послије 166 дана од првог напада на Сански Мост, уследио и други напад. Прво на његову одбрамбену линију Постав „Југозапад“, а потом и на сам град. Наша Шеста бригада иослије 57 дана од њеног формирања, овог пута учествује у једном великом борбеном подухвату, у пробоју и рушењу одбрамбеног појаса, којег је генерал Брозовић са њемачким стручњацима, приликом постављања, сматрао неосвојивим.

Заиста, и партизанима је требало доста мудрости да се скроји вјешт план за што лакше и са мање жртава заузимање овог, у то вријеме, можда, јединственог упоришта у Југославији. Шеста крајишка бригада, са I, II и IV батаљоном (Трећи батаљон јој се налазио у ослобођеном Би-хаћу), напала је ово непријатељско утврђење од ушћа р. Дабар до с. Умаца искључно, а лијево од Шесте бригаде, наиале су снаге Друге крајишке бригаде.

Негдје око 19 часова батаљони Шесте бригаде пристизали су у колонама из неколико праваца ка зборном мјесту у с. Дабар, заселак Црно-марковићи. Ту су се скупили у једну удолицу, гдје су нам командант Бригаде, друг Петар Војиновић, и политички комесар: друг Димитар Ба-

јалица — „Баја“, одржали краће говоре. Саопштили су свим борцима и руководиоцима који имају опаке „опутњаке“ да их изују и замијене са борцима што имају цицеле из Друге чете, којом је командовао Бранко Медаревић. Послије овог саопштења, настао је жагор међу борцима. Чули су се разни коментари и питања због чега ту Чету треба обути лошијом обућом. Наглашено је да та замјена важи само за дан-два. Пошто је и тај посао обављен, командант и комесар наше Бригаде, одвојили су чету Бранка Медаревића и посебно јој указали на важност задатка, којег је за ту ноћ добила. Послије је подијељена вечера. Прво су је добили борци Друге чете, а потом је подијељен по један оброк суве хране. Сува храна нам је увјек била као нека оријентација да идемо у акцију која ће нас одвојити од кухиње за оно вријеме за колико би obroка добили. На крају су окупљене све старјешине, па им је саопштен конкретан задатак за ову акцију. Како је Друга чета имала специјалан задатак и мало дужу маршруту, она је кренула на челу колоне. За њом се кретала Трећа чета коју су предводили Станко Марјановић и Лазо Гајановић, а за њом Прва чета којом је командовао Душан Гавран. Другој чети је додијељен десетар из Треће, Станкове чете, друг Гојко Чамбер, човјек који је родом из с. Кркојеваца, управо из мјеста гдје ће ова Чета те ноћи да се убади неопажено иза лећа непријатељском упоришту Постав „Југозапад“. Друга чета се од дабарске пећине и врела р. Дабра одвојила од наше Треће чете и кренула је поред р. Дабра ка њеном ушћу. Ова мала планинска бистра ријечица протиче уским коритом, изнад којег се дижу стрме клисуре до стотинак метара, обрасле мјестимично листопадном шумом. Корито ријеке је јако стјеновито и на неким мјестима се лако може прескочити са стијене на стијену. Ове стијене — седре спречавају тихо кретање воде и стварају јаче жуборење, које је било добар савезник Бранковој чети. На ушћу р. Дабра жељезничка пруга је усјечена у брдо једном страном — управо оном страном одакле почиње и линија утврђења — док се другом страном провлачи поред саме обале р. Сане, због чега на овом дијелу није било изграђених препрека. На овом мјесту изнад саме пруге уздиже се брежуљак на којем је изграђен непријатељски бункер за обезбјеђивање пруге. По стицању на ушће ријеке Дабар, Друга чета је успјела несметано да се провуче поред пруге, а испод усјека и за неколико минута убади непријатељу за лећа. За то вријеме остале јединице су се привлачиле свака на свом сектору што ближе бодљикавој жици. Лежећи на влажној и хладној земљи чекале су почетак напада Друге чете из позадине непријатеља. И заиста, њено дејство је реализовано како се очекивало. Чим се Чета убадила непријатељу за лећа, отпочела је успјешан напад и за кратко вријеме заузела бункере. Истовремено Прва и Трећа чета отпочеле су своја дејства и снажним јуришем са фронта заузеле су Брајића Тавап. За око сат времена, Први батаљон извршио је борбени задатак. Затим је дио својих снага усмјерио ка лијевом крилу ради помоћи Другом батаљону и нападајући утврђења Кљујића куће са источне стране заузео непријатељско утврђење и складишта муниције и хране.

У првом налету и пробоју ове линије, многи борци су самоиницијативно наставили гоњење непријатеља, који је у паничном бјекству јурио ка Санском Мосту, остављајући све, па и оружје. Старјешине су имале

муке да поврате своје захуктале борце који су јурили за непријатељем. Неки су се спустили до изнад Вукића и Маричића кућа у засеоку Храст.

На сектору Другог и Четвртог батаљона, који су дејствовали у правцу: Бедовача — Умци, налазио се и бункер нашег сарадника. Није ми познато да ли се у то вријеме у њему налазио, како је рекао, и какву је судбину доживио у току ове борбе. Један дан прије напада у Сански Мост спустио се мали авион на пољану иза Жељезничке станице, са командантом Трећег здруга, генералом Брозовићем, који је највјероватније преузео вођење одбране од почетка напада наших јединица. Док су наше снаге рушиле истурену непријатељску утврђену линију, са закашњењем од око 3 сата, источну страну Санског Моста на десној обали р. Сане нападале су снаге Пете крајишке дивизије.

Чим је отпочео напад наших снага на линију Постав „Југозапад“ и град Сански Мост, Команда Седамсто четврдесет првог гренадирског пука из Босанског Новог упутила је возом до Приједора свој Трећи батаљон. У Приједору су им се придружиле и јединице Седамсто двадесет првог пука и 4 тенка Двјесетог другог оклопног пука, после чега су се ове снаге камионима неометано пребациле све до Копривне. Ту су их дочекале снаге Друге крајишке бригаде, које су после жестоке борбе одбачене, па је непријатељским снагама у Санском Мосту првог дана напада пристигла значајна помоћ, која је у даљем нашем нападу одиграла одлучујућу улогу.

Покушај заузимања Санског Моста од стране снага Шесте крајишке бригаде успиједио је 11/12. децембра око 22 сати. Све јединице су добиле нове задатке. Задатак Првог батаљона био је да нападне град истим правцем као и за вријеме првог напада 26. јуна. Његов напад је извођен од р. Мацарице, дабарским путем до р. Здене, кроз Мујића куће ка центру града и мосту на р. Сани. Ноћ је била доста хладна, магловата, са јаком помрчином. Мујића поље засијано пшеницом било је расквашено и блатњаво. Непријатељске снаге ове ноћи нису смјеле да спавају. Очекивале су нас сигурно. Посматрали смо их у току дана како копају ровове испред града. Но, наши борци су после првог јуриша натјерали непријатеља у бјекство ка центру града и за кратко вријеме наша Трећа чета избила је у центар града и запосјела мост на р. Сани и тако онемогућила осталим непријатељским снагама да се пребаце на лијеву обалу р. Сане. Многи су побјегли преко Алагића поља и преко жељезничког моста пребацили се на десну страну р. Сане. Шеста бригада је овог пута нападала на град са два батаљона: Првим и Другим. Четврти батаљон био је на положају изнад с. Подбријежја и имао је задатак да поруши мост на р. Блији, штити снаге које су нападале град од изненадног бочног напада од Приједора и онемогући долазак нових непријатељских тенковских јединица из Приједора.

Први батаљон је у граду на самом мосту и код Грађанске школе поставио тешки митраљез и један противтенковски топ, који су дејствовали према непријатељском упоришту на десној обали р. Сане. Са источне стране на град је и ове вечери требало да напада Прва крајишка бригада и остале снаге Пете дивизије, са којима је требало да се спојимо у центру преко моста. Али до тога није дошло. Ми смо се налазили у граду све до 13 часова 12. децембра, када смо се морали повући из града.

Наредни покушај напада на Сански Мост услиједио је 13. децембра око 23 сата. Али ове вечери писмо ни дјелимично уснјели да извршимо постављене задатке. У граду су се налазили тенкови и јаче њемачке снаге које су онемогућавале нашим снагама да се убаце дубље у град. Четврти батаљон имао је задатак као и претходне ноћи, да на сектору с. Подбријежја штити наше снаге које нападају град. Био је постављен на раскршћу цесте и пруге испред с. Подбријежја а затим даље преко виса изнад с. Подбријежја.

Командир моје Чете, Станко Марјановић, одредио је мене и Светана Црномарковића да успоставимо и одржавамо везу са Четвртим батаљоном. Са овим Батаљоном прву везу успоставили смо око 0,1 час, док се моја Трећа чета налазила око Марјановића кућа. Тада сам нашао код пруге испред моста у с. Подбријежје команданта Четвртог батаљона, Прошић Владу и његовог замјеника, Марјановић Рагка. Другу везу успоставили смо негдје око 0,4 часа 13. децембра, јер је у то вријеме настало затишје, пошто се наша Чета није кретала даље ка центру града. Кад смо поново дошли на мјесто гдје сам прије три сата био са Прошићем и Марјановићем и неким дијеловима његових јединица, нисмо нашли никога. Мало смо застали и притајили се поред једног дрвета послушјући не би ли нешто чули. Кад смо се увјерили да гу нема ни наших ни непријатељских војника, вратили смо се ка својој Чети коју смо оставили испред првих кућа при уласку у град са правца с. Побријежја. Али на несрећу, ни нашу Четву нисмо више нашли. Крећући се ка граду претпоставили смо да се Чета без борбе убацила у град. Како нам ништа није указивало да је Чета у граду, одлучили смо се да кренемо у правцу с. Здене и провјеримо да можда наше снаге нису већ напустиле град. Код првих кућа, сазнали смо од њихових житеља да су око пола сата раније овуда прошле наше јединице. Наставили смо кретање у правцу с. Бедоваче уз зденачке стране, које је већ обасјавало јутарње сунце и гријало нам леђа. Кад смо пришли стотинак метара до наше Чете, која се одмарала на ивици једног шумарка, сједили су командир: Станко Марјановић и комесар: Лазо Гајановић, који су у извјештају о исходу ове акције већ унијели да су нас двојицу изгубили и да нас је највјероватније непријатељ живе похватао. Када нас је Станко видио викнуо је: „Ево ове двојипе, сунце им њихово!“, и поцјепао је већ написани извјештај, па га је затим поново написао. Поднијели смо му извјештај о Четвртом батаљону и како смо одлучили да кренемо у овом правцу. Командир и комесар причали су нам како су у свануће у току кретања уз зденачке стране повремено одмарали и запазили кретање неке војске цестом Сански Мост — Подбријежје, па су мислили да је то Четврти батаљон. Ускоро смо се заједно увјерили да су то биле непријатељске јединице којима смо нас двојица за длаку умакли.

Перо Вукић

СТВАРАЊЕ БРИГАДНОГ ЛИСТА „ЈУРИШ“

Стицањем разних околности, у лето 1943. године нашла самсеуШестој крајишкој НОУ бригади на културно-просвјетном раду. У Бригади је

у то вријеме била и моја иредратна познаница и другарица из ратовања по Србији 1941. године, Боса Цветић, као члан Политодјела. Родила се идеја да покренемо брагдни лист. О томе смо се договорили са политичким и партијским радницима у Бригади. Сачинили смо Редакцију од пет чланова. Брзо смо око Редакције окупили оне најактивније омладинце. Посебно руководиоце СКОЈ-а у батаљонима и четама. Боса је била главни покретач цјелокупне активности око листа, који је почео излазити љета 1943. године, и излазио је све до ослобођења под именом „Јуриш“.

У Редакцији смо се договорили о задатку и садржају Листа: да по садржају и форми буде привлачан за борце, да у Листу они саопштавају своје борбене доживљаје и виђења борби и догађаја, да их садржај Листа подстиче на учење, описмењавање и читање, на усмено и писмено саопштавање доживљеног и виђеног у животу јединице, у борбама и часовима одмора, о шали и ономе што развеселава и извлачи смјех и радост, о другарству и братству. Свему ономе што интересује борце и служи побједи.

Редакцији је остајао задатак да, поред оног уређивачког посла, доноси вијести са осталих фронта и других политичких догађаја. Онога што се у томе времену збивало у другим јединицама и на терену, о ратовању савезничких армија и побједама Црвене армије. Договорили смо се да у Лист убацујемо и понешто из науке, да објашњавамо неке појмове и догађаје.

Већ у првом броју Листа, а доцније још и више, показало се да су борци, омладински и партијско-политички руководиоци, без икаквог устручавања, почели да шаљу своје дописе, да постављају питања, да пишу пјесме десетерачке, да опонашају Бранка Нопића и Скендера Куленовића, да шаљу писма која добивају са терена и сл. Било је ту дописа о акцијама њихових јединица, писама и дописа о оним најхрабријим, о ономе што се дешавало у воду и чети, пјесама о омиљеним борцима и руководиоцима. Било је ту доста шаловита, исмијавања оних негативних појава (кукавичлука, себичности, небудности).

Дешавало се да су они писменији, они чије је школовање прекинуто ратом, писали за оне мање писмене и доносили њихове доживљаје и причања. Међу сарадницима и дописницима Листа већ су се примјећивали и будући дописници листова који су излазили на слободној територији, дописници „Младог Крајишника“ и „Ослобођења“. Сјећам се Светка Бркића као једног од најактивнијих дописника.

Из броја у број садржина Листа се проширивала, обухватајући не само живот бораца него и живот и рад друштвено-политичких организација и народноослободилачких одбора. У Листу је ради тога створено неколико рубрика. Жива и веома интересантна била је рубрика намјењена младим „пјесницима“, рубрика дописника из јединица и са терена. У рубрици дописа са терена писало се о бризи за борце, сабирању љетине, активности гшонирских организација на сакупљању шумских плодова (јагода, купина и др.) за рањенике и болнице и сл.

Редакцији су пристизала и бројна питања на која су тражени одговори: шта је Интернационала и Коминтерна, како се долази до вијести са источног фронта, како ради „Слободна Југославија“, питања о слободи на крају рата, о послератном животу, о кралу и влади у Лондону, шала на рачун четника, усташа, Талијана.

Дописи су стизали из чета и батаљона, од скојеваца задужених за културно-просвјетни рад и забавни живот, са четних и батаљонских скупова за разоноду и забаву, о раду на описмењавању неписмених, о томе шта се чита борцима у слободном времену, шта се опјева у Врапцу. Било је добро одабраних шала, потсмјеха, критика слабости. Некима од ових дописа није била потребна никаква редакцијска интервенција, док су неки други морали бити дотјеривани, скраћивани и прилагођени Листу и борцима. Неки су дописи били оптерећени научним политичким рјечником и фразама, као што су: упориште националне свијести, фашистичка аждаја, трула кобила која отиче ногама, посљедњи фашистички трзаји, аждаја коју ћемо сопственим рукама савладати, и много другог сличног.

У сјећањима ми је остао један диван другарски топао допис о болничарки Сари, мршуљавај црнки живих покрета, како се она припремала за приредбу и играику, како је од командира позајмила цокуле, обукла шарену сукњу и нову блузицу, како је први пут плесала, како су њој и њеним другарицама које су такођер први пут плесале, они борци који су лежали у трави, добављали другарске шале. Уз један шири допис о цијелој тој приредби и програму те приредбе, овај допис о плесу болничарке Саре дивно је стајао.

Један други допис односио се, сјећам се, на једну другарицу болничарку, која је у једној акцији из неке куће у којој није било никога, узела сат будилник и стрпала га у своју торбу. У току једног ноћног марша сат је почео да звони. Настала је забуна у колони. Није помогло ни њено притискање сата уза се. Мало послје, кришом је бацила сат у трње иако га је дуго чувала и носила, али се претходне вечери играла са њим па га је навела, сат је зазвонио и узнемирио колону на ноћном маршу. Дописник из овог случаја, сјећам се, извлачи наравоученије о томе да не треба узимати ниједну туђу ствар, па макар се радило и о кући непријатеља.

Једном приликом стигло је до Редакције и писмо другарице Зоре, политичког делегата вода. Пише она своме другу воднику у заштитници Бригаде о свраћању код родитеља и дјецe,¹ да су сви они добро, да је успела да набави још кукуруза, да се они спремају за зиму и да не брине за њих. На крају писма, умјесто онога људскога „Воли те и поздравља“, она ставља: „Смрт фашизму — Слобода народу!“, уз додатак: „Зора, политички делегат вода“. Дуго смо и често Боса и ја разговарале о овом писму, понављале га и обнављале, размишљале о дубоким промјенама које се дешавају у народу, да њих двоје напуштају кућу и своју дјецу, крећу у борбу за слободу, спремни да себе жртвују за бољи живот своје дјеце, не знајући много какав ће бити тај „бољи живот“, али су сањали о њему. Колико је само сигурности и вјере у тај живот било у томе писму! Колико је брига за породицу и дјецу повезивано за успјехе народноослободилачке борбе!

Сјећам се још бројних дописа у којима су се понављале ријечи: одговорно, иеодговорно, нови нронуст, самокритички, критички се ос-

¹ Доцније ће једно од ове дјеце завршити медицину, преселити се у Њујорк и тамо отворити приватну ординацију. Водник и политички делегат вода ће тамо проводити више мјесеци у години, уређивати синовљеву кућу и бринуту о унучићима Американцима и само повремено свраћати у свој стан у Београду.

вруо и много другога што је иначе често понављано у политичком рјечнику онога времена.

Лист се стварао и рађао крај потока, ријечица, под крошњом дрвећа, у двориштима кућа, у кругу јединица. Ту су, уз осталу пошту намјењену Штабу Бригаде, долазили дописи на штедљиво сјеченим комадима хартије, писани тек понекад на машини, а чешће невјештом руком и без тачака и зареза.

Хартија за лист стизала је са свих страна, кадгод би се ослободио неки град. У јединицама је било оних дописника и сарадника који су били „задужени“ да се побрину за матрице, индиго, шапирограф и све друго што је било потребно за издавање Листа. На умножавању Листа и његовој техничкој опремљености много су помогли: Бошко Михаић, Боко Маран, Мориц Леви. Великог разумијевања за издавање Листа било је и код руководећег кадра свих јединица Бригаде. Био је то и доказ да се Листу придаје велики значај и његово дјеловање на политичко и борбено стање Бригаде.

Лист је био и извор материјала за четне и батаљонске приредбе које су све чешће одржаване откако је Лист почео да излази. Одатле су се попуњавале бројне тачке приредби, стварао се „Врабац“, извлачиле шале. Понекад су и неки цијели чланци читани на тим приредбама.

Редакција је имала и својих доживљаја. Сјећам се да је негдје у околини Рибника кувар Триво, на наш савјет, одлично орибао све војничке порције и порећао их по кољу на огради. На сунцу су се ове порције одсјаивале. Наишао је један непријатељски овион. Вјероватно су авијатичари примјетили одсјај тих порција, па су почели да круже изнад нас. Брзо смо се разбјежали у заклоне. Снопови оних ситних повезаних бомби почели су да падају и да се распраскавају око Тривиних орибаних порција. Триво се зарекао да више неће рибати порције, а ми да више нећемо правити Лист у близини кухиње.

Мила Бајалица

У ИЗВРШАВАЊУ ЗАДАТАКА ПОМОГЛЕ СУ И ЛОГОРСКЕ ВАТРЕ

За вријеме бихаћке операције био сам замјеник командира Друге чете Другог батаљона Шесте крајишке НОУ бригаде. Мој Батаљон добио је задатак да поруши железничку пругу и цесту код с. Блатна, Ракани и Рудице између Босанског Новог и Босанске Крупе, да спријечи евентуалну интервенцију непријатеља од Босанског Новог према Босанској Крупи и даље према Бихаћу и да напада и уништава непријатељске снаге када се буду повлачиле из Бихаћа преко Босанске Крупе према Босанском Новом. Међутим, у извршењу овог задатка Батаљона нисам учествовао. Морао сам са Првим водом Друге чете да идем на други задатак и у другом иравцу. Радило се о томе да је истовремено, када су наше снаге отпочеле са извођењем бихаћке операције, непријатељ доста јаким снагама из Санског Моста, Љубије, Благаја и Сухаче продро на слободну територију и избио на линију: с. Овањска — Антонића брдо (т. т. 459) — Збијег (к. 352) — Црни Врх (к. 436) — с. Ведовица. Испред надмоћнијих снага непријатеља водиле су борбу снаге Четвртог батаљона Шесте бригаде.

На правцу према Јоховпци и с. Рујишка није било наших снага, па је пријетила опасност да непријатељ продре у с. Дубовик и у рејон с. Рујишка.

Добио сам задатак да са Првим водом Друге чете хитно кренем у рејон с. Мала Новска и Крунска Рујишка, да ухватим везу са јединицама Четвртог батаљона и да спречавам продирање непријатеља у Д. Дубовик и Рујишку.

Са положаја у с. Доњи Ракани стигао сам са водом на вис Тавани (т. т. 344) сјеверно од засеока Марчете око 10 часова 3. новембра. Источно, преко ријечице Јаприце, на коси код цркве и гробља засеока Рајлићи и Савановићи, успоставили смо везу са једном десетином из Четвртог батаљона. Са овом десетином налазио се и замјеник команданта Шесте бригаде, Петар Војновић, у пратњи неколико курира. Војновић ми је наредио да са водом посједнем положаје за одбрану, да борци ископају заклоне по фронту и по дубини и да се добро маскирају. Пред вод који је у наоружању осим пушака имао и 3 пушкомитраљеза, Војновић је поставио задатак да упорном одбраном са положаја у рејону Тавана (т. т. 344) спријечи брз продор непријатеља преко заселака Марчете и Благојевићи у правцу Дубовика. Схвативши озбиљно ситуацију и задатке вода, командир вода, Колунџија Душан и ја издали смо десетарима на терену прецизне задатке. Борци су направили заклоне и добро се маскирали.

Истога дана око 15 часова непријатељ је положаје вода почео да туче јаком минобацачком и митраљеском ватром.

Око 16 часова једна непријатељска јединица, јачине до једне сатније, кренула је у правцу наших положаја и спустила се у рејон школе М. Рујишка. Овдје се непријатељ раздвојио у три групе. Једна група кренула је у правцу засеока Капетановићи и на дрвеном мостићу код к. 173 прешла ријечицу Јаприцу с циљем да посједне к. 276, а потом да дејствује према Рајлића кућама, гдје је положаје држала десетина из Четвртог батаљона. Друга група, нешто мањег састава, кренула је од школе уз ријечицу Јаприцу у правцу засеока Марчете. И трећа, најбројнија група, наступала је у правцу групе кућа Врчин и према нашим положајима на Тавану. Командиру вода, Душану Колунџији, наредио сам да се ватра не отвара док непријатељ не приђе на одстојање од 300 м испред наших заклона.

Када је непријатељ пришао сасвим близу, отворили смо снажну ватру. Истовремено је ватру на непријатеља отворила и десетина Четвртог батаљона заједно са замјеником команданта Бригаде и неколико његових курира. Након кратке и жестоке борбе, непријатељ се, уз осјетне губитке, иовукао на полазне положаје.

Ускоро после борбе дошла је ноћ. На положајима непријатеља дуж цијеле линије од Антонића брда, преко Црног врха и сјеверно од школе у с. М. Рујишка до с. Ведовице, непријатељ је наложио ватре. Десетар нашег вода, Радић Душан, предложио је командиру вода, Колунџији Душану, и мени да и наши борци наложе ватре како би непријатељ помислио да нас има више. О приједлогу смо размислили и на крају га прихватили. О томе смо обавијестили и замјеника командира Бригаде, Петра Војновића, и после његове сагласности наредили смо да се ватре наложе па што већој ширини по фронту, а понека и по дубини. Сматрајући да ми ложимо ватре у част Октобарске револуције, и омладина с.

Рујишке наложна је више ватри ио бреговима у еелу и око њега. За кратко вријеме ватре су засвијетлиле на све стране.

По нашој оцјени, паљењем ватри, непријатеља смо обманули. Он је иовјеровао да смо увече добили појачања. Било како било, тек сјутрадан нас није наидао, него се са посједнутих линија повлачио у гарнизоне.

Никола Јапунца

АКЦИЈА V КАЊОНУ УНЕ

На линији од жељезничког моста до Жељезничке станице Грмуша, у кањону Уне, налазило се непријатељско обезбјеђење жељезничке пруге, размјештено у двије стражарнице на међусобној удаљености од око 2 км. Војници из ових стражарница одржавали су међусобну везу патролама. Ноћу су се повлачили у стражару код Жељезничке станице Грмуша, како би били способнији за одбрану од могућих партизанских напада. Ову стражарницу су добро учврстили и организовали као јаку отпорну тачку. Издавањем смо установили да се цијело обезбјеђење повлачи у стражарницу код Жељезничке станице Грмуша сваког дана око 17 часова. Установљено је такођер да се дању непријатељски војници понашају комотно, да се одмарају, а само патролама контролишу пругу. У обе стражаре налазило се 17 домобрана.

Команда Радићке чете Трећег батаљона претпостављала је да ће у случају нашег напада непријатељски војници пружити јак отпор, па је донијела одлуку да се напад на домобране изврши дању и то око 17 сати, тј. у вријеме када се у стражарницу код Жељезничке станице повлаче војници из друге стражарнице.

Да би се напад извршио једновременно на обе групе непријатељских војника, тј. на ону код Жељезничке станице Грмуша и другу у току покрета, у Чети су формиране двије групе бораца. Првом групом од око 15 бораца командовао је Миљуш Милан са Ковачевић Лазом — Јовелић, а другом групом од 10 бораца командовао сам ја. Остатак Чете добио је задатак да посједне положај према селу Спахићи, одакле се могла очекивати непријатељска интервенција. Моја група бораца имала је задатак да постави засједу непосредно уз пругу на правцу кретања групе непријатељских војника из друге стражарнице према стражарници код Жељезничке станице Грмуша. Почетак напада Миљусеве групе бораца на групу непријатељских војника код Жељезничке станице Грмуша одређен је за моменат почетка дејства моје групе из засједе. По извршеној акцији свака група на свомправцу требало је да се одмах повуче из кањона р Уне како би се избјегла евентуална интервенција блиндираног воза од Крупе или Бихаћа.

Двадесет четвртог маја 1942. године вријеме је било лијепо, сунчано и доста топло. Обе групе бораца Радићке чете кренуле су на задатак. У кањону р. Уне силазили смо козјим стазама низ велику стрмину. Били смо упознати да силазне стазе непријатељ добро контролише, па смо морали да се спуштамо на леђима придржавајући се за поједине гране. Кретали смо се врло споро и опрезно. Да би били што нечујнији, изули смо ципеле и опанке и кретали се у чарапама. Спустили смо се неопаже-

но до пруге и расиоредили се око 10—15 м до пруге. Два борца из моје групе — Вуро Јеличић — Зељковић и Душан Каран прешли су преко пруге са задатком да спријече домобранима бјежање на другу страну према ријеци Уни.

Када је непријатељ наишао на засједу, отворили смо јаку ватру али изнад глава непријатељских војника, јер смо морали водити рачуна да не погодимо наше другове Буру и Душана. Убрзо је један од њих узвикнуо: „Прекини паљбу, побијете нас!“ Изненађени домобрани попадали су на земљу, а да ни један није успео да отвори ватру. На команду „Предајте се“, домобрани су устали и дигли руке у вис, а оружје су оставили на земљи. Истовремено је и прва група отворила ватру на непријатељске војнике код Жељезничке станице Грмуша, који су се били раскомотили и играли карте. И овдје су се изненађени домобрани без отпора предали.

Домобранима које је заробила моја група наредио сам да одмах крену уз брину једном стазицом коју сам им показао. Претходно сам извадио затвараче из њихових пушака и дао им пушке да их носе. Пењући се уз брину, ова стазица одвела нас је нешто даље према селу Прњосору (заселак Грмуше). Када смо изашли из кањона сјели смо да се одморимо. Домобрански водник, звао се Иво, у разговору са мном између осталог рекао је да види да немамо намјеру да их побијемо, да има у Загребу само мајку, а мајка само њега и сл. Када сам му предложио да остане у партизанима, одговорио је како би усташе, кад би сазнале да се без отпора предао, злостављале а можда и убиле његову мајку, а да би то сасвим сигурно учинили кад би он остао у партизанима. Замолио ме је да некако пренесемо глас да смо их заробили и побили, а да ће он отићи у партизана на територији ближој Загребу. Такође ме је замолио да, ако останем жив, доћем у Загреб и испричам његовој мајци како је био заробљен и ослобођен, јер да ни он није сигуран да ће остати жив. Обећао сам да ћу предложити вишој команди да се испуни његова жеља.

Команда Чете је све заробљене домобране послала Штабу Батаљона који их је ослободио и упутио у Банију. Остала је неиспуњена жеља домобранског водника да посјетим његову мајку у Загребу. Не знам да ли је овај водник — Иво, који је на мене оставио лијеп утисак, заиста отишао у партизана и да ли је преживио рат.

Спасе Букић

ТРЕШЊЕ И „НЕПРОБОЈНА ГЛАВА“ (Анегдота)

Прва бихаћка чета Трећег батаљона логоровала је половином 1942. године у с. Врањска Мосура. Одавде је слала на положаје у Грмушу један вод који је даље упућивао једно одјељење у патролу према селу Мијестру, које је непријатељ држао. Између с. Мијестра и с. Грмуше је кањон ријеке Уне. Удаљеност ваздушном линијом између ових села је мала, због чега су усташе често припуцале из Мијестре на све што би примијетили око Грмуше, а поготову на наше партизанске патроле.

Задатак ових наших одјељењских патрола је био да врше коитролу кањона и спријече евентуални покушај непријатеља да се преко ка-

њона пребаци и продре у с. Грмушу. Осим тога, ове патроле су штитиле сељаке који су поћу обављали иослове на њивама око с. Грмуше. Дању они нису ни могли радити око села због усташке ватре.

Једног дана моје одјељење, које се налазило у патроли, дошло је близу кањона. Нас неколико другова ушли смо у неку шумицу на самој ивици кањона. Направили смо грешку и, не мислећи на непријатеља, попели се на једну трешњу да беремо и једемо плодове. Трешња је надвисивала остало дрвеће. Тек што смо почели брати трешње, митраљески рафал је уздрмао читаво дрво. Нисмо стигли да ма шта кажемо прије него што смо се нашли на земљи. Како је ко сишао са трашње то нисмо запамтили, али на срећу видјели смо да смо сви живи и да нико није рањен. У први мах смо помислили да нас је непријатељ изненадио и напао из непосредне близине. Пошто смо се мало средили, закључили смо да је непријатељ на нас отворио ватру из с. Мијестра. Пошто је тренутак нервозе прошао, почели смо се смијати и добацивати један другом разне досјетке на рачун трешања и непријатељских метака. У једном тренутку неко од другова прискочи мени, скиде капу „рогу“ са моје главе и повика: „Погледајте, другови, гдје је метак пробио Гојкову капу! Очигледно погодио га је у чело, али захваљујући тврдој глави, метак је направио „рикошето“ или се одбио. Погледали смо у капу и видјели да ју је метак погодио који милиметар изнад петокраке звијезде. Капа је свакако била забачена уназад иза чела, тако да је метак прошао изнад главе. Међутим, борци из одјељења су ме задиркивали да за мене нема опасности од непријатељских метака, јер да за разлику од осталих, главу своју ја не морам да чувам. Треба само да заклањам остале дијелове тијела, а рупа од метка на мојој капи сигуран је доказ да је моја глава „непобројна“. Прихватио сам шалу, али сам и констатовао да су ме трешње ипак могле стајати главе.

Гојко Беслаћ

ХИТНО ПАРТИЗАНСКО ПИСМО

Био сам млад и као човјек и као партизан, тек сам навршио седамнаесту годину, када ми у мају 1942. године рекоше да поћем у Штаб Првог батаљона „Петар Шкондрић“ Првог крајишког одреда, али овога пута без икакве пошиљке. То је било сасвим неубичајено и успут ми проради „црв сумње“ да нисам нешто погријесио као курир Треће чете.

— Јављам се по вашем наређењу! — рекох Миланчићу Миљевићу, гада замјенику команданта Батаљона, кога затекох у Штабу.

Он ми пружи руку, што је за мене био знак да могу да станем: „на мјесту вољно“. Онда, не сједајући него ходајући око мене, што је мени још више повећавало зебњу, поче да ме запиткује да ли сам стварно из села Здене и да ли добро познајем Здењане. Потврдох да јесам, додуше из засеока Храст, али пошто ми је отац имао воденицу на извору ријеке Здене, а ја му помогао када је сваког уторка тамо млио жито, познајем многе људе. Мада сам хтио да прикријем своје узбуђење, Миланчић га примијети по мом гласу, па застаде, погледа ме и, ваљда да би скратио, рече:

— Позвали смо те зато што си једиин из тог краја, а и зато што еи курир. У току дана отићи ћеш у Здену и предати једно писмо Стевану Пуркићу лично.

Док је замјеник команданта говорио, мисли су ми већ биле у Здени. Није ми било јасно што идем усред дана, када смо раније такве задатке у том селу обављали само ноћу и то са више партизана, јер су Здену тада држале усташе. Сад треба да идем сам. Додуше, могуће је и дању прикрадајући се стићи у село са висоравни Бедоваче, чили се обронци спуштају у Здену.

— Знаш ли ти Стевана Пуркића и знаш ли гдје му је кућа? — трже ме Миланчићев глас из размишљања.

— Познајем Стевана, али нисам баш сигуран која му је кућа — одговорио сам.

— Снаћи ћеш се ти... од Вучковића кућа води једна стаза право према Пуркићевој кући. Него, на Бедовачи се налази један вод твоје чете. Треба да проћеш да те не примјете. Ако те примјете, не мораш да им причаш куда идеш. Јасно?

— Јасно! — одговорио сам одсјечно, мада ми је било све мање јасно.

— Имаш ли каквих питања? — на то ће Миланчић Миљевић.

— Имам ... Шта ћу ако моји другови помисле да хоћу да бјажим, јер, ето, не смијем да им кажем да идем по задатку?

Миланчић се насмијао.

— Смијеш да им кажеш да си на задатку, али ништа више, никаквих сувишних разговора. Пуркић ово писмо мора да добије у току дана. Зато ти је потребно највише сат и по хода.

Мисли ми опет лутају, сад у онај наш вод. Да ли ће ми они повјеровати? Ако не повјерују, како су пријеки, могли би и да ме убију као дезертера... Е, мој Перо, вајкао сам се над собом, сад тек полажеш прави курирски испит! Ко зна да ли ћеш се жив вратити! Пожелих да бар оставим поруку мајци која је била у збјегу у подгрмечким селима са још троје дјеце, моје браће и сестара. А ето, због конспирације ни то не смијем!

— Оружје не смијеш носити — настављао је Миланчић крећући се око мене. Капу остави овдје, јер у том војничком префарбаном одијелу личиш на обично сељанче. Нико те неће запазити. Понијећеш само једну бомбу, за случај крајње нужде.

— Јасно! — одговорих опет што сам могао одлучније. Миланчић ми пружи руку, пожели срећан пут, затим ми даде писмо и рече:

— Надам се да ћемо се вечерас опет видјети!

Срце ми је залупало, па сам само климнуо главом. Стрпах писмо у њедра и чини ми се полетјех низ дабарске ливаде. На ногама као да сам имао крила. За кратко вријеме нашао сам се у дабарској котлини званој Дол, а одатле почех да се пењем уз брдо. Преда мном ускоро пуче видик — Бедовача. Са висоравни се видјела цијела котлина у којој лежи Сански Мост и Здена. Сједох под један храст да се одморим и да мирно, колико сам могао, процијеним најсигурнији правац до Здене, односно до Пуркићеве куће. Пут који ми је препоручио замјеник команданта, знао сам само отприлике. Бојао сам се да не залутам. Паде ми на памет да иоћем другим путем, можда опаснијим, али гдје бих могао да се видим

са својом стрином и братом Радом. Од њихове до Пуркићеве куће једва ако има километар. Између њихових кућа налазе се куће Велића, Муслимана које сам знао као добре људе. И тако појурим опет, а све мислим на оно што ми је Миланчић рекао да не смијем никоме ништа рећи о свом задатку. Па добро, стрина и брат Раде неће ме одати!

Доћох до ријеке Здене. Требало је ријеку прегазити. Најзгодније је на перилу гдје жене перу рубље. Али ту би могли да ме примијете. Около је брисани простор. Скренух зато више према извору. Али жеља ме је вукла брату Ради и стрини, па застадох, скидох опанке и везах их преко рамена, одврнух бомбу до пола и полако је ставих у цеп. Испод врбе гдје сам стајао видео сам друм с друге стране ријеке. Водио је од вароши до извора ријеке Здене и према Велагића кућама. Но, никог живог овдје није било. Загазих у хладну воду и док сам се још једном руком придржавао за врбову грану, са ужасом примијетих како друмом наилази један усташа са пушком. Остао сам укочен с ногом у води, али нисам више осјећао њену хладноћу. Знао сам да ће ме примијетити ако се помакнем. Лагано, с ноге на ногу, усташа прође и несташе према Велићима. Помислих да се вратим и да у оближњем шумарку дочекам ноћ, али замјеник команданта је наредио да дотле све буде већ извршено.

Ко зна шта је у овом писму кад се од мене тражи да га тако хитно доставим! Загазих затим у Здену и за трен се наћох с друге стране. Према мном је сада био само мали путић, пролаз до главног друма којим је малоприје замакао онај усташа. Проћох као мачка туда и погледах прво лијево. Усташа се више није видео. Окренух главу десно и на десетак метара виђех своју стрину Милеву. Јесте, она је, била је сагнута и брала коприве за ћурке. Позвах је полугласно по имену. Тек други пут је чула и окренула се. Није ме одмах препознала, али је видјела да јој дајем знаке руком да приђе и да не говори. Ипак, обрадована што ме види, она притрча рекавши:

— Ах, мој Перо, откуда ти? Хајде, брзо улази у кућу...

Њена кућа је била недалеко одатле и чим смо ушли она ми даде пешкир да се избритнем и да се обујем. Рече да брат Раде само што се није вратио из села. Док смо спуштали покретне степенице што су водиле на таван, рекох јој да ако неко пита шта би од оног човјека с којим је мало прије стајала, нека каже да је тај отишао у село, супротно од оног правца којим ја треба да наставим. Онда се попех на таван, подигох за собом степенице и рекох стрини да брату Ради каже да дође горе чим стигне. Хтјела је да ми нешто спреми за јело, али сам прихватио само шољу млијека и несташе у полумрачном тавану.

Убрзо је Раде стигао. На тавану се изљубисмо, а онда му објасних да треба да стигнемо до Пуркића куће. Пошто је у том правцу отишао и онај усташа, договорили смо се да ме Раде поведе тако што ће ићи испред мене једно педесетак метара.

— Ако сретнемо оног усташу, ти настави као да немамо никакве везе. А ја ћу ако не будем нашао другу могућност, убити се, јер нећу дозволити да усташама жив паднем у руке. Ти настави до Стевана и реци му шта је било, а он ће пренијети поруку нашим на Дједовачу.

—Г Је ли буразеру, је л' ее ти то шалиш са мном? — запањео се Раде,
— какво убијање побогу?

— Кажем ти сасвим озбиљно, го ћу учиниги овом бомбом ако не
буде другог излаза.

Тако смо кренули. Кад смо пришли Велића кућама, Раде се често
окретао да види идем ли за њим. Мимиком сам га упозоравао да то не
чини и да не застајкује. Тако стигосмо до куће Стевана Пуркића, али
њего тамо не затекосмо. Његова жена послѣ дужег оклијевања, јер ме
није познала, рече да је Стеван прије два сата „отишао нашима“. Дошло
ми је да чупам косу. „Е, мој Перо, рекох себи, да си ишао онуда куда
ти је речено, срео би Стевана негдје на пола пута до Дједоваче!“

Поздравих се с братом и Стевановом женом, која ми објасни куда
да кренем, па јурнух низбрдо према кућама Вучковића и Бедовачи у на-
ди да ћу можда и сусетићи Стевана. Заиста, затекох га код Вучковића.
Био је ту са неким мојим друговима. Предадох му писмо, он га прочита и
рече:

— Морам одмах да идем!

Ја продужих у Штаб Батаљона. Кад сам стигао и рапортирао замје-
нику команданта Миљевићу, видјех по његовом лицу да је задовољан.

— Добро, а сад ево ти једно писмо за твог командира чете, Владу
Прошића — рече ми Миљевић.

Узех писмо, поздравих и пожурих у Милинковиће „Какиће“. Сунце
је било још доста високо над хоризонтом. Осјећао сам умор од свега
проживљеног тога дана и једва дочеках да стигнем, мислећи да ћу имати
времена да се мало одморим. Али мој командир, кад је прочитао писмо,
рече:

— Иди до нашег куvara Миланце нека ти да да нешто поједеш
прије вечере, јер нас двојица идемо на положај.

Шта ли ће сад бити? Од умора нисам могао ништа да окусим. Ставих
у своју торбицу мало хљеба и сланине и поћох са Владом. Било је око 10 ч.
увече кад смо стигли на Бедовачу. Командир је био добро расположен и
на питање другова који су тамо били на положају, одговарао је помало
тајанствеио.

— Ето, дошли смо да сачекамо госте.

Помислио сам већ мртав од умора и малаксалости: какви црни гос-
ти? Сигурно идемо у какву засједу да дочекамо непријатеља.

Око поноћи наша стража заиста заустави неке непознате људе. Пош-
то се споразумјеше, пропустише их и тад међу њима препознадох Стевана
Пуркића. Са њима је био и Хазим Мулајбеговић, кога сам знао још од
прије рата из Сане, а са њима још неколико људи. Стево ми приђе и
шапну на уво:

— Ти, Перо, мене данас добро запосли. Цио дан све до сада стално сам на ногама.

— Ни ја још честито нисам сио — одговорих. „Шта можемо кад нам је таква дужност.“

Послије неколико дана Хазим је причао да је оног дана када сам ја био у Здени и он био, иреобучен у женско одијело, у млину Триве Марјановића на периферији града. Увече је по њега стигао Стеван Пуркић и одвео га на Бедовачу.

То је, дакле, било наређење у оном писму које сам са толико брига и узбуђења на вријеме уручио. Заиста, да је пало у руке непријатељу, многи би погубили главе. Али то није било могуће, јер, иако млад и више него убијен, ја бих извршио наређење замјеника команданта — бомба би уништила и писмо и мене.

Од првих дана Стеван Пуркић је био илегални сарадник НОБ-е и партизански одборник у Здени. На несрећу, непријатељ га је открио три мјесеца касније и августа мјесеца 1942. године, заједно са цијелом породицом: женом Јелком, ћеркама Милевом и Даром, одборником Милом Тодоровићем и још неким активистима из Здене отјерао у логор, одакле се нико жив није вратио.

Нека ови редови подсјете на његов лик и неуморан рад на послу који ће нам донијети слободу у социјалистичкој домовини!

Перо Вукић

ДВОЈИЦА НА СТРАЖИ

Послије заузимања Босанске Крупе 1942. године, наша Прва радићка омладинска чета држала је дио Босанске Крупе на десној обали р. Уне, што практично значи скоро цијели град. На лијевој обали р. Уне биле су усташе. Наш задатак био је да не дозволимо прелазак усташа на десну страну ријеке Уне и заузимање града. Наша Чета била је смјештена у кући некога трговца Кеџмана преко пута муслиманског гробља (данашње нове болнице). Пред кућом су постављена два стална стражара. Један стражар морао је бити члан СКОЈ-а или Партије, а други није. Организовани стражар имао је задатак да стоји на цести и контролише улаз и излаз из града, а онај неорганизовани стајао је на вратима зграде и није дозвољавао улазак унутра.

Једнога дана био сам одређен на стражу са једним борцем родом из с. Перна или некога другог села на лијевој обали ријеке Уне. Знам да се звао Рађеновић или Радаковић. Он је био постављен на улаз у зграду, а ја на цесту. Дан је био лијеп и сунчан. Народ је мало долазио у град, односно излазио из њега. На стражи смо могли да разговарамо, па чак и да запалимо цигарету. Послије један сат стражарења, ја сам се одмакао од другог стражара и стао у хладовину под једно дрво на крају муслиманског гробља. Одједном се појавила коњска запрега са два упрегнута коња. У колима је био један човјек са неколико жена. Ја сам подигао лијеву руку и човјек је зауставио коње. Наредио сам свима да изађу из возила. Жене су изашле на моју страну, а човјек на страну

оног другог стражара. Погледао сам у вознло, видео да нема ништа у њима и рекао женама да је све у реду. Али, на моје велико изненађење, онај други стражар притрча оном човјеку из возила па га удари пушком по глави. Одмах сам прискочио и повикао: „Не, шта то радиш?“ — а он мени одговори: „Шта не, мајку му његову, то су моја кола и коњи, а он је усташа. Он је побио моју породицу, а ја сам гледао из шуме.“ Ја сам Рађеновића вратио на стражарско мјесто, а тог човјека увео у Команду Чете и предао га командиру Дани Агбаби и комесару Реци Терзићу. Жене сам вратио у град, а запрегу свратио у хладовину у муслиманско гробље. Команда Чете саслушала је тог човјека и он је признао да је заиста усташа. Одао је и још неколико усташа који су се били пресвукли у цивилно одијело и крили се по граду. Али, шта је у овом случају најинтересантније за признање овога усташе? То је да је признао и за свога рођеног брата, иначе брицу у граду, да је усташа. Наша Чета, не знајући да је овај брицо био усташа, ангажовала га је да шиша и брије борце и старјешине. Свако јутро рано долазио је у нашу Чету, а увече касно одлазио. Нико га није претресао нити контолисао.

Послије хапшења човјека који је гонио коње и кола, ухапшен је и његов брат брицо. Њихове су куће претресене и у њима је нађено много ствари опљачканих у српским селима на лијевој обали р. Уне. Међу тим стварима, добро се сјећам, био је један пешкир који је нека дјевојка везла за своју удају и који је, по тамошњим обичајима, извезла као слику столгдјесједе: кумови, дјевер, млада и младожења. На том пешкиру била је извезена једна народна пјесма која се пјевала на свадбама. Мени је јако жао што нисам запамтио или записао ову пјесму.

Ове усташе саслушавао је Реца Терзић, који је у то вријеме вршио и дужност комесара Команде мјеста у Босанској Крупи. Шта је са овим усташама било, мени није познато. Мој друг, стражар, преживио је рат, али без игдје икога од породице. У његовом селу усташе су уништавале све живо што су успјеле ухватити.

Ми смо држали Крупу још неко вријеме, а када су се усташе пробиле нама иза леђа преко говедарнице, ми смо се повукли и напустили град.

Сгојап Дрљача

НАПАД НА БОСАНСКИ НОВИ У ЈЕСЕН 1942. ГОДИНЕ

Уочи напада на Босански Нови, Друга чета Другог батаљона Шесте крајишке НОУ бригаде налазила се на Новској планини на положају према непријатељу који се налазио на врху ове планине. Чета је бројала 90—95 бораца.

Двадесет другог новембра 1942. године, непријатељ је открио наше положаје и отворио баражну артиљеријску, минобацачку и митраљеску ватру по Чети. Тој ураганској ватри биле су, поред наше Чете, изложене Прва и Друга крајишка НОУ бригада, али је наша Чета имала највеће губитке. У тој борби погинуо је комесар Чете — Цвијо Стојаковић. Тешко је рањен командир Чете Марко Карановић. Погинуо је Богдан Кубет, кога смо тешко рањена изнијели. Погинуо је Буро Кокотовић, командир

вода, и Симо Баидић. Тако је наша Чета остала без командира, политичког комесара и неколико истакнутих бораца и одважних другова. Посебно ми је остао у сјећању Богдан Кубет, који се раније у многим борбама истицао као храбар и одважан. Изванредно храбро се држао као тешки рањеник све док није издахнуо. Заувијек се растала наша Чета и од свог политичког комесара, племенитог човјека, доброг комунисте и ванредног друга.

Иако скоро десеткована, наша Чета је сјутрадан увече добила задатак да крене источном страном Новске планине, изнад села Сухаче, према врху планине, са задатком да обезбиједи десно крило Прве крајишке НОУ бригаде. Кретање је било врло отежано, и кад смо изашли на врх, наишли смо на непријатеља. Отворена је ватра с обе стране. Извршили смо јуриш и протјерали непријатељско одјељење на које смо наишли. У нашој Чети је погинуо један борац, чини ми се да се звао Качавенда.

У ову акцију смо пошли са свега 45 бораца, колико је у строју остало претходног дана послје тешких губитака.

Негдје пред саму зору изашли смо на висораван Новске планине, која се протеже изнад ријеке Сане. Тренутно смо изгубили везу са Штабом Батаљона, али смо дошли у контакт са дијелом Штаба Трећег батаљона, тј. са комесаром Ратком Новаковићем и замјеником команданта Урошем Кукољем.

На десној обали Сане, Козарчани су нападали Благај и дијелови непријатељских јединица почели су да се извлаче према Босанском Новом. Примјетили смо једну непријатељску колону која се без ометања кретала поред р. Сане од Благаја према Босанском Новом. Одлучили смо да се што брже спустимо до р. Сане и да нападнемо непријатељску колону. Кроз ватру непријатељских заштитница, успјели смо да се спустимо близу р. Сане и да са једне косе отворимо ватру из цјелокупног наоружања по непријатељској колони. Вод Миле Кљајића, који се спустио на обалу ријеке Сане, ручним бомбама изазвао је метеж у непријатељској колони. Непријатељски војници почели су се предавати. Са косе се затим спустила цијела Чета. Заробљенике смо одмах упућивали према Штабу Батаљона који се налазио на коси. Вадили смо затвараче из оружја, пушке окретали према земљи и тако заробљенике с пратњом спроводили. Наша Чета је одиграла важну улогу у заробљавању великог броја домобрана и задобијању великог плијена. Козарчани су присилили непријатељске јединице на повлачење из Благаја према Босанском Новом, а ми смо им пресијекли одступницу између Благаја и Босанског Новог и присилили их на предају. Наша Чета заробила је неколико стотина домобрана и заплијенила 1 тешки митраљез, више стотина пушака, 11 пушкомитраљеза и веће количине опреме и другог ратног материјала. У овој акцији практично је била избачена из строја Трећа бојна Трећег горског домобранског здруга. Послије ове акције, Чета је стигла у састав Батаљона и кренула преко Чаћавице, Велике Рујишке и Дубовика за Хашане, гдје је залогорovala.

Проко Угреновић

НА ШУБА ДОЛУ

Шућа поток тече од заеока Екићи на Новској планини и улива се у ријеку Сану километар-два узводно од Босанског Новог према Благају. Око потока протеже се Шућа До и село Шућа. Бојна релација Трећег горског здруга од 7. децембра 1942. године, поред осталог, констатује:

„До у висини Шућа Дола и поред јаког отпора од стране непријатеља, Здруг је стигао у потпуном реду са врло малим губицима.

На овој линији извршио је непријатељ снажан нападај са правца к. 313 и са правца Вјешала (к. 388) и набацио Трећу бојну и дијелове Прве бојне на Сану. Послије тога почели су се дијелови у нeredу пребацивати ка Бос. Новом ..

Како је дошло до овог „снажног нападаја" и разбијања Трећег горског здруга — односно бар његове главнине која се пробијала 27. новембра од Булине главе, Сухаче и Благаја ка Босанском Новом?

У ствари ово је један детаљ из жестоких борби за Босански Нови које су почеле још 18. новембра нападима Четврте дивизије и Прве крајишке бригаде Пете дивизије са десне обале Уне и долином Сане, затим Седме банијске дивизије са лијеве обале Уне на линији Двор — Костајница. Најприје је требало савладати снажна спољна упоришта на Новској планини, с. Сухачи у долини Јапре, Булиној глави, Благају и даље сва упоришта на десној обали Сане и лијеве обале Уне. Наш Други батаљон Шесте бригаде, као „домаћин", јер је до тада било његово подручје активности, имао је у тим борбама значајну улогу. Сломити и освојити веома организовану одбрану на Пошти (од „лугареве куће" до Екића) није било нимало једноставно. Дубоки ровови, засјеке од дрвећа, велики број бункера и бројне снаге непријатеља биле су значајна препрека. Међутим, са једним батаљоном Прве крајишке НОУ бригаде, тај задатак Батаљон је извршио успјешно већ у првом налету. У снажном, ноћном, организованом нападу ти иоложаји су заузети, а непријатељ потпуно разбијен на простору од с. Сухаче до р. Уне. Велики број заробљеника, наоружања и опреме пао је у наше руке. Као да је то било ових дана, видим колоне жена и дјевојака из Чађавице, Рујишке и других села, како по врло хладном времену, носе артиљеријску муницију из непријатељских складишта код Екића кућа. Једна граната на сваком рамену слећених од хладноће жена и омладинки и дугачке колоне замичу према Подгрмечу.

Наредних дана, све до 26. новембра када је отпочео директни напад на сам град, било нам је теже одржати га заузеле положаје него их у почетку заузети. Сваки дан непријатељ нас је засипао жестоком артиљеријском ватром из града и „Тандоновог шанца" преко Уне и вршио напада са Вјешала и Сухаче према Пошти. У тим окршајима изгубили смо доста бораца, међу којима је тешко рањен и командир Друге чете, Марко Карановић. У једном моменту срео сам свега окрвављеног команданта батаљона Прве бригаде, Драгана Станића, који иако рањен — није напуштао положај и своје борце, а није нашао времена ни за превијање. Нису нам много помогли ровови и бункери у које смо се склањали

¹ Зборник докумената НОР, том IV — Извјештај Трећег горског здруга од 7. децембра.

од артиљеријске ватре. Тек када смо главнију јединицу извлачили у дубину и интервенисали само када непријатељ дође у непосредан додир, а на положајима остављали само мање дијелове — наши губици су се смањили. И издржали смо.

Да се сада вратимо оном „снажном нападају у висини Шућа Дола“.

Ноћу 25. новембра отпочео је главни напад на сам град. Наш Други батаљон нападао је на простору између ријеке Јапре и потока Шуће. То је доста широк простор, пошумљен ситним растињем, ишаран њивицама и пашњацима. Главнина Батаљона кретала се развођем између ове двије ријечице. Цијелу ноћ — час овдје час онде — отпочињале су борбе, пуш-карања која су нагло почињала а тако нагло и ирестајала. То су били сукоби са непријатељским снагама које су се повлачиле из правца Су-хаче и рејона преко р. Јапре. Нити смо ми, а вјероватно ни непријатељ, знали шта се дешава. Ишло се у непознато, али постепено и упорно.

У само свитање, Проко Угреновић, Драго Ковачевић и ја са још два-три борца из наше Прве чете избили смо једним путељком на неку чи-стину одакле се видјело мало поље, ријека Сана, а преко ријеке пруга и пут којим су се кретале колоне возила и војске. То преко ријеке је у почетку и привукло нашу пажњу. Међутим, били смо немало изненађени када смо примијетили да се испод обале поред саме воде провлачи ко-лона непријатељских војника. Одмах смо отворили ватру, а и шта би друго, јер партизанима у таквим приликама није никад ништа ни наре-ђивано. Чим је почела наша пуцњава дошло је до пометње код неприја-теља, а и ватре на нас непосредно испод нас, са поља. Тада смо примије-тили да испод нас ивицом поља и шуме такође промичу непријатељски војници. Посљедње смо примјетили оне који су нам били најближи. По-трчали смо према њима и практично се (сада признајем, доста неопрезно) измјешали са већим бројем непријатељских војника. Пресјекли смо им пут и стазу испод обале и они су почели да одлажу оружје. У том мо-менту нисмо знали шта би са њима, а ни са собом. Знали смо да нас је мало и тек кад смо сишли у равницу видјели смо огроман број неприја-тељских војника свуда око нас, нисмо знали гдје је и када ће стићи наша главнина. Могуће је да нас је помогла сумаглица, па ни непријатељ није знао колико нас има. Био је тотално изненађен и мјестом напада, па и нашој дрскошћу. Дуж обале према Благају видјеле су се гомиле војника, коња, кола. Прве заробљенике — домобране почели смо саме упућивати без пратње према Шући. Шта друго да радиш? Срећом, у том је пристигла и главнина наше Прве чете, затим десно од нас и друге јединице Бата-љона и за кратко вријеме је дошло до тога „снажног нападаја“.

У ствари наше јединице су се за нама сјуриле у поље и отпочеле масовно разоружавање једица „славног“ Трећег горског здруга, учесника у Козарској офанзиви, елитних домобрана обучаваних у Нјемачкој. Ри-јетко се та слика гужве, измјешаности и масовног разоружања могла када видјети на тако суженом простору. Не знам колико је било зароб-љеника, али знам да нисмо могли сами изнијети заплијењено наоружање. Једноставно смо слали заробљенике са изваћеним затварачима (али и без тога) у колонама према Шући и Пошти на Новској планини. Знам сигурно да се од нашег првог избијања на обалу Сане Дијелови Треће и Друге бојне нису више „пробијали ка Босанском Новом“ ни у реду ни у „не-реду“, како се каже у наведеној Бојној релацији. А партизани? Најприје

су бирали боље оружје, иуиили торбице муницијом, пресвлагали се, а у коморама ових бојни нашли су и доста готове хране, неподијељених пакета и сл. Све је то урађено веома брзо и наизглед добро организовано, а уствари практично — сваки партизан је радио свој посао. Није много сметала ни жестока ватра са пруге и друге обале Сане, са удаљености неколико стотина метара. Тамо су се кретала возила, оклопни воз, али ваљда нам је опет сумаглица била на помоћи.

Душан Вујаговић

ПРВА МИТРАЉЕСКА ЧЕТА

Двадесетог јула 1942. године, формирана је прва митраљеска чета у саставу Трећег батаљона Првог крајишког НОП одреда, односно нешто касније Шесте крајишке НОУ бригаде.

Командни састав Чете био је: Букић Спасо — командир, Буторац Стипо — политички комесар. Командири вода: Јовичић Бранко — командир Минобацачког вода, Јеличић-Зељковић Буро — командир Митраљеског вода и Брегуља Михајло — командир Митраљеског вода.

Чета је у\ наоружању имала: 2 минобацача, 4 митраљеза „Шварц Лозе" и око 54 пушке.

За пренос метаријала имала је 12 коња.

Борачки састав чинило је око 60 бораца.

Послије повлачења из Босанске Крупе, Трећи батаљон држао је положај од Отоке до Рипча, што износи око 30—40 км. Митраљези и минобацачи су једно вријеме преношени углавном на рукама бораца, па је био отежан брзи маневар митраљеском и минобацачком ватром на правцу изненадног продора непријатеља на слободну територију. Пристуили смо импровизацији. На сељачке дрвене самаре је самоуки мајстор ковач, Лазукић Богдан, израдио и монтирао носаче зване „стеге". Те „стеге" су тако подешене и оспособљене, да се могла постићи иста брзина товарења, растоварања и посједања ватрених положаја као и са правим митраљеским, односно минобацачким самарима.

Пошто смо извршили добро увјежбавање послуге и коња у товарењу и растоварању митраљеза и минобацача, о томе смо обавијестили Штаб Батаљона, који је извршио смотру у селу Мосури. Овој смотри присуствовао је и комесар Одреда, друг Димитрије Бајалица. Овом приликом Чета је и званично именована као Митраљеска чета Трећег батаљона. Чета је дејствовала ио дијеловима, а према потреби и цијела по наређењу Штаба Батаљона.

Четрнаестог октобра, по преформирању Првог крајишког НОП одреда у Шесту крајишку НОУ бригаду, формирана је и Пратећа чета Бригаде, у чији састав је ушла и Митраљеска чета Трећег батаљона. Командир Пратеће чете био је друг Миљаш Милан.

Пратећа чета добила је 26. октобра задатак да подржи Пету козарачку бригаду у нападу на села Спахићи, Бркићи и Језеро у правцу Острошца. По стицању у село Грмушу, митраљески дио Пратеће чете се издвојио и заузео положај на десној обали ријеке Уне, сектор Прњавор, с циљем да у случају потребе подржи Прву радићку чету која је држала

положај на лијевој обали ријеке Уне, на брду Гомила. Остали дијелови Пратеће чете подржавали су Пету козарачку бригаду на правцу њеног дејства. У почетку нам није било јасно како ће митраљези дејствовати са појединих положаја. Међутим, развој борбе је то ријешио. Јаче непријатељске снаге су од Крупе преко Гомиле нападе и потисле Радићку чету, која се брзо повлачила према клисури ријеке Уне. Пошто је клисура толико стрма да је кретање низ њу практично немогуће осим одређеном стазом, дошло је и до тешке ситуације. Услијед наглог повлачења Радићке чете, поједини борци су скакали са високих стијена и том приликом задобијали тешке повреде. Борац ове Чете, Бороња Вајо — „Вајић“ скочивши, на мјесту је остао мртав. Дошло је и до помијешаности између бораца Радићке чете и непријатељских војника, што је онемогућило дејство наших митраљеза. Ипак, Чета се некако успјела одвојити од непријатеља. У једном моменту, борци из једне десетине Радићке чете позвали су наше митраљесце и дали им до знања да они посљедњи одступају и да је изнад њих непријатељ. У том моменту митраљесци су отворили јаку ватру изнад главе, наших бораца и на тај начин присилили непријатеља да се повуче на сјеверну падину гребена Гомиле. Радићка чета имала је неколико погинулих и више рањених бораца. С обзиром да је непријатељ био много надмоћнији од Радићке чете, и да је успио да је набаци на стрму и непроходну клисуру и доведе у врло неповољан положај, очигледно је да су овдје митраљесци одиграли велику улогу. Ватра наших митраљеза омогућила је повлачење Радићке чете и спријечила да јој непријатељ нанесе далеко веће губитке.

Послије ослобођења Бихаћа, снаге Шесте крајишке НОУ бригаде кренуле су према Босанском Новом. Колико се сјећам, 23. новембра 1942. године, у близини Суваче, Димитрије Бајалица, тадашњи комесар Шесте крајишке НОУ бригаде, позвао ме је и наредио: „Издвој твоју бившу Митраљеску чету из састава Пратеће чете са свим борцима, наоружањем и товарним коњима и одмах крени у састав Пете козарачке бригаде. Она се креће на иравиу Сувача — Мијска глава. Тамо ћеш остати привремено, а кад се вратиш отићи ћеш на другу дужност. Пази, Сиасо, идеш са Козарчанима! Немој се обрукати!“ — додао је Бајалица. Доста сам размишљао о овом Бајином упозорењу, преслишавајући се на основу чега је он могао да посумња да се моја Митраљеска чета не може мјерити са Козарчанима! Схватио сам то озбиљно и размишљао како да се прилагодим борбеном дејству Козарчана.

Кренуо сам трагом Пете козарачке. Док смо стигли до Суваче, Пета козарачка ослободила је Сувачу и кренула даље на чишћење терена у правцу Мијске главе према ријеци Сани.

Ми смо журили да стигнемо Пету козарачку с намјером да и ми дођемо до борбеног изражаја, али смо испред себе само могли чути: „Јуриш, заломи Пета!“ Нигдје непријатељ није успио да се заустави и да стабилизује одбрану, а гдје је то покушао, остали су бројни љешеви његових војника. Оваквим муњевитим продором Пете козарачке бригаде непријатељ је био присиљен на панично бјекство према Босанском Новом.

У поподневним часовима стигли смо Пету козарачку бригаду и јавили се Штабу Бригаде. Штаб Бригаде упутио нас је у састав Првог батаљона, чији је командант био Стојаковић Вељко. Кад смо стигли Први

батаљон, размјестили смо се у његовој непосредној близини, гдје смо се краће вријеме одморили.

Током наредне ноћи кренули смо према ријеци Сани с циљем да се пребацимо на територију Козаре. Наивно сам размишљао о преласку преко ријеке, мислећи да су ту направљене неке скеле — сплавови за пребацивање људства и стоке. Међутим, тамо није било никаквих скела него само неколико чамчића за људство. Бригада је имала много заплијењене стоке која је натјерана да препливава ријеку. Ријека је била доста хладна и брза. Упитао сам команданта Батаљона шта ћу ја са мојим коњима. Одговорио је: „Натјерај све у ријеку, они ће препливати, а оружје на руке бораца па у чамце!" То смо и учинили. Обала није била уређена за излаз, тако да су се моји коњи, сви до једног, утопили у ријеци. Питао сам Вељка: „Шта ћу сад? Немамо коња ни сахмара!" Опет оружје на рукама бораца, — помислио сам. Вељко је одговорио: „Наћи ту двоја сељачка кола па натовари оружје и крени за нама. Немој жалити твојих дрвених самара. Биће правих коња и војничких самара." Тако смо и кренули, са оружјем на колима у напад на Кулско брдо.

Сљедеће ноћи отпочео је напад на непријатељско упориште Кулско брдо. Послије краће борбе Кулско брдо било је заузето. Митраљеска чета посјела је затим положај на дијелу дотадашњег непријатељског упоришта Кулско брдо са циљем да подржи даљи продор Првог батаљона. Отворили смо јаку митраљеску ватру по непријатељу. Послије краћег времена, непријатељ је одговорио јаком минобацачком ватром по положају Митраљеске чете. Заједно са водичем, борцем из Пете козарачке бригаде, који је познавао терен, спустио сам се ниже положаја да бих извидео могућност пребацивања митраљеза на нове положаје како би колико-толико избјегли ефикасност непријатељске минобацачке ватре и боље подржали Батаљон у нападу. Међутим, у моменту извиђања непријатељска граната је пала у непосредну близину, смртно ранила водича, а мене теже ранила. Прије него што сам се онесвестио успио сам само рећи да команду над Митраљеском четом преузме Јовичић Бранко. У бесвјесном стању превезен сам у Бригадно превијалиште.

Први батаљон Пете козарачке бригаде заплијенио је у овој борби више коња са војничким самарима. Командант Батаљона, Стојаковић Вељко, додијелио је потребан број коња са самарима Митраљеској чети. Када је Чета кренула назад у Подгрмеч, у састав Шесте бригаде, он је наредио Јовичић Бранку да је одведе у село Рујишку, гдје сам се налазио у болници, и рекао: „Изведи Спасу, нека види да сам испунио обећање за коње и самаре!" То су борци и руководиоци Митраљеске чете и учинили, и по стицању у Рујишку изнијели су ме на носилима да видим Вељково обећање. Радовао сам се сусрету са борцима и био веома задовољан што сам видео коње и опрему које су нам дали Козарчани.

Остао сам дуже времена у болници, а Митраљеска чета поново је отишла у састав Трећег батаљона Шесте крајишке НОУ бригаде. Од ње је приликом формирања Осме крајишке НОУ бригаде формирана Пратећа чета ове Бригаде. По изласку из болнице постављен сам за командира Пратеће чете Осме крајишке НОУ бригаде.

Спасо Букић

У ПРВОЈ РАТНОЈ ГОДИНИ СА БАТАЉОНОМ „ПЕТАР ШКУНДРИК“

Прије одлаека у партизане приидала сам илегалној групи народно-ослободилачког покрета у Санском Мосту, која је дјеловала под руководством Хазима Билалбеговића, кандидата КПЈ, а неко вријеме и Хасана Кикића, књижевника и предратног члана КПЈ. У јесен 1941. године Хазим ми је саопштио да сам постала скојевка.

Веза санске илегалне групе са устаницима у Подгумечу иостајала је од почетка оружаног устанка. Најприје смо ту везу успоставили и одржавали са устаницима из Лушци Паланке преко наших присталица у Здени. Прикупљали смо и преносили устаницима помоћ, прије свега у санитетском материјалу. У вријеме појаве четничких елемената у Лушци Паланци пред крај 1941. године, веза на правцу Сански Мост — Лишци Паланка је извјесно вријеме била прекинута, а успостављена је новим каналима преко Кркојеваца, Брајића Тавана, Бедоваче и т.д. Наравно, у одржавању веза, као и у прикупљању и преношењу помоћи устаницима, радили смо врло опрезно, јер је усташки терор био веома јак, а агената и доушника у граду било је доста.

Неколико пута сам у јесен 1941. године илегално излазила из Сана на ослобођену територију. Са Маром Марјановић и Десом Родић преносила сам санитетски материјал, а од партизанских руководилаца добијала сам поруке и материјале за наш рад у граду. Сјећам се да сам се у септембру или октобру срела и упознала са Стојаном Бјелајцем, политичким делегатом Дабарско-јелашиновачког вода. Исто тако била сам и у Дрварском воду Милана Зорића и упознала другове Николу Пећанца и Милана Торбицу. Са овим водом смо у јесен 1941. године одржавали честе везе и добру сарадњу. Од другова из овог вода добијали смо листове „Герилац“ и „Крајишник“ које смо читали у мојој кући и давали на читање најпоузданијим присталицама НОП-а у Санском Мосту.

Крајем 1941. и почетком 1942. године добра веза била је успостављена са Санском четом и са Батаљоном „Петар Шкундрић“.

Због хапшења и терора у Санском Мосту морала сам у прољеће 1942. године да напустим илегални рад и да сасвим прећем на слободну територију. То сам, наравно, учинила по директиви Хазима Билалбеговића и заједно са њим. Наиме, једног дана наш сарадник Наим Ибришагић поручио ми је по Деси Родић — Новаковић да се спремим и кренем у партизане, да је Хазим већ на путу за Бедовачу и да је зборно мјесто код кућа Пуркића у Здени. Морала сам кренути одмах, јер су ме усташе већ биле одредиле за Јасеновачки логор. Знала сам да ми одјећа не смије бити уочљива, те кренух у свиленој школској кецељи и апосталкама на ногама — које су се већ до Бедоваче распале. У тој журби мама моја, која је била увијек присебна, угура ми у руке једну шерпицу и рече: „Пази, ако те неко сретне кажи да идеш у Здену кајмак купити.“ Какав мајчин инстинкт! Сретно сам прошла поред страже и стигла до Пуркића кућа, гдје је Хазим већ био стигао. Дошли су ту да нас сачекају Мићука Миљевић и Владо Прошић, командир Треће чете Првог батаљона. Добродошлицу на Дједовачи зажелише нам командант Првог батаљона, Михајло Шкундрић, и политкомесар Батаљона, Раде Ерцег, као и наш Сањанин, тада секретар Штаба Батаљона, Здравко Прошић.

Хазимов излазак из Санског Моста био је другачији и вриједан је помена јер указује на снажљивост наших активиста из Здене. Милка Марјановић је у сепету пренијела Хазиму одјећу своје свекрве Бује и штап. Набрала је успут коприва и бујади и то прекрила и однијела у град Хазиму. Преобучен у одјећу баба Бује, Хазим је сретно стигао на зборно мјесто у Здену, а затим даље према Бедовачи заједно са друговима из Првог батаљона. Са својим дефектом у кичми и плећки одлично је имитирао баба Соку из Здене која је тако ишла. На жалост, Буја се последњи пут тада поздравила са Хазимом, пошто је свој живот са још неколико чланова породице завршила у Јасеновачком логору. Та судбина задесила је и нашег Стевана Пуркића заједно са женом и двоје дјеце.

Хазим је био изузетно добар друг. Био је храбар и пркосан, пред непријатељем неустрашив. Волио је безгранично своје другове и сараднике. Такав је био и према мени. Вољела сам га као брата, а уз то и поштовала. Вољели су га сви и у Штабу Првог батаљона, гдје је остао на дужности обавјештајног официра. О њему и Миланчићу било је доста духовитих пошалица.

У Штабу Првог батаљона, по упутству Сањанина Здравка Прошића, исписујем и рачунам одстојање и домете таблице топовског гађања. Можда ће то и затребати, јер се припрема акција на Саницу. У кратким предасима Михајло Шкундрић забавља нас цртањем разних фигура. Задивљавала ме је умјешност са којом је то чинио.

Ускоро је дошла Душанка Ковачевић и саопштила ми да треба да идем на терен дабарске и еминовачке општине. Тамо већ раде као партијски радници Бране Тодић из Босанског Новог, члан Среског комитета КПЈ и секретар ћелије у Јелашиновцима. По тадашњим правилима тако је требало да буде с обзиром да су се на санском срезу партијске ћелије тек формирале. Бране Лестрић, студент из Бање Луке, такође је тамо. Он је дошао у Подгрмеч са Данком Митровим и Крајинском дивизијом, гдје је по пољреби и остао. Мене задужују за рад са омладином, а по формирању скојевског актива постајем његов секретар, да би ускоро последице то била Стоја Вокић и Зора Милинковић (Дрварчанка). Организације НОСОБиХ-а организујемо скоро у сваком селу, а по пријему у Партију и постајем секретар дабарског и еминовачког омладинског руководства. Дабар већ има јаку партијску организацију, чији је секретар Бране Ластрић. Он је уједно и секретар општинског партијског бироа. На једном партијском састанку упознала сам Симу Бјелајца, тадашњег секретара првог среског комитета КПЈ, формираног априла 1942. године. Имаћу доцније прилика да сарађујем са њим и да заједно одржавамо и понеки омладински збор. Веома много сам цијенила Симу Бјелајца, искусног политичког радника. Волио је да се налази међу народом, а умио је да људима објасни разна питања и да стрпљиво слуша њихова излагања. Иза његове тихе појаве и привидне лежерности, као и истрајности, назирало се оличење човјека који је увијек знао и умио да се постави према људима, њиховим проблемима и очински да их посавјетује. Крајем 1942. године Симо је постао делегат АВНОЈ-а и заједно са Марком Срдићем из Јелашиноваца представљао је сански срез у овом највишем политичком представничком НОП-а.

Крајем јесени 1942. године налазила сам се на дужности секретара Општинског комитета СКОЈ-а и члана Општинског комитета КПЈ општи-

не Лушци Паланка. Тамо је дошло до раеформирања скојевских актива и Срески комитет ме је послао да помогнем сређивању стања у скојевској организацији и да као дјевојка из града радим са омладином, пошто су у овој малој подгрмечкој варошици нерадо прихватили омладинске активисте из других села. Рад Општинског комитета СКОЈ-а давао је добре резултате. Један од главних задатака био је мобилизација нових бораца за попуњавање бригада, с обзиром на велике акције и губитке у току борби па Бихаћу, Крупи, око Босанског Новог и Санског Моста. Одзив омладине је био задовољавајући. У бригаде се пријавио велики број омладинаца — добровољаца.

Убрзо последије смотре Четврте дивизије у Јасеници 7. јануара 1943. године, отпочела је велика непријатељска офанзива против наших снага и слободне територије. Била је то четврта непријатељска офанзива која је захватила и цио Подгрмеч.

Мој посљедњи задатак у општини Лушци Паланка био је рад на евакуацији народа. Сви смо били максимално ангажовани на овом задатку. Страшно је било гледати пренеражена лица, забринуте мајке са малом дјецом. Дубоке дојмове на мене су оставили вапаји — куда ићи, шта понијети?! Паланка је ускоро постала празна. Топови грувају, непријатељ је већ давно кренуо са Бенаковца. Ломи руке млада жена Милана Праштала и пита: „Куда са овом нејачи?!“ Није стигла да се повуче. Убијена је заједно са дјететом. Стигох на Међеђе Брдо да предам рапорт о извршеном задатку. Тамо је Перо Дивјак, секретар Окружног комитета СКОЈ-а, а у непосредној близини и другови из Обласног комитета. Многи су кренули организовано према Шатору. Отишао је тамо и Бране Ластрић са Добрилом — Бобом Грубор из Босанског Новог. У маси других страдали су на Шатору. Мени су саопштили да се прикључим најближој јединици. Јавила сам се у Штаб Првог батаљона. Распоредена сам у Трећу чету.

Пошто се секретар Батаљонског скојевског бироа, Петар Додик, разболио, убрзо сам задужена да привремено обављам његову дужност. Обилазила сам чете, одржавала састанке са скојевским активима чета. Међутим, на тој дужности нисам остала дуго. Премјештена сам на дужност замјеника политкомесара Треће чете на мјесто Курице који се теже разболио. На овој дужности сам остала до краја непријатељске офанзиве.

У Трећој чети, са много познаника, храбрих бораца и добрих другова, дивно је било радити и ратовати. Међу њима су били Милан Инђић, политкомесар из Цевара, командир Буро Латиновић — „Газда“ из Смољане. Надимак „Газда“ Буро је добио прије рата у Београду, када се као радник у некој трговинској радњи представљао за правога газду. Због тога га је београдски трговац отпустио са посла. Са цигаретом вјечито објешеној на доњој усни, од чега му и зуби постадоше жути, наизглед смирен, шеретски је истресао анегдоте и вицеви без иједне непристојне ријечи. О храбрости бораца и старјешина ове Чете много би се могло написати. Чини ми се да је за све њих исувише мало рећи само то да су били јунаци. То је моја прича о њима, и о онима које носим у сјећању и успоменама. Иза многих имена ове Чете стоје дуге и потресне приче. Њихови знани и незнани гробови посијани су и изван Подгрмеча широм наше земље. И хумка командира Буре „Газде“ налази се негдје у Словенији, гдје је иогиноу као командант батаљона. Иза њих остадоше нам само

ожиљци, дубоки и предубоки за заборав, и једно вријеме, НОР-а и револуције, чије су илуде биле јаче од смрти.

Незаборавни су за мене остали моменти нашег „трајања“ у шуми испод Отиша према Бошњацима, на Смерешњаку и Градини пред крај непријатељске офанзиве. Са нама су Миланчић и остали чланови Штаба Првог батаљона. Од Паланке, читавим Јелашиновачким пољем и с једне и с друге стране, непријатељ надире, убија све што стигне. Ми смо изнад непријатеља. Градина богата каменом, као и сва она узвишења изнад Јелашиноваца, пружише нам добар заклон. Меци фијучу преко глава, покоја граната се распрши у том камењу, а ми чекамо пушкама на готово. У једном моменту устаје иза свог заклона водник вода, Милан Црномарковић — Ружин, млад по годинама, али већ искусан митраљезац. У стојећем положају, онако кракат, прескаче по дужини градинске громаде, празнећи митраљеске шаржере у правцу Јелашиноваца и неустрашиво псује: „Мајку вам фашистичку, не плашимо се ми никога...“. Остао је, уз наше запањене погледе, неповријеђен. Одлука пада да се не пуца, већ само у одбрани. Захваљујући тој тактици, снаге нашег Првог батаљона су издржале и постале још бројније и јаче за предстојеће окршаје.

Још једно неизбрисиво сјећање са Бошњака пред полазак за Липник. Голи смо и боси, а и тифус нас прорјеђује. У Чети се налази и Смиљка Родић, једна од најактивнијих омладинки тог краја од 1941. године, била је и одборница НОО. Крпи и шије, али и дискутује на предасима када обрађујемо неко политичко питање. Ту је и Анкица, омладинка са Предојевића Главице. Са вјечитим осмијехом на уснама пјевуши кад год јој се пружи прилика. Она помаже Џодану у кухињи. Тачно је да тада није било скоро ничега. Оскудица у свему, па и у храни. Прије него смо се спустили из шуме, гледали смо како пут Грдановаца у правцу кућа Домазета иде велика колона Нијемаца под пуном ратном спремом и носилима. Ту ће они да покопају своје мртве. Јавља се група бораца скојеваца да иду у извићање и, ако буду могли, да откопавају гробове и да са убијених Нијемаца поскидају одјећу и обућу. Грозно звучи сада, али то је истина. Знам да је ишао и Макица, а мислим и Бранко Дамјановић, мој Сањанин. И ја сам била врло слабо обучена, као и други. Сретан је био исход и подаци које су донијели користили су приликом пребацивања Првог батаљона са народом на Липник. Понуђени шињел са усиреном крвљу на два мјеста одбила сам. Ја то нисам могла обући.

У току ноћи прешли смо преко цесте која води од Санског Моста ка Лушци Паланци. Ужурбано смо прешли предео између Витороге и Скуцаног Вакуфа. Свитање нас затиче на благим падинама према Липнику. Срећом, авиона још нема. За вријеме кратког одмора по лијепом сунчаном дану, снијег је сасвим отопиен — може и да се легне. Упозорења на опасност од прехладе не вриједе. Сједамо сви, тријобимо вашке и прорађујемо неки материјал. Милан Инђић и ја радимо са кандидатима КПЈ, који ће ту негде на Липнику бити примљени у Партију. Ја сам задужена да радим са „Газдом“. Диван човјек. И са Вељкином Врућинић, водником вода, родом из Ништаваца. Људина, стасит, биковски развијен и веома храбар. Приликом засједа које смо држали у селу Блатни повише Ерцегова брда и на Пауновцу била сам увијек уз њега. С њим и са још једним другом сам ишла и на извићање у Скуцани Вакуф. Тражени су добровољци. Сви смо подигли руке. Тако је било у тој Чети. Предстоји нам пут

за Пауновац. Морамо се вратити истим путем којим смо дошли на Липник. На Липнику се налази и Друга крајишка бригада, односно њени дијелови. Ту је и моја другарица Невенка Новаковић, срећује евиденцију о бригадном СКОЈ-у. И она ће се вратити после офанзиве на терен као и ја. Има промрзлотине из Грмеча, мајка јој је у Грмечу као и многе друге погинула. По кућама леже људи, жене, дјеца са промрзлим ранама на ногама, већ у распадању.

Стигли смо на Мећеће Брдо. Мислим да смо у Липнику одржали партијски састанак и примили све кандидате у Партију, а кандидовали нове. Крећемо за Корјеново. Роса, болничарка Чете, и ја разговарамо успут и подсјећамо се на почетак офанзиве. Ту су Здравко и Вељко, син Зинин, оба из Усимоваца. Зина је морала негдје ту у близини да закопа своју шиваћу машину. Уз њу су стално била њена дјеца — Љубица и један мали дјечко. Најстарији син Љубо отишао је у пролетерски батаљон. Остао је жив. Са Зинином машином закопане су и неке моје пресвлаке, јер у рукама смо имали оружје. Резерве се нису могле носити. Ту су били закопани и дијелови нашег тешког оружја. Све је то пропало. Кроз приче и пјесму, јер непријатеља ту више нема, стигосмо на Корјеново. Кратак одмор и скромна вечера, пар сати спавања и у 00,02 полазак на акцију. Смјењујемо неке дијелове Четврте крајишке бригаде која је отишла на Рипачки кланац код Бихаћа. Цестом Кључ — Петровац крећу се непријатељски тенкови. Борци су гладни, јер Цодан, осим нешто пројиног брашна за пуру без соли, није имао ништа друго. Из изгорјелог села, које је од почетка устанка ко зна колико пута било паљено, до нас допире мирис гаражи. Неколико партизана нашли су неку кацу облијепљену блатом, па ваљда због тога није изгорјела, и у њој испод дебеле коре „пиваша“. Кажу да је у каци било и потопљених мишева. Објаснише ми познаваоци пића што је то. Почели су пити и сладити се на празне желудце. Јели су га са пуром умјесто млијека. У једном трену разлетише се Милан Инђић и „Газда“, покупише и просуше „пивашу“ и повикаше: „Па, људи, понапијајете се, заспаћете тако гладни и уморни!“ Мислим и данас да смо због тога кренули на засједу раније него што је планирано. Бука тенкова и артиљерије одзвањала је у нашим ушима док смо били прислоњени сваки уз своје стабло на окуци петровачке цесте, на Пауновцу...

Тако сам тешку и сурову четврту непријатељску офанзиву провела у Првом батаљону „Петар Шкундрић“. Али и прије тога радећи као скојевски руководицац и омладински радник у санском срезу често сам се сусретала са борцима и руководиоцима овог Батаљона и упознала много дивних људи. Народ, а нарочито омладина са санског и саничког терена, вољели су свој Батаљон и поносили се њиме. Побједе Првог батаљона, народ и омладина овог краја дочекивали су као праве празнике. А таквих побједа и подвига његових бораца и руководицаца било је много и због њих је Први батаљон био познат и популаран не само у Шестој бригади, него и у цијелој Четвртој дивизији, иа и у Корпусу. То се може видјети и из извјештаја политкомесара Четврте дивизије, Миленка Кушића, од 25. фебруара 1943. године, у коме се, поред осталог, каже: „Батаљони Шесте крајишке бригаде у времену од 19—25. о. мј. нанијели су у упорним бојевима непријатељу осјетне губитке. Најогорченије борбе водиле су се на положајима Брајића Таван — Бедовача, који су у току ових борби по неколико пута прелазили из руку у руке. Снаге неприја-

теља биле су измијешане — Нијемци, легионари, нешто домобрана и здруговаца, наоружани добро, опремљени за изразито ратовање и за акције са псима које су пуштали на наше патроле. Дестом Сански Мост за Паланку непријатељ је кренуо са 20 тенкова, више камиона и борних кола с циљем да продре у ослобођену територију. У овим борбама непријатељ је имао преко 150 мртвих, број избачених из строја већи је. Било је таквих ситуација да су непријатељски војници при јуришима наших другова скакали у провалије, гдје су налазили смрт. Наши губици: 5 мртвих и 13 рањених. Од тога један командир лакше. Међу погинулим непријатељима налази се и један бојник, док је замјеник бојника рањен. .. У борбама су се истакли Први и Четврти батаљон, нарочито Први на челу са својим Штабом који је у одсудним моментима и сам ступио у прве редове и предводио борбу. Храброст овог Штаба учинила га је популарним међу борцима који га називају „наши змајеви“. Истакли су се командант Батаљона, Миланчић Миљевић, и Политкомесар, Раде Ерцег. Десетар у једној чети тога Батаљона, Ољача Душан, од првог дана у борби и увијек храбар, увијек први и примјеран својим друговима, погинуо је приликом вршења једног јуриша..

Стојанка Ерцег — Миљатовић

НЕУСТРАШИВИ САРАДНИЦИ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ БОРБЕ: ИБРАХИМ И СТЕВАН

У околини Санског Моста, у првим годинама рата, наш покрет је имао неколико добрих и храбрих сарадника, као што су Камбер (Ибрахима) Ибрахим, звани „Мали“ из с. Побријежја, и Пуркић Стеван из с. Здене. О њима желим да напишем своја сјећања.

„Мали“ и његов отац Ибрахим држали су у с. Побријежју, свом родном мјесту, трговачку радњу, у којој су продавали разноврсну робу. Из њихове радње у току 1941/42. године достављана је велика количина потребне робе и много извјештаја преко с. Подлуга нашим устаничким јединицама. „Мали“ је својим превозним средством довозио разну робу на договорено мјесто и предавао је нашим јединицама. У својству курира Треће чете, био сам неколико пута присутан предаји робе и разговору командира Буре Бањца, комесара Раде Ерцега, Владе Прошића и Лазе Гајиновића, који су „Малог“ преузимали потребан материјал и давали му посебне задатке. Неколико пута у току зиме 1941/42. године наведени руководиоци силазили су у току ноћи у с. Подлуг и преузимали разни материјал и податке које су слали „Мали“ и његов отац Ибрахим. Кад му је вријеме дозвољавало, он је са натовареним санкама пуним робе ишао из свог села за Стари Мајдан и негдје у шуми испод Марића кућа, на договореном мјесту, оставио би со, петролеум и друго.

При сваком контакту са нашим друговима, увијек би наглашавао да му је жеља да ступи у партизане, наводећи разлоге како му пријети опасност од усташа, његових комшија. Наши руководиоци му то нису одобравали. Говорили су му да је потребнији као сарадник него као борац у партизанима. У извршењу својих задатака, увијек је био тачан. Кад би ма из којих разлога био спријечен, на вријеме би о томе обави-

јестио и наше другове иреко с. Подлуга, одакле је веза са нашим јединицама редовно функционисала. Кад се „Мали“ жалио да му пријети опасност, другови Раде, Буро, Владо и Лазо знали су да му понуде пиштољ ради обезбјеђања. Он је тада показивао свој пиштољ говорећи: „Шта ми вриједи, јер се не зна ко ће га у датом моменту прије употребити.“

Десило се управо оно на што је „Мали“ указивао нашим друговима. Његов први комшија, чувени усташа Хасан, пратио је „Малога“ дуже вријеме и једног дана дошло до расправе између њих двојице. Усташа је „Малог“ називао устаничким шпијуном. У тој препирци усташа је потегао пиштољ и „Малог“ на мјесту убио. Послије овог злочина, овај усташа је ширио причу по селу како је убио устаничког шпијуна, захтијевајући да се дућан његовог оца затвори, а његова супруга и дјеца отјерају у логор. Ибрахим, отац „Малог“, причао ми је послје рата, кроз какве је невоље прошао и колике је материјалне издатке имао да би спасио синовљеву породицу. Тако је овај наш одани сарадник погинуо за слободу, а да му се није испунила жеља да постане партизан. Иза себе је оставио шесторо нејаке дјеце и жену, која се доста намучила док је дјецу подигла. Данас супруга „Малог“ ужива породичну пензију као једино признање за свог мужа.

Други примјер својеврсне сарадње и помагања нашем покрету био је Стеван Пуркић из с. Здене. Он је одржавао везе са нашим сарадницима у Санском Мосту који су организовано радили за народноослободилачку борбу. Док су у граду били Хазим Билалбеговић, Стојанка Мијатовић и Хамо Чехаић, Стеван је имао мање брига при прикупљању потребних података. Од ових другова преузимао је драгоцене обавјештајне податке. Када су они, услјед опасности од хапшења и упућивања у усташки логор Јасеновац, били присиљени да напусте град, од тада је Стеван имао тежи и опаснији посао. Морао је сам да прикупља потребне обавјештајне податке.

Почетком маја 1942. године добио сам задатак од Штаба Првог батаљона да однесем хитно писмо до Стевана. Моју родну Здену познавао сам добро, Стевана такођер. Како је био дан, плашио сам се да не откријем Стеванову кућу, те сам одлучио да се крећем до његове куће за мене најтежим и најопаснијим путем. Газио сам р. Здену низводно око 200 метара од њеног извора, а затим путем стигао до братове куће. Брата нисам нашао у кући. Био је негдје у селу. Морао сам да га сачекам, а мени се журило. Сам нисам смио да кренем, јер сам у моменту преласка преко р. Здене препознао усташу из села, који је цестом отишао према извору р. Здене и насељу кућа Велића. Управо тамо гдје сад и ја треба да кренем. Чим је брат стигао, рекао сам му да морам одмах ићи до Стеванове куће и предати му поруку која не смије пасти непријатељу у руке. Кад смо брат и ја стигли до Стеванове куће, његова супруга нам је рекла да је отишао на Бедовачу код партизанске команде. Тад сам се показао што нисам ишао путем којим ми је у Штабу било наређено да идем, јер би се мање намучио и срео би Стевана. Грешку сам исправио када сам се враћао из Здене. Код Вучковића кућа, срео сам Стевана када се враћао из Штаба Првог батаљона. Предао сам му писмену поруку, послје чега смо се поздравили и растали.

Све до 27. јуна Стеван је вјерно обављао сарадничку дужност за НОП. Тада је, послје нашег првог напада на Сански Мост откривен, од

стране усташких агената, и са женом Јелком, кћеркама Милевом и Даром отјеран у логор у Градишку, одакле се некад вратили нису. Послије су разбјеснеле усташе разориле његову кућу и остале објекте око ње, да би и на овај начин изразили свој злочин и затрли сваки траг лози Стевана Пуркића. Његово огњиште није имао више ко да обнови, али Стеваново родно мјесто Здена са поносом чува успомену на његову неустрашивост и допринос слободи за коју се жртвовао.

Перо Вукић

ЛЕГЕНДАРНИ КОМАНДИР И КОМАНДАНТ ГЛИША РАЦА

У нашој народноослободилачкој борби и револуцији израсло је много истакнутих бораца и руководилаца, легендарних командира и команданата. Били су то обични, непознати људи — радници, сељаци, студенги и ђаци чије су способности: храброст, одлучност и умјешност дошли до изражаја у вријеме када је опстанак наше земље и народа био веома угрожен. Међу такве народне борце и јунаке спада и Глиша Раца. Људским врлинама и љубављу према свом народу, оданошћу Комунистичкој партији и народној социјалистичкој револуцији организаторским способностима и доприносом народноослободилачкој борби, Глиша Раца је постао у току НОР-а легендарни јунак који ће остати у вјечитом сјећању како народу његовог бравског краја, тако и шире, народу Подгумеча и Босанске Крајине, а такођер и народу Словеније гдје је био истакнути командант бригаде и дивизије НОВ.

Глиша је рођен 1914. године у с. Бравско, општина Кључ, у сиромашној породици Глише и Стане Раца. Породица Глишиних родитеља живјела је заједно са породицом његових стрицева у патријархалној породичној задрузи која је имала преко 30 чланова. Била је то врло сиромашна али честита и угледна породица у Бравску. Од дјетињства је Глиша осјећао неимаштину и мукотрпан живот сеоске сиротиње. На мало посне бравске земље и са мало стоке немогуће је било обезбиједити и голу егзистенцију бројне породице Глишиних родитеља и стрицева. Због тога је сваки мушкарац из породице Раца, чим би мало поодрастао и физички ојачао, морао да тражи неко друго запошљење да би зарађивао средства за живот и помагао издржавање породице. Посао су углавном налазили на шумским радилиштима у Грмечу. Тако је и Глиша већ у шеснаестој години постао радник — дрвосјеча. У сјечи букава и јела у Грмечу провео је Глиша своју рану младост. На том тешком послу физички се развијао и стасао у веома снажног и наочитог момка. Са вишином од преко 2 метра и атлетском грађом био је прави горостас, коме по физичкој снази и корпуленцији није било равна међу грмечким дрвосјечама ни у Бравску, а вјероватно ни у широј околини. Али, овај изразити горостас, за кога се може рећи да је у гори рођен и са гором растао, живио и друговао до краја живота, имао је јако добру душу и племенито људско срце. Његове дивне људске особине дошле су у пуном смислу ријечи до изражаја у тешким данима који су наступили у 1941. години и у току НОР-а.

Кадровски војни рок Глиша је служио у гардијским јединицама Југословенске војске. По тадашњим критеријумима у ове јединице одабирани су и регрутовани само физички најснажнији и најочитији сеоски младићи — обично по 2—3 младића из једне тадашње општине. Због тога су се са младићима који су војни рок служили у гарди поносили њихове породице, родбина и мјештани, па је то био случај и са Глишом. По одслужењу војног рока наставио је посао дрвосјече у Грмечу. Сада већ као зрео човјек, Глиша је до рата постао познат међу грмечким дрвосјечама по другарству, осјећају за правду и људску солидарност.

У априлски рат 1941. године пошао је Глиша као и многи други одлучан да брани земљу од агресије фашистичких сила. Био је очевидац капитуланства и издаје руководећег генералског и официрског кадра, расула и пропасти краљевске Југословенске војске и државе за веома кратко вријеме. Са фронта према Аустрији вратио се у своје Бравско разочаран оним што је доживио и видио. На дугом путу при повратку са фронта успјешно је савладао бројне преиреке и тешкоће и донио војничку иушку. Предосјећао је да ће му пушка затребати једнога дана за борбу против окупатора и његових слугу — домаћих издајника.

Већ у току пута са фронта у Бравско, Глиша је дознао за стварање квислиншке државне творевине, такозване Независне Државе Хрватске (НДХ) у којој су фашистички окупатори на власт довели усташе Анте Павелића. Осјетио је да наилази тешко вријеме, јер је уз пут видио како усташе помажу њемачком окупатору у разбијању јединица Југословенске војске и спроводе терор над српским становништвом. Али, прави дивљачки карактер нове усташке власти, Глиша је видио и осјетио врло брзо тек по доласку у Бравско. Терор усташа над српским становништвом Бравска и околних села убрзано се повећавао. У јулу 1941. године усташе су отпочеле са масовним физичким истребљењем српског становништва. Само у једном дану пред крај овог мјесеца убиле су око 150 људи из Бравска и околних села. А, када је крајем јула исте године дошло на позив Комунистичке партије до народног ус^анка у Дрвару, а затим и у свим другим дијеловима Босанске Крајине, усташе су свој бијес искаљивале над незаштићеним становништвом. Убијале су, не само одрасле мушкарце, него и жене и дјецу, и то свуда гдје су их затицали или сустицали — у кућама, на њивама, код стада стоке, по збјеговима и т.д. У усташким покољима почетком септембра страдала је и скоро сва породица Раца. Убијени су Глишини родитељи, два брата и двије сестре као и стричеви са цијелим породицама. Заједно са многим другим породицама из Бравска похватани су непосредно после повратка из збјегова у Грмечу, затворени у једну појату, масакрирани из митраљеза и пушака, а затим спаљени. Глиша је, захваљујући опрезности, избјегао више усташких потјера, а у задњем моменту од покоља је спасио жену и двоје дјеце.

Бол и туга за родитељима, браћом, сестрама, стричевима и њиховим породицама, као и за осталим рођацима, сусједима и познаницима били су велики и нису Глишу напустили до краја живота. Међутим, Глишино рањено срце није за све те жртве тражило безумну освету. Отресит и разуман човјек, Глиша је већ тада, инстинктом правога народног борца, схватио да на злочине усташа народни борци не смију одговарати истом мјером, тј. убијањем породица и становништва у срединама из којих су

ушашки злочинци потицали. Од првих устаничких дана, он се досљедно иридржавао става да за злочине над невиним српским сгановништвом треба да одговарају само ушашки злочинци и њихови господари. Иако Глиша скоро ништа није знао о КП и њеној линији борбе за братство и јединство, он је ту линију у току устанка веома брзо схватио, усвојио и у пракси спроводио као истински народни борац и револуционар.

У почетку народног устанка крајем јула 1941. године Глиша се нашао у првим редовима народних бораца Бравска и околних села. У том крају уствари, он је био организатор и руководилац оружане борбе. Окупио је око себе повећу групу одважних младих људи, формирао Бравски герилски вод (одред) и кренуо у борбене акције заједно са герилским одредима саничких, санских и босанско-петровачких села. Првих устаничких мјесеци, Глишин герилски (партизански) вод претежно је дејствовао заједно и у саставу Јелашиновачког партизанског одреда под командом легендарног подгрмечког командира Петра Шкундрића. Послије војне реорганизације у Босанској Крајини и стварања Првог крајишког НОП одреда крајем октобра 1941. године, Глишин Бравски партизански вод ушао је у састав Прве санске и партизанске чете. Крајем исте године Глишин Бравски вод прерастао је у Бравску партизанску чету која је почетком 1942. године ушла у састав новоформираног Првог батаљона „Петар Шкундрић“ Првог крајишког НОП одреда.

Од почетка устанка Глиша је са својим борцима скоро свакодневно изводио борбене акције на жељезничкој прузи између Санице и Бравска и на комуникацији између Кључа и Босанског Петровца. На широки одјек наишла је у народу Бравска и саничких села једна акција изведена само неколико дана после почетка устанка, у којој је Глиша са својим борцима дочекао из засједе на Петровачкој цести и потукао ушашко-домобранску колону и између осталог заплијенио 7 пушака. Седам нових наоружаних бораца значило је у то вријеме много. Глиша је са својим Бравским водом, а затим Бравском четом, постао „страх и трепет“ за усташе и италијанске фашисте који су се кретали комуникацијом између Кључа и Босанског Петровца, односно жељезничком пругом између Санице и Бравска. Између више успјешних акција Глишиног вода и чете поменућу само неколико. Бравски вод под, Глишином командом, дочекао је у октобру 1941. године код Ланишта између Санице и Бравска воз у коме су се налазиле усташе и домобрани који су ишли да поправљају пругу. У кратком окршају Бравски вод је убио 9, а ранио већи број усташа и домобрана. У новембру исте године, Глишин вод је дочекао из засједе у Ријеци између Санице и Кључа ушашку колону и до ногу је потукао. Вод је заплијенио 16 војничких пушака. У фебруару 1942. године Глишина Бравска чета разбила је једну италијанску колону у региону с. Мајкићи, југозападно од Кључа. Том приликом Чета је убила 10, ранила 13 и заробила 9 италијанских војника. Истовремено је заплијенила 30 пушака, 3 пушкомитраљеца и 20 мазги са товарном опремом.

И све друге борбе и побједе на саничко-кључком подручју у Подгрмечу и око Босанског Петровца у току 1941. и 1942. године неодвојиве су од Глише Раце и његовог великог доприноса. А, таквих успјешних борби било је заиста много око Санског Моста, Приједора, Кључа, Санице, Бравска и т.д.

Глиша није био само организатор и први командир Бравског вода и Бравске чете, него и први пушкомитраљезац у бравском крају. Цијело вријеме док се налазио на дужности командира вода и чете није се тако-рећи никада растајао од пушкомитраљеза. При томе, ваља рећи, да је био изврстан пушкомитраљезац. Па и касније у току НОР-а, када је био командант батаљона и командант бригаде па и дивизије, често се лађао пушкомитраљеза и с њим у рукама ступао у окршаје заједно са својим борцима из првих борбених редова.

Због храбрости, вјештог командовања и уснјеха које је постигао у борби против непријатеља, Глиша је од првих дана устанка постао врло популаран, не само међу борцима својих и других сусједних партизанских јединица, него и у народу. Народ Бравска и околних села у њему је гледао свог заштитника и ослободиоца. У очима народа постао је симбол борбе против свих непријатеља. Народ бравског краја о њему је пјевао пјесме и причао приче. Личним примјером и држањем у борби као и у свакодневном животу постао је оличење управо онаквог борца и командира каквог је народ желио да има у свој партизанској војсци. Због тога је постало уобичајено да народ све успјехе и побједе партизана у бравском крају везује за Глишину личност. У народу се, на примјер, говорило да је Глиша потукао усташе и Италијане, заробио непријатељске војнике, запленио пушке и митраљезе и т.д. Када би се чуло штектање митраљеза у бравском крају, према Саници, Кључу или Петровцу, у народу се говорило да то Глиша својим пушкомитраљезом бије непријатеља. Бравски вод и Бравску чету нико другачије није називао него Глишин вод, односно Глишина чета. Народ Бравска и околних села Глиши је безгранично вјеровао и са њим се поносио. Већ у току прве године НОР-а Глиша је заиста постао легендарна личност у бравском крају и у широј околини, прије свега у саничком и санском дијелу Подгумча, а познат и популаран и у другим предјелима Босанске Крајине. И данас становници Бравска и околних села називају мјесто гдје је логоровала Бравска чета „Глишин логор“, а и друга мјеста у околини Бравска често се означавају борбама које је Глиша са четом на њима водио.

Послије ослобођења Санице, почетком августа 1942. године, Бравска — Глишина чета изашла је из састава Првог и ушла у састав Петог крајишког НОП одреда, а крајем октобра исте године у састав тек формиране Треће крајишке НОУ бригаде. У новембру 1942. године Глиша је похађао војно-политички курс при Врховном штабу НОВ и ПОЈ у Би-хаћу, а потом је постављен за команданта батаљона у Седмој бригади, која се тада налазила на подручју планине Мањаче. На челу свог батаљона учествовао је крајем 1942. и почетком 1943. године у борбама које је Седма бригада водила за ослобођење Мркоњић Града и Јајца, у разбијању четника на Мањачи и за ослобођење Кључа и Санице. И у Седмој бригади врло брзо је постао популаран и омиљен.

У Седмој крајишкој бригади прошао је Глиша као командант батаљона кроз тешке борбе у току четврте и пете непријатељске офанзиве против главних снага НОВ. Учествовао је у познатим биткама на Неретви и Сутјесци и прошао све голготе које су снаге НОВ морале да савладају у овим офанзивама. У жестоким борбама на Волујаку, Маглићу, Кошуру и на другим поприштима борбе за вријеме иете непријатељске офанзиве у изузетно тешким условима глади и исцрпљености наших је-

диница, Глиша је на челу евог батаљона учествовао у јуришима заједно са својим борцима и тако их личним примјером подстицао да последњим снагама праве подвиге у борби против вишеструко надмоћнијег непријатеља. Захваљујући у великој мјери Глиши, његов батаљон је послје пробоја из обруча са Сутјеске спадао међу борбено најспособније и морално најчвршће батаљоне Оперативне групе НОВ.

Иако је са релативним закашњењем, тек у фебруару 1943. године, примљен у чланство КПЈ, Глиша је по држању у борбама као и ван борбе још од устанка 1941. године постао близак Партији и за спровођење партијских одлука и задатака искрено се борио. Несхватањем његове личности, и у вези с тим секташством, вјероватно би се могло објаснити закашњење његовог пријема у КП. У сваком случају, знатно прије него што је постао члан КП, Глиша се осјећао комунистом, а и многи други који су га добро познавали мислили су о њему тако. Руководилац војно-иолитичког курса у Бихаћу, Милентије Поповић, био је веома изненађен када му је на питање Глиша одговорио да није члан КП. Такво изненађење произилазило је не само из онога што је о Глиши слушао од других полазника курса, него још више отуда што је и сам видео и упознао Глишу као човјека, његова резоновања и држања. Због тога је Глиши рекао: „Ти си за мене комуниста и то ћеш, убјеђен сам, остати без обзира што Те у Партију још нису примили.“

Октобра 1943. године Глиша је отишао са дужности команданта батаљона из Седме крајишке бригаде на двомјесечни официрски курс при Врховном штабу у Јајце. Послје успјешно завршеног курса, одлуком Врховног команданта, друга Тита, упућен је у Словенију на дужност команданта Бригаде. За релативно кратко вријеме постао је један од најистакнутијих и најуспјешнијих команданата словеначких бригада. Због тога му је и повјерена дужност команданта једне од словеначких дивизија НОВ. Као командант Дивизије постао је познат у цијелој Словенији. Његова Дивизија се нарочито истакла у борбама против њемачких и бјелогардејских снага на просторији Штајерске и Коруске. И данас борци НОР-а из Словеније са поштовањем и дивљењем говоре о храбром и способном команданту Глиши. Борци из Глишине Дивизије препричавали су послје рата један подвиг њиховог команданта. Наиме, једном приликом јаке њемачке снаге изненадиле су и опколиле Штаб Глишине Дивизије са којом се налазио само један батаљон. Глиша се брзо снашао. Узео је од једног борца пушкомитраљез и заједно са борцима и старјешинама батаљона кренуо на јуриш. У снажном налету батаљон је, предвођен Глишом, пробио њемачко окружење и са незнатним губицима се извукао из обруча заједно са Штабом Дивизије. О том подвигу команданта Глише брзо се чуло и много причало. И у Словенији је Глиша постао веома омиљен и популаран. Борци и народ Словеније смагали су га једним од најистакнутијих својих команданата и легендарних народних јунака.

Послје ослобођења Глиша је остао на дужности команданта Дивизије до почетка 1947. године, када је отишао на војно школовање у СССР. По повратку из СССР-а 1948. године поново је постављен за команданта Дивизије, а затим је 1949. године прекомандовао па дужност у Генералштаб ЈНА, гдје је остао до половине 1950. године.

Немирног духа, Глиша је сматрао да војнички живот у мирнодопским условима није за њега, да не одговара његовој природи. Осим тога, Глиша је био скроман у оцјењивању својих могућности да успјешно ради у изграђивању модерних оружаних снага. Сматрао је да је опште и војно образовање какво захтијева висока војна дужност на којој се налазио за њега тешко достижна и да је паметније да ту дужност препусти другом писменијем и образованијем официру. Због тога је, на сопствену молбу, изишао из ЈНА и прешао на рад у привреду. Врло успјешно је 25 година радио као директор једне привредне организације у Босни и Херцеговини која је прикупљала и прерађивала шумско биље. Волио је посао који је обављао нарочито због тога што га је везивао за плаинице и чест боравак у њима. Истицао се као веома добар организатор послова. Знао је да користи знања и способности стручњака и да се ослања на самоуправну иницијативу и стваралаштво радника свог колектива. Уживао је велики углед и био веома омиљен у свом колективу прије свега због успјеха и резултата које је постигао, али и због односа које је умيو да успостави према сарадницима и свим радницима. Хиљаду деветсто седамдесет и четврте године повукао се у пензију.

До краја живота Глиша је остао присно везан за свој родни крај, за људе Бравска и околине. Непосредно се ангажовао у организовању изградње основне школе, сеоског Дома и Продавнице у Бравску. И лично је заједно са осталим мјештанима Бравска учествовао у изградњи ових објеката. Није имао никога од ближе родбине у Бравску и околини, али је у свакој кући овог краја био дочекиван и прихваћен као најдражи гост. Старији као и млађи сматрали су долазак Глише у њихову кућу за велику част. Жељели су да са њим поразговарају, да му се пожале на тешкоће или да траже савјете за разна питања.

Живот Глише Раце био је, у одређеном смислу, веома буран, испуњен бројним тешкоћама, препрекама, па и личним драмама. Савладавао их је стрпљиво, упорно и одлучно изузетном снагом своје личности. С друге стране, на свом животном путу, Глиша је постигао велике успјехе и побједе којима се поносио, али се њима никада није хвалисао и разметао. Доживљавао је често неразумијевања и увреде, али још чешће признања, награде и љубав околине. Био је често пута ожалошћен и тужан, али још чешће радостан и задовољан како због личних, тако још више због општих друштвених успјеха и напретка за које се несебично борио.

Умро је изненада и тихо 1982. године. Срце овог јунака је отказало. Сав народ и борци Бравска и околних села дошли су на гшследњи испраћај свог Глише. Дошли су многи из Подгрмеча, иредставници народа и бораца из свих предјела Босанске Крајине као и из Словеније да одају иоследњу пошту Глиши Раци. Сахрањен је у родном Бравску.

Око годину дана Глиша Раца је ратовао заједно са борцима из санничког и санског дијела Подгрмеча. Он је био саборац познатих ирвобораца и ратника из Првог крајишког НОП одреда и Шесте крајишке НОУ бригаде као нгто су Петар Шкундрић, Милаичић Миљевић, Душан Гавран, Цвијо Кукољ, Чедо Бркић, Петар Војновић, Михајло Шкундрић,

Урош Кукољ, Раде Бркић и многи други. Због тога ће преживјели борци Шеете крајишке брнгаде сачувати у трајној успомени свијетли лик, име и дјело Глише Раце.

Стево Ковачевић

ПОСЛИЈЕ АКЦИЈЕ У УСТАШКИМ УНИФОРМАМА

У другој половини октобра мјесеца 1942. године, јединице Другог батаљона Шесте крајишке НОУ бригаде скоро сваке ноћи изводиле су диверзантске акције на комуникацијама у долини ријеке Уне, између Босанског Новог и Босанске Крупе — рушиле су жељезничку пругу и мостове, уништавали возове и друга непријатељска транспортна средства. У рејону села Блатна — с. Ивањска јединице Батаљона су користиле један скривени дрвени чамац, којим су се ноћу пребацивали курири и мање партизанске јединице ради одржавања везе између Подгрмеча и Баније.

Команда Треће чете Другог батаљона једне ноћи пребацила је овим чамцем једну добро наоружану борбену групу (око 40 људи), која је у зору поставила засједу у рејону засеока Гвозденовац (к. 209). Задатак групе је био да из засједе нападне непријатеља у случају да наиђе било из правца Босанског Новог, било од Босанске Крупе. Засједа је стрпљиво чекала и најзад дочекала непријатеља. Око 10 часова, из правца Босанског Новог, појавило се неколико коњских запрега са по неколико наоружаних усташа на возилима. Партизани су ту колону запрежних возила са усташама пустили да приђе сасвим близу, такорећи да уђе у засједу, а затим кренули на јуриш са циљем да усташе заробе, а материјал и запреге заплијене. Усташе су се без отпора дале у бјекство и у већини су успјели да умакну. Запрежна возила пуна војне опреме и коње, борци Треће чете су заплијенили. Брзо су заплијењену опрему чамцем пребацили преко ријеке и евакуисали до Штаба Батаљона. Заплијењено је: 150 нових усташких униформи, више ћебади, порција, чутура, па чак и неколико војничких труба.

Штаб Другог батаљона је заплијењену опрему подијелио четама, а руководиоце и борце учеснике у овој засједи писмено похвалио. Скоро половина нас у Батаљону послје ове акције били смо одјевени у нове усташке униформе.

Никола Јапунца

ПАРТИЗАНСКА БОЛНИЦА У РИСОВЦУ

У партизанску Болницу у Рисовцу стигла сам почетком септембра 1942. године са групом дјевојака којима сам предавала на аналфабетском течају у Доњој Суваји. О посјети Болници смо се договориле по завршетку течаја и дјевојке су понијеле поклоне за рањенике.

Стигле смо у Болницу у недјељу око подне. Сунце је гријало и било је веома топло. Долазак дјевојака у Болницу, рањеници су свесрдно по-

здравили. Пошто су иодијелиле поклоне, дјевојке су разговарале са рагвечицима. Било их је са разних страна, међу осталим и једна група Козарчана, који су пред офанзиву на Козари пребачени у Подгрмеч. Ту се развило коло и ијесма, у чему су учествовали и лакши рањеници.

Како сам, после једног страшног невремена са градом и кишом, које ме је задесило у Срвајском пољу у повратку са течаја, — покисла и јако назебла, то сам се осјећала слаба и малаксала, па сам замолила др Теодора Радоњића да ме прегледа. На моје запрепашћење констатовао је запаљење плућа. Предложио је да останем у болници на лијечењу, јер је ствар била врло озбиљна.

Болница је била смјештена у кућама Мандића у Рисовцу. Рањеника је било тежих и лакших, чији се састав стално мијењао. Једни су се после оздрављења враћали у јединице, а други после рањавања долазили. Мислим да је стално у Болници било око двадесет рањеника поред персонала: љекара, болничарки, комесара, замјеник комесара и други.

Болница је била добро опремљена намјештајем и инвентаром. После првог ослобођења Босанске Крупе 1942. године, ја сам била предсједник првог Народноослободилачког одбора, па смо из свих напуштених кућа послали за Болницу кревете, постељину и остало, као и одређену количину хране коју смо затекли у Босанској Крупи. Лијекове и завојни материјал Болница је добила из евакуисане Апотеке из Босанске Крупе и из Централне апотеке. Завојни материјал се рационално користио. Завоји су прани, искувани у пепелу, добро испирани и сушени на сунцу, па су могли више пута да се употребљавају.

Љекар у Болници био је др Теодор Радоњић, који је прије рата био у Босанској Дубици. Усташе су га ухапсиле са групом Дубичана и затвориле као таоца. Пред офанзиву на Козару истјерали су ту групу таоца да прекопавају цесту Приједор — Дубица. Ослободили су их партизани са Козаре. Др Радоњић, са групом рањеника, пребачен је у Подгрмеч. Као старији, искусан љекар веома се залагао за рањенике. Умро је у петог непријатељској офанзиви од пјегавог тифуса.

Поред др Радоњића имали смо врло искусног болничара, Душана Царића. Болничарке су биле дјевојке из оближњих села и један број са Козаре које су допратиле рањенике. Комесар Болнице био је Козарчанин, Душан Вокић, рањеник који је носио куглу у самом срчаном мишићу. Економ Болнице био је Приједорчанин, Боро Обрадовић.

Док сам се мало опоравила, ангажовала сам се да персоналу помогнем. Упућивала сам куварице како ће кувати бољу и укуснију храну, а болничарке како ће са више успјеха његовати рањенике и одржавати хигијену. Радила сам и око издавања зидних новина. Рањеницима сам читала радио вијести и упознавала их са ситуацијом на фронту. Повремено смо добијали лист „Пролетер“ и другу штампу коју сам читала рањеницима.

Једног дана су ми саопштили комесар Болнице и љекар да су ме изабрали у Штаб Болнице за помоћника комесара. Присутствовала сам свим састанцима Штаба и давала своје мишљење како да побољшамо услове у којима живе рањеници. Док су рањеници лежали у Болници, болничарке су њихова одијела припремале, очистиле и ако је требало опрале, тако да су, при изласку из Болнице, пристојно изгледали.

Хране емо нмали довољно. Добијали смо је преко народноослободилачких одбора из Подгрмеча. У прикупљању хране нарочито се истакла организација АФЖ-а.

Зима је већ почела. Грмеч је доста рано показао своје ћуди. Готово преко ноћи нападао је висок снијег и снабдијевање храном из удаљених мјеста било је онемогућено, а резерве хране су се знатно смањиле. Ријешили смо да се обратимо селима, у близини Болнице, која смо и чували за овакве прилике. Комесар Вокић и ја одлучимо да одемо у оближњи заселак да од мјештана тражимо храну за Болницу. Кренули смо одмах послје ручка. Чинило нам се да је тај заселак близу. Требало је прећи преко једне равнице која нам је изгледала доста мала. На крају те равнице, под једним брежуљком, било је свега око десетак кућа. Газили смо снијег до кољена. Кад смо се прилично удаљили од Болнице, нашли смо се у пољу прекривеном снијежним наносима много већим него што смо очекивали. Кретање је било јако отежано. Спустила се густа магла, тако да нисмо могли видјети куће према којима смо пошли. Тумарајући по магли и мраку који се већ хватао, наићемо на једну ограду у високом снијегу. То је била ограда од сеоског гробља, које смо сваки дан гледали са брежуљка на коме је била Болница. Било је отприлике на пола пута од кућа према којима смо кренули. Настојали смо да узмемо правац према кућама. Ноћ и магла су се увелико спустиле. Нас двоје сами у ноћи, изложени ћудима Рисовца, од оружја смо имали само пиштоље. Помишљали смо на вукове и остале опасности. Били смо уморни и исцрпљени, али смо се кретали даље у жељи да обезбиједимо храну за рањенике. Након дугог и тешког пробијања кроз завијано поље наићемо на једну ограду од плетеног прућа. Држећи се те ограде, ишли смо у правцу кућа које се још нису могле видјети. Није се чуло лајање паса, нити ма какав други знак да у близини има кућа. На крају снаге друг Вокић је почео да дозива и испалио неколико метака из пиштоља. На његово дозивање добили смо одговор и упутили се у том правцу. Били смо врло близу сеоских кућа, али их од густе магле и мећаве нисмо примјећивали.

Кад смо стигли до прве куће и рекли ко смо и зашто смо дошли, укућани су нам одмах помогли да се окријепимо. Одијело на нама било је готово смрзло, а за ноге нисмо једно вријеме знали ни да постоје. Кад смо се мало окријепили, поручили смо да дође одборник и рекли му о чему се ради. Он је одмах сазвао домаћине из оближњих кућа. Упознали смо их са циљем нашег доласка и договорили се о сакупљању хране за рањенике. Ту смо преноћили и другог дана се под врло тешким условима вратили у Болницу. Храна је почела да пристиже, и тако је питање исхране рањеника било ријешено до поновног успостављања снабдијевања из Подгрмеча и других села.

Посљедице тога пута тешко су се одразиле на моје здравствено стање. Поново сам се разбољела од запаљења плућа и плућне марамице, чије посљедице и данас осјећам. Захваљујући помоћи и заузимању др Радоњића и осталог особља Болнице, прездрвила сам и поново се опоравила.

Једне ноћи, пошто су рањеници већ били вечерали и у топлој соби ирпричавали своје доживљаје из рата, или успомене из дјетињства и породичног живота, изненада су се у близини Болнице зачули пуцњи из пушака и понеки кратак рафал из стројнице. Међу рањеницима и свима нама настала је пометња, јер смо мислили да смо нападиути. Први се

снашао комесар Вокић. Са неколико другова из заштитнице Болнице кренуо је у правцу одакле су се чули пуцњи. Након кратког времена вратили су се са једним младићем, нартизаном из Рисовца, чија је јединица била у пролазу и њих неколико добило је дозволу да посјете своје укућане. Пуцњавом су давали знак својима да долазе. Младићу је скренута пажња да су он и његови другови узнемирили рањенике. Опоменут је и иуштен кући. Овај случај је у шaljивом тону био прокоментарисан у зидним новинама.

Борба за Бихаћ се већ увелико спремала. Наша Болница је била прва до фронта према Бихаћу и Босанској Крупи, па смо очекивали нове рањенике. Једне ноћи чули смо да се води борба у правцу Бихаћа, што је био знак да је акција за ослобођење Бихаћа почела. Ријешили смо да идемо према Бихаћу да, уколико буде ослобођен, снабдијемо Болницу са ликовима, санитетским материјалом и осталим потребштинама. Кренемо запрежним колима: комесар Вокић, економ Боро Обрадовић и ја. Путовали смо скоро цијели дан и ноћ нас затече у селу ЈТипа. Преноћимо у кући нашег болничара Душана Царића и други дан наставимо пут према Бихаћу. Борба у Бихаћу је још трајала. Иако смо били сигурни да ће га наши ослободити, ипак смо стријепили све док није био коначно ослобођен. Успут смо сретали кола са нашим рањеницима које су превозили према Болници. Од њих смо сазнали да су наши већ у граду и да воде борбу за сваку кућу. Дошли смо у Притоку и ту смо чекали да Бихаћ буде ослобођен. Ту, у Притоци, упознали смо једну групу другова и другарица, који су такође чекали ослобођење Бихаћа.

Кад смо чули да је Бихаћ ослобођен, нашој радости није било краја. Одмах смо кренули у Бихаћ и стигли у сами мрак. Улицама се кретала партизанска, војска побједника, преморена од дуге и тешке борбе, али поносна. Посљедице борбе биле су видљиве. По улицама су били видљиви разни свјежи трагови борби и још несахрањени љешеве непријатељски војника.

Наш главни циљ био је Апотека. У Апотеци смо затекли др Бору Божовића, апотекарицу Буку и друге. Ми смо им се представили и одмах су нас укључили у екипу за евакуацију Апотеке. Био је мрак, а имали смо само једну свијећу која је већ скоро догорјевала. Неко се сјетио да би могли добити свијеће у Клостеру код часних сестара. Пошаљу мене и још једног друга по свијеће. Дођемо пред врата Клостера, која су била закључана. Лупали смо више пута док нам се нису јавиле часне сестре и питале ко је. Рекла сам им да су партизани, да нам отворе и да се ништа не плаше. Врата нам је отворила једна старија часна сестра, а унутра је било још неколико часних сестара које су уплашене стајале. Рекли смо им да су нам потребне свијеће. Добили смо неколико већих свијећа, што нам је добро послужило приликом евакуације Апотеке.

Апотека је била добро снабђевена лијековима и санитетским материјалом. Љекари и апотекари су одабирали лијекове и све што је било за евакуацију, а ми смо паковали у картонске кутије и износили у један комби који је одвозио у наше болнице. Ту смо добили за нашу Болницу нешто лијекова и санитетског материјала. У апотекаровом стану смо нашли и иешто хране, на смо заједнички доручковали. Било је већ свануло кад смо напустили Апотеку и кренули даље кроз град. Кад смо дошли до Ивковића куће, у којој је била Жупанија, из радозналости попнемо се на

спрат и из једне просторије чујемо иеку лупу. Мислили смо да се неко од непријатеља ту забарикадирао. Испред врата другови се спремају да упадну унутра, договарају се и праве борбени распоред. Требало је да нагло отворе врата, а ја сам имала задатак да пуцам из пиштоља ако неко почне да бјежи. Кад су отворили врата, на наше велико изненађење, било је то купатило и у кади се налазила жива свиња. Слатко смо се насмијали и на брзину донијели одлуку да је закољемо и понесемо у Рисовачку болницу рањеницима, шго смо и учинили. У једном магацину узели смо пеколико одијела, као и нешто рубља и обуће, натоварили на кола и кренули за Рисовац.

Кад смо излазили из Бихаћа према Притоци и Рипчу, са Соколачке куле, остаци непријатељске војске пуцали су на нас. Срећом, нико није рањен.

У Болницу смо стигли са препуним колима лијекова, хране, одјеће и обуће. Направили смо добар ручак и тако прославили ослобођење Бихаћа.

Болницу сам напустила у првој половини новембра 1942. године, јер сам изабрана за председника ОНОО у Босанској Крупи. Почетком фебруара, под притиском четврте непријатељске офанзиве морали смо се повући из Босанске Крупе. Упућена сам са дјететом у Рисовачку болницу и тако се са рањеницима повлачила. Наша Болница се уклопила у Централну болницу која је формирана у Прекаји и даље дијелила судбину са свим осталим рањеницима.

Тешка срца растали смо се од Подгрмеча и тог дивног народа, који је у своје окриље примао многе борце, пролетере, рањенике са Козаре, из Србије, Хрватске, Црне Горе и Словеније и других крајева наше земље. Сви су ту наилазили на прави људски пријем који им је указивао народ Подгрмеча.

Радојка Штрбац — Станчевић

РУЖА ЦРНОМАРКОВНИ — ПАРТИЗАНСКА МАЈКА

Већ у првим устаничким данима, Ружа Црномарковић се истиче међу женама Дабра, па и шире околине, својом активношћу и борбеношћу на разним задацима који су јој повјеравани. Она је прва која је организовала жене и омладуну у селу на сакупљању хране, одјеће, обуће, у плетењу чарапа, полувера и других предмета за борце који су се пушком у руци борили против окупатора и усташких зликоваца. У својој активности је неуморна и својим личним примјером вуче и друге у акције.

Истовремено, већ од почетка устанка Ружина кућа је постала центар и база гдје се доносио прикупљени материјал за партизанске борце, гдје су одсиједали и боравили партизански штабови и команде, курири, илегалци, позадински радници и сви остали које су ратне потребе народно-ослободилачке борбе упућивале на њену помоћ. Током рата, у њеној кући је, осим низа познатих партизанских команданата и комесара, више пута боравио и наш истакнути књижевник, пјесник и борац Скендер Куленовић, писац познате поеме „Стојанка мајка Кнежепољка“.

Као неуморни активиста, Ружа је бирања и за иредсједницу АФЖ-а најприје села, а затим тадашње општине Дабар и на тој дужности показала сву своју племенитост, борбеност, оданост НОБ-и, као и способност организатора. Сваки њен приједлог или захтјев у срединама гдје је дјеловала, прихватани су као обавезе које се морају слиједити и извршавати. Ту борбену, ~ доброћудну и падасве племениту жену цијенили су и они, који је нису никада видјели него само слушали о њеним дјелима. С правом су је назвали „Партизанска мајка“. Тај назив Ружа Црномарковић је, доиста, заслужила. Јер, свако ко је долазио у њену кућу по било каквом задатку, није био дочекиван само као борац који се бори под Титовом заставом револуције, него и као саборац њених синова, као њен рођени син. Њеног најстаријег сина Јову, напредног омладинца, радника у Сарајеву, ухапсиле су усташе и звјерски убиле у логору Јасеновац. Њени синови: Милан и Светозар били су одважни и храбри борци Шесте крајишке НОУ бригаде, због чега је и она ту Бригаду највише вољела.

Сама је Ружа, пошто је рано остала без мужа, подизала своје синове и њен живот је био стална мукотрпна борба.

Ружа Црномарковић била је узорни члан КПЈ.

За вријеме четврте непријатељске офанзиве, када су Нијемци и усташе продрле и у село Дабар, сво становништво, старо и младо, све што се могло кретати, побјегло је у шуму испред злотвора. Међу њима нашла се и Ружа Црномарковић. Међутим, у бијегу, кад су Нијемци били већ на домак села, сјетила се да је у њеној кући остала партизанска заставица и да не би пала у руке окупатору, Ружа се у трену одлучила и вратила кући. Успјела је да на вријеме скине заставицу и омота је око својих груди, али је било касно да се врати својима у збијег. Оштроумна и довиљива, каква је увијек била, брзо је одлучила да се полије водом по глави и да легне у кревет. Када су наишли у кућу њемачки војници, онако лежећи сва мокра у кревету почела је викати: „Тифус, тифус...“. Нијемци су ту ријеч добро разумјели и на брзину напустили њену кућу, а ускоро и село. Тако је храбра Ружа Црномарковић спасила партизанску заставицу.

Ружа је била један од организатора сакупљања и слања омладине у прве омладинске радне бригаде које су појеле и дигле 1943. године сву љетину у Саничкој долини.

И после рата на разним дужностима које је обављала, Ружа се истицала својом несебичношћу и пожртвовањем све до своје смрти. Умрла је тихо 1976. године и по властитој жељи сахрањена у родном мјесту.

Њен свијетли лик трајно ће живјети у срцима њених сабораца и великог броја бораца Шесте крајишке НОУ бригаде.

Ратко Илић

СЈЕНАЊЕ НА ВРИЈЕМЕ ПРОВЕДЕНО У ШЕСТОЈ КРАЈИШКОЈ НОУ БРИГАДИ У ТОКУ НОР-а

Приликом формирања Шесте крајишке НОУ бригаде, био сам борац V Другој чети Четвртог батаљона. Моја Чета се налазила у селу Подвида-

чи. У истој Чети и у Шестој бригади остао сам до рањавања 20. фебруара 1943. године у току четврте непријатељске офанзиве. У мојој Чети су били углавном све прекаљени борци, који су учествовали у борбама на Сански Мост, Приједор и Босански Нови. До краја 1942. године, водили смо борбе против непријатеља око рудника Љубије, Старе Ријеке, Мајдана и Демишоваца.

Доживљај, који ми је остао у трајном сјећању, била је смотра Четврте крајишке НОУ дивизије у Јасеници 7. јануара 1942. године. Био сам као и сви моји другови борци из Чете, Батаљона и Бригаде јако задовољан што сам присуствовао овој смотри. А како и не бих! Први пут смо видјели друга Тита, нашег Врховног команданта. Постројена Дивизија стварала је код свих нас осјећај да наша НОВ представља велику, непобједиву снагу. Слушали смо пажљиво ријечи друга Тита. Он нам је говорио да ће наша борба још бити дуга и тешка, али да ћемо сигурно побједити. Смотри је присуствовало много народа из Подгрмеча. Народ и војска заједно су се веселили и играли Козарачко коло. У колу је са народом и војском играо је и друг Тито. Послије веселџа народа и војске, мој Батаљон се увече вратио на положаје према Санском Мосту и Љубији. Моја Чета је посјела положаје изнад с. Фајтовци и Каменград. Ту смо дочекали и почетак четврте непријатељске офанзиве.

Моја Чета је првих неколико дана по отпочињању непријатељске офанзиве водила жестоке борбе између с. Фајтовци и Лушци Паланке. Непријатељ је нападао на наше положаје далеко надмоћнијим снагама уз подршку артиљерије и тенкова. Ми смо се дању бранили, а ноћу — увече смо изводили противнападе са циљем да одбацимо непријатеља натраг. Међутим, непријатељ је на заузетим положајима копао ровове и утврђивао се, па наши противнапади нису имали већих резултата. Морали смо се повлачити. Најприје смо се из с. Фејтовци повукли и посјели положаје у с. Лукавица. Када је непријатељска колона продрла у Скуцани Вакуф, ми смо је нападали, а пошто смо били одбијени, продужили смо да дејствујемо по њеном десном боку. Против ове колоне која је продужиле надирање у правцу Мајкић Јапре и Бенаковца, моја Чета, као и остале чете Четвртог батаљона, водила је нарочито жестоке борбе на Радановом пољу. Непријатељу смо нанијели доста тешке губитке, а затим смо се повукли у с. Липник.

Према мом сјећању, у борбама између с. Фајтовци и Скуцаног Вакуфа у једном противнападу заплијенили смо торбу погинулог њемачког официра. У торби смо нашли карту и шему распореда њемачких јединица. Овај плијен је вјероватно корисно послужио Штабу Бригаде и другим нашим вишим штабовима у руковођењу борбеним дејствима наших јединица.

Из борбе на Радановом пољу, остао ми је у сјећању један доживљај. Био сам са два друга упућен у обезбјеђење бока наше Чете када је кренула према Липнику. Том приликом у сами сутон нас двојица смо пошли до једне куће да потражимо нешто за јело. Када смо ушли у двориште, видјели смо да су у кући њемачки војници. Прије него што су нас Нијемци примјетили, успјели смо се удаљити, али смо се успут сукобили са њемачком патролом. Уз обострану паљбу побјегли смо једни од других.

Пошто је преноћио у с. Липник, наш Батаљон је кренуо у правцу Бенаковца, прешао цесту негдје између Лушци Паланке и Бенаковца и

заузео положај јужно од цесте до Грмеча у правцу непријатеља који је већ запосјео Мајкић Јапру — Поткалиње и падирао у Бенаковац. Нисмо успјели да зауставимо неирјатеља и он је заузео Бенаковац. Друга и Пета бригада Четврте дивизије двије ноћи узастопно су покушавале да разбију и одбаце њемачке снаге из Бенаковца. У томе нису успјеле, па су се повукле на положаје испод Грмеча.

Моја Чета се послје борби код с. Бенаковаца пребацила на југоисточне падине Грмеча у рејону Тук Бобије, између Лушци Паланке и с. Је-лашиновци. Ту смо водили жестоке борбе и учествовали у извлачењу и спасавању народа који се из збјегова, дубоким снијегом покривеног Грмеча, пробијао у Подгрмеч. Приликом вођења борбе у Грмечу, из нашег Батаљона су нестали или погинули, поред осталих и слиједећи борци које сам познавао: Столић (Симе) Милан, рођен 1920. године у Будимлић Јапри, ступио у НОВ почетком 1942. године; Тишма (Раде) Милан, рођен 1924. године у с. Будимлић Јапра, ступио у НОВ 1942. године и његова сестра Софија, рођена 1926. године.

Приликом спасавања народа из Грмеча, једне вечери у с. Тук Бобија, јединице Шесте бригаде требало је да приме већ припремљену храну. Командант Бригаде, Петар Војновић, је наредио да борци не приме вечеру, већ да се храна подијели народу који је био гладан и промрзао. Сјећам се једног призора. Када је храна дијељена, дјеца, а и неки од одраслих, рукама су просто грабили храну из казана. Били су толико гладни. По изласку из Грмеча, Четврти батаљон био је распоређен на положаје према Лушци Паланци. Друга чета је запосјела положаје на линији: с. Праштала, Тук Бобија, Корита. Једног јутра, мислим да је то било 6. фебруара пред зору, наша Чета је поставила засједу изнад цесте на улазу у Лушци Паланку. Те ноћи надао је снијег и у саму зору, у свануће, наишла је једна мања њемачка колона са правца Поткалиња. Официр који се кретао на челу зурio је у карту, а за њим је група војника, носећи кабл на леђима, постављала везу. Изненада смо их напали ватром из свих оружја. Том приликом погинули су њемачки официр и неколико војника. Ми смо на брзину иоскидали са њих оружје, а нашло се и нешто хране у ранцима. Наишла је затим једна омања колона Нијемаца у пратњи једног тенка. Прихватили смо борбу и приморали њемачке војнике да се са тенком повуку.

Након пребацивања народа и Шесте бригаде преко цесте између Лушци Паланке и с. Фајтовци у рејону Липника половином фебруара 1943. године, моја Чета је распоређена на положаје у с. Подвидача и Лукавица. Остале чете Четвртог батаљона распоређене су на положаје према Каменграду. До краја фебруара водили смо жестоке борбе против непријатељских снага које су покушавале да продру на слободну територију из правца Санског Моста и Љубије, као и дијелова непријатељских јединица које су се још биле задржавале у Подгрмечу. У једној од ових борби храбро је погинуо пушкомитраљезац Пухалић (Николе) Душан из с. Мркаљи, рођен 1920. године, а ступио у НОБ 1941. године. Од његовог митраљеза је пало неколико њемачких војника. Ја сам у тој борби био рањен на неколико мјеста од непријатељске гранате, тако да сам био пребачен у Бригадну болницу и даље у Грмеч. То је био и мој дефинитивни растанак од Шесте бригаде.

Боро Вукојевић

СЈЕЕАЊЕ НА ДРУГИ НАГІАД НА САНСКИ МОСТ

Крајем љета и иочетком јесени 1942. године непријатељ је изградио и јаким снагама посјео одбрамбену линију којом је обезбјеђивао одбрану важних упоришта као што су Сански Мост, рудник Љубија и Босански Нови. Ова добро утврђена одбрамбена линија са великим бројем бункера и ровова опасаних бодљикавом жицом, протезала се од периферије Санског Моста, ушћа ријеке Дабар у Сану код мјеста Караула и даље преко Брајић Тавана, Бедоваче, села Умци, Каменграда, Козина, рудника Љубије до Новске планине. На појединим мјестима линија је била учвршћена великим бетонским бункером опасаним и до три метра високом бодљикавом жицом.

Моја чета је више пута добијала задатак да изводи препаде на дијелу ове линије према Санском Мосту. Чета би се ноћу привлачила у непосредну близину линије и отварала снажну ватру из пјешадијског наоружања. Обично је непријатељ, сматрајући да се ради о стварном нападу, отварао жестоку ватру из цјелокупног наоружања. Циљ ових напада био је двојак: прво, да би се на овај начин узнемиравао и изнуривао непријатељ, и друго, да би се извидио и установио непријатељски распоред на одбрамбеној линији, што је било важно за планирање напада наших снага.

Након добро обављених припрема, напад на непријатељску одбрамбену линију и упориште Сански Мост изведен је 10—15. септембра 1942. године.

Шеста крајишка бригада имала је задатак да најприје ликвидира непријатељску одбрану на линији Брајић Таван—Дједовача—Умци, а затим да продужи у Сански Мост и заузме град на лијевој обали ријеке Сане. Лијево је нападала Друга крајишка бригада на Усимовце, Каменград и Демишевце. Прва и Четврта крајишка бригада Пете дивизије напада ле су непријатеља са југоистока од села Чапља и имале задатак да заузму дио Санског Моста на десној обали ријеке Сане.

Пред полазак у напад, Шеста бригада се постројила у селу Дабру засеок Црномарковићи, гдје су јој о значају задатка говорили: Милорад Мијатовић, Командант и Димитрије Бајалица, комесар Бригаде.

Налазио сам се на дужности политичког комесара Друге чете у Првом батаљону. Моја Чета добила је задатак да се провуче кроз непријатељски распоред, избије непријатељу иза лећа који се бранио на Брајића Тавану, и изненадним нападом омогући продор осталим снагама Првог батаљона и ликвидацију непријатељске одбране.

Задатак моје Чете био је изузетно важан и врло деликатан. Требало је проћи поред непријатељских стража и поред бункера, а затим изненадити непријатеља нападом у лећа. Од извршења тога задатка до највећег степена зависио је успјех, не само Првог батаљона, него и цијеле Бригаде. При томе смо морали рачунати на велику будност непријатеља, због доста великог искуства којег је имао са нашим ноћним нападима. Да бисмо обезбиједили што мању чујност у том покрету, сви који смо имали ципеле изули смо се и кретали се у чарапама, опанцима опутарима, а неки и боси.

Након примљеног задатка, наша Чета је прва кренула. Стигли смо до ријеке Дабра и низводно наставили у правцу непријатељских упоришта. Ноћ је била тамна, готово се ништа није видјело. То је било коли-

ко неповољно за кретање, толико и повољно, јер нае је мркла ноћ крила од непријатељског ока. Док смо се лагано кретали низ обалу ријеке, чули су се само шум воде и повремено шуштање лишћа кога је покретао слаб повјетарац.

У покрету гдје се мора пазити на сваки корак, у колони од 120 бораца, човјек и нема могућности да размишља о другим стварима осим о кретању.

На челу Чете ишли су руководиоци. Они су често застајкивали и послушнички провјеравајући како се колона креће и да ли смо на правом путу. Резултат овакве провјере био је да је Чета лагано, али сигурно пролазила непримјећена од непријатеља. Већ смо стигли у непосредну близину дијела непријатељске одбрамбене линије кроз коју смо морали проћи. Прошли смо поред непријатељског стражара на удаљености од можда коју десетину метара. Није ни слутно да у непосредној близини није од њега, тихо пролази наша колона. Непримјећени, стигли смо и до ушћа ријеке Дабар у ријеку Сану и закорачили на територију коју је држао непријатељ.

Ноћ је тако мрачна да се у колони не виде више од два до три борца испред или позади. Али покрет се одвијао у најбољем реду. Већ смо зашли у непријатељску територију. Стижемо тако до села Кркојевци. Све што смо ближе циљу нашег напада и онако велика тишина изгледала нам је још већа. Убрзо смо се распоредили у стрељачки строј и наставили привлачење непријатељским бункерима. Успјели смо потпуно непримјетно доћи непријатељу иза леђа. Нико од бораца није посумњао у наш потпуни успјех, јер смо непримјећеним доласком на циљ постигли већ пола побједе. Осим тога, сваки борац је схватио да је задатак Чете и израз посебног повјерења, које је Чети указано, па је био ријешен да тај задатак до краја изврши.

Три вода одлучних бораца, на челу са својим храбрим командирем Бранком, на дати знак, кренули су у највећој тишини према бункерима. Већ смо стигли на домаћа бацања бомби у непријатељске бункере, када је нестрпљење достигло врхунац. У том нестрпљењу и очекивању чули смо и разговор усташа у рововима и бункерима.

Најзад, огласиле су се и прве бомбе, а за њима готово у исти час око 120 бомби полетјело је у непријатељске бункере. То је било потпуно изненађење за усташе у бункерима, који нису ни покушали да дају било какав отпор. Наши борци су кренули на јуриш и освајали једно по једно упориште. Они непријатељски војници, које нису разлијеле наше бомбе или стигао пушчани метак, бјежали су куд су стигли. Али свуда су дочекивани ватром наших бораца. Једино што им је у том тренутку помогло и многима спасило живот, била је тамна ноћ, па су их борци тешко примјећивали у бијегу.

Док је дио бораца гонио изbezумљене усташе, други дио је кидао бодљикаву жичану ограду и тако омогућио наступање осталих двију чета Првог батаљона, које су нападале са фонта.

За непун сат борбе непријатељска одбрамбена линија на Брајића Тавану и Бедовачи била је у нашим рукама. Заузимањем ове линије створени су услови за напад на Сански Мост.

Друге ноћи, у нападу на град Друга чета Првог батаљона нападала је од Мијића — друмом који води од Бедоваче у центар града. Брзо

смо се нашли у граду, у којем су се водиле жестоке уличне борбе. Дио града који се налазио на лијевој обали ријеке Сане већ је био у нашим рукама. У једном жестоком окршају рањен је командир Чете, Бранко Мадаревић. Прије него је издахнуо, обратио се комесару ријечима: „Комесаре, ја сам готов. Настављај даље борбу, уништавај највеће крвнике нашег народа!“ Храброг командира сахранили смо са војним почастима.

Пошто у току ноћи и сјутрадан нисмо успјели заузети град због јаког отпора непријатеља у дијелу града на десној обали ријеке Сане, послије подне морали смо се повући из Санског Моста.

Сљедећег дана донијета је одлука да се поново изврши напад на град, и то Шеста бригада од Брајића Тавана, а Друга крајишка бригада из села Побријежја и Подлуга. Али и непријатељ се средио и добро организовао одбрану, па смо се морали повући.

Ратко Илић

ДУШАН МИЛЕШЕВИК, ПОЛИТИЧКИ КОМЕСАР И КОМАНДИР ЧЕТЕ

Тешко је, а и немогуће, у неколико редака наћи тако јаке ријечи које би, бар приближно, освјетлиле лик и отеле из заборавља палог друга, а поготово подгрмечког јунака наше револуције, храброг и одважног, какав је био Душан Милешевић, који је јуначки погинуо у борби за ослобођење Санског Моста, 13. децембра 1942. године. Покушавам да то учиним, јер то осјећам као свој посебан дуг према Душану са којим сам провео дјетињство, а и 18 ратних мјесеци.

Душана сам добро познавао и морам одмах да кажем да је био изузетно храбар, одважан — није знао за страх и колебање. Био је прави друг, човјек у пуном смислу те ријечи, цијењен и вољен, због чега је и уживао повјерење свих бораца. У њему су они гледали личност која руши све препреке на путу којим је ишла његова Чета и он с њом.

Прије свега морам нешто да кажем о Душановом дјетињству, о његовом животу који га није миловао, о сиромаштву у коме је живио, о злој судбини која га је пратила. Рођен је 1913. године у селу Мала Крупска Рујишка у сиромашној породици. Родитељски загрљај није, такорећи, ни осјетио. Његов отац Лазо отишао је у Америку пред Први свјетски рат „трбухом за крухом“ и никад се више није вратио. Душан је остао са мајком и млаћим братом Борћом. Оца нису ни запамтили. Отац Лазо се запослио у Америци у држави Минесота у граду Ибин. Као млад човјек брзо се укључио у раднички покрет и постао један од вођа напредног синдикалног покрета. Убијен је од стране Мафије 1930. године. Сумња се да је убиство инсценирано од стране власти, јер је оцијењен као вођа радника у том мјесту. На сахрани му је одржао говор један од вођа Синдиката, наш земљак Томо Деретић, који је у говору истакао да су изгубили великог друга који се борио за радничка права. На сахрани је било преко 4.000 његових другова. Новине су у том граду, које су излазиле на нашем језику, писале о Лазиној погибији.

Послије смрти оца, Душанова мајка се преудала за Милу Брчина у сусједно село. Душан стар пет година, са млаћим братом Борћом, остаје у

домаћинству стрица Дмитра, који је тек формирао породицу. Душан је после стрица Дмитра био најстарије мушко и једина радна снага у домаћинству. Иако нејак, морао је да ради све сељачке послове.

Пошао је у основну школу 1921. године, која је била удаљена пет километара од његове куће. Као ученик био је један од најбољих ђака у школи. Често је морао да изостаје са наставе зато што је морао да ради у пољу, нарочито у прољеће кад почиње Сјетва и у јесен када се сабира љетина. У првом разреду основне школе сјели смо у исту клупу, један до другог и сједили скупа све четири године школовања. Били смо најближи другови и нисмо се, такорећи, растајали све до његове погибије. Стално смо се дружили, један другог обилазили и као одрасли младићи заједно на зборове ишли. Кад смо били далеко један од другог, редовно смо се дописивали. Прва фотографија нам је заједничка, коју и данас посједујем. И отуда потиче чињеница да сам јако тешко доживио његову погибију.

Послије неколико година по завршетку основне школе, због односа његовог стрица према њему, он напушта село и кућу и одлази у Славонију — у добровољачко село Милановац код Доњег Михолца, гдје је радио као надничар код богатих сељака. Његова друштвеност, другарски и људски однос условили су да је врло брзо стицао пријатељства. У Милановцу је имао више другова са којима се дружио. Његов тадашњи друг из Милановца, Светозар Умићевић, и данас прича о Душану као човјеку, који је волио друштво, забаву; волио да чита књиге, поготово напредног садржаја које му је Светозар доносио.

Послије неколико година боравка у Славонији, вратио се кући, већ одрастао момак, висок, црне пути, развијен, изузетно лијеп младић. Као такав је примљен у коњицу бивше југословенске војске, коју је одслужио 1934—1935. године у Осмом коњичком пуку у Вршцу. Завршио је Капларску школу и био први у рангу у својој класи. У војсци је унапређен у чин резервног поднаредника — за село и нашег сељака запажен и цијењен чин. Послије одслужења војног рока долази у село и наставља да се бави земљорадњом. У то вријеме у његово село долази за учитеља Слободан Дрињаковић, врло напредан младић, с којим Душан успоставља контакт, с њим се дружи. Учитељ је видео у Душану прогресивног младића, спремног да се и даље изграђује као напредан борац за људска права; даје му напредну литературу. Тако Душан почиње у својој средини, израста у угледног човјека. Послије женидбе, Душан се одваја од стрица Дмитра и заснива своју породицу и заједничко домаћинство са братом Борћом. Волио је породицу и породични живот, уживао је у томе да има дјену, да их васпитава у духу како је он замишљао.

Мобилисан је у марту 1941. године и упућен у Бању Луку, одакле је распоређен на фронт у источну Србију и постављен за командира коњичког вода. У првим сукобима са непријатељем, испољавао је велику храброст, о чему су причали војници из његове јединице: Дејан Станивуковић, Триво Дајић и Лазо Рашета. И сам је често волио да прича о првим сукобима са Нијемцима, о спремности војника да се боре; о издаји вишег официрског кадра и т.д. Заробљен је од стране Нијемаца, али је побјегао и стигао кући 19. јула 1941. године. По бјекству из заробљеништва повезује се са напредним млађим људима из Рујишке и активно ради на припреми устанка. Одмах по доласку из заробљеништва, долазе му кући

двојица усташа и траже да иреда војничко одијело које је донио из заробљеништва. Душан им није дао одијело, рекавши да је одијело добио као војник, да је у њему ратовао и да га никад и ником не да. Усташе, видјевши да је Душан упоран и да је спреман да им се одупре, напустили су Душанову кућу и вратили се без одијела по које су дошли.

У првим данима устанка 1941. године, учествује међу првим устаницима на непријатељско упориште Дубовник са пушком коју је скривао за вријеме Краљевине Југославије. Тада почињу прве приче о Душановом јунаштву, храбрости и одважности у борби. Прича се како је у засједи према непријатељском упоришту Норе дочекао усташе, како их је пустио на сам нишан и двојицу убио, а остали се разбјежали. Пошто устаници нису имали унапријед организоване команде, почињу сами да се организују и између себе бирају за старјешине оне што су се истакли у првим окршајима са непријатељем, који су служили војску и нешто више знају о војничком позиву. Бирају оне што су се политички истакли у усмјеравању устанка у народноослободилачку борбу и схватили да устанак не смије имати осветнички карактер, већ борбу против окупатора и његових помагача — једном речју, бирали су оне у које су имали највише повјерења. Тако су устаници Душана изабрали за свог првог руководиоца групе која је држала положај према упоришту Норе. Група је имала задатак да спријечи испаде непријатеља на ослобођену територију и спријечи паљевину устаничких села. Формирањем Прве коњичке чете у Подгрмечу, Душан се јавља добровољно, гдје га бирају за командира вода. И даље се о Душану прича о његовом јунаштву, о акцијама у којима се истакао, о његовој предусретљивости према избјеглицама које су масовно напуштали своја огњишта и бјежали на ослобођену територију, о правилном односу према муслиманском живљу приликом нашег упада у муслиманска села, о спречавању одмазде, једног броја устаника чије су породице побијене и куће попаљене, да свој гнијев не искаљују према недужном муслиманском становништву. Његов углед у народу и у борацким редовима све више расте. Тако Душан, могло би се рећи, постаје легенда.

Формирањем Другог батаљона Првог крајишког — Подгрмечког одреда, зими 1942. године, Штаб Батаљона разматра борацки састав за формирање команди чета и водова. О томе се истовремено расправља и на партијском састанку у Школи Велика Рујишка, којим је руководио политички комесар Батаљона, друг Слободан Марјановић. Политичком комесару Батаљона смо испричали све о Душану, који тада није био члан Партије. Слободан је предложио да га поставимо за комесара чете, али претходно да га позовемо и са њим разговарамо. Ја сам добио задатак да одем до Душана и да му саопштим одлуку партијске организације и Штаба Батаљона. Душан је ову одлуку са задовољством прихватио, па се пришло формирању команде треће чете. За командира је постављен Лазо Чучковић, политичког комесара Душан Милешевић, а Боко Ступар за замјеника комесара и уједно секретара партијске ћелије. Можда је то био изузетак у нашој тадашњој пракси, али је чињеница да је Душан послјије пријема дужности комесара чете примљен у КПЈ. То јасно говори о његовом угледу у народу и међу борцима Подгрмеча. Често је знао да прича о том свом пријему у Партију. То се на њега изузетно добро одразило.

Убрзо затим, Чета креће у прве окршаје и постиже прве видне резултате. Почеле су се и пјевати пјесме о Чети, а борци о својим старје-

шинама. Сјећам се једне строфе из те пјесме: „Иде чета, хармоника свира, то је чета Душка командира“. Душан постаје омиљен међу борцима. Они га поштују и воле. Он зна да лијепо прича. Објашњава идеје наше борбе; значај братства и јединства; како треба разликовати народ од издајника. Пред сваку акцију сакупио би Чету, објаснио би значај акције, како треба да се понашају борци у борби, како треба заштити народ при заузимању непријатељског упоришта. Младим и неискусним борцима, који нису служили војску, објашњавао је на врло приступачан начин како треба да се чувају у борби, да се непотребно не излажу непријатељској ватри, поготово кад то ситуација не захтијева. Сјећам се случаја кад је у нашу Чету дошао млади скојевац Душан Гак — Јошанов из Мале Крупске Рујишке у село Блатна у Дрљачки гај, гдје је Чета држала положај. У то вријеме непријатељ је саобраћао цестом на лијевој страни обале Уне зато што су пруга на десној обали, а и објекти на цести Отока — Босански Нови, били порушени. Ту смо изградили и склоништа. Једног дана непријатељ је отворио ватру на наше положаје из свог упоришта изнад села Ивањска. Млади борац Гак се узнемирио (није навикао на борбу), никако да се склони у заклон. Душан све то мотри, гласно му довикну да се склони, да се не излаже, али у том часу Гак бива рањен. Послије борбе, Душан је сазвао борце и на примјеру малог Гака говорио им о несмотрености његовој, о дужности искуснијих бораца да младе борце стално прије и у току, а и послије акције, подучавају како да се понашају у борби.

У акцији за ослобођење Босанске Крупе, у прољеће 1942. године, наша Чета је добила задатак да нападне непријатељско упориште Остружницу, да обезбиједи десни бок наших снага које су вршиле напад и онемогући непријатељу да из упоришта Остружнице продре према Крупи. Командир Чете. Лазо Чучковић, у то вријеме био је бољестан. па је Ллштан командовао Четом. Ту се врло конкретно видјело колико је Душан храбар човјек, а истовремено и како успјешно командује Четом. И због тога је Чета потпуно извршила свој задатак, заузела упориште Остружницу, заробила неколико непријатељских војника, убила двојицу усташа. Заробљене војнике смо пустили кући, јер смо их раније познавали, а нису чинили злочине, нити су добровољно ступили у непријатељску војску. У овој акцији погинуо је борац — члан СКОЈ-а Бурђевић, из Дрвара (имена му се не сјећам).

Љета 1942. године наша Чета је држала положај према Босанском Новом — на Новској планини, на положају званом „Пошта“. Једног дана непријатељ је извршио испад у зору на ослобођену територију, зашао Чети иза леђа (код села Рудице) и избио на Здјеларово брдо. Примјетивши то, повукли смо Чету са положаја и напали непријатеља који је био још у покрету. У јуришу, Чета је одбацила непријатеља према Босанском Новом. Борба је била кратка, али жестока. Непријатељ је оставио на мјесту борбе неколико мртвих Нијемаца, међу којима и једну високу личност (што је касније утврђено преко наше обавјештајне службе и непријатељских докумената које смо касније заплијенили). Трећег дана непријатељ је поново, уз помоћ тенкова и артиљерије, дошао на исте положаје, одбацио нас и откопао своје мртве (које је народ закопао) и одио. У овој борби су пошнули борци Јован Дробац из Велике Рујишке и Илија Сиротко из Матаваза. У борби су се нарочито истакли командир

и комесар Чете, који су јуришали на челу Чете и први се сударили са непријатељем прса у прса. О овој акцији дуго се причало међу борцима, и у народу овог краја, о храбрости комесара Душана и командира Лазе.

Интересантно је да је Душан као војник и старјешина стално савјетовао борце како треба да се понашају у борби, да се чувају, како да користе и најмањи заклон, а сам се тога није придржавао. У нашим офанзивним дејствима у нападу на непријатељска упоришта ријетко је кад хтио да легне. Ваљда је сматрао, ако стојећи наступа, да тиме више улива храбрости код бораца. Знали смо га за то и критиковати на партијским састанцима, али је увијек нашао неки изговор да би своју несмотрену храброст оправдао.

У јесен 1942. године, Чета је направила засједу у селу Ивањска на лијевој обали ријеке Уне, дочекала непријатељску колону која је штитила транспорт упућен из Босаиског Новог за гарнизон у Бихаћу. У овој борби Чета је убила неколико непријатељских војника и заплијенила веће количине војничке одјеће и обуће, више сандука муниције и другог материјала. У овој акцији, поред осталих, нарочито се истакао борац Обрад Шицар, којег је Душан веома цијенио као старог друга и борца, касније је погинуо на положају званом „Жарковац“. Обрад Шицар, иако већ у зрелим годинама, био је веома храбар и истицао се у свим борбама, па је био вољен и цијењен у Чети, због чега је његова погибија доживљена као велики губитак за тај цијели наш крај а посебно за Чету.

Послије бихаћке операције, у јесен 1942. године, Душан је постављен на дужност командира исте Чете, а ја за комесара. Не могу а да не кажем да се на мене лично врло пријатно одразило ово кадровско помјерање, јер сам дошао у ситуацију да непосредно, заједно са Душаном, старим другом и пријатељем, водим Чету у битку за слободу свог народа. Много је то значило за мене као комесара, за сарадњу командира и комесара, да сам дошао у прилику да то буде Душан, присни друг и човјек комуниста. То се веома позитивно одразило на цијелу Чету, што потврђују и акције које је она водила до Душанове смрти.

Прва акција коју је Чета водила под Душановом командом био је напад на утврђену непријатељску линију на Новској планини 18/19. новембра 1942. године. Чета је имала задатак да, у садејству са Трећим батаљоном Шесте крајишке¹ бригаде, нападне упориште „Пошта“ и село Сухача. У току напада Чета је пробила непријатељску одбрану и избила на Вељкића брдо, гдје је заплијењена већа количина артиљеријских граната и друге опреме. Душан је и у овој акцији показао све своје способности у вођењу Чете.

У нападу на Босански Нови 26/27. новембра, Чета је у саставу Другог батаљона добила задатак да посједне положаје источно од села Благаја и не дозволи непријатељу да пружи помоћ својим снагама које бране град. У зору 27. новембра, Батаљон је извршио напад на снаге Трећег горског здруга на утврђење Тисовац, разбио његову Другу и Четврту бојну, заробио 300 непријатељских војника, заплијенио велике количине оружја и муниције. Душан се истакао храброшћу и руковођењем Четом, па је са још неколико другова похваљен од Штаба Шесте крајишке бригаде.

У припреми напада за ослобођење Санског Моста, Други батаљон добио је задатак да нападне непријатељско утврђење на брду Бедовача.

У саставу Багаљона, наша Чета 10/11. децембра добила је задатак да на споју Првог батаљона нападне непријатеља, пробије његову одбрану и избије пред његове снаге које су непосредно браниле град. Чета је у првим јуришима, користећи успјехе Првог батаљона, пробила непријатељску одбрану, убила неколико непријатељских војника и у зору избила десно од села Здена — пред сам град.

У нападу на град Сански Мост 12/13. децембра, Чета је добила задатак да нападне непријатељско упориште десно од Здене, пробије одбрану града, упадне у град и у садејству десно са снагама Првог батаљона разбије његову спољну одбрану и тако изврши свој задатак у ослобођењу града. Послије сламања прве линије огнора, Чета је у незадрживом јуришу пробила непријатељску одбрану, упала у град и са снагама Првог батаљона, у току ноћи, избила на лијеву обалу р. Сане. У току борбе погинуо је млади скојевац Бранко Дражић из Велике Рујишке, који је био тек дошао у Чету.

У току дана, 13. децембра, Чета је држала дио свог положаја и помало се одмарала, чекајући наређење за даља дејства у ослобођењу града. Душан и ја обилазили смо борце по групама, са њима разговарали, указивали на пропусте у борбама које смо водили, скретали пажњу појединим борцима, нарочито млаћим, који су, занесени успјехом, истрчавали на брисани простор и тако се без потребе излагали непријатељској ватри. Тако је и млади скојевац Дражић погинуо на самој обали Сане, на брисаном простору. Душан и ја, сјећам се, причали смо о акцији на Бедовачи, о нападу на град, о појединим борцима, о њиховој несмотрености, о младалачком заносу, о младом замјенику комесара Чете, Стојану Илићу, који је доласком у Чету сав дрхтао од страха у првим борбама и како се кроз борбу очеличио и постао један од најхрабријих омладинаца, што је уз његову политичку уздигнутост утицало да га поставимо на ову дужност. Причали смо о весељу народа који нас је дочекао као праве своје ослободиоце. Изнио нам је све што је имао само да би нас угостио; помагао нам у изношењу рањеника; давао обавјештења о непријатељу, његовом слабом моралу, о појединцима који су се истицали у злодјелима. Идући тако кроз град и обилазећи борце, наиђосмо на малу трговину коју је граната разнијела а роба разбацана свуда по улици и дворишту. Душан наиђе на једну малу дјечју играчку, стави је у торбу и рече да ће је понијети свом сину Обраду, који је био тек у другој години. Ја му, шалећи се рекох: „Шта ћеш то носити кад ни сам не знаш да ли ћеш живу главу изнијети!" Он се насмија и рече: „Ако останем жив, ја ћу му донијети играчку, а ако погинем, онда му ни играчка не треба." Много пута у животу, кад се сјетим Душана, овај приказ ми се појави пред очи, како се судбина поиграла са једним дивним осјећајем оца према сину, са примјерном породицом која је живјела у једној заиста правој хармонији. Душан је волио породицу, нарочито дјецу, уживао је у томе што их има, желио је да их одгаја како је он то замишљао, да не доживе тешко дјетињство какво је он доживио.

Цијелог дана Чета није водила борбу сем што се припуцавало са непријатељем са десне обале ријеке Сане. Борци су се одмарали по заклонима и припремали за одлучне борбе које су предстојале за коначно ослобођење Санског Моста. Навече, кад је већ пала ноћ, Душан и ја сједили смо иза једне зграде на грађи која је била сложена уз зграду и

ћаскали. Подсећали се заједиичких доживљаја из дјетињства, а поготово догађаја из претходних борби и заједичке бригае за што већи успјех. Понекад смо знали, као и том ириколх, да се шалимо на свој рачун. Душан је знао да каже за мене да ће се непријатељ, ако ме жива ухвати или убије и види ме овако слаба, малена и жгољава, окуражити. Ја опет њему кажем, ако непријатељ њега рани или убије, да ће га оставити на мјесту и нико неће да макне одатле, неће ни покушати да изнесе такву грдосију од 90 кила. То вече је било доста хладно, па је неколико бораца запалило стог кукурузовине, окупило се око ватре и гријало се. Сједећи на грађи и сам сам озебао, па рекох Душану да идем да се мало огријем. И само што сам сишао са грађе и дошао до ватре, непријатељска минобацачка граната је ударила у крајни пријеп од стрехе и пала тачно Душану међу ногу и такорећи разлијела му доњи дио тијела. Није успио ништа да каже осим: „Слава палим борцима“. То су биле последње ријечи јунака Душана, друга, комунисте, младог 29. годишњег командира Чете. Борци су га искрено и дуго жалили.

Послије санске операције, у којој се угасио живот нашег Душана Милешевића, комесар Шесте крајишке бригаде, друг Дмитар Бајалица — Баја написао је чланак у бригадном листу „Крајишки партизан“ са насловом: „Четири командира, четири јунака пали су јуче“, у којем је описао погибију Душана Милешевића, Душана Гаврана, Бранка Медаревића и Милоша Предојевића, који су, као командири погинули у борби за ослобођење Санског Моста, децембра 1942. године.

Боко Ступар

ЧЕТВРТИ БАТАЉОН У НАПАДУ НА САНСКИ МОСТ

Напад на истурену одбрану Санског Моста и сам град изведен је 10. децембра око 23 сата. Задатак Четвртог батаљона био је да пробије и освоји непријатељска утврђења — бункере, који су се налазили на падинама Умаца. Десно је изводио напад Други батаљон наше Бригаде на утврђења непријатеља на Бедовачи, а лијево јединице Друге бригаде на утврђења у Доњем Каменграду и Усимовцима.

Послије првог сумрака чете нашег Батаљона налазиле су се на локајима са којих су се морале привући испред непријатељских утврђења и бодљикаве жице. Ово је било врло тешко извести пошто су утврђења и жичане препреке испред њих били постављени само на брисаним просторима Умаца. А и децембарска ноћ је била врло хладна, због чега су борци пузећи до испред жичаних препрека добро промрзли. Чекајући почетак напада тешко смо издржавали лежање на хладној земљи. Поједини борци су се у лежећем ставу помицали десно и лијево тражећи бољи заклон и „топлију“ земљу. Нешто око пола ноћи пала је команда за напад. Оружје је у један мах прорадило са обе стране, као да је и непријатељ чекао на готовс. Било је врло тешко прићи жичаним препрекама да би се направио пролаз, просијецајући стругу-пролаз. Покушај је у више наврата био безуспјешан, тако да се дјелимично и одустајало, враћајући се у првобитне заклоне. Командант, комесари и командири су били на лицу мјеста, упорни, дајући конкретне задатке и упутства како

и гдје ирићи лакше до бодљикаве жице. Ноћ је одмицала, борба би за час јењавала, да би се поново распламсала и средили бомбаши и пушкомитраљесци за заједнички пробој, који је на концу једном и успио. Тог момента указала се свјетлост, ватра на Брајића Тавану и поклиц за јуриш од Првог батаљона. Груписани добровољци, бомбаши и пушкомитраљесци су у том моменту јурнули на једно мјесто гдје је већ претходно била пресјечена бодљикава жица, заузимајући један по један бункер и палећи их, јер су били претежно направљени у земљи од дрвених брвана које су непријатељски војници доносили разваљујући куће из којих су избјегла домаћинства прије изградње ових утврђења. Све три чете су избиле на висове Умаца остављајући за леђима попаљене непријатељске бункере. Заплијењено је доста ратног материјала, муниције, одјеће па и прехранбених артикала. Непријатељски војници, домобрани, су се разбјежали по шумљеним долинама, бјежећи према граду. У тој јурњи наишли смо нас неколицина на преврнути топ противколац са неиспегнутим коњем. Покушали смо испегнути коња да бисмо топ окренули на тачкове, што нам је и пошло за руком. Али дошло је оно чему се нисмо надали. Ни један борац није знао да рукује топом. Вртјели смо се око њега, повлачили затварач и покушавали да у лежиште ставимо гранату само да бисмо једну испалили у правцу града. У том моменту сустиже нас неколико курира Штаба Бригаде, са којима је, колико се сјећам, био и Димитрије Бајалица, комесар Бригаде, који се нешто више разумио у топове. Противколац смјестимо на равну земљу, Бајалица Димитрије стави гранату и опали је у правцу града. Топ је одмах послан на десно крило код одјељења које је руковало бацачима, да бисмо га употребили у наредним нападима на град. Батаљон је са све три чете сишао у току дана према Здени и Побријежју, држећи положаје до у ноћ. Са ових положаја напад на град почео је 13. децембра око 23 часа. Са струга које су биле попречене на Зденској и Побријешкој улици претходно нечујно је уклоњена бодљикава жица у страну. Многи борци и руководиоци Батаљона су били из овог краја, те су довољно познавали сваки кутак у граду и око града. Стога није било сметњи да би се сви у моменту напада сјурили у град између непријатељских утврђења. Бомбаши су брзо доспјели до бункера и засули их бомбама. Непријатељ је напустио бункере бјежећи кроз град према мосту на ријеци Сани. За врло кратко вријеме дио града на лијевој обали ријеке Сане је заузет, непријатељ протјеран на десну страну Сане. Распоређене су чете и водови по појединим зградама уз обалу ријеке, повремено припуцавајући преко ријеке на непријатеља. Пред мост на лијевој страни уз објекте који су били од лошег материјала постављени су два тешка митраљеза и противколац којег смо претходне ноћи заробили на Бедовачи, уперени према мосту. Настао је кратак тајац. Непријатељ би повремено са десне обале ирипуцавао тукући и бацачима по појединим улицама. Дан је одмицао, приближавало се подне. Непријатељ се концентрише и покушава брзим налетом, јуришем да пређе на лијеву обалу преко моста уз помоћ једног тенка. Топ противколац и два тешка митраљеза више пута су онемогућили прелаз непријатељу. Око 12 сати непријатељске снаге су прешле ријеку нападајући наше лијево крило залазећи нам иза леђа. Дошло је до огорчене борбе са обе стране. Поново су непријатељске снаге уз помоћ тенкова навиле преко моста, тако да је дошло до нашег повлачења. Дјели-

мично је било и ианичења због тога што су непријатељске снаге биле зашле нашим јединицама иза лећа, па је један вод, скоро читав, затечен у зиданом магацину на сточној пијаци, којем је било онемогућено повлачење. Из тог вода је погинуо и рањен већи број бораца, који се нису могли ни извући са положаја, остајући беспомоћни. Одступница је била више него тешка, јер су је у стопу пратила баљачка ватра, што нам је и наносило највеће губитке.

Четврти батаљон је у цјелости одступио у приградско насеље Здену, док се Први батаљон повукао на Бедовачу. Превијалиште је било у Здени у кући Мандића, из које су сви изнесени рањеници хитно отпремљени са запрежним колима у Болницу у Корчаницу. У овој одступници, као и у нападу, погинуло је доста другова бораца и руководилаца, међу којима је био и командир Треће чете, Симо Прошић.

Послије вишедневних одбрамбених борби на положајима у Здени и Побријежју, вођених до 20. децембра 1942. године, Четврти батаљон је посјео положаје према непријатељским снагама у Старом Мајдану и Старој Ријеци. У раним јутарњим часовима 6. јануара 1943. године. Батаљон је извршио покрет у правцу села Јтипника и Бенаковца. Послије једног коначишта стигао је у Јасеницу сјутрадан, гдје је присуствовао смотри свих бригада Четврте крајишке НОУ дивизије, коју је извршио Врховни командант НОВ и ПОЈ, Јосип Броз Тито. За већину нас била је то прилика да први пут видимо и чујемо свог Врховног команданта, друга Тита. По завршетку смотре и славља које се одвијало скупа са народом из Подгрмеча, који се окупио у великом броју, носећи са собом посебно припремљену храну за своје борце, онако како је то у оваквим приликама увијек знао и умιο, у поподневним часовима Четврти батаљон је кренуо на своје положаје које је за ово вријеме бранио један наш вод јачине око 30 бораца и 3 пушкомитраљеза.

Драго Јове Марјановић

ПОГИБИЈА КУРИРА МИРКА И ДЕСЕТАРА ТРИШЕ

По пријему борбеног наређења за напад на утврђену линију Брајића Таван — Дједовача — Умци и ослобођење Санског Моста, наш Први батаљон Шесте крајишке НОУ бригаде 9. децембра 1942. године био је размјештен у селу Дабар, у рејону засеока Црномарковићи. Наша Трећа чета размјештена је у куће Црномарковића, зване Шулије. У Команди Чете налазили су се следећи другови: командир Чете Станко Марјановић, замјеник командира Латиновић Буро звани „Газда“, комесар: Лазо Гајановић, економ Миланца Кондић из Дабра, кувар у Чети Мирко Орловић из Босанског Милановца, курир омладинац Мирко Аничић из Грдановаца, болничар Душан Кравић из Босанског Милановца и брицо Живко Бурђевић звани „Брка“ из Босанског Милановца.

Наведени другови, као и остали борци Треће чете, међусобно су се добро познавали. Већина нас је била из неколико сусједних села санског среза, а мањи број из осталих села Подгрмеча и из околине Босанског Петровца. Било је у Чети браће, пријатеља, рођака и комшија. Сви смо добровољно ступили у борбу. Овдје ћу да наведем још већи број тадаш-

њих бораца из наше Чете који су се међусобно познавали још из дјетињства. Одржно прије почетка рата:

1. Домазет Мирко, из Грдановаца, командир вода,
2. Тонтић Триво „Триша“, из Грдановаца, десетар,
3. Дошеновић Милош, из Усимоваца, десетар,
4. Марјановић Јоја, из Дабра,
5. Миљевић Драгоја — Милекин, из Грдановаца,
6. Марјановић Миле, из Дабра,
7. Савановић Никола, из Босанског Милановца,
8. Домазет Млаћен, из Грдановаца,
9. Бабић Остоја и Буро, браћа, из Грдановаца,
10. Домазет Гојко, из Грдановаца,
11. Новаковић Милан, из Грдановаца,
12. Војводић Дража, из Тук Бобије,
13. Аничкић Драгутин, из Грдановаца,
14. Тодоровић Драгутин, из Грдановаца,
15. Тонтић П. Милан, из Грдановаца,
16. Нургуз Перо, из Бошњака, десетар,
17. Поповић Душан, из Дабра, пушкомитраљезац,
18. Родић Милан — „Талијан“, из Бошњака,
19. Милинковић Обрадина, из Дабра,
20. Црномарковић Мића, из Дабра,
21. Црномарковић Стојан, из Дабра,
22. Јојић Милан, из Босанског Милановца,
23. Чанковић Перо, из Бошњака,
24. Драгишић Милош, из Бошњака, пушкомитраљезац,
25. Драгишић Стево, из Бошњака,
26. Кургуз Милош, из Бошњака,
27. Баста Буро, из Босанског Милановца,
28. Бјелобрк Мирко, из Јелашиноваца,
29. Карановић Стево, из Јелашиноваца,
30. Мацура Михаило, из Дједоваче,
31. Ступар Душан, са Умаца,
32. Црномарковић Милан, из Дабра, пушкомитраљезац,
33. Црномарковић Свето, из Дабра (Миланов брат),
34. Дошеновић Душан, из Усимоваца.

Међу свима нама је владало посебно чврсто другарство. Без обзира на разлике у годинама, сви смо се међусобно цијенили и поштивали, а истовремено били врло блиски један другоме. У Чети је постојала примјерна дисциплина. Старији другови подучавали су нас млађе у руковању оружјем и како треба да се понашамо у борби. Очински су се односили према нама. У великој већини били смо омладинци и неожењени.

Девети децембар искоришћен је за припрему за предстојећа дејства. Одржали смо четну конференцију, на којој је комесар Чете, Лазо Гајановић, говорио о политичкој ситуацији. Прво је прочитао радио вијести, а затим говорио о великим успјесима наше НОВ, о ослобођењу Бихаћа, Цазина, Босанске Крупе и још неких већих мјеста, о колшчини заплијењеног наоружања, муниције и опреме. Упознао нас је са формирањем

крупних јединица НОВ: дивизија и корпуеа. Комесар је затим посебну пажњу посветио објашњавању значаја ослобођења Санског Моста за даљи развој народноослободилачке борбе у Босанској Крајини. Указао је и на значај нашег држања и понашања у борби, посебно односа према народу и његовој имовини приликом упада у град. Командир Чете, Станко Марјановић, говорио је о поступцима у борби за заузимање бункера и ровова, а нарочито о борби у граду. Наредио је да водници и десетари провјере стање одјеће и обуће код сваког борца, да прегледају да ли је оружје чисто и подмазано.

Око 10 сати командир и комесар Чете са старјешинама отишли су на извићање. Са њима је пошао и курир Мирко Аничих. Ми остали борци смо приступили чишћењу оружја и дотјеривању опреме. Пушкомитраљесци Милан Црномарковић, Милош Драгишић и Душан Поповић са помоћницима, детаљно су прегледали и испробавали пушкомитраљезе. У досадашњим борбама они су се истицали као смјели, храбри и вјешти пушкомитраљесци. Душан Поповић је истицао: „Видите ли овај мој „шарац“? До сада сам с њим много непријатељских војника „разбуцао“ и натјерао у бјекство, а кад нападнемо Бедовачу, Брајића Таван и Сану, биће још доста изрешетаних гаћа!“ Тако су говорили и пушкомитраљесци Милан Црномарковић и Милош Драгишић.

Око подне у посјету мужевима дошле су жене: Марица Гојка Домазета, Даница Мирка Домазета и Сава Триве Тонтића. Оне су донијеле пуне торбе хране: печене кокоши, питу, флашу ракије. Храна је подијељена свим друговима. Такав је ред био. Све што се у Чету донесе дијелили смо другарски.

Послије подне 9. децембра уз шалу и пјесму дотјеривали смо се, шишали, бријали и крпили. Четни брицо, Бурђевић Живко, звани „Брко“, имао је пуне руке посла. Остоја Бабић, коме све иде од руке и у све се разумије, помогао је брици. Остоја је добро знао да наоштри бритву и успут да понекога и обрије.

Предвече 9. децембра командир и комесар Чете, са старјешинама, вратили су се са извићања. Курир Мирко Аничих последије повратка са извићања дошао је код нас у Чету, весео и задовољан што је и он био са старјешинама на тако важном задатку. Припитали смо га шта се спрема и куда ћемо у акцију. Одговорио је кроз смијех: „Чућете кад буде требало, сад је још све тајна. Углавном биће весело.“ Мирка су у Чети сви борци вољели и цијенили. Био је промућуран и сналажљив, стално распјеван и весео. Код њега се никад није примјећивао умор. При извршењу задатака, био је тачан и брз, а у борби неустрашив. Командир, Станко Марјановић, имао је велико повјерење у Мирка и волео га је.

Десетар Тонтић Триво звани „Триша“, који је обучавао нас омладинце, по повратку командира Чете са извићања, задовољно му је саопштио како ми омладинци добро баратамо оружјем, како има повјерења у нас и слично.

Десетог децембра прије подне одржали смо састанак по водовима. Командири водова и политички делегати објашњавали су циљ предстојеће борбе и задатке нас бораца при ослобођењу окупираних мјеста. Око 11 сати Чета је постројена. Пред Чету су изашли командир Станко Марјановић и комесар Лазо Гајановић са замјеницима. Командир је објаснио борбени задатак Шесте крајишке НОУ бригаде и које још јединице садејству-

ју у нападу на утврђену непријатељску линију: Брајића Таван — Дједовача—Умци—Сански Мост. Наш Први батаљон имао је задатак да нападне и ликвидира непријатеља на Брајића Тавану, а затим са осталим јединицама да продужи дејства према Санском Мосту, продре у град и ослободи га. Лијево од нашег Батаљона нападали су Други и Четврти батаљон са задатком да ликвидирају непријатеља у Дједовачи и Умцима, а затим такођер да продуже напад на Сански Мост. Наш напад подржавала је артиљерија са положаја испод засеока Марјановића.

Послије вечере и пријема суве хране, извршили смо покрет правцем: Црномарковићи — поред Школе у Дабру и око 19 сати избили изнад Доца близу Дабарског врела. У овом рејону наша Чета прикупила се по водовима на једном скривеном пропланку. Ту је командир Чете издао заповијест за напад. Задатак наше чете је био да у садејству са Првом четом, која је нападала лијево од нас, и Другом четом, која се убацивала поред ријеке Дабар и нападала с лећа непријатеља, заузме Брајића Таван у току ноћи, а затим продужи дејство ка Санском Мосту. Чета је имала задатак да напада правцем: Секулићи—Лукићи—Миљуши и да избије на Иванишевића главицу, с тим што ће по заузимању Иванишевића главице бити наређење за даље дејство. Почетак напада одређен је за 23 часа. Добровољце бомбаше предводио је Тонтић Триво, и њихов задатак је био да ликвидирају два бункера на првој линији ровова.

Вријеме је било погодно за напад. Било је ведро и хладно, а земља без снијега и сува. Ноћна видљивост релативно добра. Вријеме нам омогућује лак и прикривен покрет. Око 20.30 сати наш Први батаљон кренуо је на извршење задатка. Око 23 сата избили смо испред непријатељске утврђене линије на Брајића Тавану. Када смо се припремали да извршимо јуриш на прву линију ровова, изгледа да нас је открио непријатељски стражар и отворио је на нас ватру. У том моменту командир Чете наредио је Чети јуриш. И Прва чета под командом командира Душана Гаврана кренула је на јуриш. Борба је отпочела на читавом фронту. Наша артиљерија је тукла odporне тачке на Брајића Тавану и Бедовачи. Непријатељ је отворио ватру из свог оружја и ракетама освјетљавао терен испред себе. Десно од нас на Кљевцима, Врпољу и Томини с ону страну Сане од Сасине, чула се такођер јака ватра. Лијево од нас на Бедовачи—Умцима, Усимовцима и Демишовцима чинило се да све гори од ватре из свих оружја. Наша Трећа чета већ при првом јуришу упала је у прву линију ровова, а истовремено из позадине, наша Друга чета отворила је ватру у лећа непријатељу. Непријатеља је захватила паника па је почео да бјежи.

Десетар Тонтић, „Триша“, јуришао је неустрашиво на челу своје десетине и бомбаша. Чули смо како виче: „Напријед, другови!“ Кад је Триша избио испред друге линије ровова и бункера на Иванишевића главицу, терен је био освјетљен од запаљених бункера. То је био знак нашој артиљерији докле смо стигли. У моменту избијања испред бункера на Иванишевића главицу, Тришу је метак погодио у ногу. Другови су га пренијели у заклон да му укажу помоћ. Међутим, када су га спуштали у заклон метак га је поново погодио, овог пута у предјелу груди. Триша се само сруши поред Остоје Бабића и шапатам рече: „Опет ме погоди“. Дотрчао је болничар Кравић Душан и превио Тришу. На носилима су га другови однијели до превијалишта.

Приближно у исто вријеме је и курир Мирко Аничић, преносећи наређење командира Чете командирима водова, претрчавао брисани простор испред буикера на Иванишевића главици. На сто метара далеко од бункера погодио га је метак у главу. Успио је само да викне: „Другови, ја сам рањен”. Другови су му притрчали и изнијели га у заклон. Душан Кравић га је превио и послао на носилима до превијалишта заједно са десетаром Тришом.

Ту, на Иванишевића главици лакше су рањени Тонтић Пере Милан и Домазет Пане Млаћен. Њих двојица послије указане помоћи наставили су борбу са својим друговима.

На путу од Брајића Тавана до Бригадног превијалишта у Дабарској школи, од задобијених рана, преминули су десетар Триво Тонтић, — „Триша” и омладинац курир Мирко Аничић. У току неколико сати борбе Шеста крајишка НОУ бригада заузела је Брајића Таван, Бедовачу и Умце и са осталим јединицама продужила дејство за ослобођење Санског Моста.

Посмртни остаци десетара Тонтић (Симе) Триве, — „Трише” и омладинца курира Аничић (Максима) Мирка 11. децембра 1942. године, са запрежним колима довезени су у њихово родно село Грдановци. Њихова родбина и народ села Грдановци са болом и тугом су их дочекали. Сјутрадан, 12. децембра 1942. године, уз почаст народа и омладине села Грдановци и сусједних села, посмртни остаци десетара Тонтић (Симе) Триве — „Трише” и омладинца курира Аничић (Максима) Мирка сахрањени су у сеоском гробљу на Гредару код Калавуре.

Буро Бабић

ПАРТИЗАНСКИ ПОДГРМЕЧКИ ПЕЧАТОРЕЗАЦ

У устаничкој Босанској Крајини и њеном прослављеном Подгрмечу, непосредно послије консолидације народноослободилачког покрета 1941. године и формирања устаничких партизанских јединица, створила се слободна територија. Формирали су се и органи народне власти, почеле су да функционишу све неопходно потребне институције једне „државне” власти. Почела је преписка између тих органа, оперативних — партизанских јединица и позадинских органа народне власти. Уведена је неопходна администрација. Да би администрација функционисала и званично водила кореспонденцију, морала је, поред осталих неопходних средстава, да посјеђује и једно од главних, а то је округли печат. До папира, оловака и коверата као и другог неопходног канцеларијског материјала некако се долазило. И до писаћих машина могло се доћи, али до печата никако, јер печат се није могао заробити од непријатеља као остали материјал.

Првих дана устанка јавила се потреба за издавањем разних докумената, као што су: обавјештења, издавање објава, потврда, пропусница, устројавање спискова, писаних извјештаја и разних других неопходних докумената. Преписка је почела, али се брзо увидјело да потписани документи без отиснутог печата није и званични документ. Поред тога, документ је морао да буде евидентиран, да на себи носи и степен тајности.

Устаници нису вољели администрацију. Увијек су је сматрали бирократском и нису јој придавали већу важност, те су је обично препуштали писарима.

Устаницима није било лако доћи до лица које би им макар и на примитиван начин израдило тај неопходни печат. С тим проблемом упознато је руководство јединица и скренута им је пажња да се заинтересују на терену како би пронашли човјека који се колико-толико разумије у резбарење. Дошло се на идеју да се траже људи који су се прије рата бавили израдом плоски за ракију, преслица, разних кутија за дуван и сличних предмета које су продавали на сељачким зборовима, јер такав мајстор би већ могао да направи печат.

Стицајем околности, неке устаничке јединице логоровале су у насељу Раданово поље у непосредној близини куће Николе Мајкића „Жујановића“. Руководиоци ових јединица сазнали су брзо све о Николи и његовим умјетничким дјелима које је прије рата израђивао.

Никола је раније правио кутије за дуван, преслице за дјевојке, плоске за босанску шљиву коју су сватови обавезно носили када су ишли по дјевојку.

Позвали су Николу у Штаб Герилског одреда Крупа — Сана и са њим повели разговор. Предложили су му да печате прави од дрвета, но стари мајстор понуди друговима да он то покуша да уради од гуме, као што се и праве прави печати. Иако до тада ништа није радио од гуме, имао је посебну жељу да то овом приликом покуша да удовољи својим друговима. Комесар Одред, Стојан Макић, ни мало није сумњао да Никола у томе неће успјети, иако би био задовољан да му то Ницо уради и од дрвета. Искусни, до тада просвјетни радник, Стојан Макић без двоумљења прихвати Николину идеју рекавши: „Мајстор је ту, а шта ћемо сада за гуму?“ Никола додаје: „Ја ћу покушати од гуме за потпетице од ципела.“ Тада је настала трка за људима који имају ципеле и на њима гумену потпетицу. Нажалост, мало је таквих било, јер је већина било са обичним опанцима. Никола је уложио велики труд да би што прије направио један печат, како би руководиоци оцијенили да ли одговара њиховим потреба. Требало је направити и посебан нож са којим ће што лакше исијецати слова на гуми. Ка кратко вријеме Никола је израдио свој првенац са текстом: „Мајкић Јапански устанички одред“. Овај његов првенац био је без петокраке звијезде. „Ништа не мари, — рекао му је комесар Одред, — сада покушај да урадиш други са петокраком и сигурно ће бити још бољи, јер сваки је почетак тежак, — храбрио га је Стојан.

Никола је наставио свој нови занат на изради печата за партизанске јединице у Подгрмечу. Како би се формирала нова јединица и Никола би добио захтјев за израду печата са називом нове јединице којој би печат за два до три дана урадио. Никола је добио и један блок на који је морао обавезно да утисне новоурађени печат. Није схватио да ради један врло повјерљиви и одговоран посао. Морао је да чува блок као очи у глави. Поред оперативних јединица Никола је израђивао печате и за позадинске јединице, као и за органе народне власти. Пошто се усавршио у свом послу, могао је да изради један печат за један дан. Највећи проблем му је био набавка гуме, те су га оперативне јединице у томе снабдијева-ле. Тако су партизанске јединице 1942. године при упаду у Љубију на-шле неколико табли гуме које су послале свом мајстору.

Јединице које би тражиле да им Никола уради печате, у свом захтјеву би назначиле и текст који треба да носи печат, а Никола је сам

одлучивао о величини слова и распореду текста, а величина штамбиља је раћен по договору.

За вријеме четврте непријатељске офанзиве Никола се нашао у Грмечу и у великој опасности по живот, те је био присиљен да свој до тада добро чувани блок са отисцима свих до тада ураћених печата одложи из свог џепа и закопа поред једне порушене букве са још неколико ураћених, али јединицама непослатих печата. Важно је било да се овај материјал склони да не би пао непријатељу у руке. Прошла је офанзива и Никола је наставио свој посао. Печате је обично радио ноћу поред петролејке која му је слабо свјетлила. За вријеме израде овако прецизних предмета Николи је попустио и вид. Због тога је Никола био присиљен да носи и наочале.

У току рата, када би било мање потражње за израду печата, Никола би радио свој стари резбарски посао, за који је имао довољно материјала. Радио је плоске за ракију са ликом партизана са пушком и петокраком звијездом, и те своје драгоцености поклањао својим руководиоцима и друговима.

У току Четврте непријатељске офанзиве Николи је у Грмечу промрзла и нога, те је једно вријеме био на лијечењу при Централној болници. И ту је радио на изради помагала за раћене и тешко покретне другове.

Никола је урадио велики број печата у току рата у свом Подгрмечу, чији се отисци чувају у регионалном музеју у Бихаћу, у Војном музеју у Београду и на свим ратним документима сада чуваним као архивска грађа по музејима револуције пшром наше домовине.

Послије рата Никола је као пензионер уживао плодове свог доприноса револуцији и са више времена резбарио разне предмете, од којих је неколико лијепих резбарених предмета послао као свој дар другу Титу за његов рођендан.

Прилог: фотографије нашег ратног печаторесца, који сједи за својим радним столом.

Перо Вукић

У НОВИМ ЗАПЛИЈЕЊЕНИМ УНИФОРМАМА

У јесен 1942. године био сам борац у Другој чети Другог батаљона Шесте крајишке НОУ бригаде. Командир Чете био је Лазо Чучковић, а командант Батаљона Мићо Колунџија. Моја Чета дуже времена налазила се на положајима између с. Блатна и Новске планине. Водили смо често борбе око жељезничке пруге између Босанског Новог и Босанске Крупе. Састав Чете чинили су веома храбри борци и добри другови.

Између више борби које је водила моја Чета те јесени у долини р. Уне, у сјећању су ми остале само неке. Тако на примјер и данас се добро сјећам једне борбе код с. Рудице. Једног дана рано ујутро, непријатељска колона изненада се појавила изнад с. Рудице у Радишића гају позади положаја истуреног одјељења наше Чете. Непријатељ је отворио снажну митраљеску ватру по положајима нашег истуреног одјељења и кренуо у напад с циљем да га опколи и уништи. Међутим, непријатељ није био примијетио да се истовремено главнина наше Чете налазила на положаји-

ма у његовој позадини. Непријатељ је рачунао да је изненадио наше одјељење, а у ствари сам је био изненађен. Чим је видио да је непријатељска колона отпочела напад на наше одјељење код с. Рудица, командир Чете донио је одлуку да Чета нападне непријатеља с леђа. Прикривено и брзо смо се пребацили у непосредну близину непријатеља, отворили снажну ватру из свег наоружања и кренули на јуриш. Мада је био бројно и по наоружању око три пута надмоћнији од наше Чете, изненађени непријатељ се почео нагло повлачити, остављајући при томе неколико убијених и рањених војника на бојишту. Непријатељ се повукао према Босанском Новом. Колико се сјећам, наша Чета није имала губитака.

Иако је Чета водила чешће борбе против непријатеља у долини р. Уне, дуже времена у јесен 1942. године нисмо долазили до већег ратног плијена. Нарочито смо мало плијенили одјећу и обућу. Због тога смо у Чети већином били слабо одјевени и обувени. Сјећам се једне четне конференције негдје крајем 1942. године, на којој је био и командант Батаљона, Мићо Колунџија. Неки борци су се пожалили команданту Батаљона да су лоше обувени и одјевени и питали га да ли се нешто може учинити да се то стање побољша. „Како да не“, одговорио је командант Батаљона, — „у непријатеља су наши могацини обуће и одјеће, од њега то треба отети и тако ријешити тај проблем.“ Неколико дана после ове конференције, по наређењу Штаба Батаљона наша Чета пребацила се ноћу чамцима на лијеву обалу р. Уне код с. Блатна са задатком да на погодном мјесту постави засједу непријатељу који би могао наићи било из правца Босанског Новог, било из правца Босанске Крупе. Иначе, непријатељ је често крстарио комуникацијом на лијевој обали р. Уне, јер се ту осјећао безбједним, пошто на лијевој обали ријеке није било наших снага. Рано ујутро посјели смо положаје недалеко од с. Ивањска. Нисмо дуго чекали, а колона запрежних кола у пратњи непријатељских војника појавила се из правца Босанског Новог. Сачекали смо да се колона приближи, а затим смо отворили жестоку ватру из пушака и пушко-митраљеза. Непријатељски војници из пратње су се дали у панично бјекство, а ми смо извршили јуриш и заплијенили сва запрежна возила којима је непријатељ превозио војну опрему, највише одјећу и обућу. Сву обућу и одјећу, као и другу опрему, одмах смо пребацили чамцима преко р. Уне у с. Матаваре и смјестили у кућу Лазара Макивића. Наредног дана Штаб Батаљона је подијелио заплијењену одјећу и обућу по четама. Моја Чета добила је доста униформи, шињела и ципела, тако да смо сви који смо били лоше одјевени и обувени обукли нова одијела и обули нове ципеле.

Неколико дана после тога Чета је присуствовала народном збору у с. Рујишка. Народу је пало у очи да је Чета необично добро обучена и обувена и многи људи и жене прилазили су да нас изблиза виде и приупитају како смо се успјели тако добро обући и обути. Наша објашњења омладина је поздрављала аплаузима.

Дмитар Јовичић

ПРВА ЧЕТА ТРЕНЕГ БАТАЉОНА У БОРБАМА НА НОВСКОЈ ПЛАНИНИ

Послије ослобођења Бихаћа 4. новембра 1942. године, Трећи батаљон Шесте бригаде остао је десетак дана на одмору и као посадна јединица у тек ослобођеном граду. Прва чета учествовала је неколико дана у гоњењу и хватању појединих усташа и усташких група у Цазинској Крајини. Половином новембра, Батаљон је кренуо на нови задатак према Босанском Новом. Батаљон је посјео положаје према непријатељу на Новској планини код Поште. Ту смо имали неколико сукоба са непријатељем. У једном окршају погинуо је командир Првог вода, Којо Иорић. Било је јако хладно. Повремено је падала киша која се претварала у лед. Од око 120 бораца Прве чете кроз неколико дана половина се прехладила и није била способна за борбу. Није много боље било стање ни у осталим четама батаљона. У таквој ситуацији, Батаљон је 22. новембра добио задатак да нападне и ликвидира непријатељске положаје на Новској планини. Непријатељски положаји били су солидно изграђени и учвршћени. Поред ровова непријатељ је изградио и посјео бункере.

У напад смо кренули увече. Кретали смо се лагано како би се што више неоткривени приближили непријатељу. Иако се лед под нама и на гранама дрвећа поред којег смо пролазили ломео и стварао шуме, пришли смо на око 30 метара удаљености од непријатеља потпуно непримјетно. Тада је десно од Прве чете отворила ватру по непријатељу Радићка чета, после чега се распламсала жестока борба на цијелом фронту напада Батаљона. Прва чета је врло брзо постигла значајан успјех. Лијевокрилни Први вод ликвидирао је непријатељски бункер и заузео прве положаје. У том моменту Други вод, у коме сам се налазио, припремао се такођер за јуриш на бункер из кога је непријатељ давао упоран отпор. Једну ручну бомбу непријатељ је бацио међу нас. Од бомбе је рањен у чело борац Бојанић Душан, који је почео да јауче. Пошто је био лакше рањен, рекао сам му да се повлачи. Нас неколико је затим бацило ручне бомбе на непријатељски бункер, од којих је моја друга бомба погодила кроз отвор бункера. Извршили смо јуриш, продрли у бункер, у коме смо нашли 7 погинулих, рањених и ошамућених непријатељских војника. Овај, као и остали бункери, био је изграђен од храстових стабала и земље. Из Прве чете у овој борби погинуо је борац Свето Дрљевић из с. Перна код Босанске Крупе.

Трећи батаљон успио је да заузме непријатељске положаје на Новској планини.

Послије заузимања непријатељских положаја на Новској планини, Трећи батаљон је два дана водио борбе око с. Сухаче и успио је да потјера непријатеља из овог села.

Двадесет и шестог новембра поред Трећег батаљона, који се налазио код Сухаче, прошла је Друга крајишка бригада која је увече око 23.00 часа нападала на Босански Нови. Трећи батаљон истовремено је нападао непријатеља у Благају. На отпор смо наишли само код коњушнице, гдје нам се предало 30 домобрана. Прва чета заплијенила је 12 ручних бацача. Код коњушнице је погинуо борац Змијањац Душан из Великог Радића. Иначе непријатељ је највећим дијелом већ у почетку напада из Благаја побјегао у Босански Нови.

Јово Зорић

ПОЈЕО ЈЕ ЈОВАН УСТАШИНУ ПИТУ

(анegdота)

Послије акције на Босански Нови, у јесен 1942. године, Друга чета Другог батаљона је извршила поуну у селима Подгрмечка кроз која смо пролазили. Иајвише је бораца у Чету ступило из села Хашани. Осим тога, у Чету су се враћали и прездравили борци који су били контузовани и лакше рањени у претходним акцијама, односно који су били болесни. Средином децембра 1942. године, Чета је бројала око 90 бораца и стар-Јешина. На Адамовић бари, у Хашанима, Чета је постројена и ја сам примио дужност командира Чете.

Из Хашана смо кренули преко Мајкић Јапре, Лушци Паланке и Је-лашиноваца и у току дана стигли испред непријатељских положаја на Бедовачи. У току ноћи привукли смо се непријатељским рововима, заузели положаје и чекали наређење за напад. Лежимо и слушамо. Чујемо разговор непријатељских војника. Један усташа повика: „0, Јоване, ходи овамо, на ти пите!"

У акцији на Босански Нови заплијенили смо војничку трубу. Имали смо и трубача Милана Стојаковића, који је у војсци прије рата био трубач. Није прошло ни двије минуте од позива оног усташе, а командант Батаљона, Мића Колунџија, нареди јуриш. Труба засвира јуриш, отвори се брза паљба из 10 пушкомитраљеза, срушена је бодљикава жица. Непријатељ је брзо одступио, заузесмо ровове и све непријатељске положаје.

Ту, у једном заузетом рову, борац Јово Крчмар стварно је нашао врућу питу и печену кокош. Тако смо се угостили питом на коју нас је „позвао" усташа.

Проко Угреновић

У БОРБЕНИМ РЕДОВИМА ГРМЕЧЛИЈА

Током 1941. и прве половине 1942. године велики број избјеглица са бихаћког сектора, Кордуна, Баније, Козаре, па и Лике, под заштитом Кордунашко-банијског НОГ10, у којем сам се налазио, — упућиван је у подгрмечка села. По њиховом доласку: жене, дјецу и старце народноослободилачки одбори размјештали су по сеоским кућама и тако их збринули. Испраћајући ове избјеглице, једном сам слушао овакво приповједање старог Грмечлије водича: „Грмеч планина, то није, братац мој, планина већа од Капеле, Пљешевице па и свих планина у Хрватској. Усташе у Грмеч не смију ни завирити, а богме ни дирнути у грмечка села. Грмеч и сва села далеко од њега слободна су територија. Тамо се живи у правој слободи. У Грмечу су подигнуте болнице и магацини за смјештај и чување жита и осталих намирница за исхрану. Тамо раде радионице и партизанске фабрике за израду наоружања. Чак и дјеца иду у школу. Кроз Грмеч народ и његова војска возе се правим жељезничким партизанским возовима. А и села у Подгрмечу су углавном нетакнута од усташа. Сачували су их подгрмечки партизани. Народ је тамо богат. Људи су, дјецо моја, добри као крух. Спремни су и хоће да помогну народу који се са Кордуна, Баније и Козаре мора да склони од усташког терора — од тих крвника и

њиховог клања. Тако нас је, братац мој, у Грмечу и Подгрмечу све више. Сви смо збратимљени, па нам ни усташе и Талијани заједно не могу ништа".

У октобру 1942. године, као борац Треће чете батаљона „Огњен Прица" Личког НОПО и ја сам добио задатак од Штаба батаљона да пребацим преко Пљешевице групу жена, дјеце и старца (избјеглих из Кордуна и Баније) у Подгрмеч. Путујући од Пљешевице преко Грмеча до Пученика, осјећао сам се као у правој слободној држави. Подсјетио сам се на приповиједање грмечког водича који је са Баније спровео многе избјеглице и увјерио да је његово приповиједање било истинито.

Када је Народноослободилачки одбор села Пученика по кућама размјестио избјеглице, међу којима је била и моја породица, од одборника сам сазнао да се недалеко од овог села у Врањској Мосури налази један батаљон Шесте крајишке НОУ бригаде. Сјутрадан, сјећам се да је то било крајем октобра, дошао сам у Штаб Трећег батаљона. Дежурном Штаба Батаљона испричао сам одакле сам дошао и са каквим задатком. Показао сам му партизанску пропусницу и објаснио да хоћу да останем у овом Батаљону. Дежурни ме одвео код замјеника команданта Батаљона, Уроша Кукоља. Он и командант Батаљона, Хамдија Омановић интересовали су се за успјехе личких партизана, о чему сам им причао. Сјутрадан упућен сам са куриром у вод Мирка Станојевића, Четврта, бихаћка, чета, која је држала положај на Рипачком Кланцу. Остала ми је у трајном сјећању срдачности и топлина са којом су ме примили борци Грмечлије. Од њих сам сазнао да се у Чети и Трећем батаљону налази већи број бораца из мог и околних села са лијеве обале Уне. Послије неколико дана срео сам и моје стричеве Перу и Илију који су се налазили у овом Батаљону.

Посљедњих дана октобра мјесеца моја Чета није имала борби са непријатељем, али се међу борцима причало да нам предстоји напад на већи непријатељски гарнизон. Првог новембра, Чета је са Рипачког кланца извршила покрет према селу Радићу. У овом селу окупио се цијели Трећи батаљон Шесте бригаде, што је код бораца оставило увјерење да ћемо учествовати у нападу на непријатељске јединице у Босанској Крупи. Међутим, у први сумрак овог дана цијели Батаљон се пребацио на лијеву обалу Уне. Овдје смо сачекали пребацивање преко Уне и једног батаљона Пете козарачке бригаде. Послије тога кренули смо уском, цик-цак, козјом стазом уз кањон ријеке. Сјећам се да смо пролазили кроз села Миостре, Матијевићи и још нека друга. Док се Чета убрзано кретала, чули смо жестоке борбе на Острошцу и у околним селима које су водиле остале три чете Трећег батаљона Шесте бригаде. Прошли смо поред опсједнутог Острошца према селима Прошићи и Берковица. Стигли смо нашу Трећу чету са којом смо извели напад на ова села. Послије краће борбе, усташе, муслиманска милиција и домобрани били су протјерани. У борбама је убијено неколико усташа и домобрана, а један број их је заробљен. У Трећој и Четвртој чети рањена су три борца, од којих један теже.

Од села Берковице наставили смо гоњење непријатеља уз Уну и тако смо стигли до Бихаћког поља. Непријатељ је ове ноћи напустио село Берковицу, Прошиће, Јанковце и Злопољац. Мој Вод посјео је положаје у селу Злопољци, а остали дијелови Чете налазили су се на положајима у селу Берковици. Са ових положаја удаљених 3—4 километра од Биха-

ћа, чула се жестока борба крајишких и хрватских бригада које су изводиле напад на непријатељска упоришта у граду и његовој околини. Негдје у правцу Пљешевице видјели смо велики облак дима. Борци са овог подручја присјећали су се да би то могло бити негдје око Личког Петровог Села. Кад се добро разданило, примијетили смо непријатељске авионе који слијећу на Бихаћко поље, са којег су готово истог часа без задржавања узлијетали губећи се иза хоризонта. Нешто касније долетјели су други већи авиони који су бомбардовали поједине дијелове града у којима се водила борба. Тога дана на нашим положајима је било затишје.

Наш задатак је био да онемогућимо пробој и повлачење непријатељских снага из Бихаћа ка Цазину и Босанској Крупи. Али се ноћу 3/4. новембра догодило нешто супротно. Непријатељске јединице из Босанске Крупе упућене су у помоћ нападнутом гарнизону у Бихаћу. Услијед бројне надмоћности успјеле су деблокирати усташе у Острожачкој кули, па су заједничким снагама извршиле напад на главнину Четврте чете Трећег батаљона Шесте бригаде у селима Прошци и Берковици, послје чега су стигле у Бихаћ у којем су још увијек вођене жестоке борбе. На положај нашег Вода, послје ових борби ујутро 4. новембра, стигла је главнина Четврте чете са командиром Бранком Пилиповићем и замјеником команданта Урошем Кукољем. Кратко вријеме се задржала у селу Злопољцу, а затим смо кренули у правцу Пљешевице. Ускоро је једна патрола обавијестила да су испред нас на положају јединице Кордунашке бригаде. Добро се сјећам да нас је ова вијест обрадовала пошто наша Чета прије тога није имала везе ни са једном нашом јединицом. Одмах смо распоредили водове на нове положаје. Мој Вод био је недалеко од пута Каменица — Врста. Остали водови упућивани су у рејон села Злопојаца и Јанковца. Задатак нам је био као и прије да спријечимо извлачење непријатељских снага из Бихаћа. Приликом заузимања нових положаја, Чета је наишла на око 50 деморалисаних домобрана и разоружала их.

Током 4. новембра непријатељски авиони су још неколико пута надлијетали Бихаћ као и наше положаје. Затим су борбе у граду потпуно умукле, што је међу борцима весело прокоментарисано да је ово знак да је непријатељ потпуно савладан. Ускоро преко Бихаћког поља према ријечи Клокот и нашим положајима пробијала се од Бихаћа јака усташка формација. Позади усташких јединица кретале су се колоне цивила и запрежних кола који су покушали да побјегну из тек ослобођеног Бихаћа. Било нам је наређено да ватру не отварамо прије команде. Усташе су силовито, више у колонама него у стрељачком строју, узвикивале команде, као да су знале да их чекамо. Покрет им није био нарочито организован, али их је било много, па је изгледало да су незадрживи.

На команду: „Паљба!“ усташе су падале као покошено снопље. Али се здрави нису освртали на то и незадрживо су и даље надирали. Послије извјесног времена на десном крилу нашег Вода и на положајима Кордунаша наше јединице биле су потиснуте. Затим је почело повлачење и осталог дијела Вода. Одступили смо у правцу Изачића. Да смо остали на положају још само мало, усташе би се сручиле на нас и дошло би до неравноправне борбе прса у прса са вишеструко јачим непријатељем, који очигледно није водио рачуна о сопственим губицима.

Одбацивши наш Вод и дијелове Кордунашке бригаде на нове положаје, усташе су наставиле покрет према положајима које су држали ос-

тали водити Четврте чете Трећег батаљона Шесте бригаде у рејону села Злопојца. Наш Вод са Кордунашима, после продора усташа, нашао се на усташком лијевом боку. Након брзог сређивања, са Кордунашима смо кренули у бочни напад на усташе. Истовремено је отпочела жестока фронтална борба у рејону Злопојца. Усташе је поново задржала главнина Четврте чете Трећег батаљона на правцу пробоја. Видјевши да им и ми пристижемо бочно и са леђа, усташе су снажним јуришем надмоћних снага разбиле одбрану Четврте чете Трећег батаљона Шесте бригаде, и уз велике губитке, разбијени на неколико група, остављајући мртве и рањене, наставили продор према Турији, Брекавици и Јанковцу. Када се наш Вод спојио са главнином Чете, на Злопојачком пољу, видјели смо на десетине усташких лешева и разбацану опрему и оружје. Дијелом снага, Четврта чета наставила је гоњење разбијених усташких група које су тражиле спас у пробоју ка Босанској Крупи и Цазину. Навече 4. новембра сазнали смо да је Бихаћ слободан.

Наша Чета у овим борбама нанијела је непријатељу велике губитке, највише у мртвим, а заплијењено је много оружја, муниције и друге ратне опреме. Губици Четврте чете Трећег батаљона Шесте бригаде били су такође осјетни. Погинуо је водник Вода; Гојко Пашић, и још десетак бораца, међу којима Борће Зорић из Теочака, Миле Главаја из Бугара, Никола Дошеновић из Врточа, Пејо Гвозденовић из Вранске, Михајло Бороња из Великог Радића, Миле Јелача из Перне и други.

Послије прикупљања плијена и збрињавања рањених другова, Четврта бихаћка чета Трећег батаљона први пут је ушла у свој ослобођени град. Борци, родом из Бихаћа и ближе околине, срели су своје Јзоћене, који су им се обрадовали као ослободиоцима и као синовима, браћи, сестрама, очевима, а жене својим мужевима. У граду се те вечери слило са свих страна мноштво народа из околних села. Цијелу ноћ је владало право народно весеље. Ослободиоци града, борци крајишких, банијских и кордунашких бригада, иако уморни од тешких пре неколико сати завршених борби и тужни за изгубљеним друговима, заједно са омладином и народом, пјевали су и играли Козарачко коло до касно у ноћ.

Послије кратког одмора, Чета је сјутрадан, по прохладном и кишовитом времену, кренула на нови задатак према Цазину, Цазинској Крајини, Босанској Крупи и даље у нове побједе.

Душан Миљковић

У ПОСЈЕТИ ВОЈНО-ТЕХНИЧКОЈ РАДИОНИЦИ

Ратовали смо већ више од годину дана. Хигијенски услови у војсци били су врло лоши. Борци су оскудевали у одјећи и обући. Рањеници су нам долазили са вашкама, па је постојала бојазан од пјегаваг тифуса. Да би се то спријечило, морало се нешто предузети. Добили смо одобрење од Врховног штаба да можемо у Војно-техничкој радионици поручити „партизанско буре“. Радионица се налазила дубоко у шуми званој „Међугорје“.

Кренемо доктор Радоњић и ја са једним мјештанином који нас је возио саонама. Снежак је био висок и пут се једва назирао. Зашли смо

дубоко у шуму. Јеле, окићене снијегом и ињем, тишина, само се чују праиорци са коња. Предјели прелијепи, само да је било времена и могућности за уживање. Стигнемо до једне стражарнице. Партизан на стражи нас заустави. Тражи пропусницу коју смо му показали. Прегледао је и пусти нас даље. Идемо увалом између два висока брда. Чује се већ бука од машина, а још ништа не видимо. Тек кад смо се примакли доста близу видимо огромну камару сложених дрва, велику пећ, жице, а на јелама прикачене сијалице. То је била електрична централа. У продужетку су се низале баракe направљене од дрвета, одлично камуфлиране. Изнад крова барака шириле су се крошње четинара и скривале од непријатеља читаво насеље.

У главној радионици нас је дочекао Миле Љубичић. Сала велика, пространа, радници за својим машинама раде врло предано. Имају и маске као заштитно средство при раду. Ту су се правиле бомбе по облику и дејству сличне „крагујевкама“, поправљали митраљеи, топови и остало оружје.

У кухињи је био велики шпорет на струју и у неколико војничких казана кувала се храна за раднике. Трпезарија је у једној од сала са дугачким столом и клупама. На средини стола једна већа кутија са сјеченим дуваном и поред ње апотекарска вага. Друг Миле нам је рекао да радници знају колико им припада дувана и сами се послужују. Права комуна. Обишли смо Библиотеку и спаваће собе. Све је било у најбољем реду.

Обавили смо посао, наручили „партизанско буре“ и вратили се у Болницу.

Радојка Штрбац — Станчевић

ОТИШЛИ СМО У ПРОЛЕТЕРЕ

У љето 1942. године, по директиви и задатку Оперативног штаба за Босанску Крајину и Подгрмечког окружног комитета, организује се војно-политички курс у селу Јасеница — Бенаковац. На том курсу по Програму смо имали војну и политичку наставу, која је трајала два и по мјесеца. За вријеме одржавања политичке наставе и дневних вијести, које смо добијали сваког дана од Агитатора Окружног комитета за Подгрмеч, слушали смо да ће ускоро стићи у Крајину Врховни штаб, са другом Титом на челу, и да са њим долазе пролетерске јединице. На једном политичком часу водила се дебата о пролетерским јединицама, о њиховом дугом маршу, о борбама у Србији, Црној Гори, о слободној територији око Фоче, и на крају о покрету пролетера за Босанску Крајину. Комесар Курса, Енвер Реџић, нам је говорио о подвизима пролетера у Првој и Другој непријатељској офанзиви у Србији и источној Босни, да је доста храбрих и оданих пролетера изгинуло у тим борбама, и да постоји наређење Врховног штаба да те пролетерске јединице треба да се попуне организованим омладинцима, члановима СКОЈ-а из Подгрмеча. Једном нас је са комесаром Реџићем посјетио и секретар Окружног комитета за Подгрмеч, друг Шефкет Маглајлић — Мирко. Он нам је на политичком часу говорио о Другој пролетерској бригади и поред осталог

рекао да је ова Бригада састављена од најбољих синова Србије, да у њој има доста радника, сељака, интелектуалаца, да има у њој синова и кћери свих наших народа и да је то Бригада братства и јединства, која има задатак да се бори широм наше земље. Да је формирана у малом босанском мјесту Чајниче 1. марта 1942. године. На крају нас је упитао: „Ко жели да иде у ову Пролетерску бригаду?" На том часу постављено је и питање — ко може бити пролетер. На ово питање дао је одговор комесар Реџић овим ријечима: „Пролетер мора да буде повјерљив, храбар, искрен, моралан, дисциплинован, дружељубив, да није шовиниста, да воли све народе наше земље, и да је спреман дати и свој живот у борби за слободу." Кад смо чули те ријечи свога комесара, цијела Чета рече да иде у гхролетере. На том курсу у Бенаковцу било нас је преко 200, а са курсом у Јасеници, који је био у саставу наше Чете, око 500 омладинки и омладинаца. По завршетку Курса, у почетку септембра 1942. године, ноложили смо заклетву на једном великом збору у Грмечу, код воде Елезовац 12. септембра 1942. године. На том збору говорио је и друг Буро Пуцар — Стари о политичкој ситуацији, о борбама у Подгрмечу и Козари, о пролетерима који су у то вријеме били око Купреса и очекивали наш скори долазак у њихове редове. Полагање заклетве извршено је пред другом Пуцаром. Тај текст заклетве изашао је у Билтену Врховног штаба Н(ЈВ И ПОЈ број 2 од 19. августа 1941. године, и исти је достављен свим одредима и штабовима партизанских јединица Југославије. Никад не могу да заборавим тај доживљај када су одјекивале ријечи нас 500 омладинки и омладинаца што смо се заклињали у присуству огромне масе народа, омладине, војске, пријатеља, очева, мајки, сестара, браће, дједова и свих руководица за Босанску Крајину. Текст је гласио: „Ми, народни партизани Југославије, латили смо се оружја за немилосрдну борбу против крволочног непријатеља који је поробио нашу земљу и истребљује наше народе. Заклињемо се да ћемо дисциплиновано, упорно, неусграшиво, не штедећи своје крви и животе, водити борбу до потпуног уништења фашистичког освајача и свих народних издајника." Ове ријечи изговарали смо ми, омладинке и омладинци, будући пролетери. Ту смо сазнали да у Другу пролетерску бригаду иде 111 чланова СКОЈ-а, од тога 38 другарица, а да око 100 омладинки и омладинаца одлази у Четврту пролетерску црногорску бригаду. Остали курсиски распоређени су у крајишке бригаде, у Подгрмечко подручје и у Први крајишки НОП одред. На растанку од својих комшија, пријатеља, сабораца, омладине, представника народне власти, партијских и омладинских руководица, родбине и цијелог народа који је дошао да увелича ту нашу свечану обавезу, било је пуно поздрава, пољубаца, поклика Партији и Титу, махања руку и подврискивања својственог Крајишницима у оваквим приликама. Млади пролетери и пролетерке запјевали су пјесму: „Пролетери надалеко крећу, а на капе срп и чекић међу." Пошто нас је командир постројио и командовао покрет, спонтано је одјекнула пјесма: „Ој Крајино, земљо идеала, ти си своје све за борбу дала." Чули су се узвици: „Довићења, наш Подгрмечу!" Радости није било краја што смо одабрали и што одлазимо у пролетере са завршеном обуком, на којој смо научили да рукујемо свим оружјем којим располаже Бригада.

Колона од 211 омладинаца кренула је на далек пут правцем: Бенаковац — Паланка. Стигли смо у село Јелашиновце. Ту смо ручали и има-

ли одмор један сат. Народ и омладина из тог подгрмечког устаничког мјеста испратио нас је пјесмом, а старије мајке које имају синове са нама у колони са сузама радосницама. Послије ручка и одмора настависмо покрет за Кључ. У Кључ смо стигли увече. И овдје се виде трагови борбе. Куће су попаљене. Шљиве су добро родиле. Вечерали смо пекмез од шљива. Преноћили смо у неким баракама. Ујутру кренусмо за Рибник, гдје смо стигли око 16 часова. Рибник је слободно партизанско мјесто и сједиште Оперативног штаба за Босанску Крајину. У Рибнику остајемо неколико дана на одмору. Ту у Рибнику сазнали смо од команданта Оперативног штаба за Босанску Крајину, друга Косте Наћа, гдје се налазе наше пролетерске бригаде. Ту смо се подијелили у двије колоне које смо назвали „Србијанци“ и „Црногорци“.

Марш настављамо правцем: Герзово, Бараћи, Шипово, Мркоњић Град. У Мркоњић Граду смо вечерали и присуствовали приредби припремној у част нашег доласка. Изјутра нас је повео даље Срећко Милошевић, са још два друга, из Друге пролетерске бригаде. Стигли смо у Јајце 26. септембра 1942. године, које је управо тога дана било ослобођено. Марш је био усиљен и напоран. Жељели смо да што прије стигнемо до Бригаде. Пјесма се орила цијелим путем. Били су то дивни момци и дјевојке из јуначког Подгрмеча. Нико није био старији од 19 година, а већ годину дана ратници и скојевци. Распоређени смо у све батаљоне Бригаде, а већина је ушла у састав Трећег батаљона. Ми из устаничког села Гориња, које је дало 10 скојеваца и 1 другарицу скојевку за пролетере, били смо распоређени: Десница (Тодора) Никола — у Прву чету Трећег батаљона, Мршић (Анте) Мирослав — у Прву чету Трећег батаљона, Миљуш (Дане) Перо — у Прву чету Трећег батаљона, Ступар (Пере) Буро — у Прву чету Трећег батаљона, Ступар (Николе) Буро — у Прву чету Другог батаљона, Ступар (Миле) Перо — у Прву чету Трећег батаљона, Ступар (Вида) Вицо — у Прву чету Трећег батаљона, Карић (Буре) Душан — у Прву чету Трећег батаљона, Трнинић (Илије) Мићо — у Прву чету Трећег батаљона, другарица Качавенда (Миће) Сава — у Прву чету Првог батаљона. Десница (Раде) Буро отишао је у састав Четврте црногорске пролетерске бригаде. У Трећем батаљону сви смо остали до децембра мјесеца 1942. године, пред сам напад на Ливно, када је Карић Душан, члан КПЈ, отишао у Артиљеријски вод, а Буро Ступар и Вицо Ступар у Одјељење минобацача у Пратећу чету.

Командир моје Прве чете Трећег батаљона био је тада Радивоје Куловић, а командант Трећег батаљона Драган Јефтић.

У току рата погинуло је око 70 омладинаца и омладинки који су тада из Подгрмеча дошли у Другу пролетерску бригаду. Они су пали у борбама око Мркоњића, Јајца, Босанског Грахова, Јтивна, Купреса, Неретве, Дрине, Санџака, Црне Горе, Сутјеске, Београда, на сремском фронту и другдје.

Млади Крајишници храбро су се борили за слободу свога краја, свога Грмеча, на Дурмитору, Копаонику, Златибору, Авали и на Фрушкој Гори. Сви преживјели подгрмечки омладинци пролетери били су и руководиоци у Другој пролетерској бригади, за вријеме рата и после ослобођења. Зато су ти скојевци — омладинци више познати у пролетерским јединицама него у свом родном крају. Многи су добили високе војне чинове, по десетак одликовања и других признања, међу којима је и Спо-

меница Сутјеске, (која је додијељена за заслуге и часно вршење дужности према домовини и револуцији у великој борби на Сутјесци), 4. јула 1958. године на Тјентишту, са потписом Врховног команданта друга Тита.

Крајишници се нису разликовали од својих сабораца Србијанаца по борбености и у извршавању најкрупнијих задатака. Сви ови омладинци и омладинке Друге пролетерске бригаде стајали су у строју 17. октобра 1942. године у Дрвару, када је друг Тито предао пролетерску заставу Бригади. То је било и прво наше виђење друга Тита, нашег Врховног команданта. Тада смо сви у строју били насмијана лица, а у очима са пуно радосних суза што пред стројем пролетера видимо свог Врховног команданта и генералног секретара Комунистичке партије Југославије како из својих руку предаје заставу команданту наше Бригаде, Љуби Буричићу. А онда је, након пријема заставе и завршетка смотре јединица, друг Тито, насмијан и са пуно љубави за сваког борца, одржао говор својим пролетерима, указавши на дотадашње успјехе народа, омладине, партизанске војске, на стање у међународној ситуацији и на догађаје на савезничким бојиштима. Пролетери су друга Тита и његов говор поздравили дуготрајним аплаузом и одобравањем. По завршеној смотри пролетери су испратили свог Врховног команданта са паролама: „Тито — Партија, народ — армија!“, „Изражавамо своју спремност да се боримо до краја!“ А народ, омладина и пролетери пјевали су познату крајишку борбену пјесму: „Ој, Дрвару, три пут си горио, ал' се шваби ниси покорио.“

Не могу а да не поменем своје комшије, пријатеље, саборце из устаничког села Гориње, који су дали своје животе у најлепшем цвијету младости. У борби су храбро пали познати скојевци и чланови Партије устаничког села Гориње из Подгрмеча. То су били дивни тихи момци и дјевојке, а у борби прави лавови. Никад нису устукнули пред непријатељем, ни кад су били гладни, уморни, неиспавани, боси и неодјевени. Увијек су храбро ишли из борбе у борбу и смјело пркосили непријатељу. То су били неустрашиви бомбаши, пушкомитраљесци, болничарке и т.д. Миљуш Перо погинуо је 28. априла 1944. године на Мравињцима код Ваљева. Ступар Перо погинуо је октобра 1943. године на Кобиљој Глави у Санџаку. Ступар (Пере) Буро погинуо је 4. децембра 1943. године у борби на Пријепољу као минобацачлија Пратеће чете Бригаде. Качавенда (Миће) Сава погинула је 4. децембра 1943. године у борби на Пријепољу. Из осталих села Подгрмеча погинули су: Рашета (Јандрије) Милан, из села Петровићи, Босанска Крупа, погинуо је 3. августа 1943. године на Живиницама код Тузле; Крнета Боро, из села Г. Петровићи (мјесто погибије непознато); Штрбац Душан, из села Љусине, Босанска Крупа, погинуо је 17. маја 1943. године у борбама код Фоче и сахрањен у Фочанском гробљу; Шушиловић Гојка Божо, из села Љусине, Босаттска Крупа, погинуо у борбама код Ужица 1943. године; Марјановић Љубица, из села Љусина, Босанска Крупа, погинула на Озрену код Тузле 1943. године као болничарка у Пратећој чти Бригаде; Бокан Сава, из села Љусине, Босанска Крупа, погинула у пробоју у петој непријатељској офанзиви 1943. године; Личина Божо, из села Љусине, Босанска Крупа, погинуо 1943. године (мјесто погибије непознато); Ступар Стана, из села Велика Рујишка, Босанска Крупа, погинула у петој непријатељској офанзиви на Сутјесци 1943. године као истакнути борац Орашке чете Трећег шумадијског батаљона; Гаковић Стана, из села Рујишке, Босанска Крупа, разболела се 1943. године на

Тичеву и њеи даља судбина је непозната; Дрљача Вукосава — Вукица, из села Ивањска, Босанска Крупа, тешко рањена на Пријепољу у Санџаку 1943. године и умрла у Болници; Берића Душанка, из села Ивањска, Босанска Крупа, погинула 6. новембра 1943. године у борбама са Бугарима на Љубићу код Ужица; Глишић Михајло, села Блатна, Босанска Крупа, погинуо као десетар на Хумићу код Фоче априла 1943. године; Вујиновић Анђа, из села Блатна, Босанска Крупа, погинула на Сутјесци јуна 1943. године; Макијевић Роса, из села Матавезе, Босанска Крупа, погинула 17. априла 1943. године у борбама са црногорским четницима у познатој борби на Хумићу код Фоче, била је позната као добар борац и болничарка. Код тврђаве старе на Хумићу сахрањено је тринаест јунака пролетера који су славно изгинули. Међу њима је и храбра Роса, из родне Босанске Крајине. Затим Берића Никола, из села Радић, Босанска Крупа, погинуо у борби против четника код Ужичке Пожеге; Ољача Драго, из села Ивањска, Босанска Крупа, погинуо на Рудинама под Дурмитором у Петој офанзиви 1943. године; Штрбац Буро, из села Суваја, Босанска Крупа, погинуо 1943. године код Фоче и сахрањен у Фочанском гробљу; Јакшић Вид, из села Јелашиновци, Лушци Паланка, погинуо 1943. године код Колашина у Црној Гори; Милинковић ЖБуре) Михашо, из села Горјевац, Бихаћ, погинуо 21. марта 1944. године на Бијелим Брдима код Рудог, а сахрањен у селу Доња Јабланица; Вујиновић (Борића) Мирко, из села Горјевац, Бихаћ, погинуо као командир вода на сремском фронту 1944. године, а сахрањен на Пустари код Сремске Митровице; Грбић (Јове) Драган, родом из села Горјевац, рањен на Пидрижу 1943. године у четвртој офанзиви, отишао у болницу и од тада се за њега ништа не зна; Матијевић Ристе Никола, из села Горјевац, Бихаћ, погинуо 4. децембра 1943. године код Пријепоља; Зорић (Ваје) Буро, из села Рачић, Бихаћ, погинуо као курир у Бригади 1943. године на Дрини код Фоче; Кењало (Луке) Лазо, из села Рачић, Бихаћ, погинуо у борбама на Јасењанима код Мостара 1943. године за вријеме четврте офанзиве; Бубуљ (Михајла) Драган, из села Рачић, Бихаћ, погинуо као десетар на Јасењанима код Мостара у четвртој непријатељској офанзиви, био је познат као један од најхрабријих бораца у својој Чети, па и у Батаљону; Кењало (Михајла) Божо, из села Мали Рачић, Бихаћ, погинуо на Ливну 1942. године; Вуњак (Миле) Радомир „Рајко“, из села Рачић, Бихаћ, рањен у Петој офанзиви, а из болнице прешао у крајишке јединице и погинуо као командир вода 13. септембра 1944. године на Зеници; Дотлић (Раде) Вид — Вићо, из села Рачић, Бихаћ, био је познат као неустрашиви бомбаш и пушкомитраљезац у својој Чети, погинуо је на Кошуру 1943. године у петој офанзиви у јуришу; Тркуља (Ваје) Лазо, из села Рачић, Бихаћ, тешко рањен на Сутјесци у петој офанзиви и из болнице дошао као тешки рањеник кући и убрзо умро од задобијених рана 1943. године; Грмуша Милан, из села Љусина, Босанска Крупа, погинуо 1943. године; Зорић (Илије) Милан, из села Хргари, Бихаћ, погинуо као митраљезац 1943. године на Сутјесци између Сухе и Тјентишта; Марић (Симе) Јован, из села Хргари, Бихаћ, био је запажен као добар и истрајан борац, као командир вода погинуо је у тешкој и жестокој борби на Пријепољу 4. децембра 1943. године; Борићан~(Буре) Божо, из села Хргари, Бихаћ, нестао у борби на Пријепољу 4. децембра 1943. године, а послије се сазнало да је прешао у крајишке јединице и тамо погинуо; Зорић (Стевана) Кајо, из села Хргари,

Бихаћ, борац Другог батаљона, погинуо на Пидрижу код Горњег Вакуфа 3. марта 1943. године; Поповић (Бурђа) Милан, из села Хргари, Бихаћ, разболио се од тифуса у четвртој офанзиви и умро 1943. године; Ковачевић (Видана) Лука, из села Дољани, Бихаћ, погинуо као командир Минобачачког вода на Брчком 1944. године; Ковачевић (Рада) Момчило, из села Дољани, Бихаћ, погинуо 1943. године на Миљевини код Фоче у петој офанзиви; Прошић (Јове) Стеван, из села Дољани, Бихаћ, није преживио рат, али се не зна шта је са њим било; Панић Славка „Козара“, рођена у селу Ломовита, Приједор, борац Другог батаљона, била је врло храбра и у сваком погледу примјер осталим борцима у јединици, погинула је јануара 1945. године у селу Чалма на сремском фронту; Кењало (Јове) Војо, из села Липа, Бихаћ, погинуо на Хумићу код Фоче 1943. године; Јерковић Пајо, из села Грмуша, Бихаћ, погинуо код Бољенића у Санцаку 1943. године; Дамјановић Богдан, из села Доњи Ракани, Босански Нови, тешко рањен на Вучеву у петој офанзиви и као рањен умро у болници; Пувача Душан, из села Ракани, Босански Нови, погинуо је као десетар 4. децембра 1943. године на Пријепољу; Торбица Милан, из села Ракани, Босански Нови, погинуо на Сутјесци 1943. године; Мркеља Зора, из села Јабланица, Босански Нови, погинула је, али мјесто погибије остало је непознато; Беран Стојанка, из села Прва Чађавица, Босански Нови, оболела од тифуса у четвртој офанзиви, отишла у болницу и од тада се за њу ништа не зна; Стоисављевић (Петра) Раде, из села Дољани, Бихаћ, погинуо у борби на Главатичеву у четвртој офанзиви 1943. године; Мирковић Милка, из села Липик, Сански Мост, погинула 4. децембра 1943. године на Пријепољу; Макрић Мићо, из села Ракани, Босански Нови, погинуо на Зеленгори 1943. године у петој офанзиви; Бањац Марија, из села Корјеново, Сански Мост, настрадала као болничарка у болници за вријеме пете непријатељске офанзиве.

То су ти ликови пролетера из јуначког и борбеног Подгрмеча, који остадоше на вјечитој стражи широм наше крвљу натоњене земље од Босанске Крајине до Словеније, Црне Горе, Санцака, Србије и Срема. Кад би у Чети, Батаљону и Бригади питали ко су крајишки омладинци, сви би вам рекли да је то она група скојеваца и бораца из јуначког Подгрмеча која је похрлила да замијени погинуле борце Друге пролетерске славне бригаде код Мркоњића — Јајца септембра 1942. године. Још би вам рекли да су то они храбри и борбени Крајишници са Ливна, Купреса, Неретве, Сутјеске, Миљевине, Романије, Пољица, Тузле, Дрине, Пријепоља, Копачице, Београда и сремског фронта, који су као бомбаши, пушкомитраљесци, минобачачлије и артиљерци уништавали непријатељске тенкове, бункере, живу силу и непријатељску технику. То су они борци који су безброј пута јуришали на непријатељска утврђења заједно са својим друговима из Србије, Лике, Далмације, Баније, Кордуна и Црне Горе. Они су били упорни и достојанствени, одани, смјели и храбри борци који нису жалили животе за извршење задатака, за ослобођење свога народа. Слободно се може рећи да су млади Крајишници, са осталим борцима Друге пролетерске бригаде, били јунаци. Па ако неког треба посебно истаћи и споменути, мислим да су го: Десница Никола, Мршић Мирослав, Миљун Перо, Ступар Перо, Гак Милан, Јапунца Божо, Ракић Благоја, Бојић Милан, Дотлић Вићо, Ковачевић Бранко, Зорић Буро, Зорић Милан, Марић Јован, Боријан Божо, Бубуљ Драган, Бубуљ Лазо и Берић Никола. Од

другарица Крајишкиња као посебио храбре борце познате у свим јединицама Друге пролетерске бригаде треба истаћи: Ступар Стану, Жеж Стану, Радаковић Стану, Булибрк Стану, Качавенда Саву, Шубић Ларису, Умићевић Миљу, Секулић Милицу, Делић Мику, Бркљач Мару, Панић Славку „Козару“, Бокан Саву, Стипић Душанку, Војиновић Анђу, Макијевић Росу, Дрљача Вукосаву, Марјановић Љубицу, Гаковић Стоју, Станковић Десанку — Стоју, Тепавац Милку, Милашиновић Радмилу, Мирковић Милку и Косановић Милку која је унапређена у први чин потпоручника Указом Врховног команданта, друга Тита. Указ је прочитан код Криваје августа мјесеца 1943. године. Поменуте другарице давале су рањеним борцима прву помоћ под најтежим околностима и износиле их под кишом метака, граната и бомби са бојишта. И никада нису дозволиле да се неки борац на њих потужи. Такво њихово држање и храброст улијевала је нову снагу свим осталим борцима у њиховим четама. Послије сваке завршене акције, командири чета су их, за примјер осталим борцима, као одважне и храбре, истицали на четним конференцијама. Ишле су у борбу ведра и насмијана лица, увијек се радовале успјесима и побједама над непријатељем.

Душан Карић

КУВАРИ ТРЕНЕ ЧЕТЕ

Послије дизања устанка у Подгрмечу 1941. године, герилске — партизанске јединице једно вријеме логоровале су и храниле се по сеоским кућама. Када су старјешине и руководство устанка увидјели да то није добро, одлучили су да се оснују прави војнички логори и приступи организованој исхрани и снабдијевању јединица. У почетку за организовану исхрану кориштени су казани за печење ракије, којих је било скоро у сваком селу. Послије извјесног времена, формирани су и органи народне власти, који су организовано прикупљали храну од сеоских домаћинстава за исхрану партизанских јединица и упућивали је водовима и четама.

У мом Еминовачком воду, који је касније прерастао у Трећу чету Багаљона „Петар Шкундрић“, први кувари су били: Милан Кондић „Миланца“ из Грдановаца и Мирко Орловић из Еминоваца. Они су се, док су служили војни рок у бившој југословенској војсци, оспособили за куваре, али ни сањали нису да ће једног дана постати партизански кувари. Њих је у почетку мучило да ли ће задовољити на свом послу. Бринуло их је како ће сами да саставе јеловник, јер тај посао за вријеме служења војног рока обављао је стручни старјешина. Сада су намирнице добивали преко народноослободилачких одбора, које су одборници прикупљали од мјештана. Знали су да су у нашој Чети људи махом са села, па од оскудних сеоских намирница ће им скувати јела којима им се неће замјерити. Највише им је муке задавало сјечење меса на једнаке дијелове, јер за то нису имали вагу, али су и то брзо савладали. Кували су јела од кромпира, купуса, пасуља, па и без меса. Понекад је било само скроба и ошеча од шљива. Како се развијао народноослободилачки покрет, тако су се развијали и посленици: кувари, економи и интенданти; који су преузели бригу о снабдијевању намирницама, а кувари су тада

имали задатак само да прииреме храну и подијеле је својим борцима. Имали су они и те каквих брига! Снабдијевање бораца храном било је нередовно. Прикупљена је храна од нашег народа, који је и последњи залогај давао својој војсци, а снабдијевали смо се и прршиком напада на градове, из непријатељских магацина. У овим ратним условима, често се гладовало, хнто су наши борци подносили, свјесни да друкчије није било могуће. Храна је била више него скромна, једнолична, најчешће без соли, зачина и масноће; кувало се оно чиме се располагало. И снабдијевање водом није увјек било лако, нарочито када би се јединица налазила на положају у планинском предјелу. Кад год је то било могуће, кувари: Милан и Мирко би постављали своје казане ближе неком извору, како би и борци опрали своје порције, кашике и руке. О хигијени се посебно водило рачуна, колико су то ратни услови дозвољавали.

Нашим вјерним куварима: Милану и Мирку је било најтеже када са својом јединицом дуже маршују, па при првом одмору треба брзо да поставе кухињу и сиреме нешто за јело. За то вријеме сви борци се одмарају, а они тада највише раде и не мислећи на свој одмор. У таквим приликама увијек су им етарјешине додјељивале неколико бораца добровољаца за испомоћ, и све би се обавило на вријеме. Наши кувари, пошто су подијелили храну, без одмора и сна приступили би паковању казана и наставили покрет са својом јединицом.

У најтежим ситуацијама успјевали су кувари да својим борцима спреме нешто за јело. Неизмјерно су их вољели као своју дјецу и увијек су жељели да их што боље нахране оним што су имали. Било им је јасно да није лако бити партизански кувар. Док Чета маршује, они иду за њом; кад је Чета у акцији, они кувају за њу храну и носе јој на положај; чим Чета одмара, они јој и тада спремају нешто за јело. Истина, увијек би им неко од бораца притекао у помоћ, без да их старјешине за то одреде: да им закољу бравче, исијеку и придонесу дрва или напоје и нахране „Дората“.

Како се усавршавала формација јединица, створене су могућности да се нашим куварима додијели помоћно особље и коњовоци који су бринули о њиховом вјерном „Дорагу“, што им је много олакшало у том тешком свакодневном послу.

По старом партизанском обичају, кад кувари заврше ручак, вечеру или доручак, тад би обавијестили дежурног у јединици, који би по дужности постројио Чету и довео је на казан. Тад су наши кувари: Милан и Мирко увјек били уредни и знали су да мало погну главу над казаном и са својом кутлачом траже по казану парче меса за сваког борца заједно са куваним јелом. Понекад би се неки борац са својим куваром нашалио, тражећи више меса или варива, а кувар би га тада оштро погледао, а затим бацио поглед на дежурног који обично стоји близу казана, што је требало да значи: „Нути, видиш да је ту дежурни!“ Они су увијек водили рачуна да буду исправни на свом послу, пристојно обучени и што праведнији у подјели хране. Кад год им је остало хране, позвали би борце на „репете“.

Борци су вољели куваре: Милана и Мирка и редовно су их снабдијевали разним потребним прибором за кување. Послије сваке акције доносили су им понешто било за кухињу, било лично за њих, као што су одјећа и обућа. Њиховим куварима увјек је било тешко када се Чета врати из неке борбе, па сазнају да је неко од другова погинуо, нестao

или рањен. Тада су знали по неколико дана да тугују распитујући се како је дошло до те трагедије. Тешко им је било и кад нису имали шта да скувају друговима, посебно када нису имали соли, па им неслану храну дијеле, а они су за то најмање криви. Често су остајали без свог obroка, јер наиђе ненајављена група бораца из других јединица или пролазни курири. Нису се љутили што њима није остало хране, тешко им је било што је нису имали за све борце.

У борбама за вријеме десанта на Дрвар, савезници су нам бацали на простору Црквеног из авиона сандуке са муницијом и намирницама. Тад смо први пут добили неки сушени резани кромпир. Кувари нису знали како се спрема, са којом количином воде, па су тада први пут погријешили. Сипали су већу количину кромпира, а мало воде, па је кромпир брзо укувао и загорио.

Такви су били наши цијењени ратни кувари: Милан Кондић и Мирко Орловић. Спремали су нам храну, бринули се о нама, дијелили су са нама зло и добро. Рат су завршили као економи чета у Шестој бригади. Демобилисани су из Бригаде августа 1945. године из Горњег Милановца.

Перо Вукић

ДВА ВРСНА КУВАРА

Одмах после формирања првог сталног „активног“ вода партизана, на подручју с. Суваја, поставило се питање како и на који начин обезбиједити доброг и способног куvara. Неки су тврдили да од Васе Јерковића из Г. Суваје и Васе Вигњевића са Пученика, нема бољих куvara надалеко. Њих двојица су дугогодишњи кувари, који су на разним радилиштима, а широм земље били кувари у радничким мензама и ресторанима и тако се оспособили и заиста оквалификовали за овај посао. Једноставно и брзо смо одлучили да њих двојицу замолимо да добровољно дођу код нас и да буду кувари у Сувајском воду, а касније у Првој чети Другог батаљона Шесте крајишке НОУ бригаде. И један и други радо су прихватили нашу молбу и тако смо, одмах по формирању прве партизанске јединице у Суваји, добили два квалификована куvara.

Данас, после толико протеклих година од оних првих ручкова и вечера, тешко је дочарати сва осјећања задовољства које су нама — борцима ових јединица, пружали у то вријеме наши кувари Васо Вигњевић и Васо Јерковић. Они су нам умјели од мало варива или још мање зачина обезбиједити особити укус хране. Поред тога, ако би понестало хране, они су на посебан и људски начин успијевали привољети сељаке Горње и Доње Суваје, Војевца, Пученика, као и Гудавца да одвоје од својих уста и уста своје дјеце и да за нас донесу потребне артикле и потребне количине хране. Оно што их је чинило посебно цијењеним и што је оставило незаборавне успомене свих преживјелих бораца из наведеног времена и наведених јединица, то је осјећај правде и правичности ове двојице куvara. Наиме, они нису нити један пут дозволили да било који борац на стражи, у патроли, или било како одсутан, остане без свог следовања хране. Увијек су водили рачуна да у свакој порцији буде приближно једнака количина хране, приближно једнако масна и густе хране.

Сјећам се. безброј пута Васо Јерковић, који ме је ииаче лично волио и цијенио, приликом диобе ручка или вечере, рекао би ми: „Опрости, Раде, молим те, морам помало сваком дати“, а притом би неколико пута мешао и захватао помало хране и одасипао, добро мјерећи и пазећи да не успе у порцију ни више ни мање него другоме. Отуда, заиста, смо сви вољели и једног и другог Васу и у њиховој правичности и залагању и личном поштењу, осјећали пуну замјену очинске пажње и материнске љубави.

Раде Мандић

СЈЕИЊЕ НА ЛУКУ КЛИЧКОВИНА

Послије одржаног састанка у Команди наше Чете, Лука Кличковић је читав дан био веома расположен. Он је састанку присуствовао као командир Другог вода. Поред њега, састанку су присуствовали и командир Чете, Бањац Боко, замјеник командира, Вејновић Богдан, помоћник комесара Чете, Доброслав Шобот, а умјесто командира Првог вода, Старчевић Стеве, који је био болестан, присуствовао сам ја као десетар Прве десетине тога Вода. Нешто послје састанка у Команди чете одржан је и партијски састанак. Оба ова састанка била су посвећена предстојећем нападу на непријатељско упориште Козин, које се налазило изнад рудника Љубија.

Лукино неуобичајено велико расположење цијелог тог дана читаво се у пјевању руских и наших борбених пјесама, као и у шали, разним задиркивањима другова, посебно мене. Иако, ја сам њега задиркивао тиме што сам му помињао случај Јове Кличковића из Горњих Петровића, који је 1942. године побјегао у Босански Нови и ставио се у службу непријатељу. Он је меи узвраћао на други начин. Тако је, на примјер, отишао истог дана код куvara и тражио од њега да ми не даје мој дио меса за ручак пошто ја, наводно, месо не волим. Кувар, Миле Вукић, који је познавао добро све борце и старјешине у Чети, није то озбиљно схватио, иако је Луки обећао да ће поступити онако како му је он савјетовао. Мислећи да га је кувар послушао, Лука се послје ручка у шали обратио мени ријечима: „Немој ти вечерас да се поколебаш. Иако ниси јео месо, очекујем да ћеш се добро тући, Козин овог пута мора да падне у наше руке.“

Лука Кличковић, прекаљени борац, бомбаш и митраљезац и пролетер славног Пролетерског батаљона „Здравко Челар“, имао је обичај да се шали са својим борцима и старјешинама, али је у извршавању задатака био озбиљан и строг како према себи тако и према другима.

Његови другови из Пролетерског батаљона, командир Чете: Боко, и замјеник Богдан су му тога дана добацивали „згодице“ везане за акцију Пролетерског батаљона „Здравко Челар“ око Српца. Говорили су му: „Није Козин Србац. Козин је много тврђи орах.“

Послије подне вршене су посљедње припреме за предстојећу акцију.

Ближило се вријеме за постројавање Чете и покрет. Лука је у међувремену молио другарицу Кају Вејновић и Боју Мандић, борце Треће чете Четвртог батаљона, да му пришију двије звјездице на рукав од блу-

зе. (другарица БоЈа Маидић иогинула је у другој иоловини 1943. године код Хан Пијеска, а Каја Вејновић 1943. године на Павином пољу.) Прихватавши Лукино расположење, оне су на његову молбу одговориле: „Е, кад би ти био делегат вода, ми бисмо то радо учиниле.“ Ипак, на крају звјездице су се нашле на његовом рукаву.

Са пришивеним звјездицама дошао је до мене и у шали захтијевао је од мене да станем мирно, говорећи: „Зар не видиш моје чинове?“

Непосредно пред покрет одржани су кратки састанци партијских ћелија и актива СКОЈ-а. Актив СКОЈ-а моје Чете састао се у непосредној близини Школе у Подвидачи. Ту смо се и постројили. Уобичајено је било да пред сваки покрет у акцију неко из Штаба Батаљона говори о задатку и предстојећој борби. Овога пута то је учинио комесар Батаљона, Иво Ороз, добро познат из Треће чете Другог батаљона Првог крајишког НОП одреда, гдје је био замјеник командира чете.

Напокон, кренули смо у акцију. Ноћ је била прохладна, мартовска. Терен којим смо се кретали био је доста врлетан. Небо је било прошарано, мјесец би се начас појавио па одмах залазио за облак. Прошли смо кроз Батковце и пењемо се према Козину. Вод којим сам командовао налазио се на десном крилу. На лијевом крилу налазио се вод којим је командовао храбри водник — пролетер, Лука Кличковић, родом из села Корјеново код Кључа.

Непријатељ нас није примијетио све док нисмо отворили ватру. Подишли смо сасвим близу непријатељским бункерима, из којих је убрзо услједила ураганска ватра. Штектали су митраљеви и праштале бомбе. Лука је неколико бомби бацио, након чега се непријатељ почео да повлачи из неких бункера. Ракете су освјетљавале готово цијели терен. У једном тренутку, када је ракета освјетлила терен, видео сам Луку на једном непријатељском бункеру. Међутим, отпор непријатеља био је врло јак и већи број бункера нисмо успјели да заузмемо. Због тога је убрзо услједила команда командира Чете, Боке, да се повлачимо. У повлачењу чуло се како Лука узвикује: „Јуриш пролетери!“

Од експлозија бомби које је бацао непријатељ поред мене је тешко рањен Марко Павлица из Хашана, борац Лукиног вода. Рањено је још неколико бораца, међу којима и мали Боро, родом из Слатине (не сјећам се презимена). Било ми га је необично жао. Нешто касније у повлачењу је тешко рањен и Лука. Парче бомбе погодило га је у врат тачно испод јабучице. Парче је вирило и добро се видјело. Неколико бораца носило је Марка Павлицу. Малог Бору носили смо ја и мој брат Дане (он је касније погинуо у Првој крајишкој бригади код Сјенице 1944. године).

Кад се борба стишала, кренули смо у Подвидачу. Сви рањени су још били живи. Лука и Марко лежали су у Школи у Подвидачи, један до другог. У самртном ропцу Лука се борио за живот. Ја сам, клечећи поред њега, неколико пута покушавао да извучем парче гелера из врата, али ми то другови нису дозволили. Од муке сам заплакао. Гледајући га како се мучи, пребирао сам у себи да га можда у току дана нисам нечим увриједио.

Чекајући запрежна кола којим ће се рањеници пребацити у Болницу, сузних очију смо гледали како нам се другови боре за живот, а не могу ништа да нам кажу. Стајали смо скамењени и беспомоћно посматрали свога друга и борца из Пролетерског батаљона — Луку. Међу

нама су се налазнили и другови Боко Бањац, командир Чете, и Богдан Вејновић, његов замјеник.

Запрежна кола су са рањеницима кренула у Болницу у Мајкић Јапру. Нажалост, у путу су умрли Лука и Марко од задобијених рана.

Такво је моје сјећање на Луку Кличковића, храброг борца — пролетера и члана КПЈ. Угасио се његов млади живот. За њим сам много жалио и туговао, као за рођеним братом.

Три дана касније били смо на положају у Гајцику код Подвидаче. Заузели смо положај код цркве. Легионари и усташе, предвођени домаћим усташом и командиром Јагом Чавловићем, кретали су се овог пута комотно. Сачекали смо их добро маскирани. Храбри делегат вода, Бранко, са „шарцем“ у рукама, преко другова из његовог вода поручио је мени да нико не пуца док се не огласи његов „шарац“. Непријатељски војници су подилазили разуздано, а један је пушку забацио као ловац. Када су пришли на жељено растојање, Бранко је осуо ватру из „шарца“ и узвикнуо: „За Луку и другове!“

На попришту је остало много мртвих и рањених непријатељских војника. Том успјелом борбом донекле смо ублажили бол за Луком и осталим погинулим друговима.

Лазо Шкундрић

ОМЛАДНИНСКИ ХОР И ДРАМСКА СЕКЦИЈА У с. РУЈИШКА

Још од почетка народног устанка 1941. године у с. Рујишка (Велика Рујишка, Мала Крупска Рујишка и Мала Новска Рујишка) активно су радили скојевски актив и омладинска организација. Активност омладинске организације у Рујишкој била је разноврсна и садржајна. Обухватала је рад о војним, политичким, културно-просвјетним и другим питањима. Нарочито је био запажен рад омладине на културно-просвјетном пољу. Организовани су били омладински хор и драмска секција. Под руководством актива СКОЈ-а омладинска организација је често организовала културно-забавне приредбе за народ и партизанске јединице, на којима су по правилу наступали хор и драмска секција. Ове приредбе су даване најчешће у Чичином и Вејновићевом гају, односно у Цркви и у Школи Велике Рујишке. По правилу, на приредбе је долазило много народа из Рујишке и околних села, а такођер и партизани из јединица које су биле смјештене у тим селима. Хор и драмска секција припремали су за ове приредбе кратке комаде (скечеве), рецитације и хорске пјесме. Сличне културно-забавне приредбе убрзо су, послије омладинске организације у Рујишкој, организовале и омладинске организације села Чаћавице, Матавази, Дубовик и т.д.

Скечеви, рецитације и хорске пјесме са којима су наступали хор и драмска секција Рујишке као и других села, били су садржајно испуњени борбеним, антифасиштичким порукама; истицала се борба за братство и јединство; против злочина окупатора, усташа и четника, измијавале разне негативне појаве на ослобођеној територији и т.д. На тај начин су ове омладинске приредбе играле врло значајну политичко-мобилизаторску улогу и доприносиле учвршћењу наше позадине и њеног бор-

беног морала као и јединства изадине и фронта у борби против окупатора и домаћих издајника.

И данас се сјећам првих омладинки и омладинаца који су од формирања омладинског хора 1941. године, па надаље, били редовни или повремени чланови хора и драмских секција у с. Рујишка. Навешћу само неке од њих: Марица Бјелајац, Деса Ступар, Душанка Ступар, Божо Ступар — Боћа, Рајко Р. Ступар, Рајко Б. Ступар, Мићо Н. Ступар, Милан Ступар — Мифа, Чедо Ступар, Момчило Ступар, Душан П. Ступар, Симо Милошевић, Борћо Каран, Буја Ољача, Вељко Вејновић, Рајко Вејновић, Стојан Вејновић, Миља Вејновић, Боја Вејновић, Ранко Крчмар, Душан Дробац, Бајо Дробац, Душанка Дробац, Душан Шапоња, Војин Чича, Бранко Чича, Стоја Мршић, Анка Мршић, Слободан Тубин, Вукица Тубин, Влајко Бјелајац, Вукица Бјелајац, Борћо Прлина и други.

Од краја 1942. године број омладинаца и омладинки који су били активни чланови омладинског хора и драмске секције непрекидно се повећавао. Нови млади људи су долазили и замјењивали оне који су одлазили у партизанске јединице или на друге задатке.

Омладински хор често је пјевао химну „Хеј Словени“, „Билећанку“, „Падај сило и неправдо“ и друге пјесме. Најчешће су рецитоване пјесме Бранка Копића и Скендера Куленовића, Змајеви „Свјетли гробови“ и т.д. Драмска секција играла је највише скетчеве Бранка Копића, Кочићевог „Јазавца пред судом“ и друге краће комаде. У скетчевима су врло често приказивана издајничка улога и злочини усташа и четника, ликови окупаторских војника и официра, насупрот партизанима, борцима за слободу и заштитницима народа. Због разних незгода које су доживљавали омладинци који су играли улоге четника, усташа или окупатора, такве улоге су често избјегаване.

На приредбама су позадинци радници или команданти и политички комесари говорили о догађајима у свијету и о развоју народноослободилачке борбе у разним крајевима наше земље.

Приредбе са наступањем хора и драмске секције одржаване су у војним јединицама, а исто тако и приликом већих радних акција омладине и народа на сабирању љетине, на преношењу жита у могодине и сл.

Сјећам се посебно једне од првих приредби коју је омладина из Рујишке одржана децембра 1941. године у Школи у с. Средњи Дубовик. Приредба је била припремљена у част доласка др Младена Стојановића са Козаре у Подгумеч. Он је присуствовао заједничком збору народа и војске. Говорио нам је Младен о борби народа Козаре, о потреби даље заједничке чврсте сарадње у борби до коначног уништења непријатеља и његових слугу, до ослобођења наше земље. Послије одржаног збора дали смо приредбу. И поред велике треме коју су осјећали чланови хора и драмске секције, програм је био врло успјешно изведен и сви присутни били су необично задовољни. Поздравили су хор, драмску секцију и честитали им.

Културно-забавним дјеловањем у оквиру хора и драмске секције, наша омладинска организација знатно је доприносила окупљању и активности омладине, развијању код омладинаца и омладинки другарства, солидарности и других позитивних особина.

Чедомир Ступар

КОМАНДИР БРАНКО МЕДАРЕВИК

Источно од Дрвара свега 4 километра, налази се питомо село Мокроноге. Елипсастог је облика. Са лијеве стране, гледајући од Дрвара према истоку, диже се Дебело брдо, пошумљено листопадним дрвећем, са терасастим подножјем, које су сељаци претворили у обрадиво земљиште. Са десне стране, пружа се Гола страна три — четири километра, која је тек скоро пошумљена црногоричним дрвећем. У дну села, према Дрвару, је клисура, стрма и непроходна, такозвани Доњи склоп. Та клисура просијеца главицу Руђевицу, обраслу храстовима и ситним жбуњем. У врху села је заталасана висораван, коју такође просијеца друга клисура — Горњи склоп. У подножју брда око цијелог села начичкане су сеоске куће. Средином Голе стране просјечена је цеста, која повезује Дрвар са Гламочом. Средињу села чини лијепо и питомо поље, а дужином поља протиче ријека Унац.

Највиша тераса у подножју Дебелог брда зове се Медаревић пољана, а на врх Пољане ушорио се заселак Медаревићи. То је релативно младо племе. Медаревићи су вриједни и радни људи. Бавили су се сточарством и земљорадњом, а из сваке породице понеко је радио у фабрици у Дрвару.

Ратне 1917. године у породици Миле и Деве Медаревић, родио се други син, коме су дали лијепо име — Бранко. Растао је Бранко као здраво, бистро и хитро дијете. Прије поласка у школу, Бранко је као слободна птица „летио“ по Медаревић пољани, гледајући одозго село, као орао с висине. Увијек су га занимале висине. Са Пољане је, преко Голе стране од јутра до мрклог мрака гледао удаљени Јадовник и његове високе врхове. Маштао је о томе да полети, високо као орао, у небо. Пошао је у школу. Био је одличан ђак. Преко љетњег распуста радо је ишао на Увале — висораван са крашким долинама, испод врхова Клековаче. Горе су се ширили Бранкови хоризонти и сазријевала жеља да му је отићи негдје далеко, далеко.

Како се јесен ближила, магле и кише са високих планинских висова спуштале, тако су и ти широки хоризонти Бранкови ишчезавали и све се опет затварало у елипсasti круг села Мокронога. Ишао је Бранко свако јутро преко Мокронога до Школе, а ноге су му сваког дана биле мокре. Ваљда се зато и зове село Мокроноге. У тим тмурним јесењим и зимским данима, једино свијетло и лијепо налазио је Бранко у књизи, која му је на други начин ширила хоризонте. Завршио је основну школу, али није имао материјалних услова да продужи школовање.

Као дјечак од 15—16 година запослио се у Пилани ШИПАД. Најприје је „скупљао клипе“ да би наредних година постао вриједан и цијењен радник, који је чак и „Граником“ руковао. Развио се Бранко у правог атлету, са класичним цртама црнпурастог лица, црне густе косе и састављених, маркантних обрва. Регрутован је у краљеву гарду. Одслужио је војску и вратио се у своје село.

Бранко је сада све чешће свраћао до сеоске Школе. Ту се окупљао цвијет мокроношке младости, дрварских радника: да се прочитају новине, размијене мисли или узме која књига за читање. Већ је постао члан УРС-а (Уједињеног радничког савеза). На изборима уочи другог свјетског рата, Бранко је гласао за опозицију.

Други свјетски рат је Бранка, као и многе Мокроножане, затекао у Сињу као војног резервисту. По капитулацији старе Југославије, Бранко је из Сиња пјешке дошао кући у Мокроноге, са карабином на рамену. Осјећао је да ће му ускоро затребати.

Чим је створена НДХ, усташе су почеле да траже оружје по селима. Дрварски радници су знали намјере усташа и њихових покровитеља. Већ почетком јула 1941. године, формиран је у Клековачи планини Мокроношки герилски одред од 28 младих и способних људи, на чијем су се челу налазили: Гајановић Дмитар, командалт и Полић Милош, политички комесар. Под руководством КПЈ овај Одред је 26/27. јула 1941. године учествовао у ослобођењу Дрвара, а одмах затим ослободио је Потоке, Срнотицу и др. У саставу овог Одрода, Бранко је остао до децембра 1941. године, када ће са Мокроножанима: Бајић Милошом, Вашалић Илијом, Гајановић Лазом и Полић Радом „Чапеком“ да крене са Дрварским водом у Подгрмеч, по задатку Партије. С овим водом је Бранко учествовао у многим окршајима против усташа широм Подгрмеча. У једној акцији је отео и пушкомитраљез, којим је многе Нијемце и усташе покосио.

У рано прољеће 1942. године, Бранко је постављен за замјеника командира Друге чете Првог батаљона „Петар Шкондрић“ Првог НОП одреда. Већ у јуну исте године, постао је командир Друге чете истог Батаљона. Кроз многе акције и борбене окршаје провео је Бранко своју Другу чету, водећи очинску бригу о свим својим борцима, а посебно о млаћим који још нису имали довољно војничког и ратничког искуства. Био је непосредан и срдчан у контактима са борцима. Борци су га цијенили као способног командира и вољели као друга. У тренутку формирања Шесте бригаде, Бранко Медаревић је био командир Друге чете Првог батаљона.

Послије првог напада наших јединица на Сански Мост, јуна 1942. године, непријатељ је желио да боље заштити и Сански Мост и друга мјеста и објекте, који су му служили ратним циљевима. Тако је за кратко вријеме изградио П о с т а в „Југозапад“ — систем бункера и ровова, испред којих је поставио бодљикаве жице, накићене конзервама и металним кутијама. Овај систем одбране је почињао од ушћа ријеке Дабар у Сану, а протезао се преко Брајић Тавана, Дједоваче, Каменграда у правцу Љубије и Новске планине.

Штаб Шесте бригаде размишљао је како да ову „Мажино линију“ уништи. Идеју за уништење ове одбрамбене линије дали су Миланчић Миљевић, командант Првог батаљона и Раде Бркић, његов замјеник. Замисао је била да се иза утврђене непријатељске линије убаци једна чета са смјелим, искусним и одважним командиром, који би разбио непријатеља на одређеном сектору, нападајући га с лећа, да направи брешу у утврђеној непријатељској линији, како би омогућио јединицама с фронта да се убаце, прошире брешу и тако разбију непријатеља. Штаб Бригаде је прихватио идеју истакнутих команданата, али је требало изабрати чету и смјелог, одважног и самосталног командира. Избор је пао на командира Друге чете Првог батаљона БРАНКА МЕДАРЕВИЋ.

Пред саму акцију, у селу Дабар, командант Бригаде је постројеном Првом батаљону рекао да се спреми за акцију. Замолио је борце Друге чете да се привремено замијене са борцима других чета за обућу, пошто су они у ову акцију могли поћи само у опанцима. Док су се борци преобували, Штаб Бригаде се мало одвојио са командиром Бранком Медаревић.

Тада му је саопштен специјални задатак: да крене с Четом и непримијећен пређе непријатељу за леђа, те да на одређеном потезу нападне непријатељске бункере и ровове с леђа, ликвидира непријатеља и уклони жичане препреке, и створи услове да се и остале чете Батаљона уведу у брешу.

Користећи се коритом ријеке Дабар, на самом ушћу у Сану, буком слапова у непосредној близини, Командир Бранко је успио да неопажен проведе чувену Другу чету и бешчујно, хитно продужи према Брајић Тавану. На челу Чете хитао је овај горостас са жарком жељом да до предвиђеног времена стигне на полазни положај за бацање бомби. Чета је као један човјек нечујно стигла на одредиште. Припремила је бомбе и на Бранков знак, цијела Чета је засула бункере и ровове бомбама. Одјеном из ноћне децембарске тишине, експлозије су одјекнуле широм Подгрмеча. Разлијегоше се експлозије бомби у бункерима и рововима непријатеља; измијешаше се крици и јауци непријатељских војника. Заори се Бранков громогласан поклич: „Јуриш, јунаци Подгрмеча!“ Чета је као један човјек кренула за својим командиром. За неколико минута, били су уништени непријатељски бункери и ровови испред Чете. Направљена је бреша у непријатељском одбрамбеном систему. Жице су покидане и отворен пут нашим четама да проширују брешу и непријатеља гоне према Санском Мосту. „Мажино линија“ се топила невјероватном брзином. Први батаљон је муњевито напредовао, а преживјели непријатељски војници су вртоглаво бјежали у правцу Санског Моста. И други батаљони Шесте бригаде су се убацили у брешу и систематски разбијали непријатељев одбрамбени систем.

Наше снаге су незадрживо напредовале према Санском Мосту. Бранкова чета је на челу наше нападне линије. Већ стиже у Сански Мост. Сваки борац је знао прилазе Сани као свој цеп и ево већ су први стигли до лијеве обале Сане. Бранко је распоређивао водове, обилазио борце и упозоравао да се што боље заштите. Трчећи ка најистакнутијем положају према непријатељу, Бранко је покошен непријатељским рафалом са десне стране ријеке Сане. Бранко је пао тешко рањен. Одмах се поред њега нашло неколико бораца, који су рањеног командира изнијели у заклон. Посљедње ријечи храброг командира су биле: „Не дозволите непријатељу да вас изненади. Ја сам готов.“ Умро је прије него што су му ране превијене. Однијели су га другови из његове Чете у село Јелашиновце. Скупила се омладина. Омладинке су плакале за познатим командиром. Милка и Деса Бркић су донијеле пешкире, својим рукама ткане, да покрију овог див-јунака. Поред мртвог Бранка пробдјеле су цијелу ноћ. Бранко је сахрањен у сеоском гробљу у с. Јелашиновци.

Петар Гајановић

ПРЕД ЧЕТВРТУ ОФАНЗИВУ

Народ подгрмечких села никада није био веселији него пред четврту непријатељску офанзиву.

Већ од прве половине 1942. године, масовно је ојачао народни покрет. У сваком селу логоровала је нека партизанска јединица. Из градова

и малих варошица дошло је у партизанске редове много школованих људи, дошло је доста и занатлија. При штабовима партизанских јединица, формирано је доста културних секција и занатских радионица. Једну такву формирао је и мој отац, Микић Илија, 1941. године у селу Велика Рујишка. Почели су и течајеви за неписмене, похађао их је сваки неписмени становник, без обзира на године старости.

Ко може заборавити, као средиште устаничко, Велику Рујишку и околна села!? Они не само да су у свој топли загрљај прихватили организаторе устанка, него и огроман број избјеглица који нису имали ништа осим голог живота. Њима није било довољно дати само кров над главом. Требало је пружити све што је потребно за живот, а то су та села пружала.

Партизани су окружени великом љубављу и пажњом. Окружена разонодом и народним весељем. Често су заказивани народни зборови. Формирало се стално нешто ново. Од герилских групица, па до дивизија. Од сеоског одбора па до АВНОЈ-а. Пјевало се на све стране. Народ је преко ноћи стварао мелодичне стихове, пуне борбеног морала и полета.

Пјевају машинке, љепше него птице
Из бункера наших зелене шумице.

Чују се рафали љепше него лани
Јер са њима рукују млади партизани...

Сјећам се у подгрмечком селу једног великог зимског прела. Још нису били склоњени транспаренти и паролe, које су ношене на велики збор у Јасеницу 7. јануара, кад је Тито вршио смотру Четврте крајишке НОУ дивизије. Било је то негдје око 20. јануара. Пјевало се као никад до тада, да су на великој кући одзвањали прозори. Пјесму су водили другови из наше Прве сувајске чете: Милашиновићи, Дрљаче, Вулини, Јерковићи, Ајдуковићи, Вигњевећи, Гвоздени и многи други, а најчешће Дрљача Бранко из Јасенице. Неће проћи дуго, а Бранко ће бити у тешкој борби смртно погођен. А ја тешко рањена. И то баш ту, недалеко, борехи се и бранећи то наше велико прело.

Наши поштовани старци — народни мудраци пунили су своје луле и сукали бркове. Кушкајући ватру на огњишту, сл стријепоњом су говорили: „Није добро, драга дјецо, превише ни пјевати! Дај, Боже, да ово изађе на добро, да се на нас опет не сруши нека невоља!"

Гладајући у оглодане јагњеће плећке старци су говорили: „Плећка је много мутна, биће велика зима или велико крвопролиће." Ударале су их баке преслицом по глави да престану са ружним причама, да не зову ђавола, кад га још нема. Нека се данас младосг весели. А сјутра шта ће бити, биће, као да ми не знамо пшта радимо.

Наставило се пјесмом, весељем и радом. Свако је радио свој посао ужурбано, да чим прије зготови. Као да су хтјели завршити свој посао прије смрти. Дјеца су тако халапљиво јела печени кромпир. И ко зна да ли су га још који пут испекли на своме огњишту прије доласка те фашистичке најезде, која им је у пепео запретала те сјајне дјечије зјене!?

Тешко је вјеровати да је ико од њих остао жив. Скупо су платили цех баш ти недужни малишани. А умирали су тако срећно и пуни поноса, као да их на оној другој страни чека ново врело живота!

Мара Микић

СА ШЕСТОМ КРАЈИШКОМ НОУ БРИГАДОМ У ЧЕТВРТОЈ НЕПРИЈАТЕЉСКОЈ ОФАНЗИВИ

Послије рањавања октобра 1942. године привремено сам постао инвалид, због чега сам отишао из Шесте крајишке НОУ бригаде у којој сам био политкомесар чете. Одлуком Окружног комитета КП за Подгрмеч, коју ми је 10. јануара 1943. године саопштио секретар Комитета, Слободан Марјановић, одређен сам за секретара Среског комитета КП санског среза. Већ сјутрадан стигао сам у Лушци Паланку, у Срески комитет, и примио дужност од дотадашњег секретара Комитета, Симе Бјелајца, који је отишао на дужност предсједника НО одбора истог среза, на коју дужност је изабран крајем 1942. године. Чланови Среског комитета КП санског среза били су тада: Нада Јововић, Јела Перовић, Смиља Копић — Рашета, Душан Ступар — Побро и Рајко Дрљача — истовремено секретар Среског комитета СКОЈ-а. У другој половини јануара 1943. године за члана Среског комитета кооптиран је и Михајло Пејић, који је прије рањавања крајем 1942. године био командир чете у Другој крајишкој НОУ бригади.

Срески комитет за сански срез имао је у то вријеме обимне и сложене задатке које је рјешавао непосредно или преко општинских комитета општина Лушци Паланка, Липника и Халиловаца. Број чланова КП и партијских ћелија како у селима, тако и у војним јединицама и установама чије партијске организације су дјеловале под руководством Среског комитета, био је велик и стално се повећавао. Чланови Среског комитета стално су обилазили општинске комитете и партијске ћелије и у складу са својим могућностима помогли им у раду. Посебну пажњу Срески комитет је посвећивао раду партијских ћелија војних јединица и установа којима је руководио, а којих је на територији санског среза било много. Тако је Срески комитет руководио партијским ћелијама приштапских јединица Штаба Првог босанског корпуса које су биле размјештене у рејону Лушци Паланке, трију релативно великих партизанских балница у Грмечу — Старе централне, Нове централне и главне болнице у Корчаници, Команди мјеста у Лушци Паланки и Будимлић Јапри, складишта, радионице и т.д. Сански Срески комитет КП је тијесно сарађивао са партијском организацијом Шесте крајишке НОУ бригаде, посебно са организацијама њеног Првог и Четвртог батаљона који су се налазили на територији санског среза.

Срески комитет је, по директиви Окружног комитета КП за Подгрмеч, или самоиницијативно, радио на ангажовању партијске организације среза у рјешавању многобројних питања из рада НО одбора, омладине, АФЖ-а и т.д. У ствари, среска партијска организација, а под њеним руководством и утицајем НО одбори и сви други друштвено-политички органи и организације, тежиште свога рада усмјеравали су на материјално

и друго обезбјеђивање војних јединица и установа, на јачање и учвршћење јединственог фронта наше војске и позадине. Питања снабдијевања војске храном, одјећом и обућом, као и другим потребама, брига за рањенике, помоћи породицама прије свега погинулих бораца, припремања и упућивања омладинаца и омладинки у војне јединице, организовање разних радних и других акција, зборова и конференција и т.д., непрекидно су испуњавали садржај врло интензивног партијско-политичког рада партијске организације санског среза. Резултати ове активности били су велики, а углед, не само Среског комитета, него и свих комуниста стално се повећавао. У Среском комитету владало је увјерење да нема тако тешког задатка који партијска организација среза не би могла извршити. Убрзо је партијска организација санског среза дошла у ситуацију у којој је заиста морала да рјешава најтеже задатке у току свог постојања. На помоћу је била велика, четврта непријатељска офанзива против главних снага НОВ и ПОЈ и велике слободне територије — Бихаћке Републике, која ће свом жестином захватити и цијели Подгрмеч и, наравно, сански срез.

Тек што сам се упознао са радом партијске организације санског среза, већ 14. јануара 1943. године позвао ме је политкомесар Првог босанског корпуса и члан Обласног комитета КП за Босанску Крајину, Осман Карабеговић, да дођем код њега. По доласку у Штаб Корпуса укратко сам обавијестио друга Османа о стању и раду партијске организације санског среза. Након мог реферисања, друг Осман ме је упознао са моменталном војно-политичком ситуацијом у Босанској Крајини, а посебно са предстојећом непријатељском офанзивом. У току разговора, друг Осман је посебно истицао задатке који се у вези са предстојећом непријатељском офанзивом постављају пред партијску организацију Подгрмеча и санског среза.

Пошто се радило о припреми великих непријатељских снага за офанзиву против снага НОВ и ПОЈ и слободне територије, било је јасно, како је то истицао и друг Осман, да наше снаге неће моћи спријечити непријатељски продор у Подгрмеч, а можда ни у поједине дијелове Грмеча, иако ће Грмеч у коме се налазе наши магацини и болнице бити браћен. У току разговора, друг Осман је посебно указао на следеће задатке:

- евакуација и склањање рањеника и болесника;
- склањање и сакривање имовине, прије свега жита и других намирница;
- евакуација становништва и стоке у Грмеч и друге неприступачније предјеле изван Подгрмеча. Коришћење пећина и припремљених склоништа за сакривање теже покретних становника — старијих људи и жена са дјецом;
- упућивање здравих и младих људи и жена, чије ангажовање на задацима евакуације није неопходно, у војне јединице;
- одржавање тијесне везе и сарадње са бригадама које буду водиле борбе у Подгрмечу, посебно са Шестом крајишком НОУ бригадом;
- што мање оптерећивање бригада и других оперативних јединица проблемима евакуације и другим позадинским задацима.

Политкомесар Корпуса ми је саопштио да ће Окружни комитет КП за Подгрмеч доставити среским комитетима КП директиву у којој ће

детаљније објаснити задатке који се у вези са иредстојећом непријатељском офанзивом постављају и дати упутства како треба радити. Истакао је, међутим, да сански Срески комитет треба одмах да приступи припремама за спровођење наведених и других задатака. На крају је нагласио потребу да као секретар Среског комитета лично успоставим и одржавам тијесну сарадњу са Штабом Шесте крајишке НОУ бригаде. Почетак непријатељске офанзиве, како ми је друг Осман рекао, може се очекивати кроз 7—8 дана, а можда и прије.

По повратку у Срески комитет најприје сам се повезао са Штабом Шесте крајишке НОУ бригаде у коме су тада били: Милорад Мијатовић — командант, Димитрије Бајалица — политкомесар, Петар Војиновић — замјеник команданта и Урош Богуновић — Роца — помоћник политичког комесара. У Штаб Бригаде су ме обавијестили да је Штаб већ упознат са питањима о којима ми је говорио Осман Карабеговић. Истог дана, са задацима у вези са предстојећом непријатељском офанзивом, упознао сам чланове Среског комитета који су се затекли у Лушци Паланки као и чланове Команде мјеста. Идућег дана одржан је састанак Среског комитета, на коме је члан Окружног комитета КП за Подгрмеч, Триво Богуновић, пренио директиву о задацима који се постављају у вези са предстојећом непријатељском офанзивом. Остало ми је у сјећању да у директиви није било јасно одређено куда треба да се евакуише становништво са територије санског среза, да ли у Грмеч или преко Бравска у Срнетицу, односно према с. Бунари и Рибнику. Ни у дискусији на састанку Комитета ово питање нисмо били потпуно рашчистили, него смо се договорили да о томе консултујемо штаб Шесте крајишке НОУ бригаде. У договору са Штабом Шесте бригаде одлучили смо да се највећи дио становништва са санског среза, тј. са територије јужно од комуникације Сански Мост — Лушци Паланка, евакуише преко Бравска у працу Црквеног и Рибника, а из осталих села у Грмеч. Из више разлога ова одлука се потврдила као правилна, прије свега због тога што је у Грмеч евакуисан највећи дио становништва из осталих дијелова Подгрмеча, а дијелом чак из Баније и Кордуна. Сувише велика концентрација народа, а и војних јединица у Грмечу, при великој хладноћи и по дубоком снијегу, имала је негативних морално-политичких посљедица. О томе говори и један допис тадашњег секретара Обласног комитета КП, друга Буре Пуцара — Старог, од 6. фебруара 1943. године, у коме се између осталог каже: „Гомилати војску и народ у Грмеч скупа са стоком и свим оним што тежак (земљорадник — моја примедба) понесе, створиће се мучна ситуација и војна и политичка. Биједи тог становништва и јадиковке жена и дјеце дјеловаће поразно на нашу војску.”

Након састанка Среског комитета одржани су по истим питањима и састанци општинских комитета, партијских ћелија, НО одбора, актива омладине и АФЖ-а, на којима су разрађени задаци које треба спровести до почетка непријатељске офанзиве. О спровођењу ових задатака одржавали смо и конференције са народом по селима. На тим конференцијама испољавали су се не само чврсто јединство и спремност народа на највеће напоре, него и велика иницијатива у виду мноштва паметних приједлога о томе како организовати и спровести склањање и сакривање намирница и друге имовине, евакуацију народа, стоке и т.д.

Спровођењу свих задатака приступили смо одмах. Сви чланови Срескот и општинског комитета, одборници НО одбора, чланови КП и други активисти радили су даноноћно. Ипак, због краткоће времена многи планирани задаци нису могли да буду до краја спроведени прије почетка офанзиве.

Већ 20. јануара 1943. године непријатељ је јаким снагама прешао у напад против јединица Шесте бригаде из Санског Моста у правцу Брајића Тавана и Фајтоваца. Први и Четврти батаљон Шесте бригаде, који су се бранили на правцима према Санском Мосту, пружили су непријатељу снажан отпор и до 25. јануара успјешно одбили све покушаје непријатеља да продре на слободну територију. Тек 25. јануара далеко надмоћније снаге непријатеља успјеле су да продру у с. Босански Милановац и да заузму доминантно брдо Наглиш. Међутим, ноћу 25/26. јануара, Први батаљон Шесте бригаде и Трећи батаљон Прве крајишке бригаде, који је дошао у помоћ Првом батаљону, прешли су у противнапад и послје жестоке и релативно кратке борбе потпуно разбили и великим дијелом уништили непријатеља на Наглишу и у Босанском Милановцу. Остатак разбијених непријатељских снага у паници се повукао према Санском Мосту. Непријатељ је, међутим, са још већим снагама врло брзо обновио нападе из Санског Моста према Лушци Паланки. Након вишедневних жестоких борби непријатељске снаге су до 3. фебруара одбациле Другу, Пету и Осму крајишку НОУ бригаду према Грмечу овладале комуникацијом Сански Мост — Лушци Паланка — с. Гудавац — Босанска Крупа. У Подгрмечу су продрле и непријатељске снаге које су наступале преко Баније и Цазинске Крајине. Сва три батаљона Шесте бригаде (Први, Други и Четврти) и послје продора непријатеља комуникацијом Босанска Крупа — Сански Мост остала су на територији Подгрмеча, и то Други и Четврти батаљон сјеверно од комуникације Сански Мост — Лушци Паланка, а Први батаљон на територији јужно од ове комуникације. До 7. фебруара непријатељске снаге су одбациле Другу и Пету бригаду у подручје Грмеча и продрле у планину. Шеста бригада се прикупила на дијелу подгрмечке територије јужно од комуникације Сански Мост — Лушци Паланка са слиједећим распоредом батаљона: Први батаљон на положајима у с. Дабар, Грдановци, Мећеће Брдо, Други батаљон на положајима у с. Бошњаци, с. Отиш и с. Фајтовци и Четврти батаљон ојачан са Трећом четом Другог батаљона на положајима у с. Тук Бобија и с. Праштала. Задатак батаљона био је да до даљњег бране овај преостали дио слободне територије. Бригада је истовремено настојала да успостави везу са снагама Друге и Пете крајишке бригаде које су водиле жестоке борбе против непријатеља у Грмечу. Пошто се Штаб Четврте дивизије у то вријеме пребацио преко комуникације Кључ — Петровац даље на југ, то је Штаб Бригаде и са њим изгубио везу. На тај начин Шеста бригада се почев од 7. фебруара нашла усамљена без везе како са Штабом Дивизије тако и са штабовима Друге и Пете бригаде, као и Осме бригаде која се такође пребацила на југ према Дрвару. У таквој ситуацији практичног окружења Бригаде са свих страна јаким непријатељским снагама, Штаб Шесте бригаде морао је да донесе одлуку о томе шта даље да се ради. На састанку у с. Праштала 10. фебруара, у кући Симе Праштала, на коме су поред чланова Штаба Бригаде присуствовали руководиоци Политодјела: Милош Пајковић, са члановима Политодје-

ла Босом Цветић и Костом Босић, члан Окружног комитета КП за Подгрмеч, Триво Богуновић, команданти Првог и Четвртог батаљона, Миланчић Миљевић и Владо Прошић. Замјеник команданта Првог батаљона, Раде Бркић, комадант и замјеник команданта Команде мјеста Лушци Паланка, Драго Суботић и Никола Раичевић, и ја — секретар Санског среског комитета КП, разматарана је настала ситуација и питање даљег дејства Бригаде. Савјетовање је трајало преко два сата. О томе, куда усмјерити даља дејства Бригаде, какве организационе промјене спровести и какву тактику примијењивати, на савјетовању су испољена различита мишљења. Између мишљења да Бригада треба да се пробија на југ према главнини НОВ и мишљења да треба да остане у Подгрмечу и примјеном партизанске тактике наноси непријатељу губитке и штити народ од уништења. Побједило је на крају ово друго мишљење. Сви су схватили да је у питању судбина подгрмечког народа из кога је Шеста бригада изникла и који ју је одњеговао. Ово је био тако јак аргумент коме се нико није супротстављао. Накнадно добијено наређење Штаба Четврте дивизије потврђивало је правилност одлуке савјетовања. Савјетовање је одбацило приједлоге да се Бригада раздијели на мање јединице, чете и водове да би се лакше сачувала њена жива сила. Дискусија на савјетовању протекла је у другарској и конструктивној атмосфери, па је било нормално што је прихваћено мишљење иза кога су стајали најјачи аргументи.

У току 9, 10 и 11. фебруара, Шеста бригада водила је жестоке борбе против надмоћнијих непријатељских снага које су од Санског Моста до Лушци Паланке нападале на преостали дио слободне територије који је Бригада држала.

У то вријеме налазио сам се на терену поменутог дијела слободне територије и одржавао свакодневну везу са Штабом Шесте бригаде и штабовима њених батаљона. Одржавао сам састанке са члановима КП, одборницима и другим активистима који нису били отишли са евакуисаним дијелом становништва у збијегове. Договарали смо се о извршавању разних задатака које је наметнула непријатељска офанзива. Нарочито смо се бринули за снабдијевање јединица Шесте бригаде, за евакуацију народа који је већином остао код својих кућа, у случају да Шеста бригада буде принуђена да напусти овај терен. Остали чланови Среског комитета, као и већина чланова општинских комитета, налазили су се са народом у збијеговима или су се скривали у селима које су наше јединице биле напустиле.

Од јутра 11. фебруара сви чланови КП, одборници и други активисти који су се налазили у селима које је бранила Шеста бригада, били су ангажовани на прихвату и збрињавању народа, јединица Друге крајишке и дијела Пете крајишке бригаде који су се враћали из Грмеча. Наиме, још прије сванућа 11. фебруара непрегледне колоне народа почеле су да излазе из Грмеча и да улазе у села која је бранила Шеста бригада: у Јелашиновце, Тук Бобију и т.д. Промрзли и изгладнели народ није више могао издржати у Грмечу, и када је дознао за Шесту бригаду, кренуо је према својој Бригади да са њом подијели судбину. Са народом је из Грмеча изашла Друга бригада, са својим Штабом на челу, у коме су се налазили: Бурин Предојевић — командант, Нико Јуринчић — политкомесар, Драгослав Мутаповић — замјеник политкомесара, Петар Радовић,

Томаш Перовић и Раденко Броћић — чланови Политодјела Бригаде. Такође је са народом из Грмеча изишао и дио Пете крајишке бригаде — око 200 бораца и старјешина. Са њима су били Душан Мисирача — замјеник политкомесара Пете бригаде, Перо Нургуз — политкомесар батаљона и Јован Мариновић — члан Политодјела. Главнина Пете бригаде пробила се из Грмеча у сјеверни дио Подгрмеча у рејону с. Бенаковац.

Борци и старјешине Друге и Пете бригаде били су такође веома исцрпљени тешким борбама, хладноћом и глађу у току 5—6 дана боравка у Грмечу.

Овом бројном становништву од преко 10.000 лица, а исто тако и борцима Друге и Пете бригаде, требало је колико-толико помоћи да се огрију и нахране. Упркос изузетно великим тешкоћама, овај задатак је углавном успјешно извршен захваљујући солидарности и великом пожртвовању, не само чланова КП, одборника и других активиста, него и читавог становништва из села које је бранила Шеста бригада.

И док су се хиљаде подгрмечких становника, са Другом бригадом и дијелом Пете бригаде, у колонама сливале у с. Јелашиновце, Тук Бобију и друга оближња села, непријатељ, који је то открио, а могао и да види, кренуо је јаким снагама у напад из Лушци Паланке и из правца Санског Моста. Циљ непријатеља је био да продре на остатак слободне територије, да разбије и уништи наше снаге, да зароби и масакрира народ који је излазио из Грмеча. Развила се борба на живот и смрт између батаљона Шесте бригаде и непријатељских снага. Смјењивали су се јуриши непријатељских снага са противјуришима јединица Шесте бригаде. Уз тешке губитке непријатељске снаге су на крају одбијене на полазне положаје. Међутим, штабовима Шесте и Друге бригаде било је јасно да непријатељ неће одустати од даљих напада. Било је исто тако јасно да се Шеста бригада неће моћи дуго одржати на овој територији. Због тога су штабови Шесте и Друге бригаде на заједничком састанку донијели одлуку да се Шеста бригада без Првог батаљона, Друга бригада, дио Пете бригаде и сво становништво које је изишло из Грмеча пробију ноћу 11/12. фебруара преко комуникације Сански Мост — Лушци Паланка на сјевер у подгрмечка села, у позадину главним непријатељским снагама које су дејствовале у Подгрмечу и у Грмечу. Први батаљон добио је задатак да остане на дотадашњим положајима, да најпогоднијим облицима борбених дејстава наноси непријатељу губитке, да прикупи и штити преостали дио народа у селима која буде контролисао. Уколико Штаб Батаљона оцијени да је опстанак Батаљона на положајима које је држао немогућ, требало је да се Батаљон са народом пробије у рејон с. Липника и да дође у састав главнине Бригаде.

Пребацивање главнине Шесте бригаде, Друге и дијела Пете бригаде са народом преко комуникације Сански Мост — Лушци Паланка у рејон с. Липник извршено је успјешно. Са подгрмечким народом у села сјеверно од комуникације Сански Мост — Лушци Паланка пребацила се и група партијско-политичких руководиоца из Подгрмеча, Баније и Кордуна, међу којима су били: Слободан Марјановић, Божо Цикота, Мић Бундало, Светозар Вејиновић, Паула Хубек, Васо Праштало, Драгица Ликар, Стево Ступар, Драго Суботић, Никола Рончевић и други. И рањеници Првог батаљона пребачени су са главнином Шесте бригаде у рејон с. Липник.

Први батаљон Шесте бригаде, са којим сам и ја остао, ујутро рано 12. фебруара налазио се на положајима у с. Дабар, Грдановци и Бошњаци. У исто вријеме јаке непријатељске снаге од око 3—4.000 њемачких војника, усташа и легионара из Триста шездесет девете и Седамсто седамнаесте дивизије кренуле су у напад на цијелу територију коју је до 11. фебруара увече држала цијела Шеста бригада. Штаб Првог батаљона, у коме су се налазили: Миланчић Миљевић — командант, Раде Ерцег — политкомесар, Раде Бркић — замјеник команданта и Лазо Гајановић — замјеник политкомесара, оцијенио је да се Батаљон неће моћи успјешно супротставити надмоћнијем непријатељу на положајима које је држао. Због тога је Штаб Батаљона донио одлуку да се чете Батаљона повуку испред непријатеља у рејон пошумљеног виси Смрешњака у Грдановцима, да ту организује одбрану у окружењу, а ноћу 12/13. да се пробије из окружења у правцу главнине Бригаде.

Сјећам се и данас добро, тог јутра био сам заједно са командантом Батаљона, Миланчићем Миљевићем. Он је кренуо према Смрешњаку да би извидио положаје за нови одбрамбени распоред Батаљона. Дан је био лијеп, сунчан. Видјели смо како непријатељске снаге у мањим колонама упадају у села. Народ је бјежао према Смрешњаку под заштиту Првог батаљона.

У рејону Смрешњака Први батаљон је око 10 часова 12. фебруара посјео одбрамбене положаје са сљедећим распоредом: Прва чета, са командиром Миланом Дамјановићем бранила је правце од Дабра и кућа Црномарковића, Друга чета, са командиром Стево Ковачевићем правац од Јелашиноваца, тј. од кућа Новаковића и Миљевића брда, а Трећа чета, са командиром Буром Латиновићем правац од с. Отиша. На Смрешњаку се прикупило преко 1.500 становника избјеглих из околних села. Батаљон је пружио одлучан отпор непријатељу. Пет непријатељских јуриша у току дана Батаљон је одбио. Најзад је у сумрак непријатељ одустао од напада и уз губитке од око 300 погинулих и више рањених војника и официра се повукао. Непријатељ се у колонама повукао према Санском Мосту, у правцу Бравска и преко Јелашиноваца у Грмеч. У овој борби Први батаљон имао је неколико погинулих и рањених бораца. Између осталих погинула су два брата Латиновић, родом из Босанске Крупе и један борац са презименом Пјевић.

Непријатељске снаге прошле су кроз сва села која је до 11. фебруара бранила Шеста бригада и у њима направиле пустош. Непријатељ је палио куће и убијао све становнике који се нису успјели повући на Смрешњак или склонити на неко цруго мјесто. Највише је страдало село Јелашиновци.

Пошто се непријатељ повукао од Смрешњака, Први батаљон се извукао у шумовите предјеле с. Бошњака, гдје је сачекао ноћ 12/13. фебруара, када се са народом пребацио преко комуникације Сански Мост — Лушци Паланка у рејон с. Липник. За организацију пребацивања народа из рејона с. Бошњаци у рејон с. Липник били смо задужени Коста Боснић, члан Политодјела Бригаде, и ја. Уз обезбјеђење прелаза преко комуникације које је дао Први батаљон, пребацивање народа извршено је без већих проблема и поред тога што су се цестом повремено кретали непријатељски тенкови.

Из тока овог пребацивања Првог батаљона и народа у рејон с. Липник урезао ми се у сјећање необичан случај са једним мени непознатим

борцем Првог батаљона. Наиме, у моменту кад смо били код цесте, овај борац је легао, прислонио уво на земљу и почео да виче: „Земљо моја црна и крвава, кажи ми да ли иду непријатељски тенкови!“ Помислио сам као и остали који су се у близини нашли да са овим борцем нешто није у реду, да га је вјероватно захватила халуцинација, па сам га упозорио да наглае не бунца. Сасвим сабрано, он ми је одговорио приближно следеће: „Е, другови моји, не бунцам ја, него говорим истину. Јер кад код цесте прислоним уво на земљу и послушкупјем, ако чујем неку тутњаву, значи долазе непријатељски тенкови. Ако тутњава у току ослушкупјања слаби, значи да се непријатељски тенкови удаљавају. Ето, тако мени земља саопштава да ли се непријатељски тенкови крећу према нама или се удаљавају од нас.“ Насмијали смо се овом „проналаску“ нашег борца, али нисмо покушавали да оспоравамо његову тврдњу. Размишљао сам о овом борцу и његовом ослушкупјању тенкова и дошао до закључка да ту можда и има неке истине. Он је живио од земље и исконски је везан за њу. А, била је то његова и наша земља коју је туђин газио и отуда његово увјерење да му та земља може на неки начин и да помогне у борби против туђина.

Након неколико дана боравка у рејону Липника, Први батаљон се вратио назад на терен јужно од комуникације Сански Мост — Лушци Паланка. Са Батаљоном је пошао и нови замјеник команданта Бригаде, Миланчић Миљевић, кога је на дужности команданта Првог батаљона замијенио Раде Бркић. Петар Војновић, дотадашњи замјеник команданта Бригаде, постао је командант намјесто Милорада Мијатовића, који је пред пробој Бригаде у рејон с. Липник премјештен на дужност команданта Десете дивизије.

У јеку највећих борби за Подгрмеч и Грмеч бројно стање Шесте бригаде се знатно повећало. У јединице Бригаде ступио је велики број омладинаца и омладинки који су до непријатељске офанзиве радили у позадини. Бригада је у борбама заплијенила велике количине оружја, тако да је све новодошле борце могла да наоружа. На тај начин били су створени услови да се формира нови Трећи батаљон намјесто првоформираног Трећег батаљона који је послужио као језгро за формирање Осме крајишке бригаде, крајем 1942. године. Нови Трећи батаљон формиран је непосредно после пребацивања Бригаде у рејон с. Липник. Приликом формирања, Батаљон је у свом саставу имао преко 450 бораца и руководиоца и био је наоружан исто као и остали батаљони. Први Штаб овог Батаљона сачињавали су следећи другови: Миле Давидовић — командант, Боко Ступар — политкомесар, Милан Миљуш — замјеник команданта и Сава Поповић — помоћник политкомесара.

Одмах после формирања, нови Трећи батаљон кренуо је у акције против непријатеља који се кретао кроз Подгрмеч комуникацијом Босанска Крупа — Јасеница — Лушци Паланка. Тако су јединице овог Батаљона крајем фебруара 1943. године поставиле засједу у с. Мајкић Јапра изнад цесте, у близини гробља и Бундаловог гаја, дочекале и разбиле једну моторизовану њемачку колону. Том приликом заробљено је 16, а убијено 20 непријатељских војника. Заплијењене су и веће количине оружја. Акцијом је непосредно руководио замјеник команданта Батаљона, Милан Миљуш.

Прва и истовремено посљедња велика непријатељска офанзива која је захватила скоро цијелу подгрмечку територију, а исто тако и Грмеч

планину, донијела је велике невоље и страдања народу Подгрмеча. Ипак су те невоље и та страдања били много мањи, него што су могла да буду с обзиром на бројност снага које је непријатељ у офанзиви на Подгрмеч и Грмеч био ангажовао и на врло неповољне климатске услове у којима се непријатељска офанзива одвијала. Непријатељ у Подгрмечу није остварио своје циљеве. Основни узрок неуспјеха непријатеља био је у чврстој оданости подгрмечког народа НО покрету и нераздвојном јединству народа и његове војске. Но, и у најтежим искушењима, народ није губио повјерење у Комунистичку партију и у своју војску и био је спреман на највеће жртве. Од неоцењиво великог значаја био јеостанак Шесте бригаде у Подгрмечу током читаве непријатељске офанзиве. При томе, Бригада је била подгрмечка и непрекидно је водила борбе на свом тлу и за свој народ. Док су Друга и Пета бригада браниле народ у збјеговима Грмеча, Шеста бригада је прихватила преко 10.000 становника заједно са Другом бригадом и дијелом Пете бригаде, када су они услед вишедневног боравка у снијезном и хладном Грмечу били на измаку снага. Шеста бригада је у току непријатељске офанзиве, не само сачувала, него и повећала своје борбене способности, па је и после пробоја у сјеверне дијелове Подгрмеча продужила врло успјешна борбена дејства пружајући сигурну заштиту народу који се био вратио и враћао из Грмеча. Захваљујући прије свега борбеним и морално-политичким квалитетима Шесте бригаде, стање у Подгрмечу се почело нормализовати још и прије завршетка непријатељске офанзиве, а убрзано се нормализовало непосредно после завршетка ове офанзиве.

Искуства у спровођењу евакуације становништва и рањеника, склањања имовине и т.д. прије и у почетку непријатељске офанзиве на Подгрмеч и Грмеч заслужују да се макар укратко помену. Војна и партијско-политичка руководства у Подгрмечу морала су пред почетак непријатељске офанзиве да доносе брзе одлуке о бројним питањима, па и о евакуацији подгрмечког становништва. Уз то, ове одлуке су доношене у ситуацији када још нико није могао да има тачну представу о обиму и карактеру те офанзиве. Рачунало се, додуше, да ће непријатељ сигурно продријети на слободну територију Подгрмеча, али се истовремено вјеровало да непријатељ неће залазити у забачене предјеле Грмеча. Претпостављало се да ће непријатељ моћи да продре у поједине дијелове Грмеча, оне у близини комуникација или релативно лакше проходне. У сваком случају преовлађивало је увјерење да ће становништво евакуисано у Грмечу бити безбједније и боље заштићено, него да остане у селима. Ово поготово стога, што је изграђених склоништа, или природних заклона, који би се брзо могли припремити за скривање становништва, било врло мало. Отуда је дата директива да се народ претежно евакуише у збјегове Грмеча. Рачуна се да је већ у почетку офанзиве у збјеговима Грмеча било преко 20.000 подгрмечких становника. Осим тога, у селима уз сам Грмеч остао је већи дио становништва, а многи су у та села дошли и из других удаљенијих села Подгрмеча. Знатан дио подгрмечког становништва склонио се и у неприступачне дијелове изван Подгрмеча као преко Бравска према Бунари и Рибнику, у планине: Срнетицу, Осјеченицу, у Лику и т.д. Извјестан, мада релативно мањи дио становништва Подгрмеча, остао је у својим селима и скривао се по оближњим шумарцима, вртачама, јаругама и слично.

Највеће губитке претрпело је становништво које је остало у селима уз Грмеч или је дошло у ова села. У појединим случајевима непријатељ их је изненадио и при покушају да се на брзину склоне у планину заробљавао и убијао. Становништво у грмечким збјеговима доста је страдало од хладноће. Осим тога, при продору непријатеља, становништво је поједине збјегове често морало да напушта и да се креће кроз шумовито и снијежно беспуће. Извјестан број, углавном жена, дјеце и старијих људи, непријатељ је заробио у збјеговима.

Најмање жртава претрпело је становништво које се склонило у неприступачне предјеле изван Грмеча и Подгрмеча. У ове предјеле непријатељске снаге су мало залазиле, за разлику од Грмеча у коме је непријатељ ангажовао врло јаке снаге сматрајући да се у Грмечу налазе и наше јаке снаге.

Релативно мале жртве претрпело је и становништво које је остало у селима сјеверно од комуникације Сански Мост — Лушци Паланка — Босанска Крупа и које се скривало под оближњим шумарцима, вртачама и т.д. У многа од ових села удаљенија од комуникације, непријатељ уопште није ни залазио. Релативно добро је прошло и становништво које се непрекидно налазило или кретало у близини бригаде.

У склањању и сакривању жита и других намирница, пракса је показала да су за то најпогоднији били трапови и друга на брзину изграђена склоништа у близини насеља.

Искуства из евакуације и заштите становништва на санском срезу посебно су потврдила значај тијесне сарадње партијске организације, НО одбора и других органа НОП-а са војним јединицама, посебно са Штабом Шесте бригаде и са штабовима њених батаљона. Захваљујући тој сарадњи избјегнута су масовна страдања народа и у ситуацијама које су изгледале безизлазне.

Рањеници и болесници из партизанских болница у Грмечу евакуисани су у састав главне рањеничке колоне која се преко Петровца, Дрвара и даље кретала са Главном оперативном групом Врховног штаба. Тешке рањенике и болеснике из ових болница пренијела је до главне рањеничке колоне подгрмечка омладина.

Рањеници и болесници из бригада које су у току непријатељске офанзиве водиле борбу у Грмечу и у Подгрмечу непрекидно су се налазили уз своје бригаде и кретали се са њима. У Подгрмечу као и у Грмечу није било случајева да су рањеници били напуштени и да су страдали.

По доласку у с. Липник половином фебруара, разболио сам се од пјегавог тифуса. Док сам био на боловању, дужност секретара Среског комитета КП за Сану је вршио Михајло Пејић.

У снажном сјећању остали су ми до данас тешки, али и славни дани надчовјечанских напора, али и тешких жртава подгрмечког народа у четвртој непријатељској офанзиви. Са посебним задовољством се сјећам масовног јунаштва и изузетно великог пожртвовања бораца и руководиоца Шесте бригаде у одбрани свога народа од много надмоћнијег непријатеља у току ове свирепе непријатељске офанзиве.

Стојан Макић |

ПРВИ БАТАЉОН „ПЕТАР ШКУНДРИН“ У ПРВИМ ДАНИМА
ЧЕТВРТЕ НЕПРИЈАТЕЉСКЕ ОФАНЗИВЕ

Веома успјешне борбе Првог батаљона у почетку Четврте непријатељске офанзиве, јануара 1943. године, биле су од великог значаја за борбена дејства осталих наших јединица на ширем подручју Подгрмеча и Крајине у то вријеме. Те тешке борбе и побједе још и сад побуђују моја сјећања на славне дане Првог батаљона, који је носио име организатора устанка и борбе за слободу, Петра Шкундрића. Име овог легендарног јунака свакодневно је било присутно у машти бораца Првог батаљона тадашњег састава. Борачки састав је знао да је језгро њиховог Батаљона настало од Јелашиновачког герилског одреда, чији је оснивач и први командир био Петар Шкундрић. Петар је снагом своје личности, великим способностима организатора устанка и ријетко виђеним примјером личне храбрости оставио снажан печат на борбени дух бораца санског и саничког краја, што ће се послје његове смрти као магија пренијети и кроз цијело вријеме рата одржавати у Првом батаљону. Њега су слиједили прије свега бројни кадрови које је из својих редова изњедрио Батаљон са његовим именом.

Већ до прерастања Првог крајишког НОП одреда у Шесту бригаду, у Првом батаљону су израсли тако истакнути борци и старјешине као што су били:

- | — Петар Шкундрић
- Перо Морача
- | — Михајло Шкундрић |
- | — Миланчић Миљевић |
- Бурин Предојевић
- Буро Штрбац
- Буро Бањац |
- Раде Ерцег
- Драгоје Милашиновић
- Урош Кукољ
- Бока Маран
- Стојан Бјелајац
- j** — Глиша Раца
- Раде Бркић
- | — Чедо Бркић |
- Стево Ковачевић
- Мићо Дошенивић
- Јанко Радуловић
- | — Стојан Макић |
- Свето ЈТичина

| — Лазо Гајановић |
 — Буро Карановић
 j — Душан Гавран |
 — Бранко Медаревић |
 — Здравко Прошић
 — Станко Марјановић
 — Милан Дамјановић
 — О. Мајкић
 j — Вељкина Миљевић
 — Лазо Шушница
 — Милан Инђић
 — Слободан Богуновић
 — Стојанда Милиновић
 — Бура Лалиновић „Газда" j
 — Милан Црномарковић — Ружин
 — Милан Даљевић
 — Петар Додик
 — Х. Билалбеговић
 — Миле Шкондрић
 — Стојанка Ерцег — Миљатовић
 — Бране Дамјановић
 | — Хамо Чехајић |
 — Ратко Марјановић
 — П. Вукић

и низ других другова и другарица.

Ови кадрови су заправо израстали још у устаничким водовима и партизанским четама од којих је формиран Батаљон и били су носиоци његових високих борбених и моралних квалитета који ће га красити све до краја рата. А, било их је и много који су отишли у друге јединице и у њима настојали да пренесу борбене и друге квалитете које је посје-довао Први батаљон. И сам сам, одлазећи на дужност команданта Трећег батаљона Шесте бригаде, а затим и команданта Петнаесте крајишке бри-гаде, свим својим снагама и способностима настојао да пренесем све оне красне особине и борбени дух Првог батаљона.

И данас, са временске дистанце од преко 40 година, са посебним за-довољством сјећам се успјеха Првог батаљона у почетку четврте неприја-тељске офанзиве, јер су се урезали у моје памћење и доживотно ће жив-јети у мени.

Крајем децембра 1942. и у првој половини јануара 1943. године Ба-таљон је држао положаје према Санском Мосту на линији Брајића Та-ван — Бедовача — Умци, са задатком да не дозволи ишгше непријате-ља на нашу слободну територију и да у том циљу затвори правце Сански Мост — Каменград — Лушци Паланка и Сански Мост — с. Кркојевци —

с. Кљевци. Како је зима била оштра, са веома ниским температурама, водови и чете су се наизмјенично смјењивали на положају. Од краја децембра, када је непријатељ продро од Приједора и Љубије и спојио се са опкољеним јединицама у Санском Мосту, наше чете прве линије са истурених осматрачница примјећивале су нешто интензивније кретање непријатеља у широј околини града, али се није одмах могло закључити о каквим се снагама ради, нити о њиховим намјерама. Међутим, убрзо ће се установити да су то били покрети оних снага које је непријатељ допремао и концентрисао за предузимање офанзиве ширих размјера, која ће се касније назвати четвртом непријатељском офанзивом. Разумије се, да Штаб Батаљона у то вријеме није могао ни наслутити колико велике снаге ће непријатељ за мање од двадесетак дана ангажовати у борби на сектору Првог батаљона као и на другим правцима Подгрмеча и Босанске Крајине.

Ради бољег разумијевања подвига Првог батаљона у четвртој непријатељској офанзиви, треба рећи да су у наша два неуспјела напада на Сански Мост средином децембра 1942. године и у жестоким борбама са надмоћним снагама непријатеља које су крајем децембра уз подршку артиљерије, авијације и тенкова продирале од Приједора да би се спојиле са опкољеним снагама у Санском Мосту, наше јединице имале веома велике губитке. У постојећој ратној документацији стоји да су само јединице Шесте бригаде у овим нападима и борбама имале око 200 мртвих и рањених бораца и старјешина. Нарочито су губици били тешки међу руководећим кадром водова и чета, и то највише у Првом батаљону. Дужан сам из пијетета да поменем неколико извршних палих другова командира чета који су ми још и данас, послје 40 и више година, остали у веома живом сјећању. Ријеч је о незаборавним јунацима Гавран Душану, Медаревић Бранку, Предојевић Милошу и Милешевић Душану. Период од око 20 дана послје два неуспјела напада на Сански Мост и борби око града, Први батаљон је искористио за одмор, реорганизацију и попуну јединица новим борцима. Потом је требало уложити огроман рад и напор и дати разумна политичка објашњења за претрпљен пораз и губитке наших јединица у борбама за Сански Мост. Сваки слободан тренутак политички делегати и комесари чета користили су за политички рад, што је било од великог значаја за морал бораца у предстојећим борбама. Веома акутан проблем представљали су избор и попуна командног кадра, од командира одјељења и водова до командира чета. Конкретне попуне четног командног састава биле су следеће: за командира Друге чете постављен је Ковачевић Стево, за командира Треће чете — Латиновић Буро „Газда“, за командира Прве чете (умјесто погинулог Гавран Душана) дошао је Дамјановић Милан. Послије ове попуне командни састав Штаба и команди чета Првог батаљона пред четврту непријатељску офанзиву изгледао је овако: командант Батаљона — Миљевић Миланчић, комесар Батаљона — Раде Ерцег, замјеник команданта Батаљона — Раде Бркић, замјеник комесара Батаљона — Свето Личина. Командири и комесари чета: командир Прве чете — Милан Дамјановић, а комесар — Шобот Дане, командир Друге чете — Стево Ковачевић, а комесар — Ратко Илић, командир Треће чете — Буро Латиновић „Газда“, комесар — Лазо Гајановић. Лазу ће већ крајем јануара мјесеца замијенити Милаи Инђић, а Гајан, како смо га од милоште звали, доћи ће за замјеника коме-

сара Батаљона. Не може се мом сјећању отетн незаборавни и дивни лик друга Лазе. Он је био веома риједак човјек, риједак у смислу људске илеменистости, разборитости, скромности и принципијелности. Све ове као и друге сличне врлине, за које не налазим ријечи да бих их набројао, друг Лазо је са највећим могућим успјехом преносио на борце и старјешине. Посебно су те његове особине дошле до изражаја у васпитању младих бораца скојеваца и чланова Партије. Због ових дивних особина које су га красиле, и његов развојни пут за цијело вријеме рата био је пут партијског руководиоца од вода, чете, батаљона до бригаде.

Пошто се Батаљон добро одморио, средио и попунио своје редове, био је потпуно спреман за борбена дејства која ће ускоро да услиједе. Као што је већ познато, операција „Вајс“ (четврта офанзива), према плановима њемачких команди, отпочела је 20. јануара 1943. године. Тог дана двије бојне Другог домобранског горског здруга, са командним кадром који је прошао кроз усавршавања у њемачким војним школама, у јутарњим часовима отпочела су наступањем према одбрамбеним положајима Првог баталзона, на линији Брајића Таван — Бедовача. Непријатељ је наступао методично, и између 8 и 9 сати дошло је до првих чарки непријатељских извиђачких дијелова и наших патрола. Како је непријатељ до успостављања контакта са нашим снагама ишао доста опрезно и усиорено, то су наше снаге искористиле да из рејона размјештаја, гдје су се због хладноће налазиле по кућама, благовремено посједну положаје. Непосредно, пошто су наше чете посјеле положаје, а Штаб Батаљона своје командно мјесто иза борбеног положаја Друге чете, отпочеле су жестоке борбе у којима су се све до 12 сати у промјенљивој срећи наизмјенично изводили непријатељски јуриши и наши противјуриши и у којима је непријатељ трпио велике губитке. У другој половини дана непријатељу је пошло за руком да маневром дијела снага нападне лијеви бок наше одбране и тако присили наше јединице на повлачење са Бедоваче. Међутим, наше јединице су упорном одбраном успјеле да спријече продор непријатеља у с. Дабар и с. Умце. У сумрак дана, свим снагама Батаљон је извршио противнапад и успио да одбаци непријатеља на линију Брајића Таван — Бедовача. Цијенећи ситуацију и оптимистичко расположење командира водова и чета, Штаб Батаљона доноси одлуку да Батаљон што прије, у току ноћи, предузме противнапад с циљем да непријатељу нанесе што веће губитке и по могућности одбаци га и посједне првобитне положаје. Послије најкраће могуће припреме, Батаљон је са свим расположивим снагама већ око 11 сати прешао у одлучан напад. Након 2—3 часа жестоких борби непријатељске снаге су разбијене и дезорганизовано су се повукле у Сански Мост, а Батаљон је ноново посјео раније положаје на линији Бедовача — Брајића Таван. Овај први успјех Батаљона у почетку непријатељске офанзиве се позитивно одразио на морал читавог састава. Био је то и први већи успјех након неуспјеха у борби за Сански Мост децембра мјесеца.

Сјутрадан, 21. јануара, непријатељ је обновио напад и иокушао поново да освоји положаје на линији Брајић Таван — Бедовача. Жилавом одбраном и узастопним противнападима чета на уклињене непријатељске дијелове, Батаљон је у појединачним часовима успио да сломи нана-д непријатеља и присили га да се поново повуче на своје полазне положаје.

Ово је био други велики успјех Батаљона који се, као и први, позитивно одразио на морал бораца и старјешина Батаљона.

Наредног дана непријатељ је по трећи пут обновио напад, али сада потпомогнут дијелом тенковских јединица од правца с. Хусимовци. После жестоких борби, уз велике губитке, непријатељу је пошло за руком да у поподневним часовима овлада положајима Брајића Таван — Бедодавача. Продужавајући напад наредног дана (23. јануара), уз јаку артиљеријску и авио подршку, Други горски здруг непријатеља успио је да до пада мрака посједне дио с. Дабра и с. Умци. Добро се сјећам ситуације кад је непријатељ посјео ова села у касним вечерњим часовима. Командант Батаљона, Миланчић, пришао ми је и шеретски упитао: „Шта ћемо сад, друже комесаре?" Ја му одговорих: „У противнапад, Миланчићу!" Тог момента исто смо мислили, али је он ипак хтио да провери да ли смо на истој „таласној дужини". Одлука је одмах донијета да се у току ноћи изврши противнапад на непријатељске снаге, с циљем да се оне разбију и избаце из с. Дабар и с. Умци. Ради што успјешније реализације донесене одлуке, чланови Штаба Батаљона пошли су у чете да лично учествују у руковођењу противнападом. Као комесар Батаљона пошао сам у своју матичну Трећу чету код „Газда" Буре, а командант Миланчић и његов замјеник Раде Бркић у Прву и Другу чету. Противнапад је отпочео у првим часовима по паду мрака. Уз вјешт маневар и енергично вођење противнапада од стране команди чета и чланова Штаба Батаљона, пошло нам је за руком да за релативно кратко вријеме избацимо снаге непријатеља из с. Дабар и с. Умци и одбацимо их на полазне положаје, тј. на линију Брајића Таван — Бедовача. У овом противнападу Батаљон је успио да непријатељу нанесе осјетне губитке и да заплијени 20 товарних коња, 1 тешки митраљез, неколико пушкомитраљеза и већу количину муниције. Ово је сад већ био трећи велики успјех који је још више позитивно утицао на даљње нарастање морала и учвршћење вјере бораца и старјешина у непобједивост нашег Батаљона.

Сљедећег дана у преподневним часовима непријатељ је покушао нови напад, али чим је осјетио јак отпор наших јединица, од напада је одустао. Продужио је припреме за напад који ће услједити наредног дана. Док је трајало ово затишје, Штаб Батаљона се подробније информисао о ситуацији код сусједа, прије свега о дејствима непријатеља лијево, у захвату комуникације Сански Мост — Лушци Паланка. Пошто се на овом правцу, дан раније, непријатељ дубље уклинио у нашу слободну територију, то су наредног дана одбрамбена дејства Батаљона могла бити угрожена дејством непријатеља у лијеви бок. Одржали смо састанак са командама чета, на коме смо извршили кратку анализу досадашњих дејстава и закључили да нас наредних дана очекују још теже и жешће борбе са непријатељем.

Имајући у виду јачину и даље намјере непријатеља, као и осјетљивост лијевог бока нашег распореда, одлука Штаба Батаљона тога дана поподне била је да у наредним дејствима Батаљон изводи еластичну, односно активну и покретну одбрану, и да не дозволи непријатељу брз продор и дубље уклињење кроз наш распоред. Приликом издавања задатака, командама чета смо наредили да, с обзиром па све израженију активност непријатељске артиљерије и очекивана дејства авијације, строго поведу рачуна о растреситости јединица, односно о распореду водова

по дубини и о њиховом наизменичном ангажовању у борби. Пошто је Други горски здруг у току дана попунио и средио своје јединице, а уз то ојачан и са једном четом Нијемаца, сјутрадан 25. јануара око 9 часова, послје снажне артиљеријске припреме, отпочео је нови напад на положаје Батаљона. Послје првих окршаја осјетили смо да непријатељ наступа и дејствује енергичније него протеклих дана. Придржавајући се договореног начина одбране, добро припремљене и расположене за борбу, а подстакнуте и ранијим успјесима, наше чете успјеле су да слома непријатељске јурише и одбију прве нападе. Послје одбијања његовог првог напада, непријатељ је релативно брзо прешао у много јаче нападе и јурише на положаје Батаљона, уз још снажнију подршку артиљеријске и минобацачке ватре. Очита је била непријатељска тежња да у току тога дана продре што дубље у нашу слободну територију и да још за видјела овлада што повољнијим положајима на којима би могао безбједно заноћити и са којих би могао подржавати снаге у захвату комуникације Каменград — Лушци Паланка, које су већ биле избиле у рејон с. Фајтовци. Чете и водови Батаљона, комбинујући дејства мањих снага са фронта и ударе јачих снага V бокове непријатељског борбеног поретка, успјешно су одолијевале непријатељским нападима и успоравале његово напредовање према Наглишу (кота 556), доминирајућем вису, према коме је непријатељ усмјерио тежиште напада. Неспособност да благовремено у току дана заузме к. 556 и организује на њој одбрану, непријатељ ће скупо да плати наредне ноћи приликом извођења нашег противнапада. Ово је био четврти и најважнији успјех Првог батаљона од почетка непријатељске офанзиве, којим је фактички припремљена једна од најблиставијих његових побједа у току четврте непријатељске офанзиве, побједа на Наглишу заједно са Трећим батаљоном Прве крајишке бригаде.

У току одбрамбених дејстава 25. јануара, на сектор Првог батаљона стигао је и Трећи батаљон Прве крајишке бригаде без једне чете и одмах се укључио у борбу са непријатељем. Тек увече непријатељ је, уз снажну подршку артиљеријске и минобацачке ватре, успио да избије на брдо Наглиш и остала околна узвишења, али му је преостало веома мало видног времена да изврши организацију одбране, распореди јединице, ископа ровове, размјести позадину, припреми и подијели храну војницима и сл. Непријатељу није преостало ништа друго, већ да на брзину и импровизовано посједне Наглиш и околна узвишења. Штаб Првог батаљона, који се цео дан налазио у борбеном поретку својих чета и пратио ситуацију, оцијенио је да су напади непријатеља у поподневним часовима били малаксали. На основу такве процјене, закључили смо да су снаге непријатеља доста исцрпљене и уморне и да су уложиле посљедњи напор у заузимање и иосједање брда Наглиш. Истог мишљеница су били командант и комесар Трећег батаљона Прве крајишке бригаде, Зец Мирко и Букић Драго. Послје краћег осматрања активности непријатеља и распореда његових јединица које су посједале брдо Наглиш и околне брежуљке, штабови оба батаљона донијели су одлуку да се непријатељске снаге V току ноћи нападну, разбију и униште.

Прије саопштавања одлуке командирима чета, оба штаба батаљона су се сложили у оцјени да ће непријатељ, ако успије да задржи ове доминирајуће положаје, сјутрада бити у веома повољној ситуацији да успјешно развије своја нападна дејства против снага наших батаљона, а исто

тако и да озбиљно угрози наше снаге које су се браниле у захвату комуникације Каменград — Лушци Паланка и затварале тај правац.

Овај моменат, тј. далекосежне негативне последице стбилизовања и задржавања непријатеља на Наглишу у процјени ситуације, био је пресудан за доношење одлуке да се што прије приђе ликвидацији непријатеља. Оба штаба батаљона су ријешили да, у циљу што успјешније реализације допијете одлуке, чланови штабова батаљона пођу у чете и да лично учествују у борби и руковођењу јединицама приликом извођења напада. Тако сам се опет нашао у мојој матичној Трећој чети код „Гарзда“ Буре, а Миланчић и Раде Бркић у Првој и другој чети.

Пошто су се команде чета упознале са одлуком штабова батаљона и правцима дејства својих јединица, пошле су у своје чете и доида мрака успјеле су да дају задатке својим водовима и одреде им правце дејства у току извођења напада. Повољна околност за брзу организацију и извођење напада оба батаљона била је и та, што су чете и водови са узвишених положаја цијело вријеме могли да осматрају како, се непријатељ размешта на брежуљцима око брда Наглиш и на к. 556. Послије примљених задатака, команде чета су у рекордном времену привукле своје водове на полазне и јуришне положаје и већ око 21 сат увече отпочео је једновремени напад оба батаљона. За само око пола сата борби већи дио наших јединица успио је да се уклони у борбени распоред непријатеља. Непријатељ је давао жилав отпор, али је, пред одлучним дејством наших група бомбаша и пушкомитраљезаца и узастопним јуришима наших чета, брзо почео да се повлачи на цијелој одбрамбеној просторији ка центру брда Наглиш. За релативно брзо разбијање и дезорганизацију непријатеља, врло велику улогу имала је појава у позадини непријатељског распореда дијелова Друге и Треће чете Првог батаљона под енергичном командом командира Стеве Ковачевића и Буре Латиновића „Гарзде“. Дијелови ових чета су направили „дар-мар“ у борбеном распореду непријатеља, наравно, уз снажне и смјеле јурише осталих чета оба батаљона. Окршаји на Наглишу попримали су врло често драматичне облике судара „прса у прса“, хватања за вратове, борбе бајонетима и међусобних физичких обрачуна непријатељских војника и наших бораца свим предметима који су им се у моменту нашли при руци. Вјероватно није познато из досадашњих описа ових догађаја да је један наш борац из Треће чете оштрим сјечивом кованог ножа „хаџара“ ликвидирао једног легионара и једног њемачког војника и, борећи се са трећим, и сам погинуо (ово ми је испричао наш „Гарзда“ Буро приликом његовог поласка за Словенију). Како су налети наших јединица цијело вријеме били снажни и силовити, извођени истовремено са фронта, у бокове и позадину непријатељског распореда, непријатељ је све више губио вољу за отпором. Почело је његово дезорганизовано иовлачење и бјежање у правцу Каменграда и Санског Моста. У том паничном повлачењу и бјежању непријатељ је наилазио на наше јединице које су му биле зашле иза леђа и од којих је претрпио и највеће губитке. Само на раскрсници пута Чам — Крунићи, гдје му је била артиљерија, нађено је преко 30 лешева непријатељских војника.

Према постојећој документацији Војноисторијског института, у борбама за Наглиш потпуно су разбијена два батаљона Другог домобранског горског здруга и једна чета Нијемаца. Према истим подацима, погинуло је око 150 непријатељских војника и официра, међу којима и један пу-

ковник. Заробљена је 1 батерија брдских топова 75 мм, 1 противтенковски топ, 1 тешки и 3 лака минобацача, 10 тешких митраљеза, 40 пушкомитраљеза, 5 противтенковских пушака и сва артиљеријска и пушчана муниција коју је непријатељ тога дана допремио у с. Еминовце, 1 радио станица и комплетна комора са 60 товарних коња.

Одјек и коментари о успјеху наших јединица у овој акцији били су велики.

Историчар и публициста, Бранко Бокан, овако је то забиљежио:

„Тито истиче, а Врховни штаб похваљује, Први батаљон Шесте крајишке бригаде и Трећи батаљон Прве крајишке бригаде.”

Велимир Терзић, замјеник начелника Врховног штаба, у свом телеграму Врховном команданту каже: „Држање ових двају батаљона заслужује сваку пажњу и истицање.”

Лист „Борба” од 8. фебруара 1943. године, у рубрици „С наших фронтана” износи податке о борби и јунаштву бораца и руководиоца Првог батаљона Шесте и Трећег батаљона Прве крајишке бригаде на Наглишу, и наставља: „Њима је друг Тито изразио захвалност за њихове јуначке подвиге.”

У Билтену Врховног штаба НОВ и ПОТ за децембар 1942. — април 1943. године опет се истиче и похваљује Први батаљон Шесте и Трећи батаљон Прве крајишке бригаде.

Комесар Четврте дивизије, друг Милинко Кушић, у свом писму Штабу Корпуса пише: „ДПтаб Првог батаљона код својих бораца толико је популаран да их борци називају — наши змајеви.”

Раде Ерцег

САМО ДВА САТА У ПАРТИЈИ

Наша Трећа чета Другог батаљона кренула је 9. фебруара 1943. године из Дабра, код Санског Моста, у правцу Јелашиноваца и Тук Бобије. Касно увече стигли смо у Тук Бобију и ушли у састав Четвртог батаљона наше Бригаде. Одмах по доласку у поменута села покушали смо се смјестити у сеоске куће које су биле најближе падинама Грмеча.

Проласком кроз Јелашиновце и Тук Бобију, сусретали смо се са борцима Друге крајишке НОУ бригаде и народом, који је, заједно са овом Бригадом, преживио неколико дана познате „бијеле смрти” у снјегом и ледом завејаном Грмечу. Ови сусрети били су нам више него страшни. Свака кућа била је пурт бораца и народа. Они су лежали у свим просторијама и сви спавали дубоким, мртвим сном. Покушали су, бар за кратко, да забораве све патње и тешкоће које су преживјели неколико дана у „грмечким бијелим ноћима”. У сваку кућу улазили су људи, жене и дјеца, који су гладни, промрзли и преморени силазили низ падине Грмеча. И, како је ко улазио у топлу просторију, једноставно је падао, предајући се дубоком сну.

Једва смо се некако смјестили ближе засеоку Праштала, код Лушци Паланке, у чијој непосредној близини су били Нијемци. Положаје испред нас према Нијемцима држао је Четврти батаљон Шесте бригаде.

Рано ујутро и ми смо посјели положаје према Прашталама и Лушци Паланци. Очекивали смо да ће нас Нијемци напасти, јер смо били управо на оном дијелу подножја Грмеча гдје се пробила Друга КНОУ бригада са народом, што није могло остати непримјећено од њемачких јединица.

Како нас непријатељ у првим јутарњим часовима није напао, прихватили смо и прикупљали промрзле заостале борце, омладину, жене и дјецу. Чак смо прије подне одржали састанак четне партијске ћелије. Између осталих питања, на дневном реду имали смо и питање „пријема нових чланова у КПЈ“. На том састанку у Партију је примљен пушкомитраљезац наше Чете, Бранко Качавенда. Бранков лик ми је и данас остао дубоко урезан у сјећање. Био је родом из неког села испод самог Грмеча. Не знам тачно да ли из Суваје, Војевца или Бенаковца. Но, свеједно. Био је висок, црн и јако лијепо развијен. По нарави увијек весео и насмијан. Тај дан на положају, очекујући Нијемце у подножју Грмеча, ложили смо ватру и гријали се у дубоком снијегу. Снијег се око ватре тогшо и ватра је све дубље падала и тонула у отопљени снијег. Над ватром је било једно повијено буково или јасеново стабло. Бранко се попео на дрво, дошао непосредно над ватру, сјео на стабло у разређени плави дим над ватром, млатао је ногама и пјевао познате партизанске и друге пјесме. Добацивао је друговима, са којима је сједио, разне вицевице и шале. Вјероватно није ни слутио да ће након само једног или два сата касније остати ту, на том мјесту дати свој млади живот, чувајући вјечиту стражу на тлу своје земље, свог Подгрмеча и његовог народа, који је управо тада, тих дана, преживљавао своје најтеже дане.

Негдје око два сата послје подне напали су нас Нијемци. Најприје су нас дуго тукли артиљеријом. Међутим, нису баш успјешно гаћали. Нешто касније наишла је и пјешадија. Дочекали смо их на кратком одстојању, на свега неколико десетина метара исеред положаја које смо држали. Отворили смо брзу пушчану и митраљеску ватру. Бацали смо ручне бомбе и гранате. Имали смо добре заклоне иза великих букових и јелових стабала. Нијемци су се нашли на отвореном брисаном простору. Послије неколико испаљених рафала кренули смо на јуриш. Нијемци су безглаво бјежали. У јуришу, заробили смо 5 или 6 непријатељских војника. Међу њима били су један Чех, један Пољак и чини ми се један Белгијанац. Одмах су то ове њемачке слуге истакле мислећи, ваљда, да ће им то бити оправдање, те да ћемо им поштедјети животе. Видјели су они шта су њемачки војници тих дана иочинили у Подгрмечу, какву су пустош и згаришта иза себе остављали.

Уираво када смо Нијемце натјерали и безглаво бјекство ЈелашиновачкихМ пољем према Лушци Паланци, када их ни митраљеска зрна више нису сустизала, Бранко је, уморан од јуриша и борбе која се брзо завршила, пошао да припали цигарету код једне групе другова, који су пушили. За час је оставио пушкомитраљез код свог помоћника. Управо у том моменту међу њих је пала непријатељска граната. И то се у рагу дешава. Од те артиљеријске гранате заједно са Бранком, погинуло је још 5 другова, и то: Мпрко и Божо Срдић из Велике Рујишке, Војин Гаковић из Ма-

ле Крупске Рујишке, Бранко Гулан из Босанске Крупе и Петар Богдановић из Малог Дубовика.

Ето, тако је Бранко само два сата био у Партији.

Прије Бранкове погибије на неколико дана остао сам бос. Имао сам само подеране дебеле вунене чарапе и опутњаке. Марширајући по расквашеном снијегу, опутњаци су ми се квасили и бјежали испод ногу. Тако сам скоро бос сједио на четном партијском састанку. На маршу и у борбама то се није ни примјећивало, јер је увијек понеко ишао бос. После је Бранкове сахране Команда Чете додијелила ми је његове ципеле. Ваљда ме је и то обавезивало да га се још више сјећам. Марширајући касније са својом и Бранковом Четом и Батаљоном Подгрмечом и осталим дијеловима Босанске Крајине, око Кључа, Мркоњић Града, Гламоча, Грахова и Дрвара, у централној, а касније и у источној Босни, увијек сам се сјећао Бранка. Дубоко ми се урезао у сјећање лик младог пушкомитраљезца и за кратко вријеме, свега два сата, члан КПЈ. Његове ципеле замијенио сам тек по ослобођењу Рудника Какња, јула 1943. године.

Душан Дробац

МОЈА ЧЕТА У ЧЕТВРТОЈ НЕПРИЈАТЕЉСКОЈ ОФАНЗИВИ

Почетком фебруара 1943. године, а у јеку четврте непријатељске офанзиве, моја Друга чета Првог батаљона Шесте крајишке НОУ бригаде, са командиром Стеваном Ковачевићем на челу, пребацила се из Дабра на Корјеново. Овдје смо остали неколико дана и контролисали терен према Врпољу и Саници. На овој висоравни тих дана смо слушали жестоке борбе које су се водиле на Пауновцу. Овај сектор је бранила Прва крајишка бригада. Непријатељ је иадирао сваког дана. Знали смо да је непријатељ продро у Грмеч, а наша Бригада остала је на свом терену у селима испод Грмеча. Наша Чета се затим пребацила са Корјенова преко Босташића на Завоље и смјестила у заселак Керкези који се налази на самој ивици Грмеча. Морали смо се добро обезбиједити. Послата су извиђачка одјељења јачине једне десетине у неколико праваца. Моја десетина, чији је десетар био Јово Предојевић, кренула је у Грмеч према Палежу. Ишли смо старом шумском пругом. Непријатељ се налазио близу Корчанице гдје су се налазиле наше болнице и магацини са храном. Знали смо да је све то евакуисано, али смо се сви осјећали тужно. Ово је први пут да непријатељ зађе у наш Грмеч. Додуше непријатељ није успио да опколи наше снаге, нити да уништи и једну јединицу. Изгубили смо само дио слободне територије, али оно што је најглавније, оружане снаге наше НОВ су сачуване. Били смо сигурни да ће непријатељ морати брзо напустити Грмеч, јер то је наша шума и свако дрво представља опасност за опстанак непријатеља у Грмечу. Сви смо били спремни да се боримо само да непријатеља што прије отјерамо. Ово осјећање и нека врста стида обузимали су нас и због тога што ми нисмо никад имали до сада сличну ситуацију. Када смо се приближили Палежу, чули смо непријатељску ватру из правца Корчанице и Паланке. Пред ноћ вратили смо се у Чету и десетар је подио извјештај. Са непријатељем се нигдје нисмо сусрели. У нашу Чету су дошли младићи и девојке из неколико села. Чета се удво-

стручила. Ово иије први иут да, када се очекује продор непријатеља, народ прилази нама и жели да са нама подијели судбину. Народ је у своје борце имао повјерење и знао је да ћемо их бранити до последиједњег човјека. Такође никада се није десило да је народ остављен, иако је често пута збјег отежавао наше маневрисање и конспиративност. У Чету су дошли и многи наши борци који су били на лијечењу код својих кућа. Од новопридошлих бораца дознали смо да је непријатељ у Јелашиновцима. Из овог и околних села већина је бораца нашег Батаљона. Нареден је покрет. Чета се постројила. Командир Стево Ковачевић кренуо је на челу. Пошли смо да нападнемо непријатеља у Јелашиновцима. Ноћ је и не могу да видим лице нашег командира. Идемо у напад и сигурни смо да нико неће изостати. Чак ни пребројавање није извршено када смо кренули. Стигли смо на Метлу. То је велика висораван између Мећећег брда и Јелашиноваца. Овуда смо прошли много пута од када је почела наша НОБ. По стицању на Станића брдо дознали смо да непријатељ није заноћио у Јелашиновцима. већ да је преко Отиша изашао на Грдановце и заноћио у засеку Домазети. Вјероватно је то учинио због тога што Јелашиновце и оближња села окружују огранци и падине Грмеча и околних брда, тако да му је било сигурније заноћити на брдима него у равници. Продужили смо према Грдановцима у намјери да извршимо напад. Прешли смо изнад засека Миљевићи и зашли на Грдановце. Овдје смо дознали да је непријатељ похватао извјестан број људи, жена и дјеце, да их је за творио у подруме кућа као таоце. Ако до напада дође, ракли су, све ће их живе спалити. Обавјештени смо да непријатељ располаже са преко хиљаду војника. Од напада се одустало да би се сачували животи наших родитеља, браће и сестара који су заробљени. Осим тога, однос снага је био један према десет у корист непријатеља и мали су изгледи били да би успјели. Болна срца и веома нерасположени, кренули смо на брдо Смерешњак. То је највеће брдо које доминира на овом сектору и пружа најповољније услове за одбрану и заштиту избјеглог народа. Овдје смо се спојили са остале двије чете нашег Батаљона. Моја Чета заузела је положај у Растовој пољани према Јелашиновцима. Прва чета заузела је положај изнад села Црномарковића, а Трећа чета према Грдановцима.

Када се разданило, видјели смо да непријатељска колона креће из Домазета преко Грдановаца, спушта се у Дабар и даље према Санском Мосту. Касније смо сазнали да су жене и дјецу пустили, одрасле мушкарце потјерали са собом и побили.

Истовремено из правца Јушчи Паланке преко Јелашиноваца кретале су се двије непријатељске колоне, једна преко Тук Бобија испод Грмеча, а друга преко Миљевића и Кукоља. Обје колоне су палиле куће и убијале цивиле који несу успјели да се склоне. Непријатељ је очекивао напад и истурио је јака обезбјеђења. Побочна обезбјеђења била су у јачини једне чете. Ми смо отворили жестоку ватру баш на ове побочнице које су настојале да обухвате што више наших кућа. Народ је бјежао према нашем положају. Морали смо тући непријатеља а уједно пазити да неко од тих несрећних људи не погине од наше ватре. Ја сам се са још два борца налазио код куће Буре Врућинића. Имао сам двоглед и могао сам да видим много оног што се збило тог дана. Није лако гледати своју кућу и куће комшија како горе. Пуцњи се чују и јасно је да то убијају наше очеве и мајке. Наши другови из Санице и других села, која

се одавде не внде, тјеше нас и храбре/ надају се да неће бити оно најгоре. Па ипак, десило се баш то. Побили су многе људе. Убили су и моју мајку.

Наредних дана уследили су концентрични напади непријатеља на наш Први батаљон. Имали смо задатак да бранимо збијег, а у случају принуде да се са збјегом пробијемо. Све нападе смо одбили. Имали смо добре положаје, довољно муниције и у изобиљу мржње према непријатељу. Сваког дана смо могли да видимо непријатељске колоне које као непрекидна змија вијугају и протежу се колико поглед досеже од Грмеча до Санског Моста гдје улазе. Остале непријатељске снаге су преко Санице ишле према Кључу.

Једне ноћи пребацили смо се са збијегом у село Бошњаке и наредне ноћи превели збијег жена, дјеце и стараца у Липник, а потом су се све чете Првог батаљона поново вратиле на своје положаје на сектору Санског Моста.

Богдан Аничич

БОЈ НА НАГЛИШУ

Први батаљон Шесте крајишке НОУ бригаде 25. јануара 1943. године запосјео је следеће положаје за одбрану: Прва чета на Милојевић главици и даље укључно и раскрсницу испод Наглиша; Друга чета се везивала на раскршћу с Првом четом и посјела положај све до Веселиновића гаја, изнад самог засеока Веселиновићи. Положај кога су заузели ове двије чете пружао се око један километар. Трећа чета запосјела је веома широк дио фронта, јер је једним водом запосјела брдо Еелија, док је другим водом запосјела заселак Давидовиће и Давидовић главицу, а трећим водом запосјела је Селишта испод Орловића брда. Положај ове Чете био је дуг око 1,5 км. Трећа чета је имали задатак да обезбиједи Прву и Другу чету од евентуалних изненађења. Но, како ћемо видјети, све је испало другачије.

У напад од Санског Моста према Босанском Милановцу кренуо је Други домобрански горски здруг ојачан једном четом Нијемаца. Већ ујутро око 9 часова непријатељ је почео да гомила своју бројну комору на платоу брда Умци (к. 432).

Дан је био ведар, а видљивост одлична. Чекали смо непријатеља у засједи, али се није појављивао све до 11 часова. Опечен ранијим догађајима, сада је испитивао терен стопу по стопу, све док није избио на Велика Веселиновића брда, одакле су се повукле наше извиђачке патроле у своје чете које су већ биле у засједи. Потом се непријатељ појавио на брдашцу изнад понора Полаче. Дуго је непријатељ испитивао наше положаје, па је тек око 13 часова под заштитом својих тешких митраљеза, који су постављени на доминантне тачке, кренуо свим својим снагама у напад. Развила се огорчена борба за сваки педаљ земље, и непријатељ је заустављен. Одмах чим је непријатељ застао, по нашим положајима, почела је да туче снажна непријатељска артиљеријска ватра из правца Усимоваца и Дошаца код Горњег Каменграда, а нешто касније и са брдашца и Петрове луке. Мада су куће у засеоку Веселиновићи биле зидане од камена, непријатељске гранате су их лако иробијале и рушиле. Неприја-

тељ је засуо ватром и заселак Веселиновићи, а дим из погођених кућа дизао се високо.

Да би обезбиједио свој продор преко Босанског Милановца, непријатељ је послао 3 домобранске сатније из Дошаца испод Киска са водичима (домаћим издајницима-ушаста) и преко муслиманског засеока Атираја једном стазом преко Блиске стране избио у такозване Широке брезавице. Ту се развио у три колоне, с тим што је једна сатнија кренула даље стазом уз Јаворњачу на ледине Швраке, нападајући даље Веселиновић гајем према Иејић брду на вод Треће чете. Друга непријатељска сатнија кренула је узбрдо стазом уз Таликовац и развила се у два правца: према Кејића брду и другим краком уз Милановић плећине према засеоку Давидовићи и Давидовић главици. На тај начин је обухватила вод Треће чете на Кејић брду са сјеверозапада, а с друге стране други вод Треће чете са југоистока на Давидовић главици и засеоку Давидовићи. Трећа домобранска сатнија нападала је стазом према Давидовић долу и Милиновић селиштима и тиме обухватала заселак Давидовиће са сјеверозападне стране. Вод Треће чете, који је бранио заселак Давидовиће и Давидовић главицу, морао се брзо повући из тих клијешта преко Врбице на Орловића брдо, куда се повукао и Други вод Треће чете са Милиновић селишта. Тако се борба пренијела на сектор Треће чете Првог батаљона Шесте крајишке НОУ бригаде и ова Чета је водила борбу за Орловића брдо на живот и смрт, јер је непријатељ уочио своју шансу и навалио је на Трећу чету свим својим расположивим снагама. Вршени су учестали јуриши, па је пред сам сумрак Орловића брдо неколико пута прелазило из руку у руке, да би непријатељ коначно одбацио Трећу чету са брда преко долова у заселак Бурђевиће.

Продором на сектору Треће чете, непријатељ је приморао Прву и Другу чету да се повуку са Милојевић главице и испод брда Наглиш према цркви и школи у Босанском Милановцу. Непријатељ је тако избио на брдо Наглиш (к. 556), потом на Милојевић главицу, Еејић брдо и Орловић брдо, гдје је и заноћио 25. јануара 1943. године.

По заузимању засеока Веселиновићи, непријатељ је спалио све куће осим куће Николе Веселиновића, гдје је смјестио свој штаб.

Да би се обезбиједио од нашег напада, непријатељ је брзо организовао око засеока Веселиновићи спољну и унутрашњу кружну одбрану. Непријатељева спољна и кружна одбрана почињала је од такозваног Великог гаја, правцем Николико брдо, Жаркова лука и даље преко Веселиновић њива, Крунића њива, Милојевић главице, брда Наглиш и Нејића брда.

Увече 25. јануара 1943. године у заселак Горњи Ступари стигао је Трећи батаљон Прве крајишке НОУ бригаде са Драгом Букићем, политкомесаром, на челу. Док је командант Првог батаљона Шесте крајишке НОУ бригаде, друг Миланчић Миљевић, издавао наређења командирима чета свог Батаљона о ноћном нападу на Наглиш, друг Петар Војиновић је водио жучан разговор са другом Букићем о распореду снага Трећег батаљона Прве крајишке НОУ бригаде у планираном нападу на Наглиш.

Друга чета Првог батаљона Шесте крајишке НОУ бригаде добила је задатак да нападне брдо Наглиш (к. 556) из три правца, и то један вод са правца засеока Илићи, други вод са правца Кравићи и трећи правцем од засеока Ковачевићи у правцу Младенова дућана на Наглишу.

Трећа чета Првог батаљона Шесте крајишке НОУ бригаде добила је задатак да се провуче са два вода непријатељу у позадину на ледине Швраке; да с једне и друге стране стазе од Јаворњаче нападне непријатеља с лећа код засеока Веселиновићи, док је један вод Треће чете добио задатак да у садејству са Заштитним водом Шесте крајишке НОУ бригаде ликвидира непријатеља на Ђејића брду и настави гоњење према засеоку Веселиновићи.

Како су на Орловић брду заноћиле 3 домобранске сатније са око 500 домобрана, то су Прва чета Првог батаљона Шесте крајишке НОУ бригаде и једна чета Трећег батаљона Прве крајишке НОУ бригаде напале ову домобранску групацију.

Битка за освајање непријатељских положаја на брду Наглиш и осталим непријатељским одбрамбеним тачкама око засеока Веселиновићи отпочела је у 22.30 часова и одједном је планула на чигавом фронту од Милојевић главице до Орловића брда у дужини око 3 километара.

Друга чета Првог батаљона Шесте крајишке НОУ бригаде, с којом сам се налазио, напала је брдо Наглиш (к. 556). Непријатељ је пружио врло јак отпор, а ми на платоу Наглиш, преко брисаног простора, нисмо могли напријед ни корака. Чете Прве крајишке бригаде на Милојевић главици на јуриш су избациле непријатеља из ровова и гониле га у стопу ка раскрсници, гдје су се налазили непријатељски топови и минобацачи. Исти успјех имали су и Трећи вод Треће чете Првог батаљона и Заштитни вод Шесте крајишке НОУ бригаде на Ђејића брду. Два вода Треће чете Првог батаљона Шесте крајишке НОУ бригаде јуришала су преко Веселиновића долова и угрозили непријатеља с лећа. Осјетивши да су изгубили битку, домобрани и Нијемци побјегли су с Наглиша. Друга чета прешла је у гоњење непријатеља који се повлачио дајући отпор. Но, све је већ било изгубљено, јер је један вод Треће чете и Заштитни вод Шесте крајишке НОУ бригаде бацио непријатеља са њиве Буљочић у заселак Веселиновиће и наставио да са веома мале раздаљине туче из свих расположивих оружја заселак Веселиновиће. Два остала вода Треће чете Првог батаљона Шесте крајишке НОУ бригаде јуришала су и у борби прса у прса уништавали непријатеља у засеоку Веселиновићи. И чете Трећег батаљона Прве крајишке НОУ бригаде су заједно с Другом четом Првог батаљона Шесте крајишке НОУ бригаде извршиле јуриш и заселак Веселиновићи био је ослобођен, а непријатељ до ногу потучен.

Пошто је непријатељска групација на Наглишу и околини сасвим ликвидирана, борци Првог батаљона Шесте крајишке НОУ бригаде и Трећег батаљона Прве крајишке НОУ бригаде распоређени су по селима на заслужени одмор. Заједно с групом бораца Првог батаљона стигао сам у Основну школу у Босанском Милановцу и сјео поред зида и онако уморан задријемао и заспао. Због хладноће, брзо сам се пробудио. Изишао сам из Школе и трчао по засеоку да се мало угријем. Трчећи тако, срео сам другове Петра Војиновића и Миланчића Миљевића. Друг Миланчић ме је упитао: „Има ли ту у Школи још другова?" Одговорио сам му да има, а он ми нареди да скупим једну десетину бораца и да поћемо с њим и Петром Војиновићем, замјеником команданта Бригаде. Брзо сам сакупио десетак другова и с командантима смо кренули рано у само раћање сунца на брдо Наглиш (к. 556). На Наглишу смо нашли

око 46' погинулих непријатељских војника. Почео сам бројити лешеве, али ми друг Миланчић рече: „Немој да их бројиш, јер ће ти требати читав дан да их све избројиш.“ Кренули смо с Наглиша према засеоку Веселиновићи. Пролазећи на домак дубоке купусне долине Гојка Ступара, примјетили смо читаве редове педантно поређаних мртвих непријатељских војника у долини и ја поћох са још неколико другова да видимо тако још нешто невиђено. Око ми склизну на неку прилику која се мрдала изнад долине, изнад сувозида. Мислећи да се тамо скривају непријатељски војници, узесмо пушке на готовс и кенусмо према зиду. Наћосмо једног њемачког официра, којем су биле сломљене обе ноге. Поред њега је лежала стројница и хрпа празних чаура. Узели смо стројницу. Упитах тог официра зашто је побио своје војнике, а он само ћути. Остависмо га и прескочисмо велики зид с намјером да прођемо кроз тај невиђени строј. Чусмо пуцањ. Вратисмо се према официру и наћосмо га мртвог. Убио се из пиштоља којег ми раније нисмо примјетили.

Кренусмо даље са друговима Миланчићем и Војиновићем и видимо: куд год се макнеш, све леш до леша. Свуда око зида мртви непријатељски војници, а кад смо стигли у заселак Веселиновиће, наићосмо на језив приказ. Непријатељски војници су лежали свукуд око нас као покошени снопови. Попадали су на све стране, а око њих разбацана лична опрема. Идући даље наићосмо на 5 војничких казана од по 100 литара, пуни свињског меса и кромпира, а на скинутим вратима с кућа, прије него ће куће запалити, непријатељски војници су у засеоку побили све свиње и месо рашчеречили, спремајући га педантно за будуће оброке. Било га је око 1.000 кг. Обилазећи даље бојиште видјели смо много убијених непријатељских војника. Петар Војиновић, мрк и озбиљан, рече: „Мрцине, бориле се до посљедњег војника!“

Вратисмо се назад у заселак Веселиновиће и застадосмо да гледамо како гори кућица и ракија стрица Вукана. Као да је пао с неба, одједном се појави мој стари стриц Вукан, с дебелим коцем у рукама. Почео да јауче и жали кућу и ракију. Хтједосмо да кренемо даље, кад стриц Вукан повика: „Станите, станите да вас почастим, јер Бог их је проклео, није све пропало. Сакрио сам ја балон ракије у свој мали подрум.“ Тек што је отрчао, ево га назад ван себе и виче: „Ево их, ево их Бог их клео!“ „Ма кога, стриче?“ — рекох му. „Ма Нијемаца пун подрум!“ — узврати стриц Вукан. Били су то њемачки војници и како је мој стриц Вукан помало знао њемачки, рекли смо му да их позове на предају. То је он и учинио и Нијемци су се предали. Појавише се један по један са рукама подигнутим изнад главе, и ми ту заробисмо 12 Нијемаца које смо спровели према цркви и Школи у Босанском Милановцу. Кренули смо према кући Николе Веселиновића, јединој читавој кући у Босанском Милановцу, гдје су Нијемци били смјестили свој штаб. У овој кући нашли смо радио станицу, два кревета прекривена њемачким ћебадима, санитетског материјала и једну официрску сабљу. Испред куће је било неколико сандука телефонске опреме и много телефона М. 33.

Обишли смо и изгорјеле куће Жарка и Ненада Веселиновића као и њихове воћњаке. Ту су највише изгинули Нијемци бранећи се од продора Треће чете Првог батаљона Шесте крајишке НОУ бригаде која је напредовала из правца брда Каја Камеиград (к. 512) преко Веселиновића долова у центар засеока Веселиновићи.

На основу свега што смо видјели, могло се закључити да је ту на Наглишу практично разбијен и већим дијелом уништен Други здруг Павелићеве војске и чета Нијемаца. Петар Војиновић, замјеник команданта Бригаде, извадио је свој блок и записао да је у току дана и ноћи 25/26. јануара 1943. године на Наглишу избачено из строја: погинулих и рањених 700 непријатељских војника. Ја сам одмах ту на лицу мјеста у засеку Веселиновићи записао у своју свеску исте податке о погинулим и рањеним Нијемцима и домобранима. Увјерен сам да је друг Петар Војиновић доставио те податке вишој команди, но та цифра се неком учинила претјераном и Врховном штабу НОВ и ПОЈ достављени су подаци да је у тим биткама погинуло свега 70 домобрана из Друге планинске домобранске бригаде.

Драго М. Веселиновић

ЧЕТВРТИ БАТАЉОН У ЧЕТВРТОЈ НЕПРИЈАТЕЉСКОЈ ОФАНЗИВИ

Двадесетог јануара 1943. године, када је отпочела четврта непријатељска офанзива, наш Батаљон је држао положаје у Каменграду, Окречу и Подвидачи према непријатељским снагама у Доњем Каменграду, Старом Мајдану и Старој Ријеци. Тога дана мање непријатељске снаге покушале су продријети преко наших положаја у селима Окречу и Доњем Каменграду. Борбе су трајале и сјутрадан, али непријатељ није успио освојити наше положаје и заузети село Фајтовце.

Двадесет другог јануара 1943. године наишле су јаче непријатељске снаге, возећи пјешадију на камионима, од Санског Моста према селу Фајтовци и Лушци Паланки. Застале су у Горњем Каменграду, гдје су оправљале дрвени мост који су борци Четвртог батаљона претходне ноћи порушили. Прва и Друга чета су из засједе дочекали и напали непријатеља у камионима, наносећи му осјетне губитке. Након двочасовне борбе, непријатељ је био присиљен на повлачење према Доњем Каменграду. У овим борбама из Прве и Друге чете су се истакли многи борци и руководиоци, а посебно Чулић Душан, Новаковић М. Миле, Рајлић (Давида) Илија — „Ишо“ и Вујинић Миле.

Сљедећег дана, тј. 23. јануара, поново су истим правцем наишле још јаче непријатељске снаге потпомогнуте тенковима, продирући према Фајтовцима и Дошцима. Четврти батаљон се неколико часова успјешно бранио. Међутим, у пријеподневним часовима били смо присиљени на постепено повлачење, јер су непријатељске снаге биле много надмоћније, а имале су и јаку ватрену подршку артиљерије, као и тенкова. Тога дана непријатељске снаге су продрле у Фајтовце и Дошце, гдје су и зановиле. Непријатељ је ноћу дјелимично био потиснут из Дошаца према Доњим Фајтовцима и Киску на положаје поред цесте, гдје је ископао заклоне. У току ове ноћи одважни и храбри минери, Балаћ Буро и Берић Душан, поставили су нагазне мине на цести. Сљедећег дана Батаљон је у раним јутарњим часовима био на положајима држећи дио цесте која води кроз Фајтовце и очекујући нове непријатељске нападе. Ујутро је наишла непријатељска извидница цестом, праћена тенком који је наишао на на-

газну мнуну и остао онеспособљен. Непријатеља су тукле бочном ватром из расположивог наоружања Прва и Друга чета, успоравајући му даље напредовање. Након вишечасовне борбе непријатељ је поново продрио у дубину Дошаца, гдје је и занео. Исте ноћи Прва и Друга чета су поново нападе непријатеља, да би после вишечасовне борбе наше чете биле присиљене на повлачење у правцу села Липника.

Сљедећег дана ујутро непријатељске снаге, потпомогнуте тенковима и брдском артиљеријом, продирале су даље у дубину према Горицама, Скупаном Вакуфу, Радановом пољу, засеоку Предојевићи, Мајкић Јапри и Бенаковцу, заобилазећи Лушци Паланку. Док је Трећа чета нашег Баталона била на положајима према Старом Мајдану и Старој Ријеци, Прва и Друга су се постепено повлачиле изнад Радановог поља, тукући непријатељске снаге расположивим пјешадијским наоружањем и наносећи му осјетне губитке. Сјутрадан Прва и Друга чета сачекале су у засједи испред Радановог поља ове непријатељске снаге које су се кретале у колонама наносећи им тешке губитке. После жестоких окршаја ове чете су успјеле задржати непријатеља и присиле га на повлачење према Предојевића главици. У овим борбама заплијењен је пушкомитраљез „шарац“ и мања количина муниције. Овдје су се истакли многи борци на челу са командиром чете, Дошеновић Мићом, и комесаром Тонтић Јојом и пушкомитраљесцима Макивић Живком, Чулић Душаном и Рајлић Илијом. Када су њемачки тенкови заобишли положаје чета, наређено је да се обе чете повуку према селу Липнику, гдје су и занеоиле.

Наредног дана навече, Баталон је извршио покрет преко Радановог поља поред Лукића кућа и кроз Корита, да би у зору гшсјео положаје и са осталим нашим снагама вршио више напада на опкољене њемачке снаге на Бенаковцу и засеоцима сусједних села. После тога, једнога дана су из засједе сачекане њемачке снаге које су вршиле противнапад према с. Лушци Паланка. На нашу засједу су најприје наишли непријатељски извиђачки дијелови у пратњи два тенка и једних оклопних кола. Иза тенкова и пјешадије кретала се непријатељска позадина са комором и кухињама. Борци су нестрпљиво очекивали команду. Када се чело пјешадијске претходнице приближило на домет ручних бомби, пала је команда: „Палба!“ Борци су осули ватру из свег расположивог пјешадијског наоружања на њемачку пјешадију, која је настојала да се домогне надвисице Предојевића главице, преко које би могли брзо заузети Лушци Паланку. Њемачки тенкови су прешли једну а затим и другу прекопину на цести, крећући се слободно према Лушци Паланки. Пјешадија је настојала да заобиђе наше положаје и преко Корита да нас туче бочном ватром. Док су са тенкова долијетале појединачне гранате, које су дјелимично затајивале (нису експлодирале), жестока митраљеска и минобацачка ватра се укрштала са обе стране наших положаја. Нашој митраљеској и пјешадијској ватри били су изложени непријатељска комора са кухињом и једним оклопним колима. Казане за кување вукли су коњи, који су били погодне мете. У првом окршају коњи су били погођени и превртали су се у грабе поред цесте заједно са казанима, из којих се просипала храна. Пред нашим очима оклопна кола наишла су на нагазну мину. Мина је експлодирала, а оклопна кола онеспособљена. Минери Балаћ и Берић, који су ноћу поставили мине, са нама борцима су се радиовали. Затим је друга нагазна мина уништила једну пољску кухињу. У овој

борби су се истакли борци и пушкомитраљесци из Друге чете: Вучковић Остоја зваи „Чаћо“, Чијан Јово, Чулић Душан, Макивић Живко, Вукић Бранко, Мајкић Никола, Рајлић Илија „Ишо“ и Вујинић Миле, као и многи други чијих имена се више не сјећам.

Послије спајања њемачких снага из правца Босанске Крупе са опкољеним снагама у Бенаковцу, ова јединица се преко Лушци Паланке повукла у Сански Мост, остављајући Лушци Паланку и комуникације до Фајтоваца непосједнутим. Колико се сјећам, 8. фебруара 1943. године Четврти батаљон је, по наређењу Штаба Шесте бригаде, пребачен у Лушци Паланку. Тога дана организовао је одбрану од падина Грмеча и засеока ГХраштала преко Јелашиновачког поља. Послије пристизања Другог батаљона наше Бригаде у Лушци Паланку, његове чете распоредиле су се на нашем десном крилу дуж комуникације према Фајтовцима преко Витороге.

Друга чета, Дошеновић Миће, у раним јутарњим часовима, се пребацила преко поља у село Отиш, да би тукла бочно непријатељске снаге чији покрет се очекивао у колонама преко поља од Лушци Паланке према Јелашиновцима. Прва и Друга чета су запосјеле положаје од извора званог Око до кућа Војводића, тако да су се дијелови Треће чете спустили наниже у поље, заузимајући положај на једном мањем бедему. Послије два дана затишја извидница, која је била на осматрању, јавила је да се непријатељ креће од Лушци Паланке у двије колоне, десном и лијевом страном поља, и да ће им чело вјероватно стићи око 10 часова испред положаја Четвртог батаљона. Штаб Батаљона је наредио да се ватра не отвара док непријатељ не дође на блиско одстојање, што је и учињено. Борци су у снијегу очекивали команду за отварање ватре. Непријатељ се примицао, нестрпљење је расло. Чим су Нијемци пришли на одређено одстојање, пала је команда: „Палба!“. Прва и Друга чета су унакрсном и бочном ватром из расположивог пјешадијског оружја у исти мах отвориле ватру по непријатељској колони. Изненађени непријатељ се брзо повлачио преко поља и на одређеном одстојању почео се укопавати у земљу. Нијемци су се за кратко вријеме укопали и отпочели тући наше положаје бацачима и из пјешадијског наоружања. Истог момента је и Друга чета под Отишем отворила ватру на непријатеља спречавајући му даље напредовање преко поља у правцу Јелашиноваца. Између положаја Прве и Друге чете и положаја непријатеља остао је један број рањених непријатељских војника. Нијемци су покушавали да их појединачно извуку, али су их у томе омеле Прва и Трећа чета. Непријатељ је био поражен и паралисан, тако да се цијели дан није опоравио, нити је до сјутра кренуо напријед. Дан је полако протицао, ватра се укршта са обе стране, да би се у поподневним часовима смањила. Снијег је бљештао на сунцу заслепљујући нас, а дан је био веома хладан и оштар — прави зимски. Борци су држали положаје стално мотрећи на непријатеља. У једном моменту огласио се непријатељски „шарац“ у непосредној близини, из једне вртаче, тукући јединачном палбом по нашим положајима. Мика Ратко се повукао као кртица кроз снијег и дошао њемачком митраљесцу иза лећа. Ударио га је по врату плештице својом пушком тако јако да му се пушка пребила. Док је њемачки митраљезац био још ошамућен од Ратковог ударца, Ратко је узео „шарац“ у руке, а затим довео разоружаног непријатељског војника, носећи око

врата своју пребијену пушку. Непријатељски војник је саслушан у Штабу Батаљона, и том ириликом установљено је да он није Нијемац. Сјећам се, рекао је да је од Приједора, по националности Муслиман, да је био на обуци у Њемачкој, гдје је укључен у њемачке СС јединице.

Примицала се ноћ, температура је нагло падала, тако да је сваки метални дјелић оружја пријањао за руке. Да се не би смрзли борци на снијегу, сваких пола часа повлачени су у куће Војводића да се огрију и окријепе. Испред кућа су биле постављене страже. У једном моменту, приближно пред залазак сунца, у кућу у којој сам се и ја гријао, ушао је један борац и рекао: „Другови, ево низ Лисине из Грмеча иде нека војска!“ Сви борци, који су се око ватре били раскравили, истрчали су напоље заузимајући положај према војсци која је ишла у стрељачком строју и у колонама из шуме. Примјетили смо врло брзо да са непознатом војском из Грмеча излази много народа. Када су нам се приближили, имали смо шта и видјети. Из Грмеча су излазиле Друга и дијелови Пете крајишке бригаде са великом масом жена, дјеце и старца. Борци, као и народ, су ишли изbezумљени и смрзнути, журећи да се домогну куће и ватре. Позор је био језив. Једни борци су вукли пушке за собом, други су их носили преко лећа, док су неки од њих држали празне порције у руци дозивајући куваре да им дају храну. Велики број ових бораца, пристиглих из Грмеча, је био у стању халуцинације од глади и промрзлости (промрзлина). Борци и руководиоци Четвртог батаљона Шесте бригаде су имали задатак да промрзле борце и народ каналишу у једну колону, усмјеравајући чело у правцу Миљевића и Грдановаца. На челу ове колоне кретао се један вод из Треће чете Четвртог батаљона.

У касним вечерњим часовима Штаб Батаљона, са Првом и Другом четом, кренуо је на зачељу формиране колоне у правцу Грдановаца, прикупљајући заостале промрзле борце поменутих бригада. На Грдановцима код Томаша и Миљевића кућа, Батаљону се прикључила и Друга чета. Око пола ноћи овдје је извршено, ако се тако може рећи, неко постројавање по бригадама (Друга и дијелови Пете и Шесте бригаде) да би се поново формирала једна колона која се кретала преко Аничиха и Јојића кућа према Бошњацима и цести Сански Мост — Лушци Паланка, а затим преко Скуцаног Вакуфа ка селу Липнику.

Преласком на Липник, Четврти батаљон је запосјео своје старе положаје према Радановом пољу и Скуцаном Вакуфу, на којима је водио борбе против непријатељских јединица које су се постепено повлачиле из подгрмечких села у Сански Мост. Поменућу само једну од тих борби које се добро сјећам. Једног дана повлачила се једна непријатељска колона преко Радановог поља према Скуцаном Вакуфу и даље према Санском Мосту, гонећи са собом опљачкану имовину из подгрмечких села — прехранбене производе и стоку: говеда, овце и коње. Четврти батаљон је држао положаје са све три чете према Радановом пољу, и прве дијелове њемачке колоне је пустио на домет ручних бомби, а затим их напао. Нијемци су се брзо снашли и жестоком ватром из пјешадијског наоружања пружили јак отпор. Опљачкана стока се разбјежала на све стране, док је један дио говеда и оваца био и израђаван или убијен. Стоку смо касније прикупили и вратили у села из којих је била опљачкана. Уз знатне губитке њемачка колона се успјела пробити према Санском Мосту.

Батаљон је наредне ноћн заноћио на Липнику, да би ељедећег дана у раним јутарњим часовима кренуо од Париповића кућа, крај Лукића преко Раданова поља, кроз Корита, идући цестом у колони у центар Лушци Паланке. Батаљон је ушао у пуну Лушци Паланку. У цркви борци су нашли затворене жене и дјецу. Ослободили их и помогли им да се снађу.

Драго Јове Марјановић

БОЈ НА НАГЛИШУ

Петог дана четврте непријатељске офанзиве Други горски здруг непријатеља, након жестоких борби, успио је да потисне Први батаљон Шесте и Трећи батаљон Прве крајишке НОУ бригаде, да овлада с. Босански Милановац и посједне доминантан вис Наглиш (к. 556).

Истог дана, тј. 25. јануара увече, Штаб Шесте крајишке НОУ бригаде одлучио је да са истим батаљонима изврши противнапад на непријатеља на Наглишу. Планом противнапада Прва и Трећа чета нашег Првог батаљона, као и чете из Трећег батаљона Прве крајишке НОУ бригаде имале су задатак да непријатеља нападну фронтално, а Друга чета да се непримјетно провуче и нападне непријатеља са лећа у моменту почетка напада главних снага.

Колико се непријатељ осјећао сигурним на посједнутом вису Наглишу, говори и чињеница да је одмах после његовог заузимања привукао комору и смјестио је непосредно иза положаја. Ту су непријатељске коморнице наложиле вагру, поставили војничке казане и наставили кухање вечере.

Кад смо примили наређење од Штаба Батаљона, командир Чете, Стеван Ковачевић, и ја као комесар, обратили смо се борцима ријечима: „Зна се, задатак је тежак и опасан, али од нас зависи успјех ноћашње акције.“ Борци су једва стајали на ногама од умора, али ни један није било каквим гестом давао до знања да не може да иде у противнапад. На гштање командира да ли је ко уморан, нико се није одазвао.

Напад на Наглиш одређен је за 11 сати навече, а наша Чета се за непуну два сата морала непримјетно провући непријатељу иза лећа. Терен је био покривен густом шикаром и јако погодан за прикривено провлачење. Ноћ је била хладна и тамна. Колона се кретала полако и непримјетно. На тишину није требало борце упозоравати. Имали су богато искуство из ранијих сличних акција и знали су добро да би нас непажња само једног борца могла лако открити непријатељу. Да би се што прије и непримјетније провукли, имали смо и водича који је јако добро познавао терен. Био је то одборник Миле Давидовић, чија је кућа иначе била близу Наглиша. На одређено мјесто стигли смо прилично брзо и без икаквих потешкоћа. Налазили смо се неких 150 метара далеко од непријатеља и видјели кухаре како су забављени спремањем вечере. И овај пут, Чета се нашла између два непријатељска положаја, положаја на Наглишу и Каменграду. Иако је непријатељ био далеко надмоћнији, ми смо ипак били у много повољнијем положају.

Морали смо се добро притајити до почетка напада, а вријеме је јако споро пролазило. Зима је била велика, а ми смо морали неомично

лежати у својим заклоиима у стрељачком строју. Једва смо чекали да почне акција. У случају да непријатељ пружи јачи отпор и наше чете не успију да га разбију у првом налету, ватра наше Чете требало је да га натјера на повлачење.

Изненада, док су се непријатељски војници спремали за примање вечере, сручила се на њих убитачна ватра са свих страна и из свих оружја којима смо располагали. Чим смо отворили ватру с лећа, непријатељ се нашао у чуду. У паници, уопште није знао шта да ради и куда да крене, тучен са свих страна. Непријатељским војницима једино је преостало да се са Наглиша у групама пробијају куда су стизали. И док су их наши борци са свих страна немилосрдно косили, непријатељски војници су без икаквог реда и команде, како је ко знао и најбоље умио, бјежали из ватреног гротла. Бјежећи испред наших бораца који су их фронтално напали, непријатељски војници су налијетали на нашу Чету која их је дочекивала на својим положајима. Налазили смо се иза једног каменог зида, одакле смо плотунима дочекивали и уништавали непријатељске војнике, који нису ни иокушавали да дају отпор.

Штета је што се на нашем положају нису налазиле јаче наше снаге. У том случају непријатељ не би могао да избјегне потпуну катастрофу. У појединим моментима долазило је до мијешања наших бораца и непријатељских војника, а како је била тамна ноћ, нисмо се лако могли ни препознавати, па смо се бојали да од наше руке не настрада неки наш борац.

Читава акција трајала је око један сат. У борби је потпуно разбијен Други горски здруг, заплијењена цијела комора, артиљерија и минобацачи, као и велике количине муниције.

Из наше Друге чете погинуо је десетар Друге десетине Првог вода, Јово Мишић. Ујутро смо у једној ували нашли његов леш покрај леша једног непријатељског војника. Оба су према причању водног делегата, Милана Чалића, истовремено ударили ножем један другог и пали мртви. На истом мјесту погинуо је и Урош Ступар и око 20 непријатељских војника.

Јово Мишић био је комуниста. Иначе физички веома развијен. Он је сам у тој борби, како су другови причали, кад му је нестало муниције, ударцима кундаком обарао непријатељске војнике. Од око 20 убијених непријатељских војника које смо нашли у његовој близини Јово је, како су говорили борци, ликвидирао половину.

За ову велику побједу убрзо је сазнао и наш Врховни командант, друг Тито, који је похвалио Први батаљон Шесте крајишке НОУ бригаде и Трећи батаљон Прве крајишке НОУ бригаде. Ову вијест објавила је и „Слободна Југославија“ у својим радио вијестима.

Ова акција је показала како се сразмјерно малим, али морално јаким, снагама може побиједити надмоћнији непријатељ.

Ујутро када је свануло, тек су се видјеле праве размјере ноћашње борбе и наше побједи. Од тешке зиме и мраза све је на бојном пољу побијелило, мртви су укочено лежали на све стране као да их је неко разбацао. До њих њихово оружје, шлемови, ранчеви, сандуци са муницијом, опремом. Све је личило на једну велику људску касапницу какву ја до тада никада нисам видио. Око кухиње било је све пусто. Казани преврнути, храна просута осим у неколико казана, али смо ми и то просули, бо-

јећи се да је јело затровао. Поред казана око 70 коња, неки повезани, неки мирно стоје одријешени као да их се ништа не тиче, а понајмање што су промијенили господаре. У кухињи је било доста брашна, масти, кафе, лимуна, чоколаде и мноштво других ствари које су нам добро-дошле.

Народ из околних села је стигао са свих страна да слави побједу наших бораца и да помогне у евакуацији оружја, муниције и материјала, те да сахрани наше погинуле другове.

Пошто је свануло, постројили смо Чету, извршили малу смотру, дали могућност борцима да прокоментаришу ову ноћашњу акцију. Дивно је било слушати њихове доживљаје из борбе, како су јуришали на непријатеља или држали положаје да Нијемци не умакну, како су Нијемци и усташе у паничном страху, избезумљени, насртали на наше борце у намјери да побјегну, како су се хрвали са непријатељским војницима, прискакали у помоћ једни другима и т.д.

Жалили су борци у том препричавању погинуле храбре другове: Јову Мишића, Душана Ољачу, Уроша и друге.

Морали смо радити брзо, јер се сваког часа очекивао нови напад непријатеља који је велике снаге концентрисао у Санском Мосту и другим гарнизонима, а који нам, без обзира на губитке које је трпио, није дозвољавао предах.

Без одмора, морали смо одмах кренути на нове положаје, али ја нисам могао наставити борбу са својим друговима. Морао сам поћи у болницу на лијечење — добио сам тифус.

Не могу да заборавим Јову Мишића, борца који није знао за препреке. Зато му посвјећујем ове редове.

Ратко Илић

СУСРЕТ У ПРАВОМ ТРЕНУТКУ

Налазио сам се у Политодјелу Друге крајишке народноослободилачке ударне бригаде у време познате Четврте фашистичке офанзиве у јануару и фебруару 1943. године против народноослободилачке војске, која се посебном силином усмерила на велику слободну територију Подгмеча и Босанске Крајине. Драма, трагедија, епопеја народа Подгмеча у тој офанзиви и посебно великог збег који је чинило преко 10.000 људи, жена, деце у Грмечу, позната по хероизму у подношењу жртава, невићеној издржљивости у подношењу надљудских напора, чврстој везаности за народноослободилачки покрет и борбу и по несебичном жртвовању, ушла је у неизбрисиве странице историје ослободилачког рата народа Југославије.

Кроз смрзли и дебелим снегом покривени Грмеч уз жестоке борбе са немачким и усташким јединицама на висовима и стазама Грмеча, Друга крајишка, са делом Пете крајишке бригаде, водила је и безбјеживала тај збег народа 7—8 првих дана фебруара 1943. године.

Та невићена колона помешаног народа и његових бораца, без хране и сна у безводном Грмечу лижући смрзнути снег, кретала се, застајкивала због борби и пробијала напред. Ни кобна студен, која јој се увла?

чила у кости изазивајући физичку отупелост и халуцинације, није јој могла ништа. Челичном вољом и несаломљивим моралом савладала је све коби на путу опстанка и победе.

У овој ситуацији пред нама, који смо припадали руководећем кадру Бригаде, била је велика одговорност. У сутон задње ноћи проведене на Грмечу, чело колоне на коме се налазио и вод Подгрмечлија нашао се на једној раскрсници шумске пруге на врховима Грмеча. Водник[^] Стево Каракаш, познавајући место на коме је као шумски радник безброј пута радио, рекао је: „Одавде жмурећи требало би да за три сата изађем из Грмеча.“ Договорили смо се са Бурином Предојевићем, замеником команданта Бригаде, да он по бусоли води колону. Штаб Првог батаљона био је на челу колоне. Бурин рече да би најдаље за два сата морали наићи на „бајте“ Лушци паланчана изграђене за скривање пред непријатељем у Грмечу. У звезданој ноћи док је мраз стегао, пртећи снег између јела непрекидно ми је у ушима одјекивао лавез паса. Тако се, ваљда, у свести одразила представа о бајтама на које треба да наиђемо. А после сваких неколико стотина корака, у јели од снега оборених грана видео сам бајту. Тек ударањем ноге у њене гране разуверавао сам себе да то није бајта. Пред очима стално је искрсавало село обасјано светлом. Око 23 часа избили смо у мало насеље у шуми. У једној бајти затекли смо мајку Бурина Предојевића. Неколико гутљаја ракије, воде од отопљеног снега, по парче топлог кукурузног колача (ноћу су у бајтама спремали храну да их дају дим од ватре не би одавао) и неколико залогоја шунке које нам је стара мајка могла понудити, представљало је најслађи гутљај прогутан у животу. Одатле излазак из Грмеча, предвиђало се, неће дуго трајати. Познаваоца терена било је више. Чело колоне са сигурним водичима наставило је даље, а ја сам се са Бурином задржао у бајти да сачекамо и пратимо пролазак колоне... Испраћајући колону видели смо да су и код бораца у колони наступили тренуци најтежих халуцинација. Тек је јутро после ове ноћи враћало моћ оријентације и буђења свести. Са њом и неизвесност коју је собом доносила околност, да се са таквом колоном и психофизичким стањем бораца, појављујемо у подножју Грмеча по дану, не знајући на шта ћемо и на кога тамо наићи. Рађала се зебња неће ли сви преживели напори, поднете жртве и иатње бити узалудни. И село Тук Бобија се указало негде пред подне. Из шуме је извиривала маса народа, бораца, више у сну него будна, више утваре него стварна људска бића, коју су као магнет привлачиле прве угледане куће села и нада у спас. У овим тешким тренуцима надлећу и непријатељски авиони „Дорнијери“. Од правца Лушци Паланке наступају Немци и чује се блиска пукњава. Док се борци Друге бригаде, које буди зов пушчане и митраљеске ватре, на команду својих командира као аутомати окрећу у правцу непријатеља у стрељачком строју да би прихватили и заштитили реку народа која излази из шуме, појављују се борци Шесте крајишке бригаде од којих сазнајемо да је Шеста бригада ту. Руководство Шесте бригаде, сазнајемо, претпостављало је и осетило наш наилазак у томе правцу и поставило своје батаљоне да обезбеди наш излазак и прихват.

Борце Друге и Шесте крајишке бригаде борба, ратно другарство везују од првих устаничких дана. Њихови сусрети увек су били испуњени другарством, радошћу а и ривалством у борбама. Овога пута овај сусрет значио је друго и заузео посебно место у њиховим сусретима. Близак

ратни друг нашао се у правом часу и на правом месту. Штаб Шесте бригаде, са командантом Петром Војновићем и политичким комесаром Дмитријем Бајалићем на челу, као и цео руководећи кадар Бригаде, брзо схвативши ситуацију стања бораца Друге и Пете бригаде и посебно хиљада људи, жена и деце, одиграо је пресудну улогу у томе тренутку организујући прихват и бригу о људима који су тешко могли да се свесно понашају. Уследио је огроман напор и пожртвовање бораца Шесте бригаде да се помогне тако великом броју те изгладнеле, промрзле, полусвесне масе људи да што мање страда од разних опасности које су вребале: прилажење ватри и излагање смрзнутих делова тела убитачном деловању наглог загревања, несвесном утољавању глади и жеђи са оним на шта се наиђе у селима: свежим кромпиром у траповима, расолом и купусом из каца и било чим другим што се могло ставити у уста. Ситуација је налагала да се та маса људи, а и јединице изложене опкољавању и уништењу од непријатеља који није био далеко, одавде што пре извуку у заштићена подгрмечка села. Тога дана Шеста бригада води огорчене борбе са далеко надмоћнијим немачким и усташко-домобранским снагама. Са њима се гуша и борбом прса у ирса одбија све непријатељске јурише. Истовремено прихвата народ, борце Друге и делове Пете бригаде и указује им сву могућу помоћ. Народ размешта у сеоске куће, стаје и појате у Јелашиновачком пољу. Током дана штабови Шесте, Друге и Пете бригаде донели су одлуку да Шеста бригада мора издржати на својим положајима. Под њеном борбеном заштитом да се отпочне формирање нове колоне бораца и народа која ће у први сутон кренути у пробој и извлачење преко села Бошњака, Ровина и Скуцаног Вакуфа у село Јтипних у западном Подгрмечу.

Покретање те масе у стању, у коме се налазила, расуте и поспале по појатама, сламама и сеницима, а поготову организација транспорта и преноса рањених и тешко промрзлих, којих је било много, представљао је тежак задатак и за много већу јединицу но што је била Шеста бригада. Преузимајући на себе главни терет тог задатка, као и задатак пробоја и обезбеђења изласка из подгрмечких села према Липнику преко друма Сански Мост — Лушци Паланка, Шеста крајишка извршила је на најбољи могући начин један изузетан и частан ратни задатак.

Ова збивања заузела су значајно, велико место у писаној историји борбеног Подгрмеча и Босанске Крајине и инспирисала многа литерарна стварања о народноослободилачкој борби.

Раденко Броћих

ГРМЕЧ У ЧЕТВРТОЈ ОФАНЗИВИ 1943. ГОДИНЕ

Било је то фебруара мјесеца
Кад поче четврта офанзива;

Стиште зима чџусти своје
Поче гора сокола да зове ...

„Гдје сте, соколови моји!
Од Бихаћа до Рујишке
Од Крупе до Сане
Што сте ноћи
Замијенили
за дане!?

Нит пијете
Нит пјевате
Нит се жените
Нит шта славите
Ни пјевца немате
Да зору најавите! ...

Још јуче сте пјевали!
Под заставом
Сви у једном строју!
Прославили
Са другом Титом
Велике побједе . . .
Новоизабрану
Власт своју! ...

А данас вам, страни освајачи
Погазише оранице ваше
И дједово гробље!
Огњиште вам растурише ...
Жене и дјецу
Отјераше у робље! ...
Чуше ... Титов глас!
На грмечкој висоравни
Гдје гора се разлијеже
Кад рече:
— Држите се чврсто,
Немојте поклекнути
Другови моји!
Побиједити морамо!
Гдје не стигне
Онај што падне
Нека крене ...
Онај што стоји!

Хитлер шаље
На нас, велику војску
И плаћа много ономе
Ко би ме ухватити знао?
А ЈА ... за његову главу
Не би ни једнога гроша дао!

ДРУГАРСТВО У НЕВОЉИ СЕ НЕ ЗАБОРАВЉА

Као поодрастао петнаестогодишњи дјечак, ступио сам почетком јануара 1943. године у Шесту крајишку НОУ бригаду. Међутим, у Бригади сам остао врло кратко вријеме. У саставу једног вода из Шесте бригаде прекомандован сам у заштитницу Штаба Четврте крајишке дивизије. Командант Дивизије био је народни херој Јосип Мажар — Шоша, а политички комесар народни херој Милинко Кушић.

Двадесетог јануара 1943. године отпочела је четврта непријатељска офанзива. Штаб Дивизије налазио се првих дана офанзиве у Грмечу, близу Старе централне болнице, јужно од Бенаковца. У збјеговима Грмеча налазило се много народа који је већ првих дана офанзиве напустио села и куће у Подгрмечу. Почетком фебруара, бригаде Четврте дивизије водиле су жестоке борбе на положајима испред сјеверне ивице Грмеча. Једнога дана после жестоке борбе, њемачке снаге су почеле да продире у Грмеч. Командант Дивизије, Шоша, увечер је наредио да се Штаб Дивизије повуче у дубину Грмеча. Била је изузетно хладна зимска ноћ. Од мраза је кора на дрвећу пуцала. Међу нама борцима из дивизијске заштитнице, било нас је веома слабо обучених. Ја нисам имао шињел, а остала одјећа била је доста слаба. Било ми је толико хладно да сам мислио како ћу се смрзнути. Али тада, у изузетно хладној ноћи, сусрео сам се са првоборцем Јелисавац Миланом, родом из села Хадровци, кога сам до тада познавао само из виђења. Када ме је видио прозеблог, а и физички још слабог и нејаког, скинуо је свој пгињел и дао га мени да обучем. Милан је био старији од мене, а уз то висок и илећат — прави подгрмечки делија. Његов шињег био ми је много велик, скоро се из њега нисам видио, али чим сам га обукао осјетио сам топлоту као у мајчиним њедрима. Тако сам, захваљујући несебичности старијег и физички издржљивијег друга, срећно провео најхладнију ноћ у мом жшзоту. Сјутрадан смо се зауставили негдје у дубини Грмеча. Вријеме је било сунчано и нешто топлије и добротинитељ Милан морао је по наређењу да крене на пут. Прекомандован је у неку другу јединицу. Вратио сам му шињел и захваљивао што ме је спасио од хладноће. Он је био веома задовољан што ми је помогао. Испратио сам га са сузама у очима и дивио се његовој доброты и другарству. Дуго сам после растанка размишљао о Милану и о његовом другарском и људском поступку према мени. Закључио сам и схватио да би без таквог партизанског другарства многи од нас, прије свега сувише млади, физички слабији и неискусни борци, настрадали не само у борби, него и ван борбе. Другарство, несебичност и жртвовање за друга, биле су најљепше врлине које су у нашим партизанским јединицама долазиле до изражаја управо онда када је било најтеже. У мом случају примјер таквог несебичног другарства дао је Милан Јелисавац. То сам осјетио и добро запамтио, и од тада сам Милана сматрао за мог најбољег друга и пријатеља.

Послије растанка у Грмечу, Милана сам срео тек у зиму 1944. године. При том сусрету дуго смо се грлили и од радости плакали. Поново смо се растали и случајно сусрели у Београду 1951. године гдје сам радио као саобраћајни милиционер. Од тада, ми се дружимо и међусобно посјеђујемо. Обојица смо у пензији, имамо и унукe, нисмо ни доброг здравља, али наше другарство је остало чврсто.

Бранко Карановић

СЈЕНАЊА ИЗ ЧЕТВРТЕ НЕПРИЈАТЕЉСКЕ ОФАНЗИВЕ

Двадесетог јануара 1942. године, када је почела четврта непријатељска офанзива, једна јака непријатељска колона кренула је према Кључу, друга према с. Лушци Паланка, а трећа, такођер јака, према положајима нашег Првог батаљона на Бедовачи. Трећа чета Првог батаљона водила је тога дана жестоку борбу са непријатељским снагама које су кренули према Лушци Паланци, на положајима око Каменграда и села Умци.

Наша Друга чета је преко цијелог дана успјешно задржавала непријатеља и одбијала његове нападе на Бедовачи. Ипак, навече смо се морали повући са Бедоваче, јер је непријатељ био бројно и технички далеко јачи. Тог дана одбили смо неколико непријатељских јуриша. Највећи окршај одиграо се код бунара Тубинових кућа. Наш Први вод сачекао је непријатељску колону која се кретала са псима трагачима. Више од 20 њемачких војника је погинуло, а око 35 их је рањено. На нашој страни био је рањен само један борац, Столе Карановић, који је убрзо подлегао ранама.

Након повлачења са Бедоваче, посјели смо нове положаје изнад дола у селу Дабру, засеоци: Илићи и Какићи.

Ујутро 21. јануара, борбе су настављене несмањеном жестином на положајима у Дабру, Умцима и Доњем Каменграду које је држао цијели Први батаљон Шесте крајишке НОУ бригаде. Борба се водила све до пада мрака, када је накратко прекинута. Идућег дана, 22. јануара, од раног јутра борба је настављена. Али ни овога дана непријатељ нас није успио збацити са наших положаја.

Двадесет трећег јануара ујутро, непријатељ је помјерио своје снаге удесно и главнином кренуо преко Каменграда према Лушци Паланци са намјером да преко Фајтоваца зађе за лећа нашој Трећој чети и да је бочном ватром збаци са њених положаја. Наше снаге морале су се такођер регруписати, тако да је наша Прва чета остала у засеку Илићи гдје је водила борбу против непријатеља који је наступао од Дједоваче, а Друга и Трећа чета су добиле наређење да бочно прате колону која се кретала преко Каменграда према селу Фајтовцима.

Након што је непријатељ избио у Босански Милановац, сукобио се са нашим снагама. Поменуте наше двије чете извршиле су силовит јуриш на једну усташку бојну и у незадрживом налету је разбиле. Овом приликом је заробљено око 50 војника и заплијењена цијела комора са много оружја и муниције. Погинуо је и командант усташке бојне, Баширевић Никола. Наше снаге задржале су веома значајно брдо Наглиш, са којег су могле да прате све покрете непријатеља и да добро организованом одбраном спречавају даљи продор непријатеља према Грмечу.

Приликом борбе против усташке бојне у Босанском Милановцу, погинуо је пушкомитраљезац Друге чете, Душан Ољача. Прије него што је погинуо, Ољача је својим пушкомитраљезом покосио око 20 непријатељских војника који су га покушали живог ухватити. Морам истаћи да је Душан био један од најхрабријих бораца не само у нашој Чети него и у цијелом Првом батаљону. Његова смрт тешко је погодила све његове другове.

У насталој ситуацији, Штаб Шесте крајишке НОУ бригаде донио је одлуку да наш Први батаљон истог дана навече нападне непријатеља на Бедовачи и покуша да га одбаци са положаја.

Иако врло уморан од дневних непрекидних борби, Батаљон је кренуо на задатак и пред Бедовачу стигао око девет сати навече, те почео да се у стрељачком строју привлачи непријатељским бункерима. У јуришу који је затим услиједио, непријатељ је био потпуно изненађен и разбијен, тако да смо за пола сата успјели заузети његове положаје. Уз велике губитке и у великој паници непријатељ се повукао према Санском Мосту.

Колико је непријатељ био изненађен нашим нападом на Бедовачу и у каквој се паници повлачио, најречитије говори овај примјер: На Бедовачи код кућа Тубина налази се једна провалија дубока 5—6 метара. У безглавом бјежању у ову провалију скочило је 10 непријатељских војника, који су ту нашли смрт. У овом нападу дошла је до изражаја борбеност и снажљивост Првог батаљона.

Наше снаге током ове борбе имале су само 3 лакше рањена борца. Да би повратио пољуљани морал својих јединица и уједно застрашио народ да не помаже партизане, непријатељ је, — прича Јово Јакшић, — протурао лажне вијести да су дошли Нијемци са панцир кошуљама, да имају специјалне справе за испитивање сваког грма у Грмечу, и све што се тамо буде налазило да ће лако открити и пронаћи. „Дошао је, како су говорили, крај партизанима. Нико их више не може спасити.”

А један усташки сатник, са којим је Јово тај дан разговарао, рекао му је: „Партизана има јако много. Што урадише од нас! Ноћас када сам остао жив, остат ћу до краја рата.”

Дана 24. јануара, Прва и Друга чета и даље су се палазиле на Бедовачи, а Трећа на Умцима. Око 11 сати тога дана непријатељ је кренуо великим снагама из Санског Моста према Паланци и нашим положајима на Бедовачи. Док смо ми водили огорчену борбу против непријатеља који нас је напао, стално су из града пристизале нове непријатељске снаге. Непријатељска артиљерија нас је засипала ураганском ватром, па смо били присиљени предвече да напустимо наше положаје. Били смо јако уморни. Вечерали смо и мало се одморили код куће Кикића. Било нам је јасно да ће непријатељ, чим сване, наставити нападе на наше нове положаје. Према обавјештењима која смо добили, непријатељ је имао задатак да нас по сваку цијену одбаци и настави напредовање према Грмечу.

Двадесет петог јануара рано ујутро већ смо били на нашим положајима. Борба је отпочела прилично рано. Први су се огласили минобацачи и топови, који су нас засипали жестоком ватром, те да не бисмо претрпјели непотребне губитке, одлучено је да се повучемо са наших положаја. Надмоћније снаге Другог горског здруга успјеле су да нашу Другу и Трећу чету збаце са положаја и заузму Какиће и Наглиш.

Ратко Илић

НЕЗАБОРАВНИ ДОЖИВЉАЈИ ИЗ ЧЕТВРТЕ НЕПРИЈАТЕЉСКЕ ОФАНЗИВЕ

У јеку најжешћих борби за вријеме четврте непријатељске офанзиве крајем јануара и почетком фебруара 1943. године, нашао сам се заједно

са друштвено-политичким руководиоцима са босанско-новског среза код Главне болнице у рејону Корчанице. Ту су се такођер налазили Штаб Четврте дивизије, руководиоци неких команди мјеста Војног подручја Подгрмеча и много избјеглог народа. Колоне народа непрекидно су пристизале из Подгрмеча и Баније. Народ је напустио своја села и домове и дошао у Грмеч да нађе какво-такво скровиште и заштиту од непријатеља.

Миленко Кушић, политкомесар Дивизије, све нас је информисао да непријатељ надире од Санског Моста, Босанске Крупе и Бихапа, да је почео да продире у Грмеч и да се може очекивати да ће брзо стићи и до Болнице у Корчаници. Тешки рањеници су евакуисани, али нови стално пристижу. Истакао је хитну потребу да се организује и ангажује омладина на евакуацији и отпремању свих рањеника. И док смо слушали излагање комесара Дивизије о насталој ситуацији и нашим задацима, непријатељске снаге, су се приближавале Болници. Надлијетали су нас непријатељски авиони, а све Шшже и јаче су се чуле експлозије граната непријатељске артиљерије и штектање митраљеза. У једном моменту налетјела је колона непријатељских авиона „штука“ и почела да се обрушава и на Болницу у коју је већ било пристигло око 200 рањеника из Друге, Пете, Шесте и (Јсме крајишке бригаде. Био је то очигледан знак да се мора одмах отпочети евакуација рањеника. На прједлог комесара Дивизије, одредили смо групу руководилаца која је хитно приступила организацији омладине на спремању и изношењу рањеника. Друга група руководилаца добила је задатак да организује склањање и размјештај избјеглог народа и да све који су способни за бору, а нису ангажовани на евакуацији и преносу ранијеника, упућује у бригаде. Сви који су били наоружани прикључени су заштитници Штаба Дивизије. И само што су омладинке и омладинци почели са евакуацијом рањеника, непријатељ је изишао у непосредну близину Болнице. Дивизијска заштитница је брзо посјела положаје према непријатељу. Њемачки војници у плавим шљемовима убрзо су се појавили и кренули у Јуриш. Отпочела је драматична борба за Болницу и рањенике. Истовремено су њемачке „штуке“ немилосрдно бомбардовале Болницу и оојекте у непосредној близини. На све стране су прашгале експлозије авионских бомби, топовских и минобацачких граната измјешане са снажном митраљеском и пушчаном ватром. На положај је дотрчао и командант Дивизије, друг Шоша, са шмајсером у руци. Кратко и одсечно је рекао: „Другови, морамо издржати и рањенике изнијети из болнице!“ Притисак Нијемаца је био све јачи. Већ и бомбе бацају на нас. Снежак је висок, изнад појаса, и отежава кретање. И док ми водимо тешку и непоштедну борбу са непријатељем, омладина износи и посљедње рањенике из Болнице. Кад смо обавијештени да су сви рањеници евакуисани, почели смо се, под снажним дејством непријатељске ватре, повлачити и напуштати положаје испред Болнице. Изнад Болнице смо се прикупили и отпочели припрему за марш преко Грмеча. Остао ми је у живом сјећању почетак покрета са рањеницима. Густ и дебео дим обавијао је читав просгор око Болнице. Велика колона рањеника на носилима формирала се на снјегу подаље од Болнице. Од свјежих рана бораца, који су до мало прије бранили рањенике, капала је свјежа крв и остављала на пртини црвени траг. Командир рањеничког ешалона је Нургуз Стево. Од заштитних дијелова Дивизије формирана је

јединица за иратњу и заштиту рањеника. Кренули смо на дуг и тежак марш преко Грмеча. Била је Јака зима, а по паду ноћи стегао је мраз, од кога су пучале јелке и букве. Тек смо на врху Грмеча и треба превалити још дуг пут у току ноћи. Правац којим се крећемо пун је неизвесности. Знали смо само да Је прије почетка офанзиве територија према Босанском Петровцу, куда смо кренули, била слободна. Сада смо се питали: „А шта ако су Нијемци продрли прије нас у тај крај?" Наставили смо покрет не размишљајући много о опасностима. Према донијетој одлуци на почетку покрета, кренули смо правцем С. Дринић—Козила—Млиништа и даље ка Централној болници Врховног штаба. Кретали смо се опрезно како би избјегли сукоб са непријатељем. Тешко се маршовало. Снеж дубок, а омладинци и омладинке који су носили рањенике су се уморили и изгладњели. Неколико дана ништа нису јели нити су спавали. Ипак, јуначки су издржавали те надчовјечанске напоре. За вријеме марша неко вријеме налазио сам се са другом Стевом Кургузом у претходници. Срећом, на путу од Главне болнице до села Дринића, нијесмо имали додира са непријатељем. У Дринић смо стигли пред зору. У селу нигдје живе душе. Ту смо се мало одморили и потом наставили пут ка Козилима и Млиништу. Уз пут до Дринића наишли смо на тешке прилике страдања људи, жена и дјеце који су бјежали испред непријатеља, ни сами не знајући куда и докле. Један приказ ми се дубоко урезао у сјећање. Идући кроз шуму на једном мјесту примјетио сам дим. Кад сам пришао близу, угледао сам једну старицу и свезаног коња за јелку. Старица је положила ватру и гријала се. Пришао сам јој и рекао: „Мајко, мораш да угасиш ватру јер ће нас примјетити и напасти непријатељски авиони." Одговорила Је кратко: „Хоћу синко одмах." Тај Олаги, тихи мајчин глас као да ми је био познат. Убрзо препознадох да Је то Поповић Јованка из Горњих Петровића, „партизанска мајка", како су је Подгрмечлије називале. Кад је и она мене препознала, почела је да илаче и прича како је ту доспјела: „Са народом Подгрмеча и мојим Михајлом кренула сам из Петровића има већ близу мјесеца дана. Како видиш, остала сам сама. Михајло ми се изгуби у Грмечу и не знам ништа о њему, а син Милан ми је погинуо у Шестој бригади на самом почетку офанзиве." Слушајући ову тужну Јованкину исповјест, нисам налазио ријечи утјехе које бих јој могао упутити. Рекао сам само: „Издржаћемо. И ово ће проћи."

Са болом у срцу сам се растао од Јованке. Кренуо сам за колоном рањеника. Тек сам после рата сазнао да је Јованка, бјежећи испред непријатеља, дошла до Далмације и Лике. У Лици је тешко преживјела тифус.

На маршу од Дринића до Козила доживљавали смо исте слике. Збјегови и колоне народа и омладине видјеле су се на свим правцима.

У Козилима смо нашли Штаб Четврте дивизије и још неке јединице. Ту смо за вријеме краћег одмора први пут за последњих десет дана примили по парче зобеног хљеба и куваног говећег меса. Било је то велико ојачање, а присуство Штаба Дивизије и приштапских јединица улијевало нам је сигурност. За вријеме одмора у Козилима извршене су припреме за нови покрет. Колоната рањеника продужила је покрет према Млиништу и Централној болници Врховног штаба, а Штаб Дивизије са својим дијеловима кренуо је према Подгрмечу. Пред покрет је рањенике

и омладину која их је носила обишао командант Дивизије, друг Шоша. У Козилима сам се растао од рањеничке колоне и са Штабом Дивизије кренуо у Подгрмеч. Наредне ноћи прешли смо неопажено преко цесте на Бравску и прије сванућа стигли у Саницу.

И данас послије 43 године остали су ми у живом сјећању призори које смо затекли приликом покрета у Подгрмеч. Кад смо стигли у Саницу, освануо је лијеп сунчани дан. Дувао је благи тихи јужни вјетар као први наговјештај прољећа. У Саници смо се кратко задржали и затим кренули у Јелашиновце и Лушци Паланку. Уз пут смо наилазили на стравичне призоре. На све стране лежали су измрцварени и промрзли лешеве људи, жена и дјеце. Многе куће су биле попаљене. У понекој рушевини затекли би покојег преживјелог старца. Нисмо просто могли да схватимо да је то онај Подгрмеч у којем се само нешто више од мјесец дана на све стране орила пјесма рада и револуције. Ипак, Подгрмеч је преживио ову тешку непријатељску офанзиву. И не само преживио. Брзо се опоравио. Народ Подгрмеча и његова војска, Шеста и друге бригаде, продужили су непоколебљиво борбу за ослобођење.

Божо Ступар

СУВАЈЧАНИ КРОЗ ЧЕТВРТУ НЕПРИЈАТЕЉСКУ ОФАНЗИВУ

Другом половином децембра 1942. године интензитет борби на подручју Подгрмеча гхостепено опада. Мијења се донекле она слика на коју смо током љета и јесени били навикли — јењавају даноноћне борбе, стравична ноћна свјетла попаљених села на периферији слободне територије, повремене збјегови, крстарење партизанских колона, радне акције и друге активности, које су те године обилато обиљежавале Подгрмеч. Било нам је мало необично послије козарске офанзиве и њеног утицаја на Подгрмеч, оних напада наших крупних јединица на Крупну, Нови, Сану, Би-хаћ. Узроци тога релативног затишја, нама у јединицама нису били познати али нам је оно добро дошло, за предах, за сређивање и учвршћење веома бројно нараслих јединица, обуку нових бораца и низ других активности. Били смо на врхунцу снаге — оружја и муниције, за наше услове, било је довољно. Ни једна чета VI бригаде није била мања од 120 — 150 бораца и добро наоружана.

Сада знамо шта се дешавало, непријатељ је припремао своју IV офанзиву на слободну територију и ради тога смањио своје активности. Но ни ми нисмо сједили скрштених руку. Припремала се и велика свечаност на Подгрмечу — смотра IV КНОУ дивизије, коју ће 7. јануара у Јасеници извршити Врховни командант, друг Тито.

Наш Други батаљон остао је на затварању праваца према Санском Мосту па и обезбјеђењу те свечаности, тако да на њој нисмо ни учествовали. Али смо зато у току те велике непријатељске офанзиве били на „свечаностима“ друге природе — у веома жестоким борбама и на озбиљним искушењима заједно са народом Подгрмеча.

Неке од тих детаља борби Прве „Сувајске“ чете Другог батаљона поменуо бих у овом прилогу — да се не заборави.

Одмах послѣје смотре 9. јануара пребацни су нашу Чету на подручје Бирачевца, Мијске Главе и Агића, према прузи Б. Нови — Приједор и према Љубији. Доста широк простор, контрола и заштита слободне територије и чишћење остатака усташких банди, били су нам свакодневни задатак. Крупнијих акција није било. Однекуд смо добили „Пролетер“ са познатим чланком „О националном питању у свјетлости НОБ-е“ али и „Упутство о заштити од бојних отрова“. Доста времена смо утрошили да „прорадимо“ те материјале — како смо тај посао тада називали. Истовремено су и до нас допирали гласови о припреми предстојеће офанзиве чак и у таквим детаљима да Нијемци водају посебно обучене псе за откривање засједа. Замјеник командира чете, будући народнои херој Душан Кошутѣ, претворио је те приче о офанзиви и псима у својеврсну забаву Чете. Изврстан приповједач измишљао би сваки дан неку zgodnu причу из младости и устаничких дана појединаца из наше Чете. Познавао их је добро и њих и њихову родбину и из тога правио забавне вечери Чете. Својом личном храброшћу, а и овим присним и веселим односом са борцима, створио је такво повјерење бораца да су у свакој прилици, па и најтежим борбама, били непосредно уз њега. Зато је био и риједак задатак који није могао извршити.

То релативно затишје и предах, међутим, брзо су прошли. Рано ујутро 27. 1. наређено нам је да се хитно пребацимо на Бенаковац под Грмечом. Зашто — нисмо сигурно знали али смо успут сазнали да су Нијемци из рејона С. Моста продрли према Лушци Паланка. Хладноћа и доста висок снијег, ометали су кретање, али борцима, већином баш из тих села под планином, то није сметало. Били су забринутѣ за своје породице, куће, за већ дуго слободну територију. Касно смо стигли на Бенаковац и размјестили се код лугареве куће, код Бундала (Петар је раније био један од командира водова у нашој чети, сада је дошао да брани баш своју кућу) Бурашиновића и другим кућама. Ту смо затекли Бошка Бурашиновића, нашег ранијег командира, који се лијечио од раније задобијених рана у Ивањској. Наређено нам је да затворимо пут из правца Паланке — како, од кога, где и с чим — то је као и обично препуштено Команди чете. Већ смо знали да су у питању Нијемци.

Прије свађивања посјели смо положај, са нешто истуреном главнином Чете, у засједи дуж пута. Урадили смо и нешто заклона крајње једноставних, импровизираних, што нас је иначе пратило као озбиљна слабост током читавог рата. Било је добро одјутрило када се непријатељ нојавио у стрељачком строју, мањим групама и колонама у веома широко развијеном поретку. Необично је изгледао бијели зимски пејзаж густо ишаран сивим униформама. Оно што смо слушали и препричавали били је истина — водали су псе чији се сгравични лавез ширио Бенаковцем. Но, ипак су са главном колоном ушли у засједу. На једној окуци нешто даље од школе сачекала их је жестока ватра наше Чете а онда се она брзо проширила лијево и десно од нас. Застали су збуњени, полегли и почели отварати ватру, а неки бочни дијелови су се одмах и повукли. Нешто касније извукла се и главнина. Настало је кратко затишје које је прекинула снажна артиљеријска и минобаљачка ватра по нашим положајима. Непријатељ је обнављао и напад пјешадијом али је, као и у првом налету, одбијен. Мало се и артиљерија смирила па смо већ помишљали да се нешто може и ручати. Међутим, затишје је било кратко. Нег-

дје око 13 сати изненада уз сграшну буку и завијање сирена појавило се над нашим главама 7 „штука“ и почели жестоко да бомбардују положаје наше Чете. Прије њих изпад наших положаја дуго је зврнула једна „рода“ извиђач али нисмо много обраћали пажњу на њу јер нас није дирала. Међутим, „штуке“ су сипале бомбе баш као на филмовима које и данас гледамо. Из формираног круга једна ио једна сгрмоглављивала се и истресала терет на наше положаје — али на нашу срећу већина бомби пала је у један буквик иза наших леђа. У једном моменту један од тих јуришника се издвојио из круга и устремио на лугарницу. На 200 — 300 метара испустио је дугачку бомбу која је уз страхан бљесак и грмљавину пала у двориште. Командир и ја забринуто смо то посматрали са лијевог крила Чете знајући да су нам ту рањеници, команда, кухиња и груна бораца на ручку. Али нисмо имали много времена за размишљање. Обузети бомбардовањем, нисмо ни обратили пажњу на непријатеља испред нас. Одједном смо примијетили да нам је подишао у густом стрелачком строју на којих стотинак метара. Од мањих група, колона, оживјели су сви шумарци, њиве и ћувици испред нас. И нису се много обраћали па нашу, већ сада слабу и неорганизовану пушчану паљбу.

Одбацили су нас према Крупџи. И није ни чудо, 737 иук 717 дивизије на једну чету. Требала му је и авијација да би нас за један дан одбацило са Бенаковца. И ту је застао пратећи нас само митраљеском и минобацачком ватром. Брзо смо се скупљали и средили. У тој гужви одједном пред нас испаде Тоде Јерковић сав окрвављен. Погледали смо га и из врата одакле је просто куљала крв ископали прстима гелер дужине 2—3 цм. Превили смо га на ногама, неким пешкиром и наш велики Тодика наставио је да се креће и скупља свој вод у коме је било 14 Јерковића, ако се добро сјећам, као да се није ништа нарочито ни десило. Нема ни болничара, а ни говора о инјекцијама, болницама и томе слично.

Тог дана имали смо 4 мртва и 7 рањених другова. Погинули су Никола Косић, Мићо Дрљача „Црни“, Радошевић, нишанџија на малом минобацачу. Рањен је Милан Милинковић. Имена осталих нисам записао ни упамтио. Данас то изгледа не само необично, већ и тужно, бесмислено па и нехумано. Има и одговор на то, мада, сада неубједљив — нико није од нас озбиљно рачунао да ће преживјети рат.

*
* *

Од 29. јануара па све до 7. фебруара мотали смо се око тог пука 717 дивизије који се окружен сада, са снагама V и VI бригаде нашао и у невољи на потезу између Паланке и Бенаковца. Сваки дан трајале су борбе — Нијемци су дању покушавали да нас се отресе и повежу са својим нападима према Санском Мосту, а ми у ноћним нападима да их разбијемо* и уништиме. Ми нисмо имали довољно снага, а и синхронизације, да Пам ти напади успију, а ни они да се извуку из обруча. У једном од тих напада на Бенаковац имали смо 4 рањена борца и то из једног рафала дуж пута куда смо били залегли. Из тога смо и научили да се ноћна ватра у одбрани организује, испланира дању и тако ноћу насумце туку мјеста која нападачу изгледају сасвим безбједна.

*
* *

Нанад на Дренову главу 4. фебруара, ујутро бно је посебно добро ирипреман и организован. Наш Други батаљон нападао је с југа, од цесте. Да би постшили пзнанађење, скинули смо обућу и у чарапама по снијегу и веома густом жбуњу и трњу којим је обрасла ова главица поди-лазили непријатељским рововима. И нисмо успјели са изненађењем. Исто-времено је почео судар наших и Њемачких бомбаша. Упали смо и у ро-вовове. Нарочито се ту истакао пушкомитраљезац Бранко Јерковић. По-слије двочасовне борбе извукли смо се, али са 4 мртва и 9 рањених другова само из наше Чете. Од једне исте бомбе добио сам и ја један мањи гелер, а мој друг партизан Качавенда Мићо мало већи и гежу по-вреду. Данас се тешко може замислити како преживјети 4—5 сати у ча-рапама и снијегу и температури сигурно не мањој од минус 10 степени. Отишли смо у неке појате под самом шумом Грмеча окићеном ледом и снијегом да преданимо. Био је са нама и командант Другог батаљона друг Мићо Кулунџија. Ни он нама ни ми њему нити неко други није ре-као ни једну ријеч. Осим шкрипања снијега ништа се није чуло. Погинуо је наш најстарији борац у чети солунски добровољац, Буро Шкундрић. кога смо због година и бркова звали „Стаљин“. Његов син такође борац у чети тек је касније сазнао да му је отац остао негдје на Дреновој главици.

У зору 7. фебруара Нијемци су нас изненадили на улазу у Паланку. Жестоки рафали по кућама гдје смо спавали. Истрчавши напоље у су-маглицу угледали смо сиву дугачку колону која се по једној коси кре-тала ка Грмечу. Чело је већ било у шуми. И ми смо отворили ватру али су Нијемци наставили кретање ка шуми узвраћајући нам само митраљес-ком ватром. На брзину смо донијели одлуку да идемо и ми у Грмеч, да их претекнемо и покушамо зауставити. Међутим, чим смо ушли у шуму изгубили су Нијемци нас а и ми њих. И није ни чудо јер је данас тешко и дочарати слику како је изгледао тих дана беспутни Грмеч са густом шумом, притиснут високим снијегом, снијегом који непрекидно пада. И не пада у пахуљицама него у кристалима који се чују, који боду лице, очи. Тешко рањеног Боку Опачића склонили су мјештани.

Пред мрак смо се нашли у баракама где је било сједиште Штаба I корпуса НОВ и Обласног комитета КПЈ за Босанску Крајину. Нигдје ни-кога. Било је у близини и магацина са храном па смо двије ноћи и један дан (8. фебруар) предахнули и попунили своје торбице. Патролирајући насумце по шуми, партизани су нашли и довели у команду чете једног Нијемца. Саслушавали смо га, разговарали с њим. Нисмо га могли ра-зувјерити да је заробљен, да није са својима. Смијао се. Тај детаљ го-вори сам по себи какав је Грмеч био тих дана, да нису халуцинирали само партизани и избјеглице, него и Немци.

* *

Ту слику промрзлих жена и дјеце повратника из грмечких збјегова још упечатљивије видјели смо 10. и 11. 02. на Бошњацима и с. Грданов-цима. Дугачке колоне избјеглица, међу којима доста и познаника, трчало нам је у сусрет са таквом радошћу као да је и сам рат завршен. У нама су видјели спас. Многи међу њима су већ били без прстију на ногама,

црних промрзнутих руку и ушију. Могли смо им помоћи само толико да их заштитимо, размјестимо по кућама и нахранимо некаквом чорбом из наших казанчића. Ноћу 12/13. пребацили смо их преко цесте на Липник Козин одакле су се разишли својим кућама и склоништима које је свако имао по шумарцима у близини своје куће, родбине.

А ми смо наставили да се свакодневно сударамо са колонама и групама непријатеља који је био преплавио села Подгрмеча по први пут од устаничких дана 1941. Тако смо 18. фебруара код Клисине цркве са једном мањом групом бораца посматрали висораван Велике Рујишке једног од жаришта устанка и нашег омиљеног мјеста боравка. У читавом видном пољу врвиле су колоне Нијемаца. Занијети посматрањем одједном смо добили бочну ватру једне колоне близу нас. Попушкарали смо тек толико да извучемо рањеног Стеву Пувалића и да би дали до знања да смо још увијек ту.

*
* *
*

Наредних дана, пошто смо обавијештени да има колебања код неких група и људи у селима изнад Б. Крупе, Чета је пребачена на свој терен — Суваја, Гориња и затворили пут који из Крупе иде ка Паланци и Петровцу. Борци су већином били баш из тих села и њихов долазак и контакти са становништвом брзо су повратили повјерење у нашу борбу, ако је каквих малодушности и било. Послије два дана (тек кад смо средили Чету, храну, посјели положаје) командир чете друг Триво Адамовић свратио је у Залин да види своју кућу и породицу по повратку из збјега. Пошао сам с њим. Мала кућа, мали прозори, мало свјетло у кући (кухињи) и соби, мокра земља застрта у ћошковима сламом. Једна старија жена (вјероватно мајка) лежала је на ниском малом кревету и непрекидно понављала: „Триво, синко гдје си?“. Имала је зашто. Троје — четворо дјеце на слами са видним промрзлинама. Једна жена, вјероватно супруга, стојала је уз зид. Нико ништа није говорио, уплашена и унезверена дјеца су ћутала. Триво их је нетремице и нијемо посматрао. Покушао сам да их утјешим, али је Триво нагло изашао из куће и запутио се према положајима Чете. Прилика да истражи свој бијес испала је одмах — сат послје у сукобу са усташама који су пошли у пљачку. Разбили смо их зачас и сјурили према Крупи а Триву једва оставили. Заробили смо 5 кола са запрегама, неколико усташа и пљачкаша. У малој комесарској свесци забиљежио сам да смо тај дан 24. 2. прославили као Дан Црвене армије. И у таквим приликама! Кад смо стигли.

Нешто смо боље „намирили рачуне“ са Нијемцима 29. фебруара пославивши засједу на самом уласку пута у Међугорје. Правцем Крупа — Петровац колоне камиона су чешће пролазиле и доста комотно се понашле. Не знам да ли је осим Прве чете било још других јединица нашег Батаљона. Колона камиона, крећући се путем, набијено, без бочног обезбјеђења била је изненада засута жестоком ватром и бомбама. Нијемци су били потпуно збуњени и разбијени. Запаљено је, колико се сјећам 13 камиона, гшијен у храни, оружју и одјећи био је богат. Заплијенили смо први пут противтенковску пушку и нисмо баш знали чему служи тако велика пушка. Ја и данас имам један пиштол, — парабелум као успомену на ту нашу сјајну побједу.

Али и платио сам цех — одмах сјутрадан разболио сам се од тифуса. Вјероватно ми га је подарио мој замјеник и добар друг Јово Јакшић. Спавали смо заједно, а он се прије недељу дана разболио.

Како изгледа бити тифусар и то у партизанима — доста је писано, причано и сликано. Али дочарати шта се дешава тифусару, то је вјероватно немогуће. И ко га је преживио сјећа се само фрагмената, јер — болесник од пјегавог тифуса је повремено жив а најчешће без свијести — полумртав. Нас 8 тифусара остало је у кућама код Штрбаца, а Батаљон је отишао за Јелашиновце. Знам да ми је Нићо рекао да ће доћи кола по нас. Затим долази тама. Зрачак свијести — авијон туче по колима у којим лежим на сијену, сељак испреже коње и оставља и нас и кола у сред неке равнице — ливаде. Опет тама. Ко зна када и гдје видим изнад себе колибу од грања јелике и жену која ми насилно гура флашу млијека у уста. Никад нисам сазнао ко је та жена која ме је вјероватно и довукла у ту колибу и пазила најмање 4—5 дана, а захваљујући њој преживио сам тифус.

Душан Вујатовић

ТРЕНА ЧЕТА ДРУГОГ БАТАЉОНА У ЧЕТВРТОЈ НЕПРИЈАТЕЉСКОЈ ОФАНЗИВИ

Послије смотре Четврте дивизије у Јасеници 7. јануара 1943. године, Шеста бригада распоређена је на широком фронту од Санског Моста до Новске планине. Други батаљон добио је задатак да посједне положаје од Новске планине до Тронеће, гдје се спајао са лијевим крилом Четвртог батаљона. Батаљон је имао задатак да спријечи продор непријатељских снага на слободну територију и да у рејону Благаја одржава везу са Штабом Четврте дивизије који се налазио са Другом крајишком и Петом козарачком бригадом на терену Козаре. Скоро сваке ноћи јаче патроле Другог батаљона упућиване су до Штаба Дивизије, прелазећи преко набујале ријеке Сане. Почетак Четврте непријатељске офанзиве, условио је хитно помјерање Четвртог и Другог батаљона удесно ради садејства са Првим батаљоном, како би се спријечио непријатељски продор из правца Санског Моста, Старог Мајдана, Љубије и Сухаче на слободну територију Подгрмеча. У почетној фази офанзиве, Бригада је одолијевала свим нападима јаким снага непријатеља. Двадесет првог и 22. јануара Друга и Трећа чета Другог батаљона у жестоким окршајима са надмоћнијим непријатељем успјешно су одбиле више организованих напада према Подвидачи, нанијевши непријатељу осјетне губитке.

Двадесет трећи јануар остао ми је у доста свјежем сјећању. То је био трећи дан упорне одбране наше слободне територије. Од јутарних часова отпочели су жестоки напади једне њемачке јединице јачине ојачаног батаљона, подржаног артиљеријом и минобацачима, на наше двије чете Другог батаљона, цестом од Каменграда према Фајтовцима. Упорном одбраном наши* двију чета одбијено је више њемачких напада. Тако је на крају ова њемачка јединица била разбијена и одбачена према Старој Ријечи. Потребно је истаћи храброст и пожртвовање свих бораца и руководиоца ове двије чете. Сви смо ми били у једној одбрамбеиој

линији, борци и руководиоци, од команданта и комесара Батаљона до борца. Иако је ово за мене, и за све остале моје другове и другарице Треће чете, до тада била најтежа и најжешћа одбрамбена борба, није било ни једног случаја колебања. Звиждали су куршуми и одјекивале загушујуће експлозије граната, мина и бомби поред бораца на положају, засипани су грудобрани и други закони митраљеским рафалима, али нико није ни за корак устукнуо назад. Напротив, више пута у току дана, борци су искакали из својих заклона и противнападима енергично одбијали непријатеља на полазне положаје. И следећа три дана упорно смо задржавали нападе непријатеља, а ноћу смо предузимали противнападе на непријатељске положаје.

Двадесет шестог јануара, у вечерњим часовима, наш Други батаљон, без Прве чете, напустио је дотадашње положаје и усиљеним маршем кренуо према Мајкић Јапри и Бенаковцу. Када смо сјутрадан, 27. јануара, стигли близу Липника, схватили смо због чега су ове наше двије чете претходне ноћи морале усиљено, такорећи трчећи, да превале толики пут под тешким зимским условима. Хитали смо у помоћ нашим јединицама које су водиле жестоке борбе са циљем да спријече продор једне њемачке јединице јачине пјешадијског пука од Санског Моста према Бенаковцу и Јасеници. Ова њемачка јединица, потпомогнута тенковима, авијацијом и артиљеријом, настојала је по сваку цијену да се 26 јануара пробије преко положаја наших малобројних снага према Бенаковцу и Јасеници. Сјутрадан, 27. јануара, у јутарњим часовима непријатељски пук је пробио одбрану наших јединица и продужио према Јасеници. Пошто је са предњим дијеловима наишао на засједу једне групе бораца и позадинских радника на Бенаковцу, која га је изненадила и нанијела му осјетне губитке, непријатељ се зауставио и код Бенаковца организовао кружну одбрану. Дијелови наших бригада (Друге, Пете и Шесте) који су пристигли на овај правац 27. јануара, окружили су поменуте њемачке јединице, не дозволивши им да даље напредују према Јасеници и Босанској Крупи, нити да се споје са непријатељским јединицама које су продирале у Лушцк Паланку.

Штаб Четврте дивизије наредио је да се изврши напад на окружену њемачку јединицу ноћу 28/29. јануара. Наша Трећа чета Другог батаљона, под командом друга Миле Дробца, нападала је непријатељске положаје на Бенаковцу са правца Мајкић Јапре. Сви ми борци и руководиоци Чете, као и свих других наших јединица, нисмо могли прихватити чињеницу да фашистичке снаге остану ту у рејону Бенаковца, тако дубоко у Подгрмечу. Заго и није било тешко припремити и извршити напад на Бенаковца. Нико од нас није осјећао умор од вишедневних тешких борби са надмоћнијим непријатељским снагама, нити од напорног усиљеног марша од Подвидаче до Липника и Мајкић Јапре. Сви смо имали неодрживу жељу да непријатеља разбијемо и уништиме. Међутим, непријатељ је био јак, добро је организовао одбрану и наш напад није успио.

Добро ми је остала у сјећању та ноћ када смо изводили напад на Бенаковац. Трећа чета Другог батаљона Шесте бригаде, чим је изашла из итуме изнад Мајкић Јатре, нашла се на једној чистипи, одмах се развила у стрелце и нечујно, пузећи, приближавала се утврђеним положајима непријатеља. Колико се сјећам, нисмо успјели да се приближимо довољно

близу непријатељу да би могли бацати бомбе у његове ровове. Нијемци су нас, освјетљавајући ракетама терен испред положаја, открили и осули јаку коицентричну ватру из аутоматског оружја и ручних бацача по нашем стрељачком строју, који се нашао на брисаном простору и на малој удаљености, без икаквог заклона. Тада је погођено неколико бораца из вода у коме сам и ја био, међу којима је био високи и храбри командир одјељења, Драго Колунџија, из села Гориње. Он је био теже рањен у главу. Чини ми се да је наш Драго тада остао без једног ока. Лакше је ту рањен и наш пушкомитраљезац, Стојан (Илије) Праштало, из Доњег Дубовника. Наше двије чете из Другог батаљона, послје неуспјелог напада на Бенаковац, повукле су се у току ноћи на Липник.

Сјутрадан 29. јануара 1943. године једна њемачка јединица јачине батаљона издвојила се из главнине и кренула из рејона Бенаковца у напад према Радановом пољу и Лукића главици, са циљем да се пробије из окружења и да се споји са јачим њемачким јединицама које су нападале од Фајтоваца и покушавале да дотуре муницију, храну и санитетски материјал њемачким снагама у Бенаковцу.

Моја Трећа чета Другог батаљона била је доста удаљена од Радановог поља и Лукића главице. Када је добила задатак да заједно са Другом четом и Четвртим батаљоном Шесте бригаде задржи и одбаци нападача са поменутог правца, била је принуђена да се трчећи пребацује од Липника до Лукића главице. Овдје су уистину одлучивале секунде, јер је било јасно да онај ко прије овлада овим висом, има много веће изгледе на успјех. Иако смо уложили велики напор, наша Чета није успјела да стигне на циљ прва, већ смо се на гребену Главице нашли истовремено када и Нијемци. Зачас је настао пакао од жестоког судара двију страна. Експлодирале су ручне бомбе на једној и другој страни, косили су рафали из аутоматског оружја и за трен ока нашли смо се у борби „прса у прса“. Скоро смо се измијешали са Швабама. У овом кратком али врло жестоком окршају разбили смо њемачку јединицу, нанијели јој велике губитке и преживјеле фашисте натјерали у панично бјекство низ стрму падину Лукића главице и Радановог поља. Нису ми познати наши губици, али знам да је остало много мргвих и тешко рањених Шваба на попришту борбе. Сви наши борци и руководиоци у овом окршају положили су практичан испит из борбе „прса у прса“. У ствари моја Трећа чета по први пут је учествовала у оваквој борби („прса у прса“) и то врло успјешно.

У времену од 29. јануара до 5. фебруара наш Други батаљон је успјешно маневрисао по високом снијегу и великој хладноћи и водио жестоке борбе против непријатеља око Лушци Паланке и на цести Лушци Паланка — Јасеница.

Петог фебруара Батаљон је иребачен на сектор: с. Тадићи, Кондићи и Богојевина — к. 504 и 591, гдје је успјешно спречавао продор непријатељских снага. Осмог фебруара непријатељске снаге привремено су се повукле из Лушци Паланке. Одмах затим Други батаљон је стигао у Лушци Паланку, гдје је наишао на тешку пустош коју је починио окупиатор. Ту је остало много лешева изгинулог народа, бораца и стоке, уништене војне опреме, поломљени су (поразбијани) прозори и врата на кућама и дружим објектима. Врло тужно и жалосно је изгледало то до бфанзиве дијепе и иривлачно подгрмечко мјесташце. Деветог, 10. и 11. фебруара

чете Другог батаљона водиле су дононоћне тешке борбе на правцу: Јојићи — Володер к. 712, Радићи — Бошњаци и према Фајтовцима и тако успјешно штитили извлачење из Грмеча избјегли народ и дјелове Друге и Пете козарачке бригаде, међу којима је био велики број болесника и рањеника. Пошто је завршено успјешно извлачење народа и војске из рејона Јелашиновци у рејон Липник, Други батаљон је добно задатак да крене правцем Козин, Горњи и Средњи Дубовник да чисти села од преосталог непријатеља. Тако је Други батаљон стигао до заселака: Богдаповићи и Котури у с. Дубовик, шеснаестог фебруара у поподневним часовима. Како су чете овог Батаљона за протеклих 8 дана имале врло тешке борбе по тешком терену покривеним високим и мокрим снијегом и биле уморне и исцрпљене, ноћ 16/17. фебруар запамћена је код многих наших бораца и руководилаца по томе што смо се размјестили по кућама у с. Дубовнику, коначно се добро одморили, огријали, нахранили и одспавали, па смо сјутрадан 17. фебруара могли успјешно да наставимо чишћење подгрмечких села од непријатељских снага.

Наши обавјештајци и извиђачи у току ноћи прикупили су податке о јачини њемачке јединице која се налазила стационирана у засеоку Ступари — горњег дијела Рујишке, одакле је 17. фебруара у поподневним часовима кренула цестом између Језераче и Лисца у правцу Арапуше и Крупе. Дознавши за овај покрет Нијемаца, наша Трећа чета са својим командиром, Милом Дробцем на челу, добила је задатак да се што прије пребаци преко Великог и Малог Лисца у правцу заселака: Ковачевићи и Дробци, да би пресјекла несметано повлачење непријатеља према Арапуши. Иако смо уложили велике напоре, нисмо успјели да стигнемо непријатеља. Стигли смо до изнад Ковачевића и Дробца када су Нијемци од Ковачевића чесме задњим дијеловима колоне улазили впјугавом цестом у Арапушу. Успјели смо једино да рафалима из пушкомитраљеза „испратимо“ задње дијелове непријатеља.

Увече смо се вратили у састав Батаљона, незадовољни бјекством непријатеља. Батаљон је заноћио у Доњем Дубовнику, код Пупаца, Војновића и Крнетића. Пошто смо стигли у састав Батаљона, одређени смо у патролу Душан Ј. Гак и ја, са задатком да испитамо да ли се непријатељ потпуно повукао из засеока Ступари. Моји су се обрадовали што ме виде живог, али су били јако уплашени. Непријатељски војници су их злостављали на разне начине. Њих тридесеторо жена, дјеце и старца било је стрпано у подрум моје куће, гдје су провели неколико дана без хране и воде за вријеме док су Нијемци боравили овдје. Непријатељске јединице повукле су се низ Рујишку према Рудицама и Новом, а неке су отишле према Босанској Крупи, о чему смо извјестили руководиоце Чете и Батаљона.

Сјутрадан 18. фебруара чете нашег Батаљона биле су распоређене на положаје према Рудицама, Блатној, Отоци и Крупн, са задатком да спречавају поновни продор непријатеља у Подгрмеч.

Момчило Ступар

СЈЕНАЊЕ НА ТРВО РАТНО КРШТЕЊЕ

Било је то почетком 1943. године у мом селу Босански Милаиовац. Моја јединица је логоровала код Школе. Рано ујутро отишла сам до

своје куће да узмем мало хране. У кући је била само моја иарализована бака. Узела сам сланине и крува и ставила у војничку торбицу. Пошла сам према излазу и застала: према мојој кући су ишле усташе и Нијемци. Ја сам брже-боље сакрила војничку торбицу иза наћава. Они су изгuralи моју баку, а ја сам искористила тај тренутак и истрчала наиољс. Пред вратима је стајао један, чини ми се, домобрански официр и без ријечи ми иакозао главом да бјежим из куће. Прескочила сам плот и потрчала узаним путићем према шуми. За мноm су фијукали меци, сјекли гране свуда око мене, али имала сам срећу да побјегнем од сигурне смрти. Стигла сам до Школе и обавијестила своје другове о доласку усташа и Нијемаца. Међутим, они су то већ знали. Изнад кућа Веселиновић налази се брдашце Наглиш, гдје су наши држали положај. Непријатељски војници су кренули према нашем положају, гдје су скоро сви изгинули. Сјећам се: око наших кућа лежали су један до другог Нијемци и усташе. У тој борби нарочито се истакао друг ЈТазар Шушњица.

Издвојила бих још један догађај. Путовали смо у колони и имали смо своју лозинку. Добро се сјећам да је један наш друг заспао и скрепуо из долине. Потрчала сам и повукла га за пушку. Сан га је преварио, али лозинку није заборавио. То је било 1943. године. И мени се десило да у ходу заспим. Једном сам тако ударила главом у пушку. Искочила ми је чворуга. У ходу, у сну, сањала сам да једем. Била сам гладна и уморна, али не и уплашена.

Даница Веселиновић

ЗАЈЕДНО СА СВОЈИМ НАРОДОМ

Послије 20 дана жестоких борби током четврте непријатељске офанзиве, Шеста крајпшка НОУ бригада нашла се у југоисточном дијелу Подгрмеча, па просторији између Лушци Паланка, Тук Бобије, Мећећег брда, Санице, Дабра, Босанског Милановца, Бошњака и Огиша — јужно од пута Сански Мост — Лушци Паланка. То је био једини дио територије Подгрмеча који су око 10. фебруара 1943. године контролисале наше снаге.

Десетог и 11. фебруара Бригада је водила тешке и упорне борбе против јаких непријатељских снага које су из правца Санског Моста и Лушци Паланке настојале да продру на преосталу слободну територију, униште Шесту бригаду и онемогуће излазак из збјегова Грмеча народа и Друге бригаде који су се тамо већ више дана у дубоком снијегу налазили. Беспримјерно пожртвованом одбраном, Бригада је успјела да одбије све нападе непријатеља и да заштити изгладњели и промрзли народ који се у масама, заједно са снагама Друге бригаде, извлачио из Грмеча у с. Јелашиновце и Тук Бобију.

Једанаестог фебруара штабови Шесте и Друге бригаде одлучили су да се, са народом, обе бригаде пребегну ноћу 11/12. фебруара преко комуникације Лушци Паланка — Сански Мост на сјевер у рејон с. Липник. Овом одлуком Први батаљон Шесте бригаде добио је задатак да остане на досадашњим положајима, да настоји да се ту што дуже времена одржи, да штити излазак из Грмеча преосталог дијела народа и група бора-

ца, а ако буде принуђен, да се пробије према Липнику у састав главнине Бригаде.

Послије успјешног пребацивања главнине Шесте и Друге бригаде са народом у рејон с. Липник, Први батаљон је 12. фебруара ујутро још контролисао просторију између с. Јелашиновци, Међећег брда, Дабра, Босанског Милановца, Бошњака и Отиша. Међутим, у току дана јаке њемачке и усташко-домобранске снаге кренуле су такорећи са свих страна у напад против Првог батаљона. У нападу су учествовале главне снаге Триста шесдесет и девете и дијелови Седамсто четрнаесте њемачке дивизије. Пред далеко надмоћнијим непријатељем Батаљон је био принуђен да се на свим правцима повлачи, тако да је увече био окружен у рејону виси Смрешњак (к. 815). Са Батаљоном се у рејону Смрешњака нашло и преко 1.000 људи, жена и дјеце.

У насталој ситуацији Штаб Батаљона (командант — Милан Миљевић Миланчић, политкомесар — Раде Ерцег, замјеник команданта — Раде Бркић и замјеник поликомесара — Лало Гајановић) донио је сљедећу одлуку:

— Одсудном одбраном у окружењу спријечити продор непријатеља на вис Смрешњак (к. 815), а затим на најпогоднијем правцу извршити пробој кроз непријатељски обруч и извући снаге Батаљона из окружења и створити услове за даља активна дејства Батаљона.

На основу ове одлуке чете су добиле сљедеће задатке:

— Прва чета да посједне положај за одбрану на гребену Градина (к. 719) са задатком да упорно брани источне падине Смрешњака и не дозволи непријатељу да продре у куће Јерковића;

— Друга чета да посједне положај за одбрану на врху Смрешњака (к. 815) са задатком да не дозволи непријатељу да овлада котом 815;

— Трећа чета да посједне положај за одбрану у с. Миљевићи звани Крунићи (к. 722) на западним падинама Смрешњака са задатком да не дозволи непријатељу да продре у заселак Врућиниће и у село Миљевиће на Миљевића брду.

Сјутрадан ујутро непријатељ је упорно настојао да продре на свим правцима напада уз подршку артиљерије која је тукла из Јелашиновачког поља (Матића гаја). На положај Друге чете на врху Смрешњака. Четири пута је вршио јуриш. Борба се водила прса у прса, али захваљујући упорној борби бораца те Чете, непријатељ је одбијен. Треба истаћи борце Прве чете, а нарочито Марка Зорића, митраљесца, који су упорно бранили источне падине Смрешњака и спријечили неколико покушаја непријатеља да продре у куће Јерковића. Иначе, да је непријатељ успио да заузме куће Јерковића, Батаљон би се нашао у изузетно тешкој ситуацији. Цео дан и увече до касно уноћ Батаљон је водио борбу у окружењу. Увиђајући да не може постићи циљ, тј. прећи преко источних падина Смрешњака, продријети у Градину и спојити се са својим десним кршом које је наступало преко Јелашиноваца у правцу Миљевића брда, непријатељ је био приморан да одустаје од даљих напада и да се повуче па ивицу шумс Колибаћа, а за тим користећи шуму и мртве углове источних страна Колибаћа уђе у заселак Црномарковићи.

Та десном крилу непријатељ је постигао мањи успјех. Уз Бабиновац изашао је на ивицу Шибова, заузео Јовичино брдо, ушао у село Врућиниће и даљи правац дејства усмјерио према коти 722 и коти 815. Међутим, дочекан прецизном ватром Треће чете, одустао је од даљег напада и држећи се десно изнад Звечка, повукао се преко Новаковића брда и даље у правцу Станић брда.

Послије тешке борбе непријатељу је очигледно био потребан предах, а осим тога у ноћне нападне борбе он се врло ријетко упуштао. Чим је непријатељ прекинуо нападати, Батаљон се заједно са народом извукао према с. Бошњаци, а затим се пребацио према с. Јтипник у састав Бригаде.

У овој борби непријатељ је имао 30 мртвих и 40 рањених, док су наши губици били 5 погинулих и 3 рањена. Била је то заиста тешка борба и у изузетно тешкој ситуацији. Батаљон се нашао у великом искушењу и пред опасношћу да буде уништен.

Сјећам се добро када је Миланчић Миљевић дошао у стрељачки строј Треће чете, у којој сам и ја био борац, и рекао: „Другови, не смије се нико предати непријатељу. Ми се морамо борити до последијег.” Ове његове ријечи довољно су говориле у каквој се ситуацији Батаљон нашао. Миланчић је кренуо даље, а ја сам последије његовог одласка упитао неколико другова који су били поред мене: „Што да радимо, другови? Нијемци су нас опколили.” Послије краћег договора, брзо смо дошли до заједничког става. Извући један метак из фишеклије и ставити га у џеп од шињела. Ако не буде никаквог излаза, тај метак ће ријешити све. На нашу срећу до тога није дошло. Ми смо се извукли из окружења.

Борећи се и гледајући куда се непријатељ креће и пребације, понекад смо бацили поглед на наша села Подгрмеча и посматрали како се дим диже из Дабра, Грдановаца, Јелашиноваца и других села. Непријатељ је палио и убијао. Када је горело село Јелашиновци, густо дим се дигао и покрио Грмеч. Само су се видјели његови највиши врхови. Да, ово су били тешки тренуци за борце Првог батаљона, синове народа овог краја.

Друга половина фебруара и цијели март били су вријеме предаха. Непријатељ није предузео никакве озбиљније акције. Наизмјенично, борци су по одобрењу својих команди одлазили својим кућама да виде своје породице и сазнају ко је све остао жив.

Послије ове борбе имао сам прилику као вођа једне патроле да обиђем наша села и да видим шта се све збило. У додиру и разговору са народом, чули смо о злочинима и наишли на страшне призоре. У селу Јелашиновци непријатељ је убио или запалио 400 старца, жена и дјеце. У засеку Врућинићи, на Миљевића брду, запалио је неколико кућа и убио неколико људи. Испред њемачких злочинаца бјежао је на коњу и Миле Миљевић, Отац Миланчића Миљевића. Њемачки рафал убио је под њим коња, а јахача ранио. Да не би нао у руке непријатељу, Миле се заклао својим ножем коричњаком, којег су нашли поред његовог смрзнутог леша. Миланчићева жена Маша са шесторо нејаке дјеце избјегла је у Градину и скрила се под неку посјечену букву — кладу и без ватре са дјецом преноћила. Нијемци и домаћи издајници су свој бијес према народу овог краја искалили и у познатом дабарском збјегу и засеку Црновода, када су на најзвјерскији начин побили преко 200 старца,

жена и дјеце. Људи и жене који су тај злочин посматрали (а има их који су тај масакр преживјели) кажу да је то био страشان приказ. Од јаука, крика и вриске жена и дјеце разлијегале су се планине.

У засеоку Црномарковићи, непријатељ је убио бајонетама 12 људи, међу којима је било и неколико партизана болесних од тифуса. Четворицу су одвели и негдје побили, и нико не зна за њихов гроб. У кревету су нашли Вида Црномарковића и Коју Вукића који су боловали од тифуса, изболи их бајонетима, а Којине двије мале дјевојчице склониле су се под њихов кревет и тако остале живе. Приликом стријељања групе људи у једној долини више кућа Црномарковића, Лазар Клепић, борац Друге чете Првог батаљона, болесник од тифуса, остао је жив и неповријеђен испод лешева постријељаних. Када су Нијемци отишли, извукао се и побјегао. Лазар је и данас жив. У знатном броју случајева, људи су се спасли захваљујући присебности и снажљивости. Тако на примјер, када су Нијемци пришли у непосредну близину засеока Црномарковићи, неко је повикао: „Ево банде!“ Ружа Црномарковић, иначе позната као активиста и позадински радник, у кући је имала неке спискове скојеваца, заставу и још неког материјала. Увиђајући опасност за живот, она је брзо ставила мараму (бошчу) на главу, заставу и материјал гурнула у сламарицу и легла на кревет симулирајући болесника — тифусара. Кад су Нијемци отворили врата од собе гдје је она лежала, као и врата од сусједне собе у којој је лежао њен брат Јово Кнежевић, стварно болестан од тифуса, обоје су повикали: „Тифус, тифус...“. Нијемци су се одмах удаљили остављајући их на миру.

За непун мјесец дана, колико је харала четврта непријатељска офанзива у подгрмечким селима, остали су дубоки трагови који су се друго осјећали. Села су послје офанзиве остала пуста, тужна. Могла су се видјети само згаришта попаљених кућа, понека домаћа животиња (пас и свиња). И ове животиње су подивљале. Причао ми је Светко Бркић да је у његовом селу Јелашиновцима Илија Бапа, првоборац овог краја, када је пошао да обиђе своју породицу, био опкољен од подивљалих паса у чопору. Бранећи се, убио је 5—6 паса, али се више није могао одбрани, него се попео на пласт сијена Лазе Његована у Брезику и чекао сатима да се пси удаље и усмјере на неку животињу. Тако се спасио. За њега је то био тежак доживљај раван окружењу на Смрешњаку.

Сређивање стања на терену, непосредно послје непријатељске офанзиве, текло је доста брзо и поред бројних тешкоћа. Помоћ народу који се вратио својим кућама да обнови живот и рад био је један од најважнијих задатака свих наших јединица. Врло брзо су обновили рад народноослободилачки одбори, партијска, омладинска и друге организације. Борци и старјепшине Првог батаљона помагали су у размјештају и збрињавању иородица прије свега жена и дјеце који су остали без игдје ичега, правили су колибе на згариштима попаљених кућа, помагали у сјетви и т.д. Својим присуством и политичким радом брзо смо враћали народу вјеру у нашу снагу и побједу.

Истовремено се и у Батаљону одвијао врло активан војно-политички рад. На партијским и скојевским састанцима, четним коференцијама, скуповима старјешина анализирана су искуства из борби током офанзиве, разматрана питања помоћи пароду и т.д.

У току четврте непријатељске офанзиве и непосредно послје ње, народ Подгрмеча и његови борци из Шесте бригаде били су изложени

великим жртвама и искушењима. Међусабно нераскидиво повезани, они су храбро подносили жртве и страдања, али су успјели да се одрже и без обзира на велике људске и материјалне губитке, да обнове и ојачају своје снаге и наставе борбу до побједе. То вријеме никад се не може заборавити.

Милан Црномарковић — Крљо

КАКО САМ ДОЖИВИО БОРБУ НА СМРЕШЊАКУ

Рођен сам у селу Грдановцима и ту одрастао са мојим вршњацима. Као дијете и младић, никада нисам помислио да ћу једног дана водити борбу против окупатора и домаћих издајника баш у мом родном селу и штитити народ од крволока и злочинаца. Али и то се догодило.

Био сам борац Прве чете Првог батаљона Шесте крајишке НОУ бригаде. Командир Прве чете био је Милан Дамјановић, комесар Милош Шобот, замјеник командира Чете Лазар Шушница, а командир Првог вода Светко Миљевић звани Светкина. Два дана прије борбе на Смрешњаку, наша Прва чета била је размјештена на Корјенову. Чета је држала положај према Хрустову и Саници. Спречавали смо продор непријатељу на том правцу. Тог дана вријеме је било хладно, али ведро и сунчано. Њемачки авиони бомбардовали су Школу у Саници и још неколико кућа. Десетог фебруара 1943. године Чета се увече прикупила код кућа Инђића. Били смо обавијештени да је непријатељ продро у Лушци Паланку и Грмеч, да је бомбардовао Болницу у Корчаници. Те вечери вријеме се погоршало. Почео је да пада снијег и дува хладан вјетар. Чети је наређено да прими вечеру и да се припреми за покрет. Када смо вечерали и били спремни за покрет, саопштено нам је да идемо у састав нашег Првог батаљона и објашњена нам је тренутна ситуација. Али нама није било познато куда ћемо да кренемо када дођемо у састав Батаљона. У току ноћи Чета је извршила покрет правцем: Корјеново — Саничка коса и ујутро око 10 часова 11. фебруара 1943. године стигла на Међеће брдо. Марш и кретање Саничком косом био је тежак и доста напоран због висине снијега и хладноће. На Међећем брду састали смо се са Другом и Трећом четом и Шгабом Батаљона.

Тог 11. фебруара 1943. године снијег је падао цијели дан, а народ је избјегао испред непријатеља. Било је много људи. Наша Прва чета по приспијећу на Међеће Брдо размјештена је у неколико кућа по водовима да се одмори. Ручак је припремљен за све борце Батаљона и за избјегли народ, тако да нас је у строју за пријем ручка било на једном казану око 300, па и више. Ручак смо примили око 4 сата послје подне. За ручак је спремљена чорба од кромпира и мало кукурузова хлеба. Ту смо остали до ноћи.

Послије вечере Чета је кренула на марш правцем: Међеће Брдо — Новаковића Брдо — Градина — Јерковића куће и Црномарковића куће на Смрешњаку. Када смо кретали према Новаковића брду, почело је да се разведрава, а испод нас видјело се Јелашиновачко поље. Од Школе на Бојишту, непријатељ је бацао сигналне ракете и отварао ватру из митраљеза. Тада смо видјели да је непријатељ продро кроз Лушци Паланку

и стигао до Јелашиноваца и Бојишта. Марш који смо извели од Мећећег Брда до Смрешњака био је напоран. Маршевали смо без одмора. Брзо смо се кретали иако је снијег био доста висок, а ноћ се потпуно изведрила. Мраз је душмански стегао. Било је хладно. За нама се кретао избјегли народ, тако да је колона била веома дуга. И поред великих тешкоћа, ред и дисциплина је владала и код народа. Приликом покрета становништво је било свјесно да пролазимо уз непосредну близину непријатеља, који нас лако може открити.

Када смо стигли на Смрешњак, сазнали смо да се непријатељске снаге налазе и у селу Грдановцима у засеоку Гредар у кућама Панћића и Домазета. Штаб Батаљона донио је одлуку да у току ноћи нападнемо непријатељске снаге у Гредару и да га ликвидирамо. Ми борци из Грдановаца и осталих сусједних села, а било нас је доста, познавали смо сваку стопу земље, сваку кућу, сваки прилаз, тако да смо били сигурни да ћемо непријатеља у Гредару ликвидирати или протјерати. Са смрешњака чете су кренуле на извршење задатка. Трећа чета стигла је до Бабића, Миљевића и Микана Аничиха кућа, које су удаљене од Панћића око 500 метара. Одавде је упутила патролу и извиднице да извиде мјеста и распоред непријатеља. Наша Прва и Друга чета стигле су у заселак Крај у Круниће и Томаше. Овдје нам је наређено да не идемо даље и саопштено да се одустало од напада на Гредар. Четама је наређено да се врате у Јерковиће и Црномарковиће на Смрешњаку. Када смо стигли у куће Миљевића, зване Круниће и Томаше, зграде и појате биле су препуне избјеглог народа, међу којима је било највише жена и дјеце. Нико није спавао. Ноћ је била врло хладна. Ватра јеложена у кућама и заклонима гдје се народ гријао. Дјеца су плакала промрзла, гладна и уплашена. Када се наша Прва чета вратила у Јерковиће и Црномарковиће, затекли смо исту слику. Пуне куће промрзлих и болесних жена и дјеце. Наша Прва чета није имала никакве могућности да се смјести било у какву просторију, а били смо озебли и промрзли. Ми борци тискали смо се са народом по кућама. Није било уопште мјеста да се сједне. Сваки борац склањао се и иравио мјеста за дјецу и жене. Ми смо се одморали на тај начин што смо оружје ставили испод себе и чуећи мало дријемали јер се није могло спавати.

Када је свануло, наша Прва чета кренула је по водовима на врх Смрешњака. Истовремено наређено је да и народ напусти куће и крене за нама, склони се у шуму према засеоку Круниће и Томаша, у вртаче и увале како би били заштићени од дејства непријатељског оружја,

Тај 12. фебруар 1943. годшш освануо је сунчан и ведар. Јутро је било хладно. Мраз је стегао. При покрету испод ногу снијег је просто шкрипао. Видљивост је била велика, тако да се сваки покрет на снијегу јасно видио. Наша Прва чета заузела је положаје на самом врху Смрешњака, распоређена по водовима лијево и десно, тако да смо имали доминантан преглед на све стране наоколо. Друга чета запосјела је положаје лијево од наше Прве чете и сјеверне падине Смрешњака, изнад Новковића, Мали Смрешњак до кућа Ковачевића и Мајора. Трећа чета била је на положајима десно од наше: Прве чете, изнад Храстове пољане према Јелашиновцима и Томашевом бријегу.

Заузимањем оваквог положаја и распореда, избјегли народ био је заштићен са свих страна. Нашао се у средишту нашег Батаљона. Одмах

у југарњим часовима главне снаге непријатеља кренуле су из Гредара, иоред јарка, преко Калишта изнад Тадића гаја, а помоћне снаге бочно нреко Пантића, Бабпћа главице и нреко Долова избиле су у Јованчевиће и Букобрате, гдје су се спојили са другим колонама које су се кретале из Босанског Милановца. Потом су заједно од Црномарковића, са источне стране, ударили на положаје наше Прве и Друге чете. И од села Јелашиноваца и Миљевића брда отпочела је борба Треће чете са далеко надмоћнијим непријатељским снагама. Испод Отиша по Смрешњаку и Храстовој пољани дејствовала је јака артиљеријска ватра, којој се ускоро придружило и бомбардовање из ваздуха. Истовремено испод Отиша и Греде, у Кукољима, Војводићима и Јелашиновачком пољу одјекивали су рафали непријатељских митраљеза и горјеле су куће. Из непријатељских јединица које су јуришале на опкољени Први батаљон и због беспомоћног цивилног становништва на Смрешњаку, видјели су се огромни облаци дима у Јелашиновцима. Призор је био страхан. Све је личило на стравичну авет којој се жури да испред себе све прогута и уништи.

Њемачке снаге које су из покрета кренуле на јуриш, избиле су на узвишење изнад Јерковића и Црномарковића кућа, отвориле јаку митраљеску и минобацачку ватру по положајима наше Прве и Друге чете, које су одговориле још снажнијом ватром и приморале непријатеља да напусти ово узвишење остављајући рањене и мртве.

Неустрашиви митраљезац Милан Црномарковић-Ружин, истрчава испред своје Чете, и јуришајући својим вјерним митраљезом из стојећег става руши непријатељске војнике као снопље.

И Трећа чета противјуришима спријечила је продор непријатеља из правца Јелашиноваца и Миљевића брда и нанијела му осјетне губитке. Послије овако примљене лекције, њемачке команде су схватиле да се налазе испред гвозденог непробојног партизанског обруча. Зато су по нашим положајима отворили још снажнију минобацачку и артиљеријску и авијацијску ватру, понављајући нове јурише. Ми смо остали на нашим положајима. Сваки непријатељски јуриш и покрет нрема нашим положајима спријечили смо и све његове снаге поново одбацили на полазне положаје.

Посматрао сам са врха Смрешњака положај чета Првог батаљона и видео сам како се изнад њих диже дим помијешан са земљом и снјегом од експлозија мина, артиљеријских граната и авионских бомби. У тим моментима размишљао сам да ли ћемо издржати непријатељске јурише и успјети заштитити неколико хиљада жена, дјеце и старца чији су животи зависили од нас. Нико од бораца и старјешина није помишљао на одступање. И поред тога што је непријатељ био надмоћнији, уз нашу одлучност, храброст и високу свијест и морал, ми смо све његове јурише издржали и одбили. Нисмо ни корака одступили са наших положаја. Вјеровали смо у нашу побједу. У овим тренуцима, међу нама у првим борбеним редовима су се налазили командант и комесар Батаљона: Милан Миљевић-Миланчић и Раде Ерцег, замјеници команданта и комесара Батаљона, Раде Бркић и Лазо Гајановић. Њихово присуство давало нам је још већу снагу и морал да издржимо и побједимо.

Око 2 сата послје подне непријатељ је извршио још јачи напад са источне стране Смрешњака, са намјером да протјера моју Чету и да

овлада врхом Смрешњака, који је доминирао над његовим јединицама. Ми смо са наших положаја видјели сваки његов покрет. Гађали смо његове војнике прецизно. Нанијели смо непријатељу нове тешке губитке и овај напад одбили, не одступивши ни корака. Од дејства мина, артиљеријских граната и авионских бомби добро нас је штитио природни камењар и стијене Смрешњака, па смо имали само неколико бораца рањених и двојицу погинулих. Послије овог напада, непријатељ је почео да одступа према Градини поред Јерковића кућа. Око 4 сата после подне, непријатељска дејства по нашим положајима су ослабила. Тукли су нас још само минобацачима штитећи тако повлачење својих јединица. И ми смо тукли по његовим колонама све док смо могли да их пратимо. Потом је Светкина Миљевић, командир вода, упутио 10 најбољих бораца да гоне колону Нијемаца која је одступала према Кондићима. Тога дана, 12. фебруара 1943. године, много шта смо доживјели са хиљадама избјеглица. Нико од нас тада није знао да смо овог дана снагама Првог батаљона Шесте бригаде однијели побједу над готово двије њемачке дивизије, које су биле ојачане са усташко-домобранским и легионарским снагама и подржаване авијацијом.

Када је пала ноћ, Батаљон се повукао са Смрешњака заједно са народом преко Грдановаца у село Бошњаке. Тринаестог фебруара 1943. године преданили смо у Отишу. Четрнаестог фебруара у току ноћи пробили смо се преко Ровина и Скуцаног Вакуфа и извели на слободну територију у село Липник сво избјегло становништво.

Буро Бобић

ЗАСТАВА ТИТОВЕ НАЈМЛАБЕ ЧЕТЕ

Фебруар мјесец,
Баш најгоре доба године;
Мјесец на небу
У звјезданом ћилиму.
Грмеч под снијегом
А ми смо ту ...
У Паланци заробљени,
Са четом малишана
Срцем везани за
Очеве стазе,
Ко јато ласта
Кад закасни на југ.

Та чета малишана
Највећа на броју
А најмлаћа у сгроју!
Има и моторизацију своју.

Чујеш воловске кораке тупе
Од Паланке до Босанске Крупе.

Иде колона ...
Све у своме болу врви
А остају трагови
По подгрмечкој цести
Од промрзлих ногу
И дјечије крви!

Застали смо
Да видимо бројно стањс
А од јуче до данас
Од Паланке до Јапре
Пола нам је чете мање.

Ох чето мила! Не зна ништа!
Него тата и мама
И свој топли кревет
Само ти је од једне
Па до година девет.
Имаш јунака свога
Ни једна га чета имала није
У његовој малој ручици
„Бијела се застава вије“.

Разљути се јунак
Баци заставу Шваби на главу!
И рече: — Ја нећу ту —
Ја хоћу ону праву!
Ону што је имала
Лијепу црвену боју
Кад је мој тата
Са Четвртом дивизијом
Пред другом Титом
Стајао у строју!

А Кад Швабо рече: — ТИТО
Куршум звекну! Грмеч јекну!
Паде јунак, а посрну колона,
Просу по застави крв своју
Обоји је у лијепу црвену,
Даде јој свога тате боју.

Крену колона ...
Све у своме болу врви
Остаде на подгрмечкој цести
Мртав дјечак
И застава сва у крви!

V ПОДГРМЕЧКОМ СЕЛУ КРВАВО ПРЕЛО

Крајишко зимско прело
Гдје се партизанима
Шило, ткало, прело и плело.

Гдје су дјевојке кошуље шиле
Бијело платно разастрто
Дјевојачком крви попрскано.

Гдје су баке чарапе плеле
Стоје игле
У старачко ткиво задјевене.

На треношцима луле напуњене
Још ђедовима неприпаљене.

На огњишту поломљена
Пека од метала
Гдје су дјеца кромпире претала.
На школским задаћама
Партизанска имена исписана
Швапским бајонетима избодена!

На столовима лампе погашене
А кудјеље
За мртвачке главе привезане!

Крај мртог прела! Строј бешика!
Ко почасна стража стоји
Од лијепог дрвета направљене
Очевим рукама изрезбарене.
А вунени повоји од свих боја исплетени!

Јастучићи
Још у дјевојачком руху, донешени!
А бијеле ланене пелене
Ко прољетне руже процвјетале
Од дјечије крви усирене!

БОМБАРДОВАНА БОЛНИЦА (КОРЧАНИЦА) 1943. ГОДИНЕ

Над болницом звук
Њемачких авиона
Потреса тишину њену
Док јој се уз брегове
Рањена тијела пењу!
Без руку и ногу,
На чело се одупиру,
Језиком
Из земље снагу лижу!
Чежњом за животом
И до немогућег циља стижу!

2

Пуста гора
У њој тешка зима бије.
Чујеш само цвркулт птице,
Јер њу њено перје грије.

Јуначко је срце у партизана
У снијегу мртви леже
А лица насмијана!
Гора им
Сигурну поруку шаље.
Побиједиће они
Који су кренули даље! .,.

Мара Микић

СТАНА СТУПАР

У углу благо заталасане висоравни (коју дубоко просијецају ријеке: с лијеве стране Уна, с десне Сана, а у самом углу се састају) налази се лијепо село Велика Рујишка. Са ове висоравни простиру се широки хоризонти на исток, запад и сјевер. Дуж јужне стране пружио се Грмеч, огрнут модро-зеленим плаштем, окорео и тврд. То су видици које је дјевојчица СТАНА СТУПАР понијела из родног села дубоко запретане у себе, у своје биће.

Пошла је у Домаћичку школу у Бањалуци. Трудила се да шта више научи и прочита. По завршетку школе, уписала се у Пољопривредну школу у Бањалуци. Поред марљивог учења и одличног успјеха, Стана је све чешће читала дјела Горког, Островског и друге забрањене књиге. Самоувјерено се укључила у напредни омладински покрет. Комунистичка партија Југославије је у Бањалуци имала јаку организацију, а СКОЈ је окупљао око себе хиљаде бањалучких средњошколаца. Стана Ступар је била једна од њих.

На школовању у Бањалуци Стана је стасала у лијепу, вигку, високу дјевојку, са дугом, црном косом и бијелим класично лијепим лицем. Тај склад физичке и душевне љепоте омогућавао је Стани да буде брзо и спонтано прихваћена у друштву, не само младих, већ и одраслих, зрелих људи. Прије рата познавала је шири круг чланова КПЈ и СКОЈ-а из Босанског Новог, Босанске Крупе, Бихаћа, Приједора и Бањалуке.

Послије капитулације старе Југославије и стварања НДХ, затвор су се почели пунити најнапреднијим људима из Босанске Крајине. Од партијске организације у Босанској Крупи добила је задатак да, заједно са још једним омладинцем, оде у Бихаћ и однесе храну друговима у затвору: Милану Пилиповићу, Воји Ступару и другим. Она је извршила задатак и обавијестила другове о ситуацији у Босанској Крајини, а посебно у Подгрмечу. Храбрила их је да издрже тортuru фашистичког терора.

Одазивајући се Прогласу ЦК КПЈ, Стана непосредно учествује у припреми устанка у Босанској Крајини. Дању и ноћу обилази села Подгрмеча, окупља омладину и одрасле људе. Обавјештава их о опасности које пријете српском народу и свим поштеним људима од усташке власти. Упућује их да скупљају и чувају оружје, јер ће им ускоро требати. Тих дана усташе су, под пријетњом смрћу, организовали кулчење на путевима. У ствари жељели су да им људи буду на оку и при руци, па кад се нареди покољ, да их не морају хватати по разбацаним сеоским

кућама и шумарцима Подгрмеча. Стана је говорила својим сељацима да не иду на кулук, да се склањају и прате сваки покрет усташа и њихових слугу. Када су усташе почеле погроме и покоље, Грмечлије су се увјериле у истинитост Станиних ријечи и упозорења. У припремама за устанак била је неуморна.

Када су Грмечлије кренуле у прву оружану акцију, Стана је неустрашиво, на челу колоне, кренула на Рудице 30. јула 1941. године. Усташки општински биљежник у Рудицама није ни оком трепнуо, а Стана му је руке свезала. Послије овог догађаја у редовима непријатеља исплела се права легенда о неустрашивој, а надасве лијепој партизанки Стани из Велике Рујишке, која предводи партизана и јуриша у првим редовима. Овај дан за Стану је био најсрећнији и незабораван. Чим је ослобођено село Рудице, борци су кренули према Босанском Новом. Једина од омладинки, Стана је престизала другове. Био је то њен јединствен доживљај. Плакала је од радости. Као да јој је скинут Грмеч с лећа, тако је одахнула, а сузе су текле ... Питали су је: „Чему сузе?“ Одговори некако занесена: „Ето, најзад дошао ми је најдражи тренутак у мом животу. Борба је почела! Почињу се остваривати наши дојучерашњи снови.“ То су снови о којима су јој причали другови: Рајко Боспић, Милан Пилиповић, др Вјекослав Бокулић и њен брат Војо, предратни чланови КПЈ. Као интелигентна и Партији до краја одана, стизала је Стана 1941. године у сва села и засеке Подгрмеча. Као једина омладинка учествује на војно-политичком савјетовању 21. августа 1941. године у Мајкић Јапри. Постала је члан Среског комитета КПЈ за Босанску Крпу. Организовала је омладину и жене на прикупљању завојног материјала за рањене борце, прикупљању одјеће, обуће. Организовала је прве радне бригаде које су градиле болнице по Грмечу, носиле жито, воће и поврће у Грмеч, у партизанске магацине. Тако је неуморно радила све до пред четврту непријатељску офанзиву, када је отишла на војно-политички курс, заједно са борцима и руководиоцима Шесте крајишке НОУ бригаде. Курс је прекинула четврта непријатељска офанзива. Војно-политички курс се сврстао у чете и батаљоне и кренуо у попуно пролетерских бригада. Стана Ступар је постављена за политичког комесара једног ешалона рањеника Централне болнице при Врховном штабу. Прешла је дугу маршруту: Ливно, Посушје, Неретва, Сутјеска. У свим драматичним тренуцима у тим легендарним биткама за рањенике, Стана се херојски борила, па је херојски и пала на Сутјесци.

П. Г.

ВЕЗА У НАЈТЕЖИМ РАТНИМ УСЛОВИМА

Почетком јануара 1943. године Лало Кнежевић и ја били смо • упућени из Шесте бригаде за попуно Вода за везу Штаба Четврте крајишке НОУ дивизије који се тада налазио у селу Грдановцима, а одржавао је територијалне телефонске везе у Подгрмечу и организовао телефонске и курирске везе са Другом, Петом и Шестом бригадом. Приликом доласка у овај Вод, примио нас је и упознао са нашим дужностима командир Вода Стева Кургуз. Послије сам сазнао да је он родом са Ко-

заре. Иначе, Стево мн је остао у сјећању као руководилац ванредних способности, врло интеллигентан, у послу увјек тачан, добар друг и у свакодневном животу уредан, дотјеран и обријан, а овакву личну уредност и тачност у послу захтијевао је и од сваког борца. У све борце имао је велико повјерење и волио их је, а и ми смо сви њега вољели, цијенили и поштовали. Делегат Вода за везу у ово вријеме био је Драгољуб Батић, а економ Богдан Вукић.

Наш Вод 7. јануара 1943. године био је у строју Четврте дивизије на смотри пред врховним командантом НОВ и ПОЈ, Јосипом Брозом Титом. А одмах после смотре кренули смо, са осталим приштапским јединицама, Штабом Дивизије, Другом и Петом бригадом из Подгрмеч за Козару. Ријеку Сану прешли смо на скелама код Благаја. Затим смо преко Карана и Козаре наставили покрет према Лијевчу пољу. Успут смо извршили напад на непријатељске посаде у Кнежицама и још неким мјестима. У тим борбама од непријатеља смо заробили доста телефона, каблова и другог материјала и опреме толико потребних за успјешније организовање веза са бригадама у борби. За вријеме боравка на Козари, са Шестом бригадом која је остала у Подгрмечу, организовали смо и одржавали само курирску везу. Курире смо упућивали преко Карана и мјеста прелаза на ријеци Сани код Благаја, којег је заједно са сплавовима за прелаз, осигуравао Други батаљон Шесте бригаде, сачекујући и упућујући курире у Штаб ове Бригаде и назад у Штаб Четврте дивизије. Преко ових курира који су после 20. јануара стизали из Шесте бригаде, сазнали смо да је непријатељ отпочео, са веома јаким снагама, офанзиву на слободни Подгрмеч којег је бранила само Шеста бригада са три батаљона, јер је од њеног Трећег батаљона и новомобилисаних бораца била формирана Осма крајишка бригада у Цазинској Крајини. Због овакве ситуације, нешто касније курирском везом Штаб Четврте дивизије примио је наређење да се са обе бригаде (Другом и Петом) врати у Подгрмеч.

Поступајући по овом наређењу, Штаб Дивизије, са наведеним бригадама и приштапским јединицама, напустио је Лијевче поље и Козару и крајем јануара вратио се у Подгрмеч. Маршовали смо истим правцем преко Карана и Благаја, гдје нас је са сплавовима на ријеци Сани сачекао и прихватио командант Другог батаљона Шесте бригаде, Мићо Колунџија. После пребацивања свих снага преко ријеке Сане у Подгрмеч, сазнали смо од Миће Колунџије, бораца и руководиоца Шесте бригаде да се на цијелом фронту око Подгрмеча воде даноноћне крваве борбе са њемачким и усташко-домобранским снагама, и да је већој њемачкој јединици пошло за руком да, након тешког пораза на Наглин\ гтје су Шеста и један батаљон Прве КНОУ бригаде уништили легионарско-домобранску бригаду, продре у село Бенаковац. Ускоро је у Штаб Дивизије стигло наређење да Друга и део Пете бригаде одмах изврше покрет према Бенаковцу. Тамо се повежу са Шестом бригадом која држи њемачке снаге у блокади и потом изврше заједнички напад ради протјеривања Нијемаца са слободне територије. Дио снага Пете бригаде остао је да држи положаје према непријатељу на секторима Благаја и Новске планине. Наш Вод за везу, крећући се са Штабом Дивизије у Мајкић Јапру, одмах по пристизању у ово село организовао је телефонску везу преко сталних линија са штабовима Друге, Пете и Ше-

сте бригаде. Истовремено биле су добро организоване и курирске везе преко курира које су ови штабови бригада упутили у наш Вод за везу. Ове везе, и поред тешких борбених услова и велике хладноће којој смо били изложени, беспрекорно су функционисале све до средине фебруара 1943. године, када се Штаб Четврте дивизије, са Централном болницом и Трећим батаљоном Пете бригаде, којим је командовао Петар Мећава, повукао из Подгрмеча и Грмеча преко Смољане у Дринић под планином Оштрељ. Овдје смо се смјестили са Штабом Дивизије и приштапским јединицама у Козила у брвнаре бараке у којима је народ из Дринића држао стоку. Тада су, због продора Седме СС „Принц Еуген“ дивизије од Бихаћа у Босански Петровац и њеног спајања са Седамсто седмнаестом њемачком дивизијом на превоју Пауновац, у Грмечу остале одсјечене Друга и Пета бригада без Трећег батаљона, а Шеста бригада у Подгрмечу. Због тога са штабовима ових бригада све везе су биле прекинуте.

У новом рејону размјештаја наш Вод за везу одмах је организовао телефонске и курирске везе Штаба Дивизије са штабовима Трећег батаљона Петра Мећаве, Осме крајишке бригаде чије су јединице биле распоређене на положајима од Оштреља до Бравска према Седамсто седмнаестој и Седмој СС дивизији. На нашу несрећу истовремено покварила нам се једина радио станица типа СЧР — 284 која је користила ручни генератор за напајање струјом, те смо изгубили везу и са Штабом Првог босанског корпуса. Да до овога није дошло било је могуће послати наређење радио путем одсјеченој Другој, Петој и Шестој бригади преко радио пријемника којег је имала само Друга бригада.

У оваквој ситуацији командант Дивизије, Јосин Мажар Шоша, и командир Вода за везу, Стево Еургуз, дошли су у барак у Козилима гдје се налазио Вод за везу и лично су уложили све знање, разум и снагу да успоставе радио везу са Штабом Корпуса и Штабом Друге крајишке бригаде. Сви њихови напори и знање нису уродили плодом. Због тога је из Вода за везу упућен курир у Штаб Првог босанског корпуса са писменом молбом команданта Шоше да нам пошаљу стручњака који ће поправити радио станицу, а до тада да нам позајме једну корпусну исправну радио станицу. Ускоро смо сазнали да Штаб Корпуса нема таквог стручњака нити радио станицу коју би нам привремено могао уступити. Због тога је одлучено да неисправан дио радио станице — предњу плочу, таблу однесемо један мој друг и ја из Вода за везу, у радионицу у село Шиповљане близу Дрвара. Око два дана и ноћи нас двојица пјешачили смо до ове радионице, али је и ово било узалудно, јер се тај дио није могао поправити. За ово вријеме учињено је и више покушаја Стеве Бургуза, командира Вода за везу, да куририма ухвати везу са штабовима Друге, Пете и Шесте бригаде, али је било немогуће пробити се преко комуникације Босански Петровац — Бравско — КЈБуч коју су посјеле двије њемачке дивизије и усташко-домобранске снаге. По мом повратку из Шиповљана са непоправљеном предњом плочом радио станице, на задатак успостављања везе са овим бригадама упућени смо Лазо Кнежевић и ја, јер смо као борци ШеСте бригаде до јануара 1943. године и Подгрмечлије најбоље познавали Грмеч. На жалост, ми нисмо успјели да извршимо овај задатак.

Крајем фебруара ове године била је формирана Дванаеста крајишка бригада од Трећег батаљона Петра Међаве и још неких јединица које су се у Четвртој непријатељској офанзиви пробиле из обруча у Грмечу. Тих дана, командир Вода, Стево Бургуз, наредио нам је да сакупимо телефонске линије преко којих смо одржавали везе са јединицама. Са дизањем телефонских каблова није ишло лако, јер смо имали мало точкова моталица. Зато смо залеђене каблове по цичи зими намотавали на дрвене рашље које смо сами направили. Послије тога кренули смо из Козила за Бравски Ваганац. Одавде смо се преко Грмеча пребацили на Међеће брдо и преко Јелашиноваца и Тук Бобије стигли у Бајиште.

У свим овим селима готово да и нема народа. Већи број кућа непријатељ је попалио. Све је било пусто, па је утисак био тужан. Када се Штаб Дивизије смјестио у куће Еулибрка и Каракаша, тј. оне које нису спаљене, отишао сам до моје куће која је била удаљена око 15 минута хода. У кући сам нашао мога оца Буру и стрица Милу, који су се тога дана вратили из Грмеча. Сједили су поред ватре наложене на огњишту и кували кромпир у котлу на веригама. Кућа мог стрица била је спаљена, а он и мој отац нису знали гдје су им остала чељад и дјеца и јесу ли преживјели четврту непријатељску офанзиву.

Након краћег предаха, Штаб Четврте дивизије кренуо је са Бајишта у Мајкић Јапру. Ту се размјестио и Вод за везу. Сјећам се да је у то вријеме Драго Веселиновић, из Вода за везу Шесте бригаде, донио у наш дивизијски Вод везе исправну радио станицу коју је Шеста бригада у офанзиви заплијенила од Нијемаца. Нашој радости тада није било краја јер поново имамо радио станицу и то најбољу за оно вријеме. Радосно славећи Шесту бригаду, одмах смо са овом радио станицом успоставили везу са Штабом Корпуса, а нешто касније и са штабовима бригаде који су се у непријатељској офанзиви такође снабдјели заплијењеним радио станицама.

Почетком марта, Вод везе Дивизије и Вод везе Шесте бригаде поправили су нарушене сталне телефонске линије у Подгрмечу, те смо са свим штабовима успоставили и телефонске везе.

Мирко Трнинећ

КОСТА — КОЛЕ — РУКОВОДИЛАЦ СКОЈ-а

Исувише је, нажалост, био кратак животни пут Косте Боснића. Ни двадесет једну годину није навршио, а авионски митраљески меци на Петровачкој цести августовских дана 1944. године пресјекли су његов пут на збор у Кључу и његов живот. А тај живот започео је у близини Титовог Дрвара 21. јануара 1923. године, да би, по завршетку основне школе и изучавања заната металца, стигао у Фабрику авиона у Земуну. Ту завршава и једну другу школу и један други занат који одабирају они који се спремају и који показују спремност да мијењају постојеће друштвено уређење и да стварају нешто боље и љепше. Кроз борбу за права радника под руководством борбених синдиката и комуниста стиже у редове оних најборбенијих младих металаца, у редове Савеза комунистичке омладине Југославије. Ту у Земуну га затиче и улазак окупатор-

ских војника у земљу. Коста се много не преомишља, него, као и многи његови земљаци и Дрварчани, враћа се своме родном крају. Није ни знао да у Дрвару већ веома активно дјелује још из времена када је он тамо ступао у редове радника у борби за боље животне услове, Комунистичка партија, да су тамо Никола Котле и Вељо Стојнић посијали сјеме комунистичке мисли и окупили оне најнапредније и најборбеније раднике под барјак револуционарне акције.

По повратку, ту је нашао своје старе познанике и пријатеље и укључио се у њихов рад, али не више као у раније вријеме, противу богаташа и полиције. Окупацијом земље од стране италијанских и њемачких фашиста и успостављања, уз њихову помоћ, усташке власти, настала су сада друга времена која су тражила нове облике борбе радника и свих оних којима је била мила слобода. Више се није радило о демонстрацијама и пароллама. Нова, усташка власт и окупатор који је стајао иза ње, наметала је узимање оружја у руке и оружану борбу. Код Косте, младог скојевца, није било оклијевање нити чекања. Укључује се он свим својим младалачким жаром у редове оних који су показали спремност да узму оружје у руке. Постаје секретар Среског комитета СКОЈ-а. Без станка и предаха јури од села до села у околини Дрвара, дјелује даноноћно у самом Дрвару, организује младе и спрема их „за одлучни и крвави бој“, са којима јуриша на непријатеља у првим устаничким данима. Постаје миљеник младих не само због своје говорничке и организаторске способности, него и због своје храбрости и спремности да храброст и издржљивост преноси и на друге.

У Босанску Крајину долазе пролетерске јединице, а у крајишке бригаде долазе политодјели у јесен 1942. године. У Политодјел Шесте крајишке НОУ бригаде са Милошем Пајкићем, Босом Цветић стиче и Коста као трећи члан и руководиоца СКОЈ-а. Обрадовао сам се много њиховом доласку. Другарицу Босу сам познавао још из Србије. Ратовали смо заједно у западној Србији готово пола године, гдје смо моја другарица, (која ју је познавала још из предратног времена и заједничког рада) и ја, са Босом постали велики пријатељи. Са Костом смо се срели у Прекаји када је пратио Прву крајишку на њеном путу да се сусретне са пролетерским јединицама и Врховним штабом. Обилазио је своје активне у селима око Гламоча и Дрвара. „Вас двоје из пролетерске?“ Било му је мило и гледао нас је љупко, као да смо нешто друго, више. . . „И ја сам пролетер, иако . . . И наша Прва оде у пролетере . . . Него ви имате материјала, сигурно . . . Мени треба, знате . . . Ми тога мало имамо . . .“

И док смо моја другарица и ја превртали по својим торбама да пронађемо нешто политичког материјала за њега, Коста мијеша своју главу час са једним од нас па са другим и као да смо стари познаници, са својим снажним рукама, заједно са нама, преврће по нашим торбама. Бојао се сигурно да у њима не остане нешто што би добро дошло њему и његовим скојевцима. Уз остали материјал који смо имали, дадосмо му роман Ванде Васиљевск и „Како је човјек постао девом“ од Иљина. И док смо му причали садржај једне и друге књиге, он нас је гледао дјетињим очима. На растанку стисну нам снажно руку. „Наћи ћу вас ускоро поново“, — рече и оде њему својственом чилошћу и ведрином. Посматрамо више дијете него омладинског руководиоца, које је добило на дар нешто, дуго прижељкивано. Ми смо се радовали што

смо, на својим првим корацима по Босанској Крајини, наишли на овако дивног омладинца којему смо даровали најљешне што смо имали у својим торбама.

Зато је и моја посебна радост била када сам га угледао овога јесењег магловитог јутра да као члан Политодјела долази у Шесту бригаду. „Наћох те ја... Јесам ли ти рекао“, викао је прилазећи ми да ме загрли. „Наставићемо причу о пољским племићима и сељацима... И о човјеку диву... Прочитао сам па и ја сада могу другима да причам...”

Постављање Косте — доцније смо га из милоште звали Коле — за члана Политодјела било је велико признање њему за дотадањи веома успјешни рад на организовању омладине и ширењу идеја народноослободилачког рата у редовима бораца и у народу. Тако, те јесени 1942. године почиње један веома значајан период у раду и политичком развоју овога одушевљеног скојевског и партијско-политичког радника. Обилази он чете и батаљоне, организује омладину Бригаде, ствара омладинске и скојевске активе, покреће културно-просвјетни и забавни живот у јединицама, уноси вјеру у побједу, позива на борбеност и храброст.

Четврта непријатељска офанзива привремено прекида тај његов рад рекло би се, у готово мирнодопским условима у каквима је тада била Шеста бригада, бранећи слободну територију Подгрмеча. У тој офанзиви, Коста добива посебан задатак: спровести омладину и народ из дубине Подгрмеча према Грмечу. Требало је пред непријатељском најездом спасавати животе старих и нејаких, а младе и способне организовати и оспособити да спасавају све што се може спасти испред непријатељске најезде.

Омладина је била прикупљена у Хашанима. Отишао је по задатку тамо. Није му било тешко, као што никада ниједан задатак за њега није био тежак, и као да прошлу ноћ и цио овај дан није био на положају, заједно са другим борцима, и као да пред њим не стоји ноћ и веома тежак задатак, стуштио се истог часа према Хашанима. Пред зору је стигао у подножје Грмеча са великом колоном жена, дјеце, омладине. Задатак је извршен како ваља.

Ускоро затим нашао се у Штабу Другог батаљона, који је био под командом Миће Колунције, када су Подгрмечом већ протутњале главне непријатељске снаге. Скоро формирана чета тога Батаљона, у којој је било „пуно скоро примљених скојеваца“, била је у засједи. Наишао је непријатељ. Из Штаба смо посматрали кретање непријатеља. Оцијенили смо да ће непријатељ потиснути чету. Кренули смо сви у помоћ. Нашли смо се непријатељу иза лећа. Коле је са својом стројницом шарао по непријатељу. Успјех је био изненађујући. Бранио је своје скојевце. Тукао је швапске гадове. Јурио је за њима, подврискивао и храбрио друге. Такав је био у непосредној борби. Своје позивање скојеваца на храброст доказивао је и својом храброшћу.

Само нешто више од пола године остао је Коста Боснић у Шестој крајишкој НОУ бригади. Неколико мјесеци послје њега у Бригаду је дошао и његов млади брат Бошко. Био је више дијете него дјечак. Умтлешао се међу остале дјечаке којих је у Бригади на разним пословима (у Воду за везу, међу куририма, око економата, у заштитници) увијек било подоста. Учили су се ратовању растући ту на наше очи, па су нам се сваки дан чинили старији, одраслији и јачи. Мени су се чинили да,

као градски дјечаци, иреко иоћи из кратких панталона ускачу у дугачке. Тако је било и са његовим братом Бошком. Много је Коста волио свога брата. И када би год Коста полазио у јединице које су биле у акцији, остављао ми је у аманет да се бринем у Бошку. Па и послје, када ме је сусретао на другим мојим дужностима, увијек би ми на растанку прикричио да не заборавим на Бошка и да се побринем о Бошку, ако се њему нешто деси. „Ко зна шта ми се може десити," говорио је о овоме ратном времену. (Захваљујући више својој дјечачкој ратној снажљивости, својим младим друговима, па и срећи више него мојој бризи, иако она није изостајала, Бошко је не само преживио рат него је постао и пуковник ЈНА, на понос свога Косте и нас његових другова.) За тако кратко вријеме Коста је учинио много у Бригади, сазнао још више и научио подоста, јер је тако и хтио. Успијевао је у томе на велико задовољство својих другова са којима је сарађивао. Природно веома интелигентан и велика радозналица, крупним се корацима кретао ка друштву оних најуздигнутијих омладинаца Босанске Крајине и Босне и Херцеговине. Те јесени 1943. године постао је члан Покрајинског комитета СКОЈ-а, а непуну годину дана касније изабран је и за вијећника ЗАВНОБиХ-а. Другог августа 1944. године прекинут је његов живот. Заједно са њиме прекинут је живот и његовог драгог друга Владимира Немета — Браце. Јахали су на истом моторциклу. Проклети авијатичар их је тако и спазио и покосио из авиона. Сахрањени су један уз другога. О тој смрти, о тој сахрани, о њиховој раци једној уз другу, пјесник Скендер Куленовић је записао:

„Ту између та два брестића, или можда храстића, чекају вас, једна поред друге, двије раке. Нагло отворене, изненађене, запрепаштене. Куда и баш сада? Зар на ово Илиње куда сте летјели као двије стријеле? Зар су истините, млади металче, зар су задње, Коста, те ријечи што ти их рекосмо, кратке, збијене, тврде, мукле и болно дрхтаве као некад жезло кад је звонило под Твојим чекићем..

Пјесник је још рекао да га је вољела омладина, да га омладина и сада воли јер је Коста волио омладину, да би на крају додао да омладину и не треба питати да ли га се сјећа.

Кратко је Коста Боснић био у Шестој бригади, али је оставио у тој Бригади веома видан траг. Следили су га бројни млади борци и скојевци и израстали у војне и политичке руководиоце Бригаде. То је и онај највећи дуг који су му вратили као дар за његов несебични рад на њиховом уздицању и васпитању бораца у духу народноослободилачке борбе.

За народног хероја проглашен је 20. децембра 1951. године. Тиме су Партија и СКОЈ вратили свој дио дуга овоме младом борцу и ратнику који је, на жалост, врло кратко био значајан цвијетак у њиховим борбеним редовима.

Дмитар Бајалнца

КРОЗ ОБРУЧ ОД ЛИПНИКА ДО ПАЛАНКЕ

Било је то почетком фебруара 1943. године. Наша Прва чета Другог батаљона Шесте крајишке НОУ бригаде водила је жестоке борбе око

Липника и Бенаковца. Сјећам се те црне ноћи. Око мене се дешавало нешто страшно. Ништа нисам могла дознати, сем да смо ми у обручу и да се мора кренути у пробој од Липника до Паланке.

При сваком додиру или покрету, ја бих тешко јавкунула. Десну ми ногу нико није смио дотаћи, по препони отцијепљену ко пилећи батак. Имала сам осјећај да ће ми свакога часа цријева изаћи напоље. Они који су са мојим оцем стајали више мене рањене, одбројавали су минуте и чекали да ми се склопе очи и да ме положи крај мојих погинулих другова, који се још нису били ни охладиле, као да смо истим рафалом покошени. Међу њима лежи пушкомитраљезац и воћа пјесме и јуриша. Из Јасенице је, Дрљача Бранко. Пролазе сати, а ја не умирем! Примичу се црни тренуци, а ја не умирем!

Командант Батаљона, Мићо Колунџија, предлаже да ме оставе код једне жене на Липнику, у добром склоништу. Али отац не да, него да ме носи у Грмеч.

Јако њежно повио ме отац као мало дијете. Завезао ми руке и уста и тако ме поставио на носила. Не само да сам у тој колони била тешки мученик, него и мој кукавни отац, и они који су ме с њим носили. Засипали су њемачки рафали свакога часа. Морало се падати скупа са носилима, а ја бих јавкунула, јечала, тражила би воде. Нико ме није могао утјешити и увјерити да нема воде. „Јој, тата, дај воде!”

Чула сам кад неко рече: „Пожуримо, Нијемци су нам за петама!” Осјетила сам кад смо прешли цесту и почели се пењати уз неку страну. А онда стадоше крај неке куће под самим дрвећем. Била је то Паланка, заселак Корита. У кућу је ушао прво мој тата, а онда су мене унијели.

У једној соби, на простртој слами, лежали су рањени борци из Пете козарачке бригаде. Ту је лежао и један болесни друг из наше Прве чете. Крај прозора био је један кревет, на којем је лежао неки добродушни Козарчанин. Иако је тешко рањен, уступио ми је своје мјесто.

Једно вријеме осјећала сам присутност свога оца и Драгиње Шапоње из Чаћевице. Тада је кренуо на положај, као и остали. Драгиња је остала код нас, а онда је и она ишчезла. Остали смо потпуно сами. Нешто нам је и свијетлило, али не знам шта.

Мукотрпно је пролазило вријеме у грчевитим мукама и узалудном ишчекивању, а нико се није појављивао. Од живота до смрти ништа нас није дијелило сем тихог умирања. Цркавали смо од жеђи. Неки су се рањеници мокрили, па пили своју мокраћу. И сама бих то чинила, али у мојој рањеној утроби ни мокраће није могла да се задржи. Читаву ноћ прогањала сам онога болесног кукавца из моје Чете, што га је здрав разум рапидно напуштао, да ми донесе воде или снијега.

Док се зора указала пошао је кукавац да нас послужи. Чим је врата отворио запомагао је: „Јој, браћо моја, иа Нијемци су на цести!” И више се није чуо његов глас, нити се вратио у кућу. Пар минута грозне ианике, а онда удари нешто јако у мој кревет. Један Козарчанин одлучио је да нас спаси мука. Активирао је бомбу, али му није експлодирала. Неко је покушао нешто друго. Упалио је сламу на којој су лежали. Све се одиграло муњевитом брзином. Захваћени пламеиом почели су да урличу. Избезуми ме тај ужасан крик. Гуши ме дим, примиче ми се пламен ...

Не знам да ли сам прозор отворила или разбила. Али сам се иско-трљала напоље. За здрава човјека није било високо, али за моје ране било је и превише. Кад би неко мјерио људску снагу проузроковану страхом, никад је не би измјерио. Кућа се убрзо нашла сва у пламену. Потискивала ме ватра. Ни сама не знам како сам се онако увезана доко-трљала до једног овчијег наслона, који није био тако далеко од куће. Избезумих се кад угледах у њему прекривене мртваце. Очито се види да су склоњени, јер није било времена за покоп. Завукох се поред њих и ивицом неког блатњавог и крвавог капута мало се прекријем. Са неког снопља чепркам снијег и зобљем. Чини ми се да ми је то најслађе што сам икад окусила у мом животу. Грчевити болови и тешка студен која ме тресла доводила ме до лудила. Почела сам да јаучем и дозивам неког у помоћ.

Кућа је догорјевала, а Нијемци нису долазили до куће. Не знам колико је прошло времена, а да се нико није чуо у близини. А онда се цестом појави њемачка војска и дуга колона заробљеног народа из Грмеч. Назирем кроз једну пукотину и видим из једног дола извире као не-иресушно врело дуга колона старца, жена и дјеце.

Почнем јаче да вичем у помоћ, више нисам могла издржати. Доћс један дјед у кожуну, сагну се и завуче у наслон. И сам се трже од ужаса кад угледа околу мртваце. Без иједне ријечи, стави себи прст на уста, даде ми знак да ћутим. Замота ме у свој кожун, пажљиво ме подиже себи на руке и ивицом цесте, корак по корак, спуштајући ме сваког трена и одмарајући се, некако ме превуче преко цесте у једну кућу, у којој је већ била нека жена избјеглица са двоје мале дјеце. Жена је наложила ватру и помузла краву, ко зна чију. Рече нам та жена да су крај ње већ прошли Нијемци и да јој нису ништа учинили. Показа нам стабло гдје су стрељали оног кукавца из моје Прве чете.

Изаће дјед напоље да види гдје се налазе Нијемци. Покушава да сазна шта ће бити са тим заробљеним народом, гдје се налази и његова снаха са троје унучади. Враћа се мој добри дјед избезумљен. Јавља да долазе Швабе. И ту почиње оно најгоре.

И данас ми кроз кости језа прође кад се сјетим Подгрмечке цесте, од Паланке до Босанске Крупе. Кад се сјетим тога доброг дједа како ме је крадимице а мукотрпно укључио у ту колону. Полегао ме на си-јено у своја кола са воловском запрегом, скренуо пажњу снахи и уну-цима да кажу да сам њихова и да ме во избо роговима. Било је то ри-зично, али је успјело.

Лијево и десно не смијем погледати од ужаса. Колона се мукотрпно креће застајкујући, избезумљено зурећи у своје попаљене куће. Неке су зјагшле пусте, до пола изгорјеле. На Бенаковцу неке су се до темеља спепелиле скупа са својим житељима.

Гладна и промрзла дјеца су ужасно врискала. Завлачили су се у незапаљене стаје, у кокошиње, у свиње, па и у пасије колибе, не оба-зирајући се на швапске ударце и пријетње.

Пред тенковима споро се крећу воловска кола. Нијемцима се жу-рило да напусте Грмеч.

Крајишки малишани, ко загријани навијачи, гледајући тај приказ, умиру срећни што виде како се Швабе боје њихових очева — партизана. Један дјечак, са непуних 9 година старости, отказао је Шваби послуш-

ност н није хтио да носи „бијелу заставу“. Тражио је црвену, ону што је видео 7. јануара у строју, пред другом Титом.

Од Паланке до Босанске Крупе, путовали смо три дана. Колона се осипала и смањивала. Међу несрећницима који су гинули и умирали, неки су имали среће да успију побјећи прије доласка у Босанску Крупу. Они нису видјели позорницу злочина у нашем лијепом граду на Уни. Нити су били у посмртном маршу Лепе Радић (Јагоде).

ПОСМРТНИ МАРШ ЛЕПЕ РАДИН (ЈАГОДЕ)

Ту крај Уне постављена су вјешала.
На њима њише се дјевојка Јагода!
По ноћи је Грмеч гору газила ...
Прегршт звијезда у коси јој блиста!
Али дјевојачка душа, не одише страшћу!
У ритму срца, срп и чекић бије!

Крај вјешала строј малишана
С поштовањем поздрављају
Херојски јој поздрав шал^у ...

Цестом сами изгубљени
Посмртни се маршем крећу
Својим гласом заустављају
Све што крај њих живо проће!

С кравим ручицама
С кравим бедрицама
С кравим ножицама
Заустављају кретње сунца!

Све је на час заустављено
% И плаве ријеке пјена густа
Док се њено тијело спушта!

Ја често тонем у бунило и враћам се к себи. Враћам се са страхом преплашног јагњета. Док над њим вију гладни вуци! Или жедни крвници!

Још успут из колоне је нестао мој добри дјед. Уколико ме памћење не вара, било је то између Мајкића Јапре и Бенаковца, у ноћним сатима. Његов нестанак, за моју тешку невољу, значио је више него ужас. Још већи ужас што није успио да са својим унучићима побјегне. Попртио своје птиће, посегао да бјежи, у лијету га покоси швапски рафал.

Испод горе оснијежене
Леже групе постријељаних
Испод плашта мрзле крви
Мигоље се они живи!

У тој групи постријељаних;
Лежи добри брчко стари!
На грудима старачким
Пуно гнијездо ...
Малих пгића!

Ту гдје зимско иње
Мртва тијела њише
Крв проливена ће,
да историју пише!

Баш ту, у боровом жбуњу,
Гдје су још наши прадједови
Мирисом душу своју напајали
Од ситних бобица чај кухали
Вјерни себи! И својој домовини!
Никад ништа друго
Нису ни пожељели!
Нису знали за
Ноћне локале,
Ни Бечке хотеле,
Нису тражили
Нашминкане даме!
Љубили су мараме
И кожуне! ...

Жао ми је што не знам име добром и мени драгог дједа. Знам само да је себе сматрао старим човјеком за којега живот више није био важан. Припадао је онима који су себе отписали и жртвовали се за оне на које се будућност може ослонити.

И моја младост је, на његовим рукама, била тако заштићена. Ја сам у том племенитом старцу препознала оне људе о којима се не може тек тако, празно, причати. Њих није довољно само поштовати. Треба их слиједити и животом допуњавати. Треба их оживјети у свему што је њих достојно. Свим својим бићем љубим све оне који су као дјед, или њему слични. У срцу их носим као најдражу своју милошту. Није довољно мастилом писати. И срж бих своју уткала на папир кад пишем о моралу тих великих људи. Трајно чувам ту слику, и гробницу на Подгрмечкој цести, у којој је остао добри дјед. Стиховима оживљавам те тренутке, када су и животиње имале више осјећаја, него неки сурови луди.

Мара Микић

НЕИЗВРШЕНИ ЗАДАТАК

Почетком фебруара 1943. године поново су се зачуле детонације са југозапада. Пожурио сам на брдо Зубовачу да би посматрао њемачко бомбардовање Бенаковца и околине. Занесен посматрањем њемачких авиона, нисам ни опазио да ми је иза леђа стигао замјеник политичког комесара Бригаде.

— Посматраш, везистр, како они пси бомбардују нашу болницу?

— Да, друже Роца. Не могу да схватим да се та њемачка цивилизација срзала тако ниско, па не штеде ни наше болиице.

— Фашизам је то, мој везиста! Фашизам подједнако истребљује и свој сопствени и друге народе, па како да друкчије поступа према на-

ма, — добаци ми друг Роца, а затим дохвати свој двоглед да осмотри њемачке авионе који су се и даље обрушавали изнад Бенаковца и Грмеча. Ускоро се појавила и друга група авиона. У ниском лету надлијетала је брдо Лисац (к. 807), продужила према Грмечу, направила неколико кругова изнад Корчанице и почела да бомбордује и Главну болницу. Роца, који је све то посматрао својим двогледом, резигнирано рече:

— Сручише бомбе право на Болницу! Затим ми се обрати: „Шта је, везисто, с том нашом линијом, зар не постоји начин да се усиостави телефонска веза са Липником?!”

— Не постоји, друже Роца, — одговорио сам. Ето, ја сам баш синоћ покушао да премостим прекинуту телефонску линију тамо на Витороги и утрошио сам један калем, али како нисам добио везу, кренуо сам са патролом дуж линије. Уз пут смо се сусрели са једном непријатељском патролом и отворили ватру једни на друге. А када је заштектао непријатељски пушкомитраљез, ми смо се повукли, — објашњавао сам Роци покушај да успоставим везу.

— Да се ти то, везиста, ниси случајно сукобио са нашим курири-ма? — питао је даље Роца.

— Не знам, друже Роца, јер је у ноћи немогуће препознати наше и неирјатељске куршуме — одговорио сам.

Препоручио ми је затим Роца да покушам да успоставим телефонску линију заобилазним путем, преко Болнице у Корчаници.

Вратили смо се назад у Штаб Бригаде, у кућу Буре Аничиха. Узео сам потребан материјал и одмах кренуо за Корчаницу. Уз пут сам сретао много људи, жена и дјеце по збјеговима у Грмечу. У шуми и у дубоком снијегу народ се мучио. Призори су били тешки. Када сам стигао у Корчаницу увјерио сам се да је линија прекинута и да везу не могу успоставити. Вратио сам се необављена посла у Грдановце, у Штаб Бригаде. Јавио сам се Роци и обавијестио га да нисам ништа урадио.

— Све то, везиста, није више важно, већ прикупи људство и телефонску опрему и буди спреман за покрет за Јелашиновце, — рекао ми је Роца.

Драго М. Веселиновић

ПРВЕ АКЦИЈЕ ПРАТЕНЕ ЧЕТЕ И НОВОГ ТРЕНЕГ БАТАЉОНА

Октобра 1942. године у селу Врањска Мосура формирана је Пратећа чета Шесте крајишке НОУ бригаде. Чета је имала 87 бораца. Наоружање Чете за то вријеме било је веома значајно: 2 минобацача 81 мм, 2 противтенковска топа 45 мм, 4 тешка митраљеза, 4 теглећа и 16 товарних коња са опремом. Осим овог наоружања борци су имали и лако наоружање.

Око 50 бораца и руководиоца Чете служили су бившу југословенску војску код минобацача, топова и тешких митраљеза. Био је то, са те стране, веома риједак случај у јединицама НОВ.

Задатак Чете био је да у току борбе подржава све јединице Бригаде у нападу и одбрани у циљу уништавања непријатељске живе силе, ватрених средстава, као и борба са непријатељским тенковима.

Од формирања 1942. године до 15. фебруара 1943, Чета је учествовала у борбама за ослобођење Бихаћа, Санског Моста, водила борбу на Босанском Новом, Приједору, Брајића Тавану, Дједовачи и многим другим борбама у долини Уне и Сане.

У свим борбама имала је успјеха на уништењу непријатељских утврђења у граду и насељеним мјестима. Ови успјеси били су значајна морална подршка борцима у току борбе. Као таква, Чета је била комплетна на смотри Четврте крајишке НОУ дивизије у Јасеници 7. јануара 1943. године.

У четвртој непријатељској офанзиви борци Чете, борећи се са Нијемцима и усташама на Брајића Тавану, Дједовачи, Предојевића главици и Паланачком пољу, под врло тешким условима, показали су велику храброст, одлучност и морално-политичку свијест.

Када је непријатељ привремено заузео дио слободне територије Подгрмеча, Предојевића поље и Лушци Паланку, Чета се са свим оружјем повукла са положаја на Предојевића главици у село Јелашиновци, да са борцима Првог, дијеловима Другог и Четвртог батаљона Шесте Крајишке бригаде спријечи продор непријатељу у Јелашиновце и ка Мећењем брду.

Послије једнодневне борбе у Паланачком пољу, непријатељ је био присиљен да се повуче у Лушци Паланку, јер је био дочекан добро организованом ватром Чете као и бораца Другог и Четвртог батаљона.

Послије борбе у Паланачком пољу, Штаб Шесте бригаде је донио одлуку да се Чета са свим оружјем, борцима Друге Крајишке бригаде и народом који је био са борцима, пребаци на Липник. Пребацивање је вршено између непријатељских положаја преко Грдановаца и Босанског Милановца.

По доласку из Јелашиноваца у Липник, Штаб Шесте бригаде је одлучио да се формира Трећи батаљон. У састав новоформираног батаљона ушао је и знатан број бораца и руководиоца Пратеће чете, која се тада налазила у селу Бурићи.

Штаб новоформираног Трећег батаљона Шесте бригаде сачињавали су: командант батаљона — Миле Давидовић, политички комесар — Бобо Ступар, замјеник команданта — Милан Миљуш, дотадашњи командир Пратеће чете и замјеник политичког комесара — Сава Поповић.

Батаљон је формиран у Бурићима, заселак Липника четрнаестог или 15. фебруара 1943. године. У свом саставу имао је три чете са око 460 бораца и руководиоца.

Одмах након формирања, Штаб Батаљона је анализирао закључке Штаба Шесте бригаде о активности јединица Бригаде. На основу тога, Штаб Трећег батаљона донио је одлуку да све чете Батаљона активира на уништењу непријатеља који се несметано кретао у офанзиви заузетом територијом Подгрмеча.

На основу ове одлуке Штаба Трећег батаљона, 20. фебруара 1943. године једна чета је поставила засједу на цести између села Мајкић Јапре и Бенаковца. Око 9 часова, испред засједе појавила се претходница од 8 Нијемаца на бициклима. Изненађење је за непријатеља било потпуно. Заробљено је 7 Нијемаца. Осми је погинуо.

Након краћег радовања, од Бенаковца се појавила већа група Нијемаца, која је упала у исту засједу. Иза претходнице ишла је колона топова и кола са запрегама. На ову колону није се отварала ватра све док

чело колоне није дошло на блиско одстојање засједе, а зачеље на брисани простор.

Охрабрени претходним успјехом борци су хладнокрвно сачекали ову нову колону на блиском одстојању. Прецизним гађањем, чело колоне и зачеље једиовремено су тучени, тако да Нијемци нису имали могућности за пружање отпора. Била је то Четрнаеста противтенковска чета Деветсто шездесет деветог пука Триста шездесет девете „Вражје“ дивизије. Борци су из засједе извршили јуриш на колону уништавајући противтенковске топове и ратни материјал који се налазио у карама топова и запрежним колима. У овој акцији није заробљен ни један непријатељски војник, јер су били уништени са цијелом комором. У овој борби није било рањених ни погинулих бораца Трећег батаљона Шесте бригаде. У исто вријеме, Трећа чета истог Батаљона растјерала је мање непријатељске снаге у селу Лукавица, које су изишле из Суве Ријеке у пљачку. Друге јединице Трећег батаљона су уништиле један санитетски авион на Радановом пољу и убиле 6 војника који су сачињавали посаду авиона.

Послије ових борби у четвртој непријатељској офанзиви, Батаљон је имао много успјеха у даљим борбама до коначног ослобођења наше земље.

Милан Миљуш

СУКОБ ДВИЈУ ИЗВИДНИЦА

Послије пробоја из рејона с. Јелашиновци у рејон с. Липника за вријеме четврте непријатељске офанзиве, Други батаљон Шесте крајишке НОУ бригаде пребацио се, у другој половини фебруара 1943. године, западно на терен с. Суваја, Војевац, Врањска Мосура, Радић и т.д. Офанзива непријатеља на Подгрмеч и Грмеч је знатно јењавала. Међутим, непријатељске снаге кретале су се комуникацијом Босанска Крупа — Рисовац — Босански Петровац као и комуникацијом Босанска Крупа — Радић — Грабеж — Бихаћ. Наш Батаљон дејствовао је на овим комуникацијама и, истовремено, помагао да се живот у селима која су била опустошена и у које се народ враћао из збјегова са Грмеча, колико-толико нормализује.

Доласком у ова села затекли смо стање које је тешко описати. Видјели смо безброј језивих призора. Велики број сеоских кућа био је до темеља порушен и попаљен. У двориштима попаљених кућа и дуж сеоских путева наилазили смо на лешеве поубијаних старијих људи, жена и дјеце измијешаних са поубијаном стоком и живином. Дивљаштво непријатеља било је видљиво, такорећи, на сваком кораку.

Под мучним утисцима онога што су видјели, борци Првог вода Треће чете кренули су 1. марта из с. Врањска Мосура — заселак Мандићи на извиђачки задатак у долину р. Уне између Босанске Крупе и Бихаћа. Требало је да вод извиди кретање непријатеља цестом и пругом на овом дијелу долине р. Уне. Ојачан је са два пушкомитраљеза из Другог и Трећег вода, а са Водом је кренуо и замјеник командира Чете, Богдан Бандић. Богдан је родом из Суваје и одлично је познавао терен преко којег је Вод требало да пријеђе. Било нас је у Воду 24 и већина

је била из нешто удаљенијих села — из Дубовика, Бушевића, Рујишке и т.д. Сви смо били ријешени да задатак потпуно извршимо, схватајући да је то наш дуг и према бројним жртвама нашег народа које смо видјели.

Успјешно смо прешли преко цесте Босанска Крупа — Радић — Грабеж. Којом се непријатељ често кретао, и око 4 сата ујутро 2. марта избили изнад цесте и жељезничке пруге 6—7 км западно од Босанске Крупе.

Установили смо да непријатељ не саобраћа овим комуникацијама. То се јасно могло видјети по траговима на снијегу који је комуникације још прекривао. Замјеник командира Чете и командир Вода одлучили су да се Вод не враћа истим путем.

Кренули смо на југозапад према цести између с. Радић и Бихаћа. Када смо избили на цесту, на једној окуци која је била најближа Грмечу, поставили смо засједу. Одлучено је да се ватра отвара само на непријатељску моторизацију. Претпостављали смо да непријатељске моторизоване колоне које саобраћају између Босанске Крупе и Бихаћа превозе наоружање, муницију и други ратни материјал за главне снаге које су продирале на југ и да би могли доћи до богатог плијена. И нисмо се преварили, мада се није радило, у нашем случају, о моторизованој колони која је превозила ратни материјал, него о непријатељској јединици која је као претходница веће колоне извићала цесту Босанска Крупа — Бихаћ.

Убрзо, пошто је засједа посјела положаје, извићач који је био упућен према Босанској Крупи јавио је да долазе 3 камиона пуна непријатељских војника. Пушкомитраљесци који су били заузели положаје у шуми изнад једног малог моста на цести, отворили су јаку ватру по камионима тек кад су се ови приближили на 20 м. удаљености. Четири пушкомитраљесца и то: Бранко Ковачевић, Мићо Копић, Здравко Тодић и Коста Љепоја тукли су брзом палбом. Отворили су ватру и сви остали борци Вода. За свега неколико минута у прва два камиона остало је у животу само 7 непријатељских војника, од којих су 2 била рањена. Претежно су били домобрани. Трећи камион, у којем су били само њемачки војници, ишао је нешто позади. Чим смо ми отворили ватру, стао је иза једне стијене. Нијемци су успјели да искоче из камиона и побјегну.

На нас није испаљен ни један једини метак. На брзину смо избројали 38 убијених непријатељских војника, међу њима и 2 њемачка официра и 1 жена, што су били у кабинама камиона. Пошто је био дан (између 9 и 10 сати прије подне), а морали смо прећи преко брисаног простора ширине од неколико стотина метара, брзо смо се повукли.

Из прва 2 камиона, прије него смо их спалили, избацили смо а затим понијели 40 пушака и неколико сандука муниције, а све остало је изгорјело. Сваки од нас из Вода, поред свог личног наоружања, понио је и двије запалијењене пушке.

Спроводио сам 7 заробљених домобрана до једног заклона на брду ближе Грмечу. Изненадила ме прича ових младића. Добро се сјећам како су ми рекли да су родом негдје из Далмације и да су служили војни рок у Бјеловару. Према њиховој причи, само прије неколико дана из Бјеловара су, са својом јединицом, стигли у Приједор. Из Приједора су

упућени у Босански Нови, а из Босанског Новог за Босанску Крупу. У Босанској Крупи су укључени у једну њемачку јединицу и на њихову несрећу испред те јединице кренули су као извидница према Бихаћу.

Била је то веома успјешна акција Вода од 24 борца, међу којима је било и дјечака од 15 година. Један од њих био је и Гојко Каран из Велике Рујишке. Он је скинуо гшштољ „парабелум“ са мртвог њемачког официра и не знајући њиме да рукује, нехотице је опалио неколико метака од којих срећом нико није страдао. Акција је била тако брзо изведена да њемачки војници из задњег комиона који су бјежали уз једно брдо нису ни покушали да пуцају на нас.

Само пола сата доцније, управо када смо се са плијеном повукли на једно брдо према Грмечу, на мјесту гдје је акција изведена, стигло је преко 20 непријатељских моторних возила, међу којима је било и неколико тенкова. Осматрајући их са брда, ми смо међусобно коментарисали: „Имали су ради чега и доћи!“

Ето, тако су се сукобиле двије извиднице, од којих је непријатељска више него преполовљена.

Душан Дробац

ЕВО ЈЕ ПЕКАРА, ДРУЖЕ КОМЕСАРУ!

Подгрмечом је у току прва два мјесеца 1943. године протутњала такозвана четврта непријатељска офанзива. Иза непријатеља је остао попаљен Подгрмеч, поубијане бројне породице, уништени многи домови, опљачкано све што се може опљачкати. Пустош и траг крвавих, готово двомјесечних борби. Иза лећа непријатеља остала је у Подгрмечу ојачана и у тим борбама прекаљена Шеста крајишка НОУ бригада. Први, Други и Четврти батаљон запосјели су своје раније положаје, с тим да се Други батаљон са својим иоложајем раширио и иа ранију територију Трећег батаљона, више према Бихаћу, Босанској Крупи, па и према цести Босанска Крупа — Босански Петровац, јер је постојала претпоставка да непријатељ комуницира и из правца Крњуше и Рисове греде према Подгрмечу.

У то вријеме, а послије офанзиве, батаљони су имали и још један задатак: да помогну народноослободилачким одборима да се среде и сналазе, да припремају народ за ирољетну сјетву, да организују подизање кућа, прикупљање растављених породица, да збрињавају, са народноослободилачким одборима, дјецу, самохране и остављене без игдје икога. Ходајући и сам по истом задатку, обилазио сам батаљоне и чете, држао састанке са партијским организацијама и одборницима. Концем фебруара на тим задацњма нашао сам се код Другог батаљона у Горњој Суваји.

Још прије него сам стигао са Костом Боснићем, чланом Политодјела и омладинским руководиоцем и једним куриром, командант Батаљона, Мићо Колунџија, већ је распоредио чете и поставио им одговарајуће задатке: на Гудавцу и Врањској Мосури, на Вучјаку и петровачком путу. Дијелови Прве чете — вод или два, али не и цијела Чета, били су у заједи код сувајске школе на путу Рисова греда — Босанска Крупа.

-Стигла је обавијест у Штаб Батаљона да се непријатељска колона са неколико моторних возила креће од Рисове греде према Босанској

Крупн. Из куће у којој је био смјештен Штаб Батаљона, посматрали смо Чету у засједи и долазак непријатеља. Брзо смо изашли из куће и нашли се непријатељу иза лећа, који се зауставио пред прекопаном цестом и засједом.

Непријатељ је искакао из камиона и моторних возила и кренуо уз странчицу да нападне запосједнути положај. Пријетила је сигурна опасност да збаци Чету са положаја. У том моменту наша група се нашла на педесетак метара непријатељу иза лећа. Из двије стројнице и четири -пет пушака отворили смо ватру на непријатеља који се прикрадао Чети с лећа, а која је већ водила борбу са челом непријатеља и није знала да јој други непријатељ долази уза страну и иза лећа. Наша ватра им је скренула пажњу и на овога непријатеља којег смо ми својом ватром изненадили, приковали за земљу и уз ватру бораца из засједе натјерали на повлачење према напуштеним моторним возилима. Настао је невиђени кркљанац. Праштале су бомбе. Пуцало се и викало. У сумраку који се спуштао у то мартовско поподне, те 1943. године, из запаљених возила летјеле су и по десетак метара у висину канте пуне бензина и у висини експлодирале као најснажније топовске гранате, па су и те експлозије одјекивале Подгрмечом. Уништавајући и посљедње непријатељске војнике, који су се врзали око моторних возила и пуцали, нашли смо се на цести поред запаљених возила. Неко од бораца скочио је на посљедњи камион и повикао: „Ево је пекара, друже комесару!“ Био је то камион — пољска радионица за техничку оправку возила са бројним ладницама пуним ручног алата. Ни данас не знам како је и зашто је та радионица била томе борцу налик на пекару и гдје ли је он могао видјети такву пекару!

Та борба на сувајској цести, а посебно те летеће ужарене канте које су страховито грмјеле при експлозији, узнемириле су тај дио Подгрмеча. Те ноћи бројне породице нису спавале у кућама, јер нису знале шта се то догађа на сувајској цести, и каква је то грмљавина.

И остале чете Другог батаљона имале су тога дана у засједама веома значајне успјехе. Било је то велико охрабрење за борце и народ Подгрмеча. Било је то озбиљно изненађење и за непријатеља који је вјеровао да су све партизанске снаге уништене или су потиснуте са терена Подгрмеча. Поред уништених и заробљених непријатељских војника и заплијењеног оружја, борци овог Батаљона заплијенили су, затим запалили и уништили неполико камиона и осталих моторних возила, пошто се међу неколико стотина бораца, на челу са Штабом Батаљона и политичким комесаром Бригаде, није нашао нико ко би знао да упали и покрене та моторна возила и смјести их на сигурно подгрмечко мјесто. Запалили смо и уништили и ту „пекару“. Таква нам је била техничка спремност бораца.

Дмитар Бајалица

ДРУГИ РОДИТЕЉ

Да не би дошло до коначног заборава, сматрам за своју људску обавезу да забиљежим сјећање на свога првог командира, другог родитеља, Симу Перишића, комаидира Треће чете Четвртог батаљона ТИесте крајиш-

ке НОУ Бригаде. Желим укратко да поменим Симине племените врлине: храброст и другарство правог народног борца.

Симо Перишић је рођен 1914. године у селу Дабру код Санског Моста у Подгрмечу. Дјетињство, између два рата, провео је као и већина његових вршњака села Дабра. Основну четворогодишњу школу је завршио у Дабру. Живио је у сиромашној сељачкој породици са својим родитељима, четири брата и једном сестром, бавећи се чувањем стоке и у каснијим годинама мукотрпним пословима, обрађујући земљу као и његови преци. Симо је 1937. године одслужио свој кадровски рок у старој Југословенској војсци, па је по повратку из војске наставио по старом. У том раздобљу, између два рата, Симо би повремено одлазио у Шумско предузеће „Шипад“, гдје је, радећи као физички радник, допуњавајући оскудне приходе своје сиромашне породице, искусио неправду и понижавање тадашњим послодаваца који су му давали минималне дневнице.

Тих тешких априлских дана 1941. године, капитулацијом старе Југославије и уласком њемачких окупационих снага, Симо је стицајем околности избјегао заробљавање. Доживљавајући велику неизвјесност са својом породицом, комшијама и осталим мјештанима села Дабра, Симо је, као и остали Дабрани, био изложен терору усташких власти из Санског Моста, па се склањао испред усташа у оближе шуме.

Дизањем устанка на терену источног дијела Подгрмеча, 27. јула 1941. године, Симо, са своја два брата, долази на зборно мјесто без оружја, носећи на рамену рогоуље. Тада се Симо укључује у редове првих устаника села Дабра, а затим се, у једној акцији на Стари Мајдан, докопао дуго жељене пушке. У тим тешким првим устаничким данима, Симо се истиче својом храброшћу и борбеношћу. У наредним акцијама које је водио устанички Дабарски вод, Симо се докопао пушкомитраљеза за којим је дуго чезнуо. Сматрао је да му митраљез и припада пошто је војни рок служио у митраљеској чети старе Југословенске војске. Не одвајајући се од свога пушкомитраљеза у Дабарском воду, Јелашиновачкој чети, Првом крајишком народноослободилачком партизанском одреду, води борбе на Кљевцима, Саници, Бедовачи, Бравску, Будимлић Јапри, Старој Ријечи, Старом Мајдану, Санском Мосту, Приједору и тако даље.

По спајању устаничких чета и водова у Први крајишки НОП одред, Симо је био распоређен у Другу чету Одреда, у којој је постављен на дужност десетара, а затим у краћем времену за командира вода, али се никад није одвајао од свог омиљеног пушкомитраљеза.

Формирањем Четвртог батаљона Шесте крајишке НОУ бригаде, Симо је распоређен у Трећу чету и постављен за заменика командира Треће чете, а након краћег времена за командира Треће чете. Кроз борбене окршаје које је водила Трећа чета, Симо се истицао и у нападу предњачио, дајући борцима примјер, а у одступницама ишао је позади, водећи очинску бригу о сваком борцу да не би остао рањен или мртав.

Половином 1942. године као зрио, способан и одважан, Симо се брзо уздиже у одважног и способног руководиоца. Примљен је за кандидата КПЈ, да би у другој половини исте године био примљен и у КПЈ. Схвативши циљеве наше револуције, брзо се издваја и сврстава међу способне и храбре руководиоце наше јединице.

Овим мојим сјећањима поменућу само један детаљ из мога првог сусрета са Симом. Мојим доласком са војнополитичког курса из Грмеча, био сам распоређен у Трећу чету код Перишић Симе и комесара Буре Рашете у Трећи вод командира Црномарковић Боже. Као млад, неискусан и незрео, слабо обучен за ратне прилике и партизанско ратовање, у својој шеснаестој години, примљен сам у чету, али без задужења и оружја. Симо ми је тог момента дошао као родитељ, примио ме у строј Чете, а затим ме је потапшао по рамену. Задужујући ме са једним ранцем допола натрпан муницијом, рекао ми је: „Буди, сине, добар. Слушај своје претпостављене, а и све старије другове и биће све у реду.“ Када би год досио и имао времена, пришао би ми и савјетовао ме као родитељ своје дијете како да се владам и у борби понашам. Пошто смо Симо и ја непосредни сусједи у Дабру, било ми је пуно лакше и сигурније када сам био са њим и уз њега, без обзира што се сваки дан гинуло. Увијек ме је пазио и држао на оку, скретао ми пажњу на пропусте које смо ми млађи често правили својим дјечачким несташлукима.

Трећа чета, којом је командовао Симо Перишић, водила је жестоке борбе на положајима које је држао Четврти батаљон од Велике Рујишке, Мијске Главе, Кршаља, Црног Врха, Љубије, Старог Мајдана, Старе Ријеке, Гаицика (шуме), Рушковца, Фајтоваца, Окреча, Горњег Каменграда, Бсдоваче и Санског Моста у којима се Симо истиче са својом Трећом четом и предњачи. Симо је имао рески, одлучни и ауторитативни глас који је бодрио све борце и руководиоце у тешким окршајима.

Нападом на Сански Мост, првих дана децембра 1942. године, Сими-на Трећа чета је имала доста тежак задатак да по тешком и врлетном терену на Дједовачи изврши напад на непријатељске бункере. Поред тога што су били заштићени бодљикавом жицом, бункери су били ископан на каменитом терену, а прилаз им је био такођер каменит са ријетким жбуњем, тако да је био већи напор пузећи прићи до жице него прећи преко ње. Симо је са Трећом четом врло успјешно извршио тај задатак, међу првима избацио је непријатеља из бункера, групишући на прилазним мјестима бомбаше и пушкомитраљесце, а затим гонећи према граду. Следећи дан нападнут је сам град, тако да је Трећа чета, са Симом на челу, успјешно потисла непријатеља из посљедњих одбрамбених положаја, гонећи га кроз град са лијеве на десну обалу ријеке Сане, вежући се својим десним крилом са лијевим крилом Првог батаљона уз саму рјечницу Здену до ушћа у Сану. Симо је, користећи своје ратне вјештине командовања и држећи положаје на самој обали ријеке Сане, трчао од борца до борца, дајући им упутства, смјештајући их за боље заклоне како би се што дуже задржао већ заузети дио града. У том претрчавању, Симо је био тешко рањен из непријатељског митраљеза са десне стране ријеке Сане. У том моменту борци су га изнијели са ватрене линије у заклон, превили и упутили носила даље за Бригадно превијалиште у Цабар, да би био упућен у партизанску болницу Корчаница на Грмечу. Симо је напустио своје другове и своју Трећу чету на носилима, јер је био тешко рањен у лијево раме и лијеви део стомака. Док су га његови борци стављали на носила, на самој ватреној линији, уз тешки напор довикнуо је својим борцима и командирима водова: „Другови, борите се, одржите положај и. немојте дозволити неиријатељу прелазак преко ријеке Сане.“

Сем храброети и неоспорне старјешинске способности, што су међу Крајишницима били веома цијењени квалитети, Симо је био добар друг и цијењен човјек.

Почетком четврте непријатељске офанзиве евакуисана је Болница из Корчанице. У тој доста великој колони рањеника и болесника, била су и Симана носила на којима је лежао непомичан. Колона се сливала у још већу, крећући се са Централном болницом у правцу Прозора, Неретве, Сутјеске и даље. На носилима је лијечен, да би најзад у току Пете офанзиве сишао са носила, крећући се својим ногама у колони. По извршеном пробоју наших главних снага, са Врховним штабом на челу из обруча са Сутјеске, Симо је био распоређен у Пратећи (заштитни) батаљон уз Централну болницу за замјеника, а затим команданта Пратећег батаљона.

По директиви Партије и Врховног штаба, Симо је, међу истакнутијим руководиоцима, искусним крајишким командирима и командантима, кренуо у Србију за попуњу кадра у српским јединицама. Постављен је за команданта батаљона у Двадесет првој српској дивизији. По причању неких од преживјелих бораца из јединице у којој је био, Симо се увијек истицао и држао храбро, користећи своја богата ратничка искуства.

Здружене бригаде и дивизије крајишких и српских бораца у октобру 1944. године хрлиле су према Београду, рушећи све непријатељске баријере пред собом, заузимајући једно по једно упориште, до пред само ослобођење Београда.

Симиња јединица, у којој је био командант батаљона, имала је доста тежак задатак. Непријатељско упориште на смедеревском путу код Мокрог Луга, требало је по сваку цијену уништити. Тога критичног дана вођене су даноноћне борбе против непријатељских снага. Шеснаестог октобра 1944. године погинуо је Симо са још седамдесет бораца и руководица ове прослављене јединице.

Престало је да куца срце једног крајишког храброг и одважног бораца, који није знао за одмор и предах хрлећи према слободи и побједи, почев од устаничког Дабарског вода, Јелашиновачке чете. Првог крајишког НОП одреда, Шесте крајишке НОУ бригаде, преко Грмеча, Прозора, Неретве, Сутјеске, дијелове источне и западне Србије, све до Мокрог Луга код Београда, гдје је остао на вјечној стражи са још седамдесет бораца из свог батаљона.

Драго Јове Марјановић

БОЛНИЦАУ ПЕНИНИ

Послије четврте непријатељске офанзиве, аирила мјесеца 1943. године, у редовима наше Бригаде завладао је тифус. Наше болнице у Корчаници, као и Централна болница у Грмечу, биле су уништене, рањеници из тих болница евакуисани су и кренули за главнином наших снага према Неретви. Нас оболеле од тифуса смјештали су по кућама које нису изгорјеле, а нарочито у оне близу шуме. Мене и још тројицу тифусара смјестили су у кућу првоборца Миле Поткоњака, иако је кућа била пуна избјеглица. Ту смо лежали неколико дана. Сјећам се, имао сам високу температуру. Стигла је вијест да се приближава непријатељ-

ска колона. Народ нас је пренно у једну пећину која није била далеко од куће. Вјешто су зазидали улаз у пећину. Мирко Топић, секретар НОО, мој брат Мићо Аничих, Душан Кукољ и Мићо Кукољ све су то тако вјешто обавили и спасили нам животе. Поред мене у пећини су били још и Кукољ Дмитар, рођени брат народног хероја Цвије Кукоља, Раде Јеличић и Лука Латиновић из Крње Јеле код Босанског Петровца.

Другови који су нас иренијели и вјешто замаскирали у пећини, већ прве ноћи дошли су код нас и донијели нам доста сламе, те нам направили подношљив лежај, јер смо цијели дан провели на пећинском камењу. Донијели су нам и покриваче. Овдје у овој пећини остали смо три дана. Они су нас његовали, доносили храну, воду, и млијека су нам нашли, иако је село попаљено и опљачкано. Љекара, нити ма каквог лијека нисмо имали. Када је непријатељ повукао своје снаге, наведени другови су нас опет вратили у куће и помоћне зграде које нису изгорјеле. Овдје смо остали заједно још око десет дана. Једног дана стигли су неки људи, у ствари родбина другова Раде Јеличића и Луке Латиновића, и њих двојицу пренијели преко Грмеча у њихово село ради даљег његовања и лијечења. Дмитар и ја остали смо код својих породица. Дмитра је савладао тифус. Умро је неколико дана послје изласка из пећине. Одмах по опоравку вратио сам се у своју јединицу. У јединици сам нашао друга Луку Латиновића, док сам се са Радом Јеличићем срео тек послје двије године у Дому слијепих у Земуну. Раде је исто као и ја рањен у главу и остао слијеп. Раде је још остао и без лијеве руке, а на десној је имао свега два прста. Било ми је мило што је преживио, мада са још већом инвалидношћу него ја. Радост побједе и слободе ублажавала је наше невоље због тешке инвалидности. Овдје нам је пришао још један друг из наше Бригаде. Био је то Чворак Милан од Санског Моста, а он је рањен у Словенији као курир Бригаде. Нас тројица били смо нераздвојни за цијело вријеме боравка у Дому слијепих у Земуну.

Богдан Аничих

СЈЕНАЊА КОЈА НЕ БЛИЈЕДЕ

Прошло је 40 година од оних тешких, крвавих ратних дана јесени 1942. године, када сам у Централној партизанској болници у Грмечу стиснуо руку доктору Изидору Леви и његовој племенитој супрузи Кларици. Дошли су из ослобођеног Цазина, који је прије НОР-а био мој срез. У ријетким часовима предаха, Изо ми је причао о приликама у Цазину, шта је све он доживео и преживео под усташком влашћу. То су била понижења сваке врсте. „Никола, био сам ти тамо као птица у кавезу. Сваког часа могао сам бити убијен. Како знаш, ми Јевреји и Срби били смо ван свих закона у НДХ. И не само ми, него и остали поштени и напредни људи, били су у истом положају, а посебно они за које се посумњало да симпатишу партизане, а о члановима Партије да се и не говори. Није то био закон само за Цазин, већ за цијелу НДХ. Живот је стално висио о концу. Живјело се од данас до сјутра. Сваки усташа био је власт за себе. Зато су они били страх и трепет за све поштене људе. Били смо стално у некој великој неизвјесности и великом страху. Ноћи су гутале све оне који су били и најмање осумњичени.

Ја сам радио у Цазину, али моје срце и моја хтијења били су за оне у шуми. Колико сам могао и смио, илегално смо радили за партизане. Тајним каналима слали смо лијекове и други санитетски материјал у шуму за партизане. Знали смо да на тај начин доприносимо побједи над омраженим фашизмом. Нисам ја био сам. Много људи илегално је радило за Покрет. Били су то антифашисти, који су из дна душе мрзили окупаторе и домаће издајнике. О свему томе доста зна доктор Цишка Драго, породица Турић и многи други, Поздерци на примјер."

И тако рећале су се наше приче о страхотама које су усташе чиниле. О томе говори Гаравица, гдје је убијено десетина хиљада невиних људи, Мацин долови и многа друга масовна губилишта, не само у овом, него и у другим крајевима Босанске Крајине.

„Ослобођењем овог града од стране НОВ у јесен 1942. године створени су услови, поред осталог, да ја и моја супруга Кларица дођемо овдје гдје сам сада. Сада могу мирно да спавам и не бојим се никаквих рација и репресалија. Доприносим као љекар у лијечењу наших рањеника и болесних другова."

Причао ми је Изо о многим детаљима, згодама и незгодама. Али, времена за причу није било. Изо је био изузетно савјестан и вриједан љекар. Све своје способности и знање стављао је у службу коју је обављао. У то вријеме, по повратку из Крајишког пролетерског батаљона, и ја сам се бавио санитетским пословима. Изо је настојао да ми што више помогне и да ме оспособи. Сачувао сам у читавом ратном вихору блок у којем ми је Изо цртежима и текстом, својом руком, давао упутства шта и како се приступа лијечењу појединих и пајчешћих болести партизана. Тај блок сам сачувао и прије десетак година поклодио Војно-медицинској академији за музеј о раду и развоју ратног санитета. У њему је, иоред осталог, било написано и цртежом приказано када и у којим случајевима се дају ињекције болесницима. Како се то чини поткожно, субкутано, интравенозно и др. То је био читав један мали курс.

Тај блок вјероватно постоји и данс. Он најбоље свједочи како се наш ратни санитет развијао. Рат је завршен. Ја се од 1942. године нисам више бавио санитетским пословима, али ми је, ето, поменути блок остао драга успомена на минулу и тешку ратну прошлост, на друга Изу. Тешко сам се растао од поменутог блока, али сам сматрао да ћу тако више допринети сагледавању санитетске службе у рату, него да поменути блок задржим за себе у приватном посједу. Он је мали допринос с моје стране у разумијевању нашег ратног санитета и људи који су се бавили овим важним пословима. Централна болница у Грмечу је, у неку руку, претеча садашње Војно-медицинске академије, па зато поменути блок и припада тој здравственој установи.

Почетак четврте непријатељске офанзиве физички нас је раздвојио, али смо у мислима остали заједно. Послије тога имао сам прилике да више пута виђам друга Изу и његову много цијењену супругу Кларицу. Изо је био, рекло би се, стално у некој журби. Када је отпочела четврта непријатељска офанзива, био је задужен за једну групу рањеника о којима се својски бринуо, подносећи све тешкоће четврте и пете непријатељске офанзиве, од Крајине до Црне Горе и натраг. О том славном и тешком путу наше НОВ, њених рањеника, много је написано, али се тешко могу у данашњим условима дочарати сви они моменти који су

карактерисали надчовјечанске напоре наших људи у рату. Изо је, као и многи други, уткао у ту надчовјечанску борбу себе, своје биће.

Када је рат завршен, Изо најпреданије ради у највишој санитетској установи ЈНА. Као и у рату, он и у миру сагоријева на послу. Даје свој допринос организацији и раду санитетске службе у новим условима. Ради исто тако предано и својски као што је то некада чинио у рату.

Пролазиле су године и дошло је вријеме за заслужени одмор, пензију. Али, болест чини своје. Умро је наш друг Изидор. Остаје његова вјерна супруга Кларица да тугује за њим. Умро је наш добри Изо, али остала су да живе његова дјела као човјека, љекара, борца за нове друштвене односе. Његова скромност могла је да буде узор за све оне који су га познавали. Лик друга Изе може да послужи свима онима који су га познавали и сарађивали са њим. Зато и ово пар реченица нека буде аманет да се такви људи, као што је био Изо, не заборављају. Нека се младе и долазеће генерације нападају примјерима неуморног и надасве савјесног љекара, хуманисте друга Изе.

Никола Кљајић

ПОСЛИЈЕ ЧЕТВРТЕ НЕПРИЈАТЕЉСКЕ ОФАНЗИВЕ

Прегрми четврта офанзива, к'о тешка олуја, рушећи пред собом све што нађе живо. Мало се разведрило, након што се сручио црни облак, од којег нико није мислио да може остати жив. А земља, као да се заклела да на њој живот мора опстати.

Тако са првим прољетним корјењем, из сваке пукотине као да избије живот. Однекуда се јављају и они што су већ били отписани. Има нас којима је и надгробно обиљежје стављено, а ми живи. Јест да смо ближе смрти него животу, али на рукама својих најдражих брзо ћемо се опоравити и бити још јачи и жешћи борци за слободу.

Ја сам већ сасвим сигурно била проглашена мртвом. Мајка ми у дубокој црини, погружена, оплакује ме и тражи оне који су знали за моју судбину. Јавим се мајци баш онда кад је потпуно увјерена у моју смрт. Шокира се кукавица, дуго не може да дође к себи, изbezумљена! Укочених очију пипа по себи и мени, провјерава да ли је то сан или јава! Када се увјери у стварност, пита ме: „Како преживи све невоље, дијете моје драго? Ко ти поможе да останеш жива? Реци мајци, ја бих му своје срце дала!"

Рекох јој да сам преживела у логору смрти, у Осредачкој школи код Цазина. А било је много добрих душа које су ми помагале успут, тамо и натраг.

У Козинској болници нохаћам санитетски курс, након што сам се мало залијечила. По завршеном курсу радим на превииању и дежурању код тешких рањеника.

Није баш ни мало лако. Мало коју ноћ да не стижу нови рањеници са положаја. А лијечење старих ишло је јако споро. Већина је била неспособна за одлазак у јединице. Миогe су постеље биле самртничке. Некиm је снага истекла са гнојем, као што је био Никола Дрљача из Дубовика. Тешке муке око његовог превииања остале су у трајном сјећању

мени, Дари Војновић, Дујки Бундало, Анки Бундало, Биеери из Круне. Иако смо га на дан три пута превијале, морали смо сви везати наша уста од тога тешког задаха. Његовом десном смрвљеном куку није било хируршке помоћи.

Било је и оних којима су се ране инфицирале, а то су тешки болови. Иако те ране обично брзо зарасту, тешко их је чистити и превијати. Сјећам се једног рањеног младића. Њему се инфицирала шака с горње стране изнад прстију. Испод коже могло се видјети како се мигоље црви. Никад ме нико није тако од срца искрено пољубио као он када види црва на пинцети. Дивио се моме великом стрпљењу! Као и у свакој болници гдје има оних који се муче, има и оних који се шале и смију. Тако се око нас поигравао један мали којем је тифус одузео здрав разум. Задиркивао је мога пацијента: „Шта јаучеш, будало једна? Ја бих се сав уцрво кад би знао да ће ми дјевојке вадити црве!" Тужно га погледах и рекох му: „Благо теби кад не знаш шта су муке! Боље је бити и луд него несрећан."

И тако у болници тече живот. Тече и обнавља се. Обнављају се и разне сцене, а шири се и гробље. Препуна болница дијели се у два дијела. Једно одјељење одлази у Мајкића Јапру и ја са њима за одговорну медицинску сестру. Погледам блиједо у комесара Мирка Јарића и доктора Полцера. Изледа да је мени баш суђено да умрем у тој Јапри. Комесар ме пресијече и рече: „Нећеш остати дуго, мораш даље!"

Радим у Јапри скоро три мјесеца. Дошла је и дубока зима. Ја и не слутим о ономе што ми је комесар рекао да морам ићи даље. Иако сам знала да је послје пете офанзиве била велика оскудица у медицинском особљу, ја сам се најмање надала да би могла бити упућена у неку оперативну јединицу, с обзиром на мој инвалидитет.

Са Козина долази комесар Мирко Јарић и доноси два затворена писма — Микић Мари и Мајкић Мари — на којима пише: Подгрмечки одред. Не само да сам се ја шокирала, него и моји болесници, са чијим сам се боловима, тјелесним и душевним, већ била сродила. Лежали су ту борци из погрмечких села који су били руководиоци у дизању устанка, а у четвртој офанзиви изгубили читаву породицу. Њих није било лако утјешити. Ја нисам заборавила њихова имена, али их нећу спомињати јер не знам шта је с њима касније било и како су обновили свој даљњи живот. Ја им се дивим ако су побиједили фашизам и ране! И још нешто успјели обновити! Онда су заиста били стабла која годишње по два пута рађају!

Послије свих интервенција и молби, ја и моја Мара Мајкић, физички сличне једна другој к'о јаје јајету, загрлиле смо се и кренуле у Подгрмечки одред, који се налазио негдје у Дубовику. Ишле смо саме, без водича, а стигле доста касно, мокре и озебле. Питају нас што смо закасниле пуних десет дана. Што нисмо дошле са осталим другарицама које су већ биле отишле у своје багалоне Други и Трећи.

Рекоше нам да преноћимо и одмах сјутра кренемо у Први батаљон, код комесара Раде Мандића. Нешто ми олакша терет на души. За Раду Мандића носила сам много топлих поздрава од његових ратних другова.

Сјутрадан смо се јавиле у Штаб Првог батаљона. V Батаљону сам нашла неколико мојих првих комшија и рођака: Бранка Лукача, Триву

Војновића, Радослава Зсца. Неки су се изненадили кад су ме угледали, јер су сасвим сигурно знали да сам ја изгорјела у једној кући под Грмечом.

Мара Микић

НАЈЕЛЕ СМО СЕ „ОХДАМИЈЕ“

(Анегдота)

Послије четврте непријатељске офанзиве разбољела сам се од пјегавог тифуса. Са осталим тифусарима била сам смјештена у Хадровачкој школи. У разрушеном и доста опустошеном Подгрмечу, животних намирница остало је мало, па смо и ми болесници то осјећали. Храна је била скромна. Најбољу храну су добијали тешки болесници, а и они који су почели да се опорављају добијали су мало, иако су тражили највише. Понекад се дешавало да остану и без вечере.

Једне вечери нас 8—10 болесника што смо се већ прилично опоравили, остадосмо без вечере. Добили смо само по мало парче хљеба, што је било исувише мало да бисмо утолили глад. Уобичајени разговор који смо водили сваку вечер пред спавање, овога пута је био посвећен храни. Свако од нас говорио је о неком омиљеном јелу. Почињао је по правилу тако што би, на примјер, неко рекао: „Да ми је сада да се наједем пите, кајмака, омача, паприкаша, цицваре, печења“, и т.д., а затим би описивао поменуто јело, како је код куће припремано и уживање приликом обједа. И опет на крају свог излагања скоро свако од нас би уздахнуо и рекао: „Ох, да ми је да се сада наједем...“. Тако се наша прича доста одужила и потрајала би ко зна колико дуго, да је Вука Пропшћ, болничарка Првог батаљона Шесте бригаде није прекинула. Наиме, када јој је свата наша прича дојадилa, она гласно рече: „Богами претјерасмо са тим „Ох, да ми је ово, Ох, да ми је оно. Пошто смо сада сити од „Ох, да ми је“, предлажем да спавамо.“ Тако и би. Кад смо се ујутро пробудили, до доручка смо причали о сновима. Већина је сањала понеко јело, али, колико се сјећам, нико „Охдамије“.

Стојанка Ерцег — Миљаковић

ПО ЗАПОВЈЕСТИ ДРУГА РОЦЕ ПО РАДИО СТАНИЦУ

Нослије завршетка четврте непријатељске офанзиве, територија Подгрмеча била је поново ослобођена. На слободној територији Подгрмеча почели су поново да функционишу народна власт и друштвено-политичке организације. Све избјеглице које су се налазиле под заштитом и на територији коју је држала Шеста крајишка НОУ бригада, а њих није био мали број, одмах су упућене у своја села и у своје преостале куће. Шеста крајишка НОУ бригада као оперативна јединица часно је извршила свој историјски задатак: спасавање и заштиту народа Подгрмеча и наставила да и даље живи и дејствује као борбено снажна јединица

и истовремено да помаже нормализовање стања на терену. Задатак Шесте крајишке НОУ бригаде није био нимало лак ако се узме у обзир стање послје непријатељске офанзиве.

Штаб Шесте крајишке НОУ бригаде поново се смјестио у засеок Адамовићи у селу Липнику, а ми везисти смо поново поставили нашу телефонску централу у истој собици гдје смо били прије него што смо се морали повлачити у току непријатељске офанзиве. Већ 24. фебруара стигао је код мене на телефонску централу друг Ратко Дошенивић и почео да ми се жали на нашег водног делегата, друга Савана Тркуљу. Ратко ми се жалио да му Саван преотима сваку дјевојку са којом он почне да се забавља. И док сам настојао да смирим Ратка и ублажим његове „љубавне“ невоље, зазвони телефон на телефонској централци. Дохватих телефонску слушалицу и чујем глас замјеника полит-комесара Бригаде, друга Роце Богуновића. Друг Роца је тражио да му се да веза са командиром вода за везу, другом Стевом Цакулом. Брзо сам повезао другове Роцу и Стеву и слушао њихов разговор. Роца је саопштио командирцу вода за везу да му је потребан неко ко се добро разумије у радио станице. Наши су заплијенили неку њемачку радио станицу у селу Јелашиновци, те би требало што прије послати тамо некога ко се разумије у њен рад, испита да ли је исправна и да је допреми у Штаб Бригаде. Стевин одговор другу Роци био је да у воду за везу има једног друга који је служио бившу војску као радио-телеграфиста и који се добро разумије у радио станице и радио везу. По Роцином наређењу, командир вода одредио је мене за извршење поменутог задатка, с тим да са мном крене и Ратко Дошенивић. Предао сам телефонску централу на даље руковање другу Јелачи Михајлу, родом из Српске Јасенице, и са Дошенивићем кренуо у Штаб Бригаде, с тим да се јавим другу Роци, који ће ми дати задатак. У Штабу Бригаде затекао сам са Роцом и политкомесара, друга Димитрија Бајалицу. Роца је шетао по соби, док је друг Бајалица сједио за столом и нешто претурао по својој кожној комесарској торби. Пошто сам се јавио и војнички представио, Роца ме је упознао са задатком, а затим упитао да ли се добро разумијем у радио-станице. Одговорио сам другу Роци да су радио-станице моја војничка специјалност из бивше војске и да мислим да се разумијем у све типове радио-станица. Додао сам да је пут дуг, радио-станица доста тешка, а снијег још доста дубок, те да ми је потребно још неколико бораца за преношење радио-станице.

Послије ручка, кренуо сам, са Ратком и још 5 бораца који су ми додијељени у Штабу Бригаде, према с. Јелашиновци. Увече 25. фебруара стигосмо на коначно у село Грдановце у кућу мог кума Буре Аничића, којег затекосмо у пијаном стању, јер се тек био извукао из збјега и дошао својој кући са осталом породицом. На наше велико задовољство, мој кум је, онако пијан, с нечим био врло задовољан и уступио нам је без примједбе своју малу собу лијево од улаза у ходник. Овдје смо преноћили, затим смо 26. фебруара кренули даље за Горње Миљевиће, а затим за Јелашиновце, гдје стигосмо предвече у заселак Станивуковићи у кућу друга Буре Станивуковића на домак Јелашиновачке цркве. Ту смо заново и уједно сазнали ко је и на који начин заплијенио њемачку радио-станицу. Како су нам ту саопштили, ту њемачку радио-станицу заплијенио је друг Сергија Тутуш са још неколико бораца. Сергија се у току

борбе у Јелашиновцима одвојио од своје јединице и лутајући са групом својих бораца натрапао сасвим случајно негдје на Мећећем брду на једну њемачку колону коју је пропустио. Међутим, када је за том колоном наишла радио-станица, за коју је Сергија мислио да је њемачка комора, он се одлучио да нападне и заплијени „њемачку комору“, како би се дочепео круха и конзерви. Но, када је побио и растјерао Нијемце и видео да је то некаква техничка справа, Сергија се просто ухватио за главу, разорачан што ништа од хране и пића није заплијенио. Радио-станицу је једноставно са коњем који ју је носио, предао једној жени у засеку Тољагићи на Мећећем брду на чување. Продужио сам са својим људством на Мећеће брдо. Снијег је био доста дубок и није се било нимало лако успентрати на Мећеће брдо, а није било ни сигурно, јер су се доље у Саничкој долини још налазили Нијемци и усташе. Када смо најзад стигли на Мећеће брдо, наставили смо да се опрезно спуштамо према засеку Тољагићи и да осматрамо терен. Одмах смо запазили покрај једне куће необично велико и крупно жуто коњче које својим зубима вади из огризина и цијепа кукурузову трстику. „Ту је“, — рекох друговима, — „јер то није наше домаће коњче.“ Затим брзо сићосмо до тора и коњчета које нас примјети, поче да рже и да нас пажљиво посматра надајући се да ћемо му дати нешто од хране. Док смо се још палазили подаље, нисмо ни примијегили да се на коњчету налази вилики тешки дрвени самар. Када смо пришли ближе и видјели на коњчету самар, одмах смо знали да смо погодили на право мјесто. Продужисмо кроз отворена врата у једну кућу и ућосмо у полумрачну собу, одакле нас запахну топао и загушљив ваздух. Ту у тој малој соби са малим прозорима затекосмо двије жене које су саме дошле кући, док се њихова породица још налазила негдје у Грмечу. Још се честито нисмо ни поздравили са тим женама, кад једна повика: „Другови, овдје се налазе цекакве заробљене војничке ствари. Купите све и бјежите што брже, јер сваког часа могу избити одоздо од Санице Нијемци и усташе. Товарите и водите што ирије ову швапску кобилу од наше куће“, — заграја жена. И док смо покушавали да жене мало смиристо и охрабримо, једна од тих жена је већ била излетила из куће и довела швапску кобилу, а друга је вукла из једног мрачног ћошка радио-стапицу са комплетом, одмах је почела са прмпремама за утовар и да виче на нас да пожуримо товарење и да се што нрије удаљимо. Прихватили смо радио-станицу и лијепо је натоварили и затим кренули за село Јелашиновце. Убрзо смо уочили да смо уз радио-станпцу добили и врло добро коњче, јер је кобила онако виеока са лакоћом савлаћивала велики и дубоки снијег преко Мећећег брда према селу Јелашиновци. Кобила је ту у с. Јелашиновци наједном застала поред једног стога сијена и није хтјела ни корака даље. Једноставно је рзала и окретала се наоколо. Уплашнсмо се да је кобила осјетила у близини своје старе господаре — Нијемце, те се зато брзо припремисмо за одбрану. Пушкомитраљецац из наше групе брзо је наслонио свој „шарац“ на плот, а ми остали почели смо да осматрамо околину. Кад ништа нисмо примјетили, хтједосмо да кренемо, но све је било узалуд. Најзад један друг прескочи високи плот и сјури се до сијена да види шта се то ту налази у сијену и котару, а кад видје да ту нема ништа, вратио се назад. Но наша кобила неће даље ни корака, већ стално вуче према великом плоту и сијену. Најзад смо схватили њену

жељу и брзо начупали један нарамак еијена и ту нахранили нашу кобилу, која касније крену с нама као препорођена. Стигосмо у заселак Станивуковићи, гдје нешто иоједосмо, а затим кренусмо преко с. Звечка, Горњих Миљевића, Шибова и даље за село Липник, гдје стигосмо 27. фебруара ујутру у Штаб Шесте крајишке бригаде, исцрпљени и уморни од дугог и напорног пута.

Одмах по доласку са радио-станицом јавио сам се другу Роци, који рече да се био забринуо за нас јер смо се и превише задржали на путу. Затим се друг Роца распитао за исправност радио-станице. Како исту нисам имао времена да испитам, то рекох другу Роци да ми је њена исправност још непозната. На то друг Роца добаци доста пријекорно: „Намучисте се и ко зна шта сте допремили! Шта нам сада вриједи та мачка у завезаном цаку, уколико радио-станица није исправна! Хајде, покушај и што прије испитај исправност радио-станице, те уколико буде неисправна", — ту друг Роца заврши и нехајно одмахну својом лијевом руком, као да онако мимиком хтједе рећи: „с њом у поток".

Испитао сам радио-станицу и она је била исправна. Но, то мене није нимало обрадовало, јер ми је било веома жао растати се од мојих другова и већ идућег дана кренути са радио-станицом у Штаб Дивизије, који се вратио са Шатора и смјестио у једној кући у селу Бобија, у Брклачима.

Драго М. Всселиновић

КОМАНДАНТ ШЕСТЕ БРИГАДЕ НА НОСИЛИМА ДРУГЕ ЧЕТЕ ДРУГОГ БАТАЉОНА

Априла мјесеца 1943. године мене и Адамовић Душана (командира и политкомесара Друге чете) позваше у Штаб Другог батаљона. Командант, Колунџија Мићо, дао нам је задатак да припремимо Чету, обезбједимо двоја носила, чутуре са водом, суху храну за два дана, да Чету (борце) ослободимо сувишне опреме и да се у Сувајском Међугорју прије пада мрака јавимо доктору Креши, одговорном санитетском референту, који је ту лијечио борце и старјешине Шесте крајишке НОУ бригаде, болесне од тифуса. Међу болесницима од тифуса у Сувајском међугорју налазио се и командант Шесте крајишке НОУ бригаде, Петар Војновић, и ми смо добили задатак да га на носилима пренесемо преко планине Грмеча, пређемо комуникацију између Бихаћа и Петровца у рејону с. Липа и у с. Мало Очијево да га предамо Дрварско-петровачком одреду који ће команданта Војновића затим пребацили у Лику, у партизанску болницу. На војној карти показан нам је правац кретања. Посебно нам је скренута пажња на борбено обезбјеђење, опрезност и будност у току кретања, а по повратку да донесемо и писмену потврду о предаји Војновић Петра Дрварско-петровачком одреду. Командант, Колунџија Мићо, нас је још упознао да се у Крњеуши и на комуникацији Бихаћ — Петровац, тј. у Врточама и на Рипачком кланцу налазе непријатељске посаде, да се непријатељ креће комуникацијом између Бихаћа и Босанског Петровца, да на правцу нашег кретања постоји могућност да упаднемо у непријатељску засједу или да се сукобимо са четницима и слично. Коман-

дант Батаљона нам је дао војну карту и пиемо за одговорног референта санитета у Међугорју, у коме је овластио нашу Чету да може узети болесног команданта Бригаде.

У току повратка од Штаба Батаљона до Чете, комесар и ја смо о добијеном задатку разговарали и констатовали да је овај задатак тежп, озбиљнији и одговорнији него било који други борбени задатак. Договорили смо се о припремама које треба извршити за пут.

Одржали смо састанке са командирима водова и десетарима, пре- нијели им задатак који је Чета добила. Са свим комунистима и члано- вима СКОЈ-а одржан је посебан састанак. Одвојили смо борце који су били физички слаби и недовољно опорављени од пребољелог тифуса, ка- ко нам не би стварали тешкоће на путу. Економ Чете нам је обезбиједио по пуну порцију кухане пуре и по два парчета кухане говедине. Извр- шили смо смотру. За покрет нам је било способно око 40 бораца и стар- јешина. Из села Војевца кренусмо и у први сутон стигосмо у Међу- горје. Предадосмо писмо Штаба Батаљона доктору Креши. Након кра- ђег времена, комесар и ја смо са доктором Крешом посјетили болесног команданта Петра Војновића и упознали га са нашим задатком. У дого- вору са њим одлучили смо да из Међугорја кренемо ујутро рано око 4 сата. Правац кретања је био: Сувајско међугорје — Крњеушко међу- горје — Међењак — с. Брусовац — с. Орашко брдо — с. Пркоси — с. Човко — с. Велики Стијењани — с. Мало Очијево. Дужина маршруте из- носила је око 50—60 километара.

У току дана вријеме је било лијепо — сунчано. Кроз шуму, која је тек почела да пролистава, кретали смо се у тишини у којој би се само повремено чуо цвркулт птица. Командант је био тешко болестан. Имао је високу темперагуру, кржаве очи и отечен језик. Човјек висок, крупан, али потпуно непокретан. Кроз грмечку шуму није било колских путева већ само пјешачке стазе на којима су се налазиле разноврсне препреке као пањеви, уздигнуто камење, срушена стабла и слично. То је стварало доста велике тешкоће при кретању бораца који су на носилима носили команданта Бригаде. А и болесног команданта на носилима, кретање таквом стазом је замарало и узнемиравало, јер су, упркос све опрезности, борци под носилима повремено посртали. Због тога смо често морали да правимо застанке и одморе.

Осим тога, на правцу кретања, морали смо унапријед извидјети сва- ко село, претрести сваку планинску колибу, осмолити и обезбиједити прелаз преко комуникација, па тек онда наставити покрет. Уз пут смо користили мјештане из оближњих села као водиче и то нам је помагало у проналажењу најбоље стазе или пута за кретање, у снабдијевању во- дом и слично. Захваљујући добро организованом покрету и спроведешш мјерама обезбјеђења, у току покрета нисмо имали озбиљнијих проблема.

Послије 20 часова дневног и 12 часова ноћног кретања, Чета је са болесним командантом Бригаде на носилима прешла дуг пут од око 60 км. Ноћни дио пута преко њива и ливада био је знатно погоднији за кретање.

У селу Малом Очијеву, бригу око команданта Шесте крајишке НОУ бригаде, преузио је Штаб Бихаћког батаљона Дрварско-петровачког од- реда. При растанку зажељели смо нашем команданту брзо оздрављење и повратак у Шесту бригаду, а он је нама захвалио и упутио поздраве

борцима и старјешинама Шесте бригаде. Са потврдом Штаба Бихаћког батаљона Дрварско-петровачког одреда о извршеном задатку, истим правцем вратили смо се у састав нашег Другог батаљона. По оздрављењу командант Петар се вратио у нашу Шесту бригаду.

Ускоро после повратка, приликом обиласка Батаљона, командант Бригаде се поново сусрео са борцима и старјешинама Друге чете и поново нам се захвалио на бризи и пажњи на путу од Сувајског међугорја до с. Мало Очијево. Борци и старјешине Чете су се касније увијек радо сјећали овог свог задатка.

Никола Јаиунца

СЈЕЊАЊЕ НА ПОГИНУЛЕ ДРУГОВЕ

Фебруара 1943. године Четврти батаљон Шесте крајишке НОУ бригаде налазио се на положајима у селима Окреч, Подвидачи и Гаицику. Прва и Трећа чета биле су распоређене у Подвидачи и Гаицику према непријатељским снагама у Старом Мајдану и Старој Ријеци, а Друга чета се налазила у Лукавици са Штабом Батаљона, истурајући само патроле у село Окреч према непријатељским снагама у Доњем Каменграду. Батаљон је имао задатак да спријечи испаде непријатеља на Фајтовце и Лукавицу. Овај задатак су све чете успјешно извршиле, одбијајући више непријатељских напада и наносећи његовим јединицама осјетне губитке. Али је непријатељ остао упоран. Двадесет првог фебруара успео је изненадиш патроле Друге чете у Окречу и у свануће овога дана, са три лака тенка и пјешадијом, заузели Фајтовце у којем се селу нису налазиле наше јединице. После тога непријатељ је продужио продирање и избио испред села Лукавица. Артиљеријским гранатама и минобацачком ватром засуо је куће и стаје засеока Станићи и Лукавици, док су многи борци Друге чете и Штаб Батаљона још спавали или били буновни. Командир ове Чете брзо је реаговао и са свим борцима скоро у истом моменту заузео положаје испред непријатељских снага и тенкова. Развила се жестока борба, у којој су непријатељу нанијети већи губици, а његове јединице протјеране на своје положаје у Доњем Каменграду.

У овој борби рањена су три борца, а херојски су пали за слободу храбри командир Друге чете, Буро Совиљ из Санице и пушкомитраљесци Рајлић Илија „Ишо“ и Новаковић Мирка Миле, који су допринијели многим побједама наше Чете, Батаљона и Шесте крајишке НОУ бригаде.

Драго Јове Марјановић

ПУШКОМИТРАЉЕСЦИ И БОМБАШИ ТРЕНЕ ЧЕТЕ ПРВОГ БАТАЉОНА

Настанак и формирање Треће чете датира од првих устаничких дана на дијелу фронта према Санском Мосту. Језгро Чете били су борци из дрварског и петровачког краја, Бошњака, Еминоваца, Грдановаца и

дијела села Дабра. Најирије је то био вод који је логоровао у Школи села Еминовци, па је по томе и добио име Еминовачки вод. Нешто касније, Вод је бројно ојачао, па је од њега настала чета, која се такође звала Еминовачка чета. Чета ће нешто касније ући у састав Првог батаљона Првог крајишког НОП одреда као Трећа чета. Први водник Еминовачког вода и касније командир Еминовачке чете, односно Треће чете Првог батаљона, био је Буро Баџац. У почетку, Чета се једноставно звала и Бањчева чета.

Трећа чета, као и остале чете Батаљона, била је у сталним контактима с непријатељем и активно је дјеловала, па се калила и јачала као борбена снага. Кроз непрекидне борбе калили су се борци, стицали искуства и вјештине ратника да би неки од њих израсли у изузетно храбре, сналажљиве и лукаве борце и старјешине. Кроз редове ове Чете, од њеног настанка почетком 1942. године, до краја рата, прошло је више стотина бораца. Тешко је данас и сјетити се свих тих бораца. Међутим, неки од њих остали су у трајном сјећању својих другова као изузетни борци, бомбаши и митраљесци, а то су: Перо Чанковић, Душан Поповић, Драгоја Адамовић, Милан Родић, Перо Басара, Обрад Милинковић — Обрадина, Раде Маринковић, Александар — Украјинац, Бобо Раковић, Мирко Аничић, Стево Драгишић, Милош Драгишић, из Смољане, Михајло Мачура, Митар Миљевић, Свето Црномарковић, Млаћен Домазет, Стојан Давидовић, Душан Марјановић, Милан Дошеновић, браћа Стојановићи и рођаци из петровачких села. И многи други борци Треће чете били су чувени митраљесци и бомбаши.

Милан и Светко Родић

НА ИЗВИБАЧКОМ ЗАДАТКУ

У другој половини априла 1943. године, јаке њемачке и усташко-домобранске снаге поново су, после завршетка четврте непријатељске офанзиве, продрле у Подгумеч. Да би избјегла теже губитке, Шеста крајишка бригада се, са главнином својих снага и дијелом рањеника и болесника, пребацила преко сјеверозападног дијела Гумеча у рејон с. Хргар, југоисточно од Бихаћа. Први батаљон остао је на сектору Санског Моста, а дио рањеника и болесника остављен је у Подгумечу, склоњен у унапријед припремљене шпиле.

По пристизању у рејон с. Хргар, Бригада се налазила на одмору, а мање јединице истурила је на положаје према Бихаћу и Бос. Петровцу.

Двадесет седмог априла, упућен сам као обавјештајни повјереник Треће чете, са мојим другом и комшијом Душаном Ј. Гаком, истим правцем натраг преко Гумеча и комуникација Крупа — Петровац и Крупа — Сански Мост са задатком да испитамо ситуацију у сјеверном предјелу Подгумеча на сектору између Босанског Новог и Босанске Крупе и да прикупимо неколико бораца који су тамо остали као лакши рањеници. У току тога дана успешно смо прешли преко Гумеча и стигли близу цесте Крупа — Петровац. Ту, између Гориње и Суваје, морали смо притајено провести неколико часова недалеко од цесте како би сачекали први сумрак, да би се без ризика пребацили преко пута. За тих неко-

лико часова колико смо провели у шуми измад цесте, видјели смо кретање великог броја непријатељских возила у оба правца. Прошла је и једна већа колона непријатељске пјешадије са артиљеријом и минобацачима у правцу Бос. Петровца. Непријатељ је интензивно саобраћао такоћер и цестом Крупа — Сански Мост, тако да смо и ту цесту морали опрезно да прећемо. Из Гориње смо увече кренули даље преко цесте, лијево од Гумлука, преко Великог Дубовика, Средњег Дубовика, Малог Лисца и Језераче и још у току ноћи стигли у Малу Крупску Рујишку — заселак Ступари.

Ово наше путовање било је доста тешко и ризично. Непријатељ је интензивно крстарио Подгрмечом, пречешљавајући села и шуме, па смо могли сваког часа наићи на његове засједе или патроле. Зато смо се крајње опрезно кретали, застајујући да ослушкујемо. У подгрмечким селима владала је гробна тишина, коју би повремено пореметио само понеки лавез паса, који нам је изгледао некако неуобичајено тужан. И пси, ти вјерни људски пријатељи, као да су саосјећали са подгрмечким народом и дијелили с њим невоље и тугу. Нигдје се није могла примјетити лојаница да свијетли у кући, што је тешко дјеловало на нас усамљене партизане. Међутим, жеља да успјешно извршимо задатак и да стигнемо до својих села и заселака, да поред осталог сазнамо и за судбину наших најближих, давала нам је снагу и подстрек, тако да на тешкоће и препреке нисмо много мислили.

По јакој помрчини, стигли смо негдје око 2 часа послје поноћи до куће мојих родитеља. Покуцао сам на прозор и шапатам се јавио по имену. Мој отац Стојан, уплашен, пришао је прозору и полако га отворио и када ме је у мраку препознао, поздравили смо се и одмах нас је упитао како смо стигли када је непријатељ ту био још у току дана. Испричао нам је шта се ту у селу све догодило и да се у поподневним часовима непријатељ повукао поред Милешевића за Дубовик. Док смо ми кратко разговарали, мајка Анђа нам је спремила нешто да поједемо и одмах смо кренули опрезно према Душановој кући која се налази поред самог пута Рујишка — Дубовик, куда су се у току претходног дана кретале непријатељске јединице. И његовој кући морали смо прилазити врло опрезно, јер се није знало да ли се непријатељ повукао и од Гакових кућа. Од Душанових родитеља сазнали смо да су се неке непријатељске јединице повукле низ Рујишку претходног дана по подне. Сјутрадан смо се увјерили да су се све непријатељеве јединице коначно повукле из ових наших подгрмечких села.

Двадесет осмог априла у поподневним часовима нашли смо се са неколико наших другова бораца и заједно са њима обишли неколико заселака Рујишке и летимично сагледали какву су све пустош иза себе оставили окупатор и усташко-домобранске снаге. Тако је 1. и 2. априла, на врло малом простору, погинуло 36 бораца из Дванаесте бригаде и неколико позадинских радника, међу којима Вахида Маглајлић, Милан Ступар (Симин) и други. Ту је стријељано неколико наших комшија из засеока Ступари: Симо Б. Ступар, Мара Ступар Симинова супруга, Рајко Ј. Ступар, Славко В. Ступар и Марко (Маћан) Паћен. Ове жртве су пале углавном око Ступарског гробља на путу Рујишка — Дубовик. Непријатељ је осим тога поломио плотове, поскидао и поразбијао врата и прозоре на кућама, расуо преосталу храну, поразбијао покућтво и др. Ста-

рије људе и жене, посебно мајке и очеве нас партизанских бораца, непријатељски војници и официри су малтретирали и испребијали. Тако је април мјесец 1943. године у овим подгрмечким селима запамћен као најсуровији период у НОР-у.

Истог дана кренули смо Душан и ја са још неколико другова бораца Шесте бригаде у правцу Грмеча, у састав наше јединице. Растајући се са својима, рекао сам им да ће се наша ШЕСТА бригада скоро вратити у свој Подгрмеч. Међутим, нисам могао претпоставити да се тада са својим оцем и другима растајем за период до краја рата, а са мајком за увијек, јер је након свих невоља које је претрпила у току четврте непријатељске офанзиве и зостављања од стране непријатеља у априлу 1943. године, умрла исте године. Тако је овај задатак кога сам као млади обавјештајац извршио, био уједно и растанак са засеоком Ступари, Рујишком, а затим и са Подгрмечом до краја рата због одласка нашег Другог батаљона Шесте бригаде из Подгрмеча.

Момчило Ступар

НА РАПОРТУ

Када је Бригада кретала из Подгрмеча, пред Штаб се посебно постављало питање снабдијевања и исхране, јер се ишло на терен чије сусе јединице и иначе снабдијевале са терена Подгрмеча. Поред тога што су свака чета и батаљон морали да обезбиједе за неколико првих дана храну коју би понијели из Подгрмеча, договорио сам се са Интендантуром Корпуса да нас сачека у Црквеном двадесетак товара жита. Међутим, доласком у Црквено, на кладама код једне куће, умјесто товара жита, сачекао нас је друг Бачкоња и рекао нам да жито није стигло из централне Босне. Грдио сам и псовао Бачкоњу и пријетио му да ћу га згромити ту на тим кладама. Због тога сам морао да се правдам пред Илијом Дошеном, политичким комесаром Корпуса.

Та брига око исхране пратила ме је за вријеме покрета Бригаде према Грахову и Книну. Уз то, био сам незадовољан што Бригада на своме првом покрету са терена Подгрмеча креће у борбу против четника, што ће да се ломата по томе терену без неких успјешнијих акција и видних борбених резултата. Тада нисам знао за наређење Врховног штаба да се борба против четника поставља као веома важан задатак у то вријеме. Незадовољан борбеним задатком Бригаде, а љут на Бачкоњу, пролазио сам на коњу колоном од зачеља до чела. Негдје на Ливањском пољу пришао ми је Милош Пајковић, руководилац Политодјела, и рекао ми да борци не смију примјетити да сам љут и незадовољан и да се морам друкчије владати. Прихватио сам његову примједну без размишљања. Но, и Штаб Дивизије (Пољанац — Шиљековић) такође су примјетили да сам без одушевљења примао све наредбе. До њих је дошла и Бачкоњина жалба на мене.

Послије слабих резултата у борби против четника на граховско-книнском терену, дошао је и неуспјех у борби за ослобођење Гламоча. Сматрао сам да је бесмислено напасти Гламоч, и да би било много успјешније да се помогне јединицама које су водиле борбу у петој не-

пријатељској офанзиви, да смо се са Бригадом упутили на пругу Сарајево — Мостар. Послије неуспјеха на Гламочу, позвани смо у Штаб Дивизије. Дошло је до озбиљних разговора и критике, која је била прије свега упућена мени. Међутим, ја сам цијело вријеме ћутао. Критика се заоштравала. У томе је више учествовао политички комесар него командант Дивизије. Роца се бранио како је знао и умио. Пајковић је понешто разјашњавао. Ја сам мање-више слушао и ћутао, па и тиме изражавао своје незадовољство и изазивао љутњу свих другова. Послије један сат расправљања и објашњавања, Роца је увидио да се критика односи прије свега на мене и на моје држање, па љутито баци капу на под, а коју је дотле држао и гужвао у руци, па викну: „Говори, Баја, богати твога...додајући томе још неку псовку. Иза те његове псовке и прозива да ја говорим, настаде једна весела, другарска клима и разговор је добио један сасвим друкчији ток. Рапорт се завршио другарским растанком са Штабом Дивизије.

Бајалица

СЈЕКАЊЕ НА РАТНЕ ДАНЕ И ШЕСТУ КРАЈИШКУ НОУ БРИГАДУ

У априлском рату 1941. године била сам ученица трећег разреда Грађанске школе у Санском Мосту. Имала сам 14 година. Догађаји који су услједили, прекинули су моје школовање и дјетињство. Терор усташа, који су дошли на власт, захватио је подгрмечка села, па и моје село Слатину. Преплашени људи склањали су се пред наиласком усташа и почела да се припремају за отпор. У мојој кући било нас је 16 чланова обитељи мога оца Јована и стрица Остоје. Добро сам запамтила те тешке предустаничке дане. Отац и стриц Остоја сакрили су једну пушку и пиштољ, а затим су усташе ухватиле оца и одвеле га у затвор у Будимлић Јапру. У исти затвор усташе су одвеле и Петра Војиновића, поручника бивше Југословенске војске, који се после априлског слома био вратио у своје село. Док су се људи из мог и околних села припремали за устанак, усташе су неколико пута долазиле у нашу кућу, тражиле оружје и малтретирале нас дјецу и жене. Нису нашли ништа, а оружје које су мој отац и стриц сакрили подаље од куће, дато је устаницима. Крајем јула 1941. године устаници су кренули у оружану борбу. Први напад устаника у мом крају био је на усташе у Будимлић Јапри. Устаници су ослободили похапшене људе, међу којима мога оца и Петра Војиновића. Кроз већи број борбених акција устаници су ослободили велики дио Подгрмеча. Постепено су се устаници организовали у праве војничке јединице, па је у јесен 1941. године био формиран и Први крајишки одред. Тада је у мојој кући био вод партизана, који је дошао из околине Босанског Петровца, а којим је командовао Владо Бајић са комесаром Петром Јтазаревићем. У позадини се много радило. Требало је, између осталог, обезбиједити храну, одјећу и обућу за нашу војску. Организовани су избори за народноослободилачке одборе, а почео је и рад на организовању омладине. Тада сам први пут чула за Комунистичку партију и СКОЈ и да Комунистичка партија руководи народноослободилачком борбом против усташа и окупатора. Највише су ми о Партији и

СКОЈ-у говорили Владо Бајић и Перо Јтазаревић. Убрзо еам и сама била укључена у организовани рад омладине под руководством СКОЈ-а. Ми, омладинке, радиле смо на сакупљању хране, на изради и прикупљању чарапа, пешкира, џемпера, веша и других предмета за партизане. Доносили смо воду и прале рубље и т.д. Осим тога, заједно са омладинцима радиле смо на сабирању љетине и на јесењој сјетви. Помагали смо домаћинствима наших бораца или обрађивали напуштена имања. У току зиме 1941/1942. године највише смо радили на изради предмета одјеће и обуће за партизанске борце.

У прољеће 1942. године устанак се у Подгрмечу распламсао. Први крајишки НОП одред извео је велики број врло успјешних акција. У мају су козарачки и подгрмечки партизани ослободили Приједор. За вријеме непријатељске офанзиве на Козару, Први крајишки одред ослободио је Босанску Крupu и велики број села између Босанске Крupe и Босанског Новог. Нападао је затим на Сански Мост и Босански Нови. Под руководством СКОЈ-а, подгрмечка омладина неуморно је радила на задацима непосредне помоћи нашој војсци. Пошто су партизанске јединице у борбама заплијениле велике количине оружја, много омладинаца ступило је у редове бораца за слободу, или су претходно отишли на војно-политичке омладинске курсеве.

У августу 1942. године у моје село се смјестио Штаб Четвртог батаљона Првог крајишког одреда, са командантом Богданом Чичом на челу. Четврти батаљон је у јесен 1942. године изводио веће нападе на оближња непријатељска упоришта: на Козин, Љубију и Стару Ријеку. У мојој кући тада се налазила Амбуланта Четвртог батаљона, у којој су рањеници превијани, а затим упућивани у болнице у Грмеч. Сјећам се да је једног дана у амбуланту стигло 16 рањеника. Била сам од омладинске организације задужена да помажем батаљонском болничару у Амбуланти. Радила сам на припремању завоја и на кувању чаја за рањенике. Један рањени партизан имао је 19 рана задобијених од минобацачке гранате. Био је родом из с. Трамошње. Лежао је и пјевао. Дала сам му чај и запитала га како може да пјева. Одговорио ми је да умјесто да плаче, пјесмом олакшава себи болове, а осим тога да је лакше онима који га слушају кад чују да пјева него кад би кукао, јер тако треба да се држи народни борац. У овој групи рањеника био је и Козарчанин, Бранко Радуљ, командир Прве чете Четвртог батаљона, коме је непријатељски митраљез сломио лијеву руку. Замолио ме је да његов ручни сат узмем и пошаљем његовој мајци за успомену. Нисам смјела то учинити, јер сам сматрала да би неко могао помислити да сам од рањеника узела сат. У амбуланту је затим дошла и омладинка Глушац Стана, па смо нас двије помагале у раду батаљонском болничару.

Негдје у то вријеме стигао је у партизане из с. Овањске омладинац, Хрват, Драго Јакар. Дошао је у моје село, у Четврти батаљон. Био је врло храбар и настојао је да у партизане привуче и друге омладинце Хрвате из свог села. Једног дана са мојим стричевићем Боком, организовао је састанак са омладинцима из Овањске. Усташе су дознале за тај састанак, опколиле су кућу у којој се састанак одржавао, ручном бомбом убиле Драгу, док је Боко успио побјећи. Боки и мени Драгина погибија тако је тешко пала као да смо изгубили рођеног брата.

Крајем 1942. године, заједно са братом Миланом, ступила сам као борац у Трећу чету Четвртог батаљона, који је сада већ био у саставу Шесте крајишке НОУ бригаде, пошто је у октобру 1942. године Први крајишки НОП одред преформиран у Бригаду. По доласку у Чету добила сам италијански карабин, који је био нешто краћи од других пушака. Пристајао ми је, јер сам била малог раста. Прву кратку обуку из вјештачења и гађања дали су ми Шобот Добросав, замјеник политичког комесара, и Шијан Јово, руководилац СКОЈ-а Треће чете. Ступањем у Чету, схватила сам да је моје дјетињство дефинитивно завршено и да сам постала зрела омладинка, прави народни борац, иако ми је било тек 16. година.

Прије него што сам ступила у Чету, замишљала сам да се у Чети против непријатеља боре само борци, а да командири и остали руководиоци само командују. Убрзо сам се, међутим, увјерила да се командири и политички комесари и те како боре и да често јуришају чак и испред бораца. Тако ми је, на примјер, у сјећању остао командир вода у мојој Чети, Кличковић Богдан, који је у нападу на непријатељско упориште у Старој Ријеци јуришао у првим редовима, бацао ручне бомбе и био смртно рањен. Јуришао је Богдан и прије тога безброј пута. И командир Милан Шкундрић — неустрашиви пролетер, био је познат по смјелим јуришима. Иза њих нису по храбрости заостајали ни остали командири и комесари. На жалост, у борбама и јуришима велики број бораца и руководилаца је гинуо или био рањаван. Тешко сам, нарочито у почетку, доживљавала погибије бораца и руководилаца у мојој Чети. Међутим, убрзо сам схватила да су у тако великој борби и жртве неминовне и да је највећа трагедија задесила оне бројне људе Подгрмеча који су без икаквог отпора на превару побијени у усташким покољима. Међу таквима су били и многи моји вршњаци који су, такође, тек почели да живе.

У четвртој непријатељској офанзиви почетком 1943. године моја Чета водила је скоро свакодневно врло тешке и жестоке борбе у условима врло оштре зиме. У сјећању су ми остали потресни сусрети са народом и борцима Друге крајишке бригаде, који су се после више дана проведених у дубоком снијегу непроходног Грмеча враћали у с. Јелашинце, Тук Бобију и друга села која је још држала Шеста крајишка бригада. Многи су били промрзли и испаћени од глади и зиме. Тешко је било вјеровати да човек може све то поднијети што су поднијели народ и Друга бригада почетком фебруара 1943. године у Грмечу. Младу партизанку, Рашета Борку, скоро смрзнуту, једва смо повратили и спасили масирајући је снијегом.

Крајем априла 1943. године, због поновног продора непријатеља у Подгрмеч, већи дио Шесте бригаде био је принуђен да се са рањеницима и болесницима пребаци на крајњи западни дио Подгрмеча, у с. Хргар код Бихаћа. Међу болесницима највише је било тифусара које су борци преносили на носилима. Један од њих био је и командант Бригаде, Петар Војновић. Моја Чета је носила тешке рањенике и болеснике. Једног дана, док сам се налазила у шуми код рањеника и болесника, позвана сам на састанак партијске ћелије, гдје ми је саопштено да сам примљена у Комунистичку партију. Била сам веома обрадована и испуњена поносом због овог повјерења које ми је дато. У то вријеме у моју

Чету дошао је и мој брат Милан, што је моју радост још више увећало. Уз то брат ме је обрадовао најњом коју никад не могу заборавити. У с. Хргари смо оскудијевали у храни. Мој брат Милан добио је однекуд два кукуруза, скувао их и дао ми. Одбио је да узме један кукуруз, говори ми да је он физички јачи и да лакше издржава глад.

По повратку у Подгрмеч у мају 1943. године, мој брат Милан и ја били смо укључени у чету која је ушла у састав новоформираног Подгрмечког партизанског одреда. Са нама су у истој чети биле још и партизанке: Каја Мршић и Мандић Боја. Моја нова чета била је смјештена у с. Лукавица. Већ другог дана по доласку у с. Лукавицу разбољела сам се од тифуса. Пошто сам оздравила, премјештена сам у Окружни одбор УСАОЈ-а за Подгрмеч, гдје сам задужена за рад са омладином у с. Подвидача, Лукавица и у другим оближњим селима. Послије тога сам радила у Општинском комитету СКОЈ-а за општину Дабар и најзад као секретар СКОЈ-а и члан Комитета КП општине Томина у санском срезу. У Комитету КП општине Томина радила сам заједно са Бућом Микић, секретаром Комитета, и члановима Хамом Чехајић, Цвијетом Бјелајац, Савом Видовић и Бранком Милосављевић. Ту сам дочекала и ослобођење.

Никад нисам заборавила тешке, али истовремено и радосне дане проведене у нашој подгрмечкој Шестој бригади. Увијек ћу се радо сјећати другова и другарица из ове Бригаде, нарочито из моје Треће чете Четвртог батаљона.

Милка Комар — Јефтић

У ПОДГРМЕЧКОМ ОДРЕДУ

Сву зиму 1943/1944. године, па до августа исте године, остајем у Подгрмечком одреду, одакле ћу бити упућен у Италију. Срећа ми није баш нимало била наклоњена.

Не само да редовно идем у акције са својом јединицом, него и са диверзантском групом која минира пругу од Приједора до Еосанске Крупе. Ни једну акцију у којој сам учествовала са овом групом нисам заборавила.

Сјећам се једне мрачне, хладне и клизаве ноћи. Силази-ш смо низ Новску планину да у Тјешњаку минирамо пругу. Ишао нам је у заштиту батаљон Пере Нерана. Вријеме нам је било ограничено због слабе видљивости и клизавице. Пуно смо окаснили. Мину је требало ужурбаном поставити прије доласка воза, — тако нам рече минер Славко Мазалица, родом из Умовића Ријеке. Славко је био једини сгрудњак за пуњење и пражњење мина. У извођењу акција сви смо га морали слушати, па и комесар Славко Загрепчанин, како смо га звали.

Пали смо сви на пругу да закопамо мину. Није нам баш ни мало лако, јер нема довољно алата, а голим рукама иде врло тешко. Али радили смо и успјели. Мина је постављена. Као и обично, чекајући завршну сцену, свако је знао гдје му је мјесто заклона. Ја са носилима и још два друга, одређени за пружање прве помоћи, смјестили смо се непосредно иза оних који су изложени највећој опасности, тј. иза минера.

Возови никад нису ишли редовно у тим ноћним сатима. Често су у близини града чувале пругу ноћне патроле. Крстарила би десетина усташа уз пругу и низ пругу. Наше чело опазило је усташку patrolу и пренијело наређење за строгу тишину. Ко глисте прилијепили смо се за земљу, и не дишући чекали њихов пролазак. Прођоше поред нас и ништа не примијетише. Нисмо могли ни стићи у своју стражару, а мина је експлодирала и поздравила њихов промашај. Тешко је било описати како смо били срећни због њихове небудности, да су тако близу прошли а да нас нису открили. Обично, кад се изводе неке ризичне акције, људски су нерви напети, све се одиграва спонтано, муњевитом брзином. Многих опасности човјек није свјестан све док не заврши тај ризични чин. А онда се препричава како је све могло бити да нас није служила срећа. Показало се да је највише било успјеха тамо гдје је владала смиреност и хладнокрвност.

Послије сваке акције, као и послије утакмице, настаје препирка између другова: „Није требало још пуцати.“ „Да смо само мало сачекали, било би више успјеха.“ „Ко зна, — кажу други, — можда би било горе да су добили у времену па нагарили по нама... ћаво зна гдје би нам кожа!“ Тако су се редовно водили дијалози између другова. Извлачили су поуке из једне акције и спремали се за другу. Поред свега имали смо и своје јуришне поштапанице: „Нагари, Милева!“, „Разбуцај, Стеванија!“, „Јуриша Подгрмечки одред Војновића и Макића!“

Ја сам већ заборавила да сам некад била женско и да сам радила женске послове. Знала сам напамет опис сваког оружја и снагу дејства. Претворила сам се у право мушко. Помишљах често: „Није ли се са мном десило оно што ми је причала моја бака: „Немој, синко, ићи далеко, можеш негдје проћи испод дуге, па се претворити у мушко.“ — А ја сам доста тога прешла. Тешко је вјеровати да нисам негдје прошла испод дуге! Тјешим се тим што ми моји другови ласкаво говоре: „Ти си, Мацо, једино женско које иде у акцију са диверзантима.“

Било како било, али у мени се нешто сломило. Она женска њежност и сентименталност! И према смрти сам флегмана. Нисам више она дјевојчица што окреће главу док се на клади коље пјевац.

Мара Микић

ЛАЗО ЧУЧКОВИК

Народноослободилачка борба је од скоро непознатих, мирних људи, стварала познате и популарне народне борце и јунаке, командире, команданте и политкомесаре, омиљене у народу и у партизанским јединицама. Подгрмеч је дао велики број таквих народних бораца и војних руководиљаца који су се од првих устаничких дана 1941. године храбро борили под руководством Комунистичке партије Југославије. Један од таквих народних бораца — командира и команданата био је и Лазо Чучковић.

Од почетка устанка 1941. године, Лазо се налазио у првим редовима партизанских бораца Подгрмеча. Он се истицао не само великом храброшћу, него и непоколебљивом оданошћу Партији под чијом ослободи-

лачком заставом је кренуо у борбу против фашистичких окупатора и домаћих издајника. Лазо се није нимало колебао када се требало обратити са прочетнички оријентисаним командиром — Јовом Кличковићем, са којим се налазио у истој чети. Пошто је Кличковићев вод разоружан фебруара 1942. године, а Кличковић побјегао, Лазо је постао командир Друге крупске чете Другог батаљона у Првом крајишком НОП одреду. На овој дужности он је остао до новембра 1942. године. До доласка на ову дужност, мало познат, иначе миран и скроман, Лазо је брзо постао један од најистакнутијих командира у Подгрмечу. Он је водио Чету кроз велики број успјешних борбених акција. Тако је са Четом учествовао у нападу на Босанску Крупу, на непријатељско упориште у Радићу, Норама и дуж пруге Босанска Крупа — Босански Нови јуна 1942. године, у борбама на Новској планини у два напада на Босански Нови и Сански Мост у току 1942. године и т.д. У Лазиној чети борили су се такви неустрашиви борци какви су били: Божо Шевић, Душан Милешевић, Обрад Шицар, Брано Војновић, Стојан Илић, Никола и Ранко Крчмар и многи други.

О Лази командиру и његовој Чети омладина је пјевала пјесме. Једна од тих пјесама почињала је:

„Иде чета, хармоника свира,
То је чета Лазе командира.”

То је била омиљена пјесма омладине на терену гдје је Лазина чета логоровала и држала положаје, као у Рујишкој, Рашћу, Раканма, Блатини и Чађавици. Како се храбро борила Лазина чета, говоре бројни примјери. Тако је крајем јула 1942. године непријатељ изненада напао Чету на положају на Новској планини, и то са лећа од Рудице и Ситница гробља. Намјера непријатеља је била да Чету опколи. Међутим, Чета је на челу са својим командиром Лазом извршила јуриш и за кратко вријеме вратила непријатељске снаге у Рудице и према Тјешњаку. У Чети су погинули борци: Јован Дробац из Велике Рујишке и Борћо Сиротко из Рашћа, а неколико бораца је рањено. Но, непријатељ није ни за корак продро на слободну територију Подгрмеча.

Чета се све до бихаћке операције новембра 1942. године претежно налазила на положајима у долини ријеке Уне, прелазила је ријеку и држала положаје на њеној лијевој обали, којом се непријатељ кретао од Босанског Новог према Отоци и Босанској Крупи и обратно. На том правцу Чета је постављала засједе и дочекивала непријатељске јединице. Једном приликом њемачки тенк „Тигар” наишао је на мину коју је Лазина чета поставила. Тенк је дигнут у ваздух. Дуго се у Подгрмечу о томе подвигу Лазине чете причало. Мина није била постављена на цести, већ на дијелу њиве преко које је тенк морао да пређе. Заувјек је остао на томе мјесту.

Лазо је са својим комесаром Душаном Милешевићем био један од најомиљенијих бораца не само у Чети, него и у Батаљону. Он никада није подигао глас на свог борца. Увијек је био насмијан. Према борцима се односио као родитељ, а био је и по годинама најстарији у Чети (рођен 1907. године).

Крајем 1942. године Лазо је постављен за замјеника команданта Другог батаљона и на тој дужности остаје све до одласка Другог батаљона

у Четврту крајишку бригаду. Тада се вратио из централне Босне у Подгумеч. Постављен је за замјеника команданта Подгумечког одреда. На тој дужности остао је до краја 1944. године, када је примио дужност команданта Одреда и на њој остао до краја рата 1945. године.

Послије четврте офанзиве 1943. године преболовао је тифус, који је оставио трајне посљедице на његово здравље. Након преболелог тифуса слабије је чуо. Чин капетана добио је 1. новембра 1943. године, а у чин мајора унапријеђен је почетком 1947. године.

Пензионисан је 1956. године у Марибору. Послије пензионисања, радио је као друштвено-политички радник у општеној одбрани. У јулу 1976. године је умро у Марибору, гдје је и сахрањен. До краја живота остао је миран, скроман и увијек насмијани Јазо. Никада се ником није због нечега пожалио, иако је за то имао разлога. По свим својим карактерним особинама, и као искусан ратник и војни руководица, остао је у трајном и дубоком сјећању својих ратних другова.

Душан Дробац

У СУСРЕТ ГЛАВНОЈ ОПЕРАТИВНОЈ ГРУПИ ВРХОВНОГ ШТАБА НОВ И ПОЈ

У прољеће 1943. године, Нијемци се нису могли помирити неуспјехом који су претрпјели у четвртој офанзиви, па су отпочели ујурбане припреме за пету офанзиву против Главне оперативне групе Врховног штаба НОВ и ПОЈ на подручју Црне Горе и Санџака. Већ у почетку пете непријатељске офанзиве Главна оперативна група Врховног штаба НОВ и ПОЈ била је доведена у веома тежак положај. Зато је Врховни командант НОВ и ПОЈ, Јосип Броз Тито, 5. јуна наредио Штабу Првог босанског корпуса, да Пету крајишку дивизију, а по могућности и друге снаге из средње Босне, најхитније упути у правцу Трнова, у помоћ Главној оперативној групи. (Ослободилачки рат народа Југославије, књига I, стр. 442.) Пошто ова Дивизија, и после још два поновљена наређења Врховног штаба НОВ и ПОЈ, није стигла из централне Босне, а ситуација за Главну оперативну групу је постајала све тежа, Врховни командант НОВ и ПОЈ, Јосип Броз Тито, наредио је Штабу Другог босанског корпуса да формира лако покретну ударну групу јачине 700—800 бораца и хитно је упути на сектор јужних обронака планине Битовње. Задатак ових снага био је да се у овоме рејону повежу са Петом крајишком НОУ дивизијом и да, у садејству с њеним јединицама, прихвате и врше заштиту Главне оперативне групе НОВ и ПОЈ после пробоја из Калиновика и Фоче (Зборник Војноисторијског института IY/14, д. 22). У оваквој ситуацији, Штаб Другог босанског корпуса 11. јуна 1943. године наредио је Штабу Четврте дивизије да формира лако покретну ударну групу од два батаљона Шесте и једног батаљона Девете крајишке НОУ бригаде. Ове снаге да упути на планину Битовњу са задатком да у садејству са Петом крајишком НОУ дивизијом изврше прихват и борбено обезбјеђење Главне оперативне групе после пробоја из обруча код Фоче и Калиновика.

За команданта Ударне групе батаљона одређен је Мићо Колунџија, замјеник команданта Шесте крајишке бригаде, за политичког комесара Димитрије Бајалица — Баја, политкомесар исте Бригаде, за партијског руководиоца Милош Пајковић, руководиоца Политодјела Шесте бригаде, за руководиоца СКОЈ-а Милан Марчета, секретар Бригадног комитета СКОЈ-а Шесте бригаде и за интенданта Коста Дрљача, до тада интендант исте Бригаде.

Из шесте крајишке бригаде у лако покретну групу су упућени Други и Четврти батаљон.

Командант и комесар Другог батаљона били су: Станко Марјановић, и Миле Давидовић, замјеник комесара Стево Личина, референт санитета Рада Богдановић и обавјештајни официр Борћо Ступар-Тучар. Командири и комесари чета овог Батаљона били су: Триво Адамовић, Никола Јапунца, Миле Дробац, Милан Качавенда, Душан Адамовић и Љубо Галоња, а замјеници командира и комесара: Бранко Вејновић, Јован Јакшић, Јанко Адамовић и Ранко Крчмар.

Командант и комесар Четвртог батаљона били су: Ратко Марјановић и Иво Ороз, замјеници команданта и комесара Мићо Дошеновић и Бране Тодић, руководиоца СКОЈ-а Батаљона Вељко Веиновић, обавјештајни официр: Бранко Звјерац и интендант Батаљона Милан Крагуљ. Командири и комесари чета у овом Батаљону били су: Љубо Бркић, Мићо Марјановић, Мирко Стричевић, Проко Угреновић, Бошко Срдановић, Адем Ковачевић, а замјеници командира и комесара: Стево Старчевић, Богдан Веиновић, Дане Срдић, Добросав Срдић и Душан Еушић.

Број чланова КПЈ, СКОЈ-а и кандидата КПЈ у Другом и Четвртом батаљону упућује на закључак да ови батаљони Шесте КНОУ бригаде нису случајно одабрани за извршење наведеног задатка. У Другом батаљону било је 67 чланова КПЈ, 11 кандидата за чланове КПЈ и 63 члана СКОЈ-а, а у Четвртом батаљону 67 чланова КПЈ, 16 кандидата за чланове КПЈ и 112 чланова СКОЈ-а.

То је била солидна политичка снага за развијање политичке свјести и сталног одржавања високе борбене способности јединица.

Штаб лако покретне борбене групе, стигао је 15. јуна 1943. године у село Благај. Овдје је у свој састав укључио Други батаљон Девете крајишке бригаде и већ сјутрадан продужио покрет. Осамнаестог јуна цијела Ударна група кренула је из Вуковског преко планине Радуше у правцу цесте Прозор — Горњи Вакуф на Макљену. Вријеме нам није ишло на руку. На Радуши је падао снијег и киша. Магла је још више отежавала и успоравала наш покрет. Да би на вријеме стигли на мостарску пругу, Ударна група је, по наређењу Штаба Другог босанског корпуса, морала избјежавати успут сваку борбу са непријатељем. Овај задатак је са успјехом извршен и цијела Ударна група је 20. и 21. јуна стигла на јужне падине планине Битовње у рејон села Гобеловина, Стојковићи, Тухабићи, Трешњевица и Реповци.

Први задатак је био успостављање везе са Петом дивизијом. Пета дивизија (Прва, десета и Четврта бригада) налазила се на простору Фојница — Кисељак — Кобиља Глава. Како су два батаљона Четврте бригаде ове Дивизије већ била кренула преко планина Вранице и Битовње према мостарској прузи у извићање, са њима је Штаб Групе батаљона Другог босанског корпуса брзо успоставио везу. Послије тога и бата-

љони Ударне групе 21. јуна развили су интензивну извиђачку дјелатност у правцу пруге Сарајево — Мостар на сектору Иван седла, гдје су очекивани дијелови јединица које су се пробиле из обруча на Сутјесци. И после три дана чекања, ове наше јединице нису се појављивале. Ни у даљини нисмо чули никакву борбу према којој би се могли оријентисати на коме ће сектору избити на пругу.

У очекивању пролетера, Штаб Пете крајишке дивизије сазнао је 24. јуна преко радио станице „Слободна Југославија“ да се главнина наших снага која је водила борбу у Црној Гори и на Сутјесци, заједно са Врховним штабом, пробила из непријатељског обруча на Сутјесци и преко Јахорине пребацила у источну Босну. Тада је ова нова ситуација размотрена, па је оцијењено да је даљи боравак свих наших снага на овом сектору непотребан и одлучено да се изврши покрет и све ове снаге пребаце преко пруге Сарајево — Зеница и ријеке Босне у источну Босну. Показало се да је ова одлука била од веома великог значаја за Главну оперативну групу Врховног штаба НОВ и ПОЈ послје пробоја на Сутјесци 15. јуна и њеног даљег дејства преко Јахорине у источну Босну. Својим акцијама на комуникацији Фојница — Кисељак — Кобиља Глава, Кисељак — Високо, и пребацивањем на пругу и цесту Сарајево — Зеница, Пета дивизија и лако покретна борбена група Другог босанског корпуса привукле су на себе веће њемачке снаге — дијелове Тристо сесамдесет треће дивизије — и тиме олакшали наступање Главне оперативне групе долином Праче послје пробоја на Сутјесци.

На путу до полазног положаја за прелазак преко Босне требало је прећи цесту Кисељак — Бусовача, коју је контролисао непријатељ. Прелаз преко цесте извршен је ноћу 27/28. јуна и наша Ударна група, као и остале јединице Пете дивизије, стигла је у село Себиње 28. јуна ујутро. Ту је одржан састанак Штаба Дивизије и Ударне групе батаљона, на коме је сачињен план о правцу дејства. Затим су свим јединицама одређени борбени задаци, правци дејства и поступност извршавања задатака. Прикупљени су подаци о непријатељу на сектору између Високог и Лашве и о мостовима и газовима на ријеци Босни. Када су завршене све припреме са штабовима и командама чета, у свим четама су одржани кратки партијски и скојевски састанци, на којима је указано на значај добијеног задатка и ангажовање чланова КПЈ и СКОЈ-а током дејства. Ударна група је имала задатак да заузме и поруши жељезничке станице Јеховина и Модриње, да руши пругу од Јеховине према Какњу и да се пребаци преко Босне на њену десну обалу. Сви батаљони Ударне групе у потпуности су извршили ове задатке и већ 29. јуна ујутро запосјели предвиђене положаје на десној обали Босне.

За бочно осигурање прелаза Удауне групе преко цесте, пруге и ријеке Босне из правца Лашве била је одређена Друга чета Другог батаљона, а за извршење задатка била је ојачана Митраљеским Одјељењем Другог батаљона Девете бригаде. У пријеподневним часовима непријатељ је бомбардовао наше положаје на десној обали Босне. Жестоко је бомбардована и Друга чета на лијевој обали Босне као и Какањ који је заузела Прва крајишка бригада. Истовремено непријатељ је са двије ојачане сатније наступао од Лашве, настојећи по сваку цијену да Другу чету одбаци од жељезничке пруге и пругу оспособи за саобраћај. Са брежуљака на десној обали Босне били смо очевици снажног отпора Дру-

ге чете, која је одбила иаиад и принудила непријатеља да се повуче, нанијевши му знатне губитке. Ову повољну ситуацију Друга чета Другог батаљона није искористила за прелаз преко ријеке Босне, него је продужила гоњење непријатеља у правцу Бусоваче и тако се све више удаљавала од мјеста прелаза преко ријеке. Добивши појачање, непријатељ је поново кренуо у напад уз подршку артиљерије и авијације. Штаб Другог батаљона ставио је у задатак Првој чети да ватром са десне обале ријеке Босне подржи Другу чету и олакша њен прелазак преко ријеке. Под ватром Прве и Друге чете непријатељ је био принуђен да се заустави. Међутим, након кратког предаху прибранио се и из правца Лашве почео поново наступати уз лијеву обалу ријеке и оправљати пругу од које се Друга чета све више удаљавала. Патрола Треће чете, која је била упућена да ухвати везу са Другом четом, није успјела да дође са њом у контакт, и била је принуђена да се врати на десну обалу Босне. Тако су Друга чета и Митраљеско одјељење Другог батаљона Девете бригаде задоцнили да се пребаце преко ријеке Босне. Непријатељ је прије њих стигао до мјеста нашег преласка преко ријеке и умало није заробио патролу за везу коју је водио Момчило Ступар.

Тога дана, 29. јуна, непријатељска авијација тукла је села кроз која су пролазиле наше колоне, а нарочито комору која је вршила евакуацију плијена из Какња.

Пошто су се све снаге Пете дивизије и лако покретне групе Другог босанског корпуса успјешно пребациле преко Босне, Штаб Дивизије је већ 30. јуна упутио Прву и Четврту бригаду према Брези и Варешу ради успостављања везе са Другом пролетерском и Седмом банијском дивизијом, и дејства у том правцу, а Ударну групу према Зеници и Врандуку са задатком да разбије Зенички четнички одред. На овој просторији сви батаљони Ударне групе водили су два дана веома жестоке борбе. Према жестини отпора Нијемаца, четника и усташко-домобранских јединица могло се закључити да је непријатељ био изненађен појавом наших снага на овом простору и да је настојао да по сваку цијену отклони опасност од нашег евентуалног напада на Зеницу. У овим борбама Трећа чета Другог батаљона извршила је неколико јуриша на непријатеља, који је са двије сатније нападао на коту Кукавица која доминира према Зеници, успјела је да одбије непријатеља у правцу Зенице и да задржи положај до 2. јула навече. Током борби теже је рањен командир Чете, Миле Дробац, и замјеник командира, Бранко Веиновић.

Четврти батаљон био је на десном крилу Другог батаљона и извршио више јуриша на Нијемце и усташе којима су стигла појачања. Успио је да одбаци непријатеља у правцу Зенице и освоји доминирајуће положаје. У борбама је непријатељ имао 28 мртвих, међу којима и 2 официра.

Другог јула Штабу Ударне групе јавио се Милорад Новосел, бивши командант партизанског одреда „Звјезда“ са 30 наоружаних људи. Касније смо сазнали да је то била нека неутрална група која је одржавала везу са четницима на зеничком сектору, али није сарађивала са окупатором, нити се борила против партизана. Новосел је са својим људима додијељен Четвртом батаљону и убрзо је био упућен у Штаб Дивизије. Касније је постављен за команданта Височко-фојничког партизанског одреда, а његови људи показали су се добри борци.

Сјутрадан, 3. јула, Ударна група кренула је у правцу Врандука, са задатком да тамо разбје четничке снаге које су господариле на томе простору. Међутим, непријатељ је из Зенице кренуо са двије бојне и запосјео све правце на том путу, тако да је Ударна група батаљонд морала промијенити правац за Бијелу Воду. Ни тамо се није могла пробити, јер је непријатељ брзим покретима стално наткриљавао наше снаге. У исто вријеме двије непријатељске колоне кретале су се од правца Какња за Мошчаницу и Бризник.

Батаљони Ударне групе тада су се нашли у „сендвичу“ између непријатељских снага које су наступале од Зенице и онемогућиле продор према Врандуку и оних које су наступале од правца Какња. Ситуацију нам је отежавала појачана активност непријатељске авијације, која нас је у групама од 6—10 авиона непрекидно пратила, митраљирала и бомбардовала. Велико оптерећење били су и рањени и болесни борци, за чије је ношење ангажован већи број бораца и сељака. Због брзе промјене ситуације и односа снага, Штаб Ударне групе оцијенио је да ће непријатељ још оштрије реаговати на нашу појаву у ближем простору око Зенице, па је донио одлуку да промијени правац кретања ка истоку према селима Вукановићи, Хан Копалишту и Очевљу и да се чвршће повеже у овим рејонима са снагама Пете дивизије. Ово кретање вршили смо под непрекидним борбама против Седме СС и „Принц Еуген“ дивизије, нарочито у рејону Очевља, гдје је 7. јула успостављена веза са Првом бригадом Пете дивизије, која је тада разбила усташку милицију у селу Кокошињици.

Стигавши у рејон Очевља и Вијака, Ударна група батаљона је водила борбу са четницима и усташком милицијом, који су нас непрекидно узнемиравали и ангажовали у борбама. Озбиљније непријатељске снаге у овом рејону били су дијелови њемачке „Принц Еуген“ дивизије, против којих су сви батаљони Ударне групе водили непрекидне борбе. Ове снаге биле су добро обавијештене о правцу нашег кретања, па су понекад успјевале да пресретну наше колоне и да нас изненаде. То нам се десило 8. јула за вријеме одмора у шуми Јасала у близини села Очевља. Непријатељ је успио да се под заштитом шуме привуче на блиско одстојање Другом батаљону VI КНОУ бригаде за вријеме ручка, изненади га снажном минобацачком ватром и нанесе му губитке од 19 рањених и једног мртвог. У овој борби Други и Четврти батаљон Шесте КНОУ бригаде брзо су интервенисали и одбили непријатеља, нанијевши му осјетне губитке. Тада су заплијенили 4 коња натоварена топовским гранатама и мање количине хране и ратне опреме. Током борби погинуо је Мићо Марјановић, командир Друге чете у Четвртном батаљону, а нестало је Ступар (Бојић) Дмитар, борац Треће чете Другог батаљона.

На састанку штабова Пете дивизије и Ударне групе батаљона 9. јула увече, утврђен је план даљег дејства. Ударна група добила је задатак да своје батаљоне распореди у рејону села Кривајевићи с циљем садејства са Четвртом бригадом и заштите главнину Пете дивизије од правца Звијезда планине.

Десети јули био је дан без борби. То је искоришћено да се у свим четама на партијским и скојевским састанцима изврши кратка анализа и оцена држања комуниста и скојеваца у борбама и покретима од преласка ријеке Босне до тога дана и утврде даљи задаци.

Једанаестог јула Други батаљон Девете бригаде и Четврти батаљон Шесте бригаде водили су борбу са дијеловима Дивизије „Принц Еуген“ који су нападали из правца Олова. Конкретна ситуација није била повољна за нас и налагала је да Ударна група и Четврта бригада, са Штабом Пете дивизије и болницом, изврше покрет за Озрен планину 11/12. јула. Непријатељ је примијетио наш покрет и тукао колоне артиљеријском и минобацачком ватром. На Озрену смо провели 13. јули без борбе. Тога дана вршено је извиђање непријатеља који се стално помјерао у правцу снага Пете дивизије. Навече 13/14. јула Ударна група пребацила је своје батаљоне преко пруге Љубиња — Средње и заједно са Првом и Четвртом бригадом Пете дивизије размјестила се у рејону села Љесковице и села Чемерна. Нисмо знали због чега су тако велике снаге наше Дивизије концентрисане на врло малом простору у ситуацији када нас непријатељ у стопу прати. Вјероватно је тако поступљено зато што је Пета дивизија била веома оптерећена великим бројем рањених и болесних бораца, за чије је ношење и праћење требало ангажовати најмање три батаљона. То је умањивало нашу маневарску и борбену способност. Разлог за ово био је и наше дејство у непосредној близини Сарајева и за непријатеља важних рудника угља: Бреза, Вареш и Какањ, због чега је против нас ангажовао своје знатне снаге.

На састанку штабова одржаном 14. јула, на коме су учествовали и чланови Штаба Ударне групе, размотрена је ситуација у којој смо се налазили и одлучено је да се све снаге врате на лијеву обалу ријеке Босне и размјесте на сектору Коњиц — Високо — Бусовача.

У складу са наведеном одлуком, Ударна група кренула је 15. јула ка прузи Вареш — Бреза, у правцу Жељезничке станице Пајтов Хан, са задатком да пређе пругу и да је што више поруши. Ноћу 15/16. јула прешли смо пругу без веће борбе. Најтеже и најспорије се кретала болница. Комесар Ударне групе, друг Димитрије Бајалица, дао је свога коња рањеном командиру Чете, Мили Дропцу, а он је ишао пјешице, сачекујући и пожурјујући колону. Командант, Мића Колунџија, са својим пратиоцем Симом Штрпцем, био је на челу колоне. Шеснаестог јула, снаге Пете дивизије и Ударне групе одмарале су се у густој шуми Маргита, Гај и Капа. Иако је ова шума била добра заштита од непријатељских авиона, они су нас ипак пронашли и бомбардовали и Првој бригади нанијели извјесне губитке. Ноћу 16/17. јула Ударна група прешла је преко пруге и ријеке Босне на газу између жељезничких станица Добриња и Порјечани. На истом газу прешле су и снаге Пете дивизије. Тако су завршене борбе и дио борбеног пута Ударне групе у саставу Пете дивизије у источној Босни, које су почеле 28. јуна 1943. године.

Ноћу 17/18. јула Ударна група прешла је цесту Високо — Бусовача и кренула у правцу комуникације Иван Седло — Коњиц — Прозор. Прешавши цесту Кисељак — Бусовача 18. и 19. јула одмарали смо се уз ријечицу Фојницу и упутили теже рањенике у дивизијску болницу. Борци су били веома уморни и гладни. Простор на коме смо се кретали и изводили акције у источној Босни је пасиван, а многа села су била спаљена од четника и усташа. Већином су то терени којима су господарили четници, који су се у борби против нас ослањали на њемачке гарнизоне у већим мјестима и градовима. Физички замор бораца и веома слаба исхрана негативно су се одражавали на нашу покретљивост и маневарску

способност. Ово се постепено претварало у политичко питање. Међутим, ни сектор на који смо упућени, послје преласка на лијеву обалу Босне, није пружао ништа боље услове за нашу исхрану. У Другом батаљону Шесте бригаде због оваквих животних услова појавило се самовољно напуштање јединице и одлазак појединаца у Подгрмечки партизански одред. Из села Стојковићи отишла су 4 борца и однијели пушкомицраљез. То је било упозорење члановима КПЈ и СКОЈ-а на будност. Већина бораца је осудила овакав поступак појединаца који су побјегли у свој родни крај. Објашњавали смо борцима да ни наш Подгрмеч не може били слободан ако не буду слободни сви крајеви наше земље. Ипак је носталгија ових, иначе добрих бораца, за родним Подгрмечом и жеља да се поново вратимо у Шесту крајишку била непрекидно присутна.

Обавијештени смо од Штаба Ударне групе да се на нашем сектору пруге Мостар — Сарајево очекују јединице Прве пролетерске дивизије, па су се наши батаљони помјерили даље у десно према Коњицу. Створени су повољнији услови за одржавање партијских и скојевских састанака по четама, на којима је вршена критичка анализа држања чета, водова и појединаца у покретима и борбама у источној Босни. Критика и самокритика били су обавезни. Нарочито је указивано на штетност самовољног одласка појединих бораца у Подгрмеч. У Четвртог батаљону одржани су избори за партијске руководиоце у четама и Батаљонски биро Партије. На четним конференцијама бораца анализирани су добри и лоши примјери држања појединаца у борбама у источној Босни, као и пропусти у командовању четом, водовима и десетинама. У селима смо пропагирали ступање младића и дјевојака у нашу војску и поучавали сељаке како ће крити жито и сгоку од оккупатора, што је било у духу наређења Штаба Пете дивизије од 23. јула 1943. године штабовима бригада за дејство на комуникацији Сарајево — Мостар и Сарајево — Травник.

Послије доласка на сектор Иван седло — Коњиц и дужег одмора, ноћу 31. јула Други и Четврти батаљон напали су непријатеља на Жељезничкој станици Брадина. Непријатељ се повукао у блиндираном возу у тунел и из њега бранио Станицу. У борби су убијена 4 непријатељска војника, а у Првој чети Другог батаљона погинуо је водник Милош Јерковић и борац Димитар Адамовић, а из Четвртог батаљона погинуо је борац Божо Мајкић.

Послије акције на Брадину вршена су интензивна извиђања саобраћаја пругом Сарајево — Мостар и припреман напад на пругу код села Гошћа — Хан, на сектору између Острошца и Лисичића. Ноћу између 11/12. августа напад је извела цијела Ударна група и успјела је да поруши нешто пруге, али смо се морали повући због блиндираног воза. У ово вријеме пруга Мостар — Сарајево добро је брањена због очекиване капитулације Италије и њених снага у Херцеговини.

Ослобођење Бугојна

У оквиру заједничког плана Прве пролетерске и Пете крајишке дивизије за напад на Бугојно 22. августа 1943. године, Ударна група је кренула са сектора Иван Седла и Битовње у правцу цесте Прозор — Горњи Вакуф. У извођењу напада, Други батаљон Девете бригаде био је ори-

јентисан према Прозору са задатком да помогне Првој крајишкој бригади и Рамском партизанском одреду у нападу на Прозор. Четврти батаљон Шесте КНОУ бригаде остао је на Макљену ради осигурања од евентуалног покушаја непријатеља да из Прозора продре у помоћ усташама у Бугојну. Задатак Другог батаљона VI КНОУ бјо је да са Трећом и Четвртом крајишком бригадом нападне Бугојно. Прва његова чета напала је усташко упориште у селу Весела, а Трећа чета изводила је напад на непријатељско упориште у Електричној централли и на периферији села Весела.

У извођењу напада који је отпочео 22. августа у 23 сата, Прва чета је брзим обухватом са истока и сјевера пресјекла везу усташа са Бугојном и спријечила им повлачење у град. Затим је уследио јуриш на село који је био одбијен, послје чега је упориште непријатеља у овом селу држано у блокади. Трећа чета је веома брзо протјерала предња обезбјеђења непријатеља и запосјела доминирајуће коте према Централли. Поновљеним нападом око 2 сата послје поноћи Прва чета је заузела гробље и упала у прве куће на периферији села. Уследило је заузимање доминирајуће коте Кеј (844), послје чега је непријатељ био принуђен да се повуче у куће око потока Весеоцице. Наш покушај да одмах с југа продremo коритом Весеоцице није успио, јер је непријатељ аутоматским оружјем контролисао корито потока и околне непошумљене падине. Тек у зору 23. августа заузеле су преостале куће и цамија. Послје тога, усташе су успјеле да се око подне вовуку у Електричну централу, одакле су продужили отпор. Двадесет петог августа око 14 сати био је скршен њихов последњи покушај да се пробију из окружења, па је усташки ројник понудио предају командиру Прве чете Триви Адамовићу. Као услов за предају поставио је да се усташе не разоружавају, већ да се са оружјем приме у партизане. Командант Групе батаљона, Мићо Колунџија, му је одговорио: „Да, па да поново прећете у усташе,” — а затим га је упознао да све усташе са њим на челу приликом предаје морају безусловно одложити оружје и бити саслушани, па ће они за које се утврди да су чинили злочине послје суђења бити стрељани, а остали ослобођени, па тек тада нека бирају да ли ће у партизане или усташе. Ројника је упозорио да смо напунили буре експлозива које ћемо отиснути низ брдо према Централли ако се не предају. Одмах по одласку усташког ројника појавила су се 42 непријатељска војника без оружја са бијелом заставицом и предала се. Богдан Бандић их је постројио на простору испред Централле и одавде упутио у Штаб Пете дивизије. Овим је престао и последњи отпор непријатеља у гарнизону Бугојно, кога је бранило 500 озлоглашених усташа и једна чета усташке милиције.

За вријеме борби на Бугојну, Четврти батаљон Шесте бригаде имао је 23. августа веома тежак окршај са непријатељем на Макљену. Њемачке јединице ојачане тенковима покушале су да из Прозора продру цестом преко Макљена и пруже помоћ опкољеним усташама у Бугојну. Међутим, Четврти батаљон је одбио овај напад, наносећи том приликом осјетне губитке њемачким јединицама. У овој борби погинуо је Михајло Дрљача, болничар Треће чете.

Ослобођењем Бугојна проширена је наша слободна територија и створени услови за побољшану исхрану, попуну јединица новим борцима, као и бржи опоравак болесних и рањених бораца и њихов повратак

у јединице. Ово је, уз појачан партијско-политички рад у четама, утицало на ублажавање жеље бораца да се врате у Шесту КНОВ бригаду. Али и поред тога појачана је будност и активност организација КПЈ и СКОЈ-а, како би се спријечили евентуални појединачни својеволјни одласци бораца у Подгрл^еч и њихово укључивање у Шесту КНОУ бригаду. У садашњим рејонима Бугојна и Макљена вршене су припреме за прелазак на десну обалу Врбаса. У нове рејоне, Други батаљон је извршио покрет правцем Травник — Лашва, а Четврти батаљон правцем Кисељак — Бусовача, Једна чета Четвртог батаљона том приликом поставила је засједу, у коју је упала колона од око 50 Нијемаца, којима су нанијети осјетни губици. При повратку из засједе ова чета је водила борбу 29. августа са другом колоном Нијемаца и домобрана, у којој је заробила 3 неиријатељска војника, убила око 15 и заплијенила 3 пушке и нешто муниције.

истога дана Други батаљон Шесте КНОУ бригаде учествовао је у нападу на пругу и жељезничке станице од Биле до Бусоваче. Иако напад није у потпуности успио, били су срушени дијелови пруге, један мост и заузета Жељезничка станица Витез. У борби је погинуо обавештајни официр Другог батаљона, Борђо Ступар-Тучар из Рујишке*

Расформирање Ударне групе

Од 30. августа до 6. септембра батаљони су се одмарали и вршили извиђања према Травнику и Витезу. Петог септембра код села Себеших, Штаб Ударне групе одржао је еатанак штабова Другог и Четвртог батаљона и свих команди чета, коме су присуствовали Милутин Морача и Илија Матерић, командант и комесар Пете дивизије. На овоме састанку, Мићо Колунџија, командант Ударне групе, саопштио нам је одлуку о расформирању Ударне групе ради појачања Прве и Четврте крајишке оригаде Пете дивизије. Договорено је да Други батаљон Шесте КНОУ бригаде уђе у састав Четврте, а Четврти VI КНОУ батаљона у састав Прве бригаде. Други батаљон Девете бригаде упућен је у састав своје Бригаде.

Послије овог састанка одржани су партијски и скојевски састанци у четама, а затим четне конференције свих бораца, на којима су и борци упознати са наведеном одлуком. Комесар Ударне групе, друг Димитрије Бајалица, објаснио нам је важност и значај будућих задатака Пете дивизије и тражио од нас да будемо достојни борци краја из кога смо. Сви борци и руководиоци дотадашњег Другог и Четвртог батаљона Шесте бригаде до краја народноослободилачког рата достојно су испунили овај захтјев омиљеног комесара своје матичне прослављене Шесте КНОУ бригаде. Многи од њих су постали узорни војни и политички руководиоци, док су многи остали на вјечној стражи слободе своје домовине.

Јован Јакшић

ДРУГОВАЛИ СМО И СКОЈЕВАЛИ У VI БРИГАДИ

Вријеме прекрива многа сјећања на ратне дане и наше заједничко војевање и скојевање, али када се ради о потреби да се оживе сјећања

на драгог ратног друга онда се, уз само краћи мир и самоћу увијек исчепрка понешто, мада то увијек и није и не мора бити оно што је најбитније и најљепше. А како ће овдје бити ријечи о мени веома драгом другу саборцу и скојевском руководиоцу моје, наше, Бригаде, то сам обавезан да о Милану Марчетићу — Марчети, као таквом и забиљежим бар нешто и тиме вратим бар дјелић дуга као дио своје, и не само своје, обавезе према њему.

Не знам много о његовом дјетињству и човековању по хадровачким и подгрмечким пропланцима, мада ми је и о томе много причао (добар дио рата смо провели заједно), а морам рећи да је знао веома лијепо и духовито да прича, као да је то научио од нашег Бранка Нопића и чуо од његових орлова који су рано полетјели. Можда је и на њега Бранко мислио пишући о својих шест вукова и једном репу, јер ми је и о тим својим играма у дјетињству причао у данима и часовима одмора послје изведених акција и дугих путева којима смо ишли од Подгрмеча, па све тамо — преко ријеке Босне до планина око Вареша и Олова и повратка нашега са тога пута, па до проведених неколико мјесеци у Окружном комитету СКОЈ-а за округ Бањалуку у централној Босни.

Нешто ми је у сјећању остало од његове приче када је као шеснаестогодишњак, хадровачки момчић и неслужени војник кренуо у Београд, „трбуом за круом“ како је говорио. Радио је у неколико фирми, зарађивао кору хљеба, слушао радничке говорнике у тада узбурканом предратном времену, захтијевима радника за више хљеба и рада, за више слободе говора и демократије, слушао, гледао, размишљао и одједном се и сам, „не знам како“, причао је, нашао у њиховој колони. Видио је доста тога и научио још више за то кратко вријеме свога најамног рада. Окупација земље прекинула је ту његову жељу да ради и сазнаје. Убрзо, као и многи његови вршњаци и земљаци, вратио се, на своју срећу, у своје Хадровце, где је 1921. године угледао свијет, где је провео дјетињство и основно школовање, где је почео да момкује.

У првим устаничким данима нашао се у воду, затим у чети Стеве Вјештице и са пушком, са којом још није знао ни да барата како ваља, јуришао кад је год за јуриш била потреба, а затим и за ослобођење Будимлијић Јапре, учи да пуни и празни пушку, да нишани и гађа. Учи, као и ми његови вршњаци, од старијих и оних који су се баратањем пушком научили служећи војни рок. Истовремено сазнаје и свакодневно упија у себе све оне ријечи које слуша од политичких комесара и партијских руководилаца у Одреду, Бригади и на терену о циљевима народноослободилачке борбе и путевима којима треба ићи да би се стигло до њих. По природи веома интелигентан, говорљив и са великом тежњом за сазнањем брзо се уздиже изнад многих нас, својих ратних другова. Изнад нас се издизао и кад је ријеч о храбрости. У Љубилско-приједорској чети слуша често Слободана Марјановића, Ратка Новаковића, Душана Вујатовића, комесаре чета већ искусне партијске раднике. Новембра 1941. постаје Скојевац. Након неколико дана, после одласка Душана Вујатовића за политичког комесара, прима дужност секретара Актива СКОЈ-а у Чети. Почетком лjeta 1942. године, како ми је причао и како сам запамтио, постаје први секретар батаљонског комитета СКОЈ-а у IV батаљону. Приликом формирања Бригадног комитета СКОЈ-а VI, секретар тог Комитета био је Милан Даљевић, а по његовом одласку из VI,

ову дужност преузима Марчета, где остаје до половине јуна 1943. године.

Рађен је у борбама око Старог Мајдана, или Шурковца и није могао да иде на Први конгрес омладине Југославије на који је биран као делегат Бригаде. Хватала га је због тога велика туга о чему ми је много пута понављао у нашим ратним и поратним данима и друговањима. Посебно му је било жао што није због тих „проклетих рана“ стигао у Бихаћ — на I конгрес — да види и чује већ легендарног Лолу, „главног Скојевца“. Та ће му се прилика пружити седам мјесеци доцније. Наиме, када је 2. и 4. батаљон наше Бригаде кренуо заједно са 2. батаљоном 9. крајишке бригаде, под командом Штаба V крајишке дивизије, према Врховном штабу и пролетерским снагама, које су се пробијале са Сутјеске, Марчета је кренуо као скојевски руководицац те нове јединице. На томе путу када смо се кретали према Штабу бригаде у близини Фојнице одједанпут смо чули глас нашег комесара Баје: „Скојевци, дођите овамо, ево вам Лоле“. Тако смо се срели са Лолом који се враћао са веома важног задатка из Хрватске и кретао се са нама да би се сусрео са Врховним штабом и другом Титом. Посматрао сам Марчету при том сусрету, а он помало збуњен није знао да ли да пита и шта да пита, или да „реферише“ Лоли о СКОЈ-у наше јединице, или само да гледа у ту легенду наше младости. Садржаја разговора се више не сјећам, али знам да нам је обојици било лијепо и да нам се језик развезао тек када смо се одвојили од друга Лоле. Закључили смо да смо „добро прошли“ захваљујући нашем комесару Баји, који је примијетио нашу збуњеност, па кроз њему својствен осмјех „каналисао“ тај разговор и тако успоставио тада једну дивну везу између нас двојице и Лоле.

На томе дугом заједничком путу, остала су ми у сјећању два доживљаја. Изненада смо се нашли под непријатељском ватром. Мало збуњени, бацили смо се на земљу. Око нас су шиштали меци. Вјероватно сам му изгледао мало и уплашен па ме мој Марчета поче да храбри са оном нашом познатом, „Јебо га ти, запамти: да не убија сваки метак“. А на планини Звијезди — у селу Очијево — наша јединица се сукобила са јаким њемачким снагама. У тој изненадној борби прса у прса, гдје изгубисмо нашег Мићу Марјановића, командира чете, измјешали смо се са Швабама. V моменту када смо у штабу IV батаљона разговарали шта даље чинити, одједном примијетисмо да нам се Марчета изгуби негдје. Питамо се шта би са њим, кад чујем гдје ме из далека зове да му пожурим у помоћ. Потрчим — низ неку ливадицу, према његовом гласу — кад он изби из шумице преда ме на пропланак и гура пред собом швабског војника. Рече ми да узмем пушку од Швабе. Кад сам то учинио дођосмо у Штаб, а Марчета нам прича како се изненада нашао очи у очи са живим Швабом. „Брже сам се, каже Марчета, снашао од њега, зграбио га за прса и гурао га док Вељко не стиже“.

Растали смо се нас двојица при крају повратка са тога пута у околини Травника, када је наш други батаљон отишао у састав IV, а IV батаљон у саставу I крајишке бригаде V крајишке дивизије. Пут ме одвео у Прву крајишку бригаду за руководиоца СКОЈ-а IV батаљона, а Марчету за руководиоца СКОЈ-а IV крајишке бригаде. Он је одатле повучен на терен у Окружни комитет СКОЈ-а за бањалучки округ. Након

осам мјесеци поново смо се нашли на заједничком послу у томе Комитету.

Нећу потријешити ако устврдим да је дужност секретара Бригадног комитета наше Шесте обављао на задовољство, не само нас скојевских руководица, већ и СКОЈ-а, омладине и Партије Бригаде. То је он нарочито потврдио на оном чувеном великом путу и великим задацима наших батаљона у саставу V крајишке дивизије. Сећање на Марчету управо у то вријеме упућују на сазнање: био је изузетно храбар и у изненадним ратним ситуацијама врло снажљив; неуморни руководилац и организатор скојевских, батаљонских и четних састанака. Највећи дио времена је проводио и у највећем броју акција био је ирисутан у четама и батаљонима. Окупљао је нас скојевце пред сваку акцију, да се сасвим конкретно договоримо, како да у борби што боље успијемо и што мање другова да изгубимо. Послије борби, или марша, окупљао нас је да мијењамо искуства, да видимо како смо радили, како смо извршили постављени задатак. У вријеме боравка у саставу Пете крајишке дивизије, желио је, као и ми сви Подгрмечлије, да се вратимо у састав наше Шесте бригаде. Међутим, то се није dogodило. Марчета је и тада био неуморан у објашњавању ситуације и мјеста у коме ми треба да се налазимо. У том погледу пружао је нама, скојевским руководиоцима, тадашње групе батаљона: Дробац Душану, Меселцији Остоји и мени велику помоћ, да СКОЈ и омладина наших батаљона схвати и прихвати да ћемо најбоље и највише користити тамо гдје Тито и Врховни штаб одреде.

На нашем растанку (кад је он отишао у IV, ја у I крајишку, Дробац у ОК-а СКОЈ-а Јајце) послје једног састанка близу Фојнице, позвао ме је да заједнички поједемо кајмак и качамак. Не зам када или како је стекао познанство са омладином гога села и те куће, али знам да смо се нас двојица добро ту почастили.

Марчета је имао један диван однос према свима, а поготову велику пажњу посвећивао је нама појединцима, који смо са терена, као чланови среских комитета СКОЈ-а, долазили у Бригаду. Тако се односио и према мени и према Дробцу Душану, јер смо и ми са поменутих функција СКОЈ-а дошли у бригаду. На његов предлог и инсистирање сам постављен за секретара СКОЈ-а у IV батаљону. Осјетио сам, а што ми је он на одређени начин дао до знања, да је било мишљења да то не би требало чинити одмах по даласку у јединицу. Том приликом ми је рекао: „Моја помоћ ти неће изостати“ — и није изостала. Додао је да повјерење које ми се даје треба чим прије и што боље да оправдам пред СКОЈ-ем и Партијом Батаљона и Бригаде, а у првом реду да морам све учинити да свијетла образа обојица нас изађемо пред комесара Бају који је подржао Марчетин приједлог око мог постављања. И збиља, кад смо излазили из састава Ударне групе батаљона у Источној Босни, сретнемо се са комесаром Бајом. Марчета, на њему својствен начин, испровоцира Бају да каже нешто о СКОЈ-у и омладини на том дугом путу преко централне и источне Босне и колико смо оправдали повјерење. Баја је сасвим одређено одговорио да је СКОЈ на тим задацима одиграо велику улогу, да он, који је тада вршио и дужност партијског руководиоца Бригаде, нема шта да каже осим најљепше, како о нама тако и о организацији СКОЈ-а, завршавајући то отприлике: „Сада се растајемо, ваљда ће нам ратна срећа бити наклоњена да се опет сретнемо. Будите такви

какви сте до сад били." С једиим таквим тада великим признањем кренули смо сваки у свом правцу — у нове јединице.

Послије ослобођења Марчета је распоређен за руководиоца на терену (ја сам остао у јединици, а касније у ЈНА) хватајући се у коштац са свим оним невољама које нам је рат оставио у опустошеној земљи. Кренуо је свом својом младошћу, спремношћу и спретношћу на изградњу новог друштва о којем смо заједнички сањали и убјеђивали и себе и своје скојевце. На том великом послу и даноноћном прегалаштву рушиле су му се поједине илузије, али и стварале нове перспективе и сазнања. До краја свога живота (умро је децембра 1984. године), када смо га испратили на пут одакле нема повратка, остао је вјеран скојевским идеалима.

Вељко Вејновић

СМОТРА НА ДРАГНИБ. ПОДОВИМА

У Лјето 1943. године Шеста КНОВ бригада налазила се на задатку чишћења четника по па Бујића и Мане Роквића на простору: Пеуље, Грахово, Стрмица, Голубић до Книна. Послије ових акција кренули смо према Гламочу са задатком да се изврши напад на овај град. Напад је извршен, али Гламоч није ослобођен. Морали смо под јаком ватром да се повлачимо према Чардаку. У току повлачења био сам толико гладан и уморан да сам се у једном моменту стропоштао на земљу. Нисам могао даље. Дошао је курир Лука са још два борца и они су ми помогли да се довучем до заклона. Утом је наишао командант Батаљона, Ратко Марјановић, који је увијек у бисагама на коњу имао нешто за појести. Извадио је двије-три коцке „Цвибока“ и два струка младог лука. Кад сам то појео, као да сам примио ињекцију. Изашао сам на брдо и укључио се у јединицу.

Када смо се искупили на брду Чардак, испред нас се у подножју указало село Драгнић Подови. Знатан број људи из овог села налазио се у четницима. Добили смо задатак да село претресемо и, ако нађемо оружје, да га заплијенимо. Када смо пошли у акцију, командант Батаљона, Ратко Марјановић, и комесар Батаљона, Иво Ороз рекли су да се води рачуна о понашању сваког борца према становништву села. Однос према становништву мора бити коректан. Ништа се из кућа не смије узимати сем оружја. Међутим, ми смо у пасивним крајевима пробавили десетак дана, гдје је оскудица у храни била велика, те смо били гладни и исцрпљени. Ово село је било нешто имућније и ми у Команди Чете смо сматрали да не треба да будемо нарочито строги према борцима ако и узму нешто од хране. Тако смо и поступили. Али кад је свануло, дошло је наређење од Штаба Бригаде да се наша Чета построји и да се изврши смотра, јер су вјероватно стигле притужбе да су неки борци прекорачили границу дозвољеног и сами узимали храну. Смотра је извршена и видјело се да код неких бораца има у ранцима и у торбицама извесна количина хране коју су у селу узели. Чета је претрпила критику. Закључак је био да се убудуће сличне појаве не смију дешавати и да се морамо стриктно придржавати политике и линије Партије. Но, када се све то заврши-

ло, мене су — као комесара Чете — позвали у страну подаље од строја комесар Бригаде, Димитрије Бајалица, и члан Политодјела, Милош Пајковић, и одржали ми придику. Оштро су ме критиковали што сам, не само као комесар Чете, већ и као најстарији комуниста у Батаљону, могао дозволити да се овако нешто деси. Добро сам прошао јер су очевидно Бајалица и Пајковић узели у обзир да смо заиста били гладни и дуже времена, тако рећи, без хране. Ипак сам због њихове критике добро запамтио смотру Чете у селу Драгнић Подови.

Проко Угреновић

ПОЈЕИШУ ТЕ И СА БЛАТОМ

(анегдота)

Негдје с прољећа 1943. године, Први батаљон Шесте крајишке НОУ бригаде нађе се на терену Мркоњић Града у борбама и „чишћењу терена од четника“, како смо онда звали те задатке и акције. Вријеме хладно, са сталном ситном и досадном кишом. Послије вишедневних борби и даноноћних покрета, нађосмо се поред неког села гдје су нам кувари припремили ручак. Једна мршава овца на чету, без соли, без круха.

Примили смо од куvara у порције вруће воде у којој је и парче меса. Одвојим се мало у страну са својим десетаром, Душаном Грбићем, под неко дрво. Киша сипа, хладно, блато. Посрчемо чорбу, па ћемо на крају комадић меса.

Душан је добио жилав комадић меса. Мучи се са њим и једног момента парче меса му паде пред ноге у блато. Гледа он парче меса у блату неколико тренутака. Сагну се и узео га, па га пажљиво загледа са свих страна и одлучно му „саопшти“:

„Е, слушај ти мене, разумијеш, појешћу ја тебе, па да си ти сву ноћ заједно са мном јурио четнике по шуми и блату!“

И заиста, мало га обрису и поједе.

Светко Родић

СЕБАЊА НА БОРБЕ ЧЕТРТОГ БАТАЉОНА У ЛЈЕТО 1943. ГОДИНЕ

Послије борби Шесте крајишке НОУ бригаде са динарским четницима попа Момчила Бујића, ослобођења села Ресановци, Црног Врха, Мотика, Пеуља и сектора Босанског Грахова, све јединице Бригаде пребачене су на сектор Мркоњић Града, гдје су разбиле четнике Уроша Дреновића и ослободиле јужни дио мркоњићког сектора. Почетком јуна 1943. године бјеснила је пета непријатељска офанзива у којој су снаге Главне оперативне групе НОВ и ПОЈ у натчовјечанским борбама тежиле да се пробију из непријатељског обруча. У овако тешкој ситуацији, по наређењу Врховног команданта НОВ и ПОЈ, Јосипа Броза Тита, Штаб Петог босанског корпуса наредио је да се формира лако покретна борбена група батаљона од Четвртог и Другог батаљона Шесте и једног ба-

таљона Девете бригаде, која је имала задатак да у рејонима планине Битовње, у садејству са Петом крајишком НОУ дивизијом, нападне непријатељске снаге са леђа и прихвате јединице Главне оперативне групе Врховног штаба НОВ и ПОЈ.

Са Четвртим и Другим батаљоном наше Бригаде са мркоњићког сектора 11. јуна кренуо је и Штаб борбене групе, у којем су се налазили: командант Мићо Колунџија, комесар Димитрије Бајалица, партијски руководилац Боко Пајковић и руководилац СКОЈ-а Милан Марчета. У селу Благају код Бугојна у саставу новоформиране јединице ушао је и један батаљон Девете крајишке НОУ бригаде. Одмах су сва три батаљона продужила покрет преко планине Радуше, која је и у јуну била прекривена снијегом. Ускоро смо прешли ријеку Врбас и избили на планину Враницу.

Четврти батаљон је другог дана стигао на Макљен, и самом ивицом висова посјео положаје према Прозору. Прва и Друга чета запосјеле су десну и лијеву страну Макљена око саме цесте, док се Трећа чета са Штабом Батаљона налазила нешто дубље иза ових положаја. У оваквом распореду дошло је до првих оштрих борби са њемачким и усташко-домобранским снагама које су од Прозора продирале према Горњем Вакуфу. Када су ове снаге задржане, непријатељ је употребио авијацију, и тако наредних дана нападима пјешадије настојао да одбаци Батаљон од комуникације и продужи надирање. Врло добро се сјећам како се једног дана преко планине појавио један непријатељски авион „рода“ — двокрилац, који је надлећући положаје Батаљона последице два круга нестао. Послије 10 минута појавило се 8 њемачких „штука“, које су у бришућем лету просипале товари смртоносних бомби на положаје Батаљона. Од авионских бомби падала су шумска стабла и врцало грање измјешано са каменом и земљом, последице чега су се потргали сви коњи са везова трчећи по диму створеном од експлозија авионских бомби бачених на пропланке Макљена. Трећа чета, под командом командира Марјановића Миће, у трчећем кораку кроз густе облаке дима пребацивала се на југ, према положају Прве и Друге чете, које су се храбро држале и бориле на самој ивици гребена заустављајући продор непријатељске пјешадије, која је свом жестином од Прозора поново надирала настојећи да се домогне падина Макљена према Горњем Вакуфу. Чете су се успјешно супротставиле далеко надмоћнијем непријатељу, који је био помогнут како авијацијом тако и артиљеријом. Истовремено су и тенкови били заустављени због минираних и зарушених завоја претходних ноћи и поново се појављивали. Штаб Батаљона се са комором повукао на западне падине Макљена у шуму, па је пошао без већих жртава. Срећа је била што су авиони тукли увалу око десне стране цесте која води од Прозора ка Горњем Вакуфу, и што нису дохватили ошгре гребене око цесте гдје су чете биле на положају. Наиме, једино су од бомби рањена два коња, док је један убијен. Зах[^]м, од бацачких граната на самој ивици шуме гдје је данас споменик, погинули су нишанџија и његова два помоћника на тешком митралезу, чијих се имена на жалост, не сјећам. Борба је тог дана трајала око 3—4 сата, тако да је непријатељ коначно одбијен и осујећене његове намјере да прође куд је наумио. Чете су остале на положајима до у саму ноћ, да би се повукле у дубину шуме на одмор, остављајући предстраже на положајима. Навече су одржани партијски

и скојевски састанци, на којима су сумирани успјеси и неуспјеси из претходне битке која је била веома тешка. Било је критика а и похвала, од којих ћу поменути само неке. Похваљени су: иушкомитраљесци Вучковић Остоја — „Чаћо“, Чулић Душан, Вујанић Миле и Вејновић Каја као бомбаш. Затим су усмено од Штаба Батаљона похваљени командири: Бркић Љубо, Стричевић Мирко и Марјановић Мићо. Батаљон је имао три борца погинула и пет рањених.

На овим положајима остали смо извјесно вријеме, не сјећам се колико, да би се постепено помјерили у правцу Фојнице. На јужним падинама планине Битовње, Ударна група батаљона ухватила је везу са Петом крајишком НОУ дивизијом. Краће вријеме задржали смо се на овом терену изводећи борбена дејства у околини Фојнице. Затим је дошло до помјерања батаљона Ударне групе и напада на Какањ на лијевој страни Босне у садејству са Првом крајишком НОУ бригадом.

Четврти батаљон је дошао 28. јуна 1943. године у рејон изнад Жељезничке станице Модриња, гдје је и одређен за напад. Распоред чета био је овакав: Прва чета, под командом Бркић Љубе, ишла је средином на Жељезничку станицу Модриња. Друга чета, под командом Стричевић Мирка, је била десно, вежући се са лијевим крилом Прве крајишке НОУ бригаде. Трећа чета, под командом Марјановић Миће, била је на лијевом крилу низводно према Лашви. Напад је почео нешто око 23 сата на свим правцима. Штаб Батаљона је био са Првом четом на средини. Прва чета је имала најтежи задатак — заузимање Жељезничке станице Модриње. Упориште је било доста неприступачно. Уз лијеву обалу ријеке Босне било је утврђено са двоструко уграђеном бодљикавом жицом и брањено са око 50—60 непријатељских војника. Непријатељ је пружао живав отпор, јер је располагао добрим наоружањем и са доста муниције. Борци, са командиром Бркић Љубом на челу, су више пута јуришали на жицу, да би коначно успјели на једном мјесту жицу пресјећи. Скоро у само свануће успјела је продријети једна група бомбаша са командиром вода, Марјановић М. Миланом, и командиром Бркић Љубом на челу, убацила ручне бомбе кроз прозоре у зграду Жељезничке станице, последице чега је непријатељ савладан. Заплијењен је теретни воз са 15 вагона и једном локомотивом. Вагони су претежно били празни, осим што је у једном било нешто свињске масти и алкохолних пића. Командант Батаљона је одмах наредио да се запали зграда жељезничке станице, што је и учињено, а вагони и локомотива су сурвани у набујалу ријеку Босну. Од наоружања заплијењено је око 45 пушака, 4 пушкомитраљеза, са већом количином муниције и ручних бомби.

У овом нападу истакли су се: бомбаш Вукић Душан, Марјановић М. Милан, командир Бркић Љубо, са још неколико бомбаша и пушкомитраљезаца из Прве чете, чијих се имена више не сјећам. По извршеном задатку, Прва чета је кренула низводно ојачавајући Трећу чету, која је прекидањем пруге на више мјеста форсирала ријеку Босну, омогућавала прелаз Батаљону на десну обалу, осигуравајући га тако од изненадног напада непријатеља од Лашве. У овом нападу на Жељезничку станицу Модриња, Прва чета је имала четири борца рањена, од којих је теже рањен у главу командир вода, Марјановић М. Милан. Друга чета је по извршеном задатку узводно преко висећег моста прешла на десну

обалу и дошла у састав Батаљона. У Другој и Трећој чети није било погинулих ни рањених бораца.

Послије преласка на десну обалу Босне, Батаљону се предало 60—70 четника. На десној обали ријеке настављене су борбе и гоњене групе четника злогласног команданта Митровић Голуба ка Бијелим Водама. Од 5—7. јула у саставу Ударне групе батаљона избили смо у рејон планине Звијезда између Вареша и Олова. Сјутрадан 8. јула освануо је сунчан и топао дан, какав се само пожељети може. Борци су се одмарали, чистили оружје и поправљали дијелове своје одјеће и обуће, уједно очекујући дуго чекани ручак који се спремао од намирница заплијењених претходног дана у четничким магацинима. Нешто око 12 сати била је прва постројена Трећа чета, командира Марјановић Миће, да би, у колони по један, примила храну на казану. Храну су, колико се сјећам, примила 3—4 челна борца, кад нас је обасула изненадна минобацачка и митраљеска непријатељска ватра. Услиједили су нови плотуни који су сипали по логору гдје су се налазиле одједном све чете и Штаб Батаљона. У том моменту командир Треће чете, Марјановић Мићо, командовао је: „У стријелце!“, клекнувши и испалујући један метак из своје пушке, да би и сам био погођен. Тада је из Штаба Батаљона истрчао комесар Иво Ороз, а затим командант Батаљона, Марјановић Ратко, и склонили рањеног Мићу у заклон. Један дио Треће чете је остао у подрумима кућа, са замјеником командира Веиновић Богданом, дајући отпор непријатељу. Остали њени дијелови са дијеловима Прве чете, пузећи, предвођени командантом Батаљона, посјели су положаје према непријатељу пружајући му отпор. Командант Батаљона наредио је Веиновић Богдану да преузме команду над Трећом четом. Већи дио Прве и Друге чете је био на повољнијим положајима, те су одмах пружили жесток отпор непријатељу јуришајући на његове положаје. На другој страни, преко једног потока, изненада је у исто вријеме нападнут Други батаљон од непријатељских снага. Његове чете убрзо прелазе у напад и уз осјетне губитке одбацује непријатеља на полазне положаје у планини Звијезда. Код Четвртог батаљона борбе су постале све крвавије пошто су Нијемци окружили његове чете. Али се један вод бораца са око 30 пушака и 3 пушкомитраљеза од раније налазио на обезбјеђењу изнад села, остајући тако непријатељу иза лећа. Са командиром вода, Дамјановић Николом на челу, напао је непријатеља с лећа. Дамјановићев вод је тако јуришем направио клин, разбијајући непријатељске снаге на два дијела и гонећи их десно и лијево. Ово је омогућило маневар и јуриш опкољених чета Четвртог батаљона. Након трочасовне борбе, непријатељске снаге су одбијене. Настало је затишје, мали тајац. Потрчали су скоро сви руководиоци и добар дио бораца из Треће чете да виде шта је са командиром Мићом. Нашли смо Мићу још у животу, али без помоћи. Покушала му је пружити помоћ болничарка Боја Мандић, али све је било узалуд. Њемачки куршум га је погодио у груди, тако да није било спаса. Умро је на рукама својих другова, са којима је дуго војевао. На мјесту погибије сахрањен је са својим храбрим митраљесцима: Рајлић Јованом и Рајлић Миле Мирком из Подвидаче код Старог Мајдана, уз војничке почасте Батаљона. Храбри и одважни другови остали су на вјечној стражи под Звијездом планином. Њихови посмртни остаци, као и осталих погинулих

другова у Очевљу из Четвртог и Другог батаљона, пренесени су 1958. године у заједничку костурницу у селу Вијака.

Сјутрадан 9. јула освануо је такође лијеп и сунчан дан. Тога дана Батаљон је на једном пропланку планине Звијезда по ивици шуме по-сјео положаје, очекујући даљи покрет њемачких јединица, које су биле увјежбане и прилагођене планинском ратовању. На десном крилу била је Трећа чета, у средини Прва, а на лијевом крилу Друга. Испред положаја простирала се велика пољана (ливада), поред које је водио пут у правцу десног крила Треће чете, што је било идеално за изненадан напад на непријатељске снаге. Тога јутра из села Очевља кретале су за нама њемачке снаге, пратећи нас, такорећи, у стопу. Наша извидница јавила је да се непријатељ креће у колонама путем који води на цијеви наших бораца. Ужурбано се вршила припрема, заузимају смо заклоне иза живих стабала и порушених клада. Командири водова и чета обилазили су једног по једног борца, дајући сваком посљедња упутства. Преко везе наређено је од Штаба Батаљона: „Не пуцати на непријатеља док се не да команда из ракетног пиштоља, да се непријатељ пусти на што мање одстојање“, што је и учињено. У том очекивању примијетила се трема и нестрпљење код бораца који су сваког часа очекивали излазак Нијемаца из шуме на брисани простор наомак пушчаних цијеви. Први челни њемачки војници изласком на ливаду мало су успорили, док би се сваки други, трећи разилазили десно и лијево формирајући тако више колона које су потом заузеле борбени поредак стрелачког строја. Када су се у оваквом борбеном поретку приближили на домет ручних бомби, командант Батаљона опалио је из ракетног пиштоља. Осута је ураганска паљба по Нијемцима, настао је хаос, тако да су једни падали, док су се други пребацивали наниже у шуму, не дајући отпора, јер су били изненађени. За неколико минута непријатељска артиљерија почела је тући наше положаје. Друга чета, командира Мирка Стричевића, извршила је јуриш да би се докопала аутоматског оружја, муниције, па и пуних њемачких ранаца. Послије тога наређено је од Штаба Батаљона да се све три чете повуку назад у дубину шуме, како би се избјегле веће жртве. Овдје је тешко дати неку прецизну оцјену непријатељских губитака, али се по свим прорачунима и виђењима бораца и руководиоца може рећи да је непријатељ претрпио велике губитке. Нијемци су се одмах утврдили тукући жестоком артиљеријском и минобацачком ватром нашу одступницу. Био сам у непосредној близини командира Веиновића Богдана, који је иза једне класе тукао својим аутоматом по Нијемцима, кад је издао наређење борцима за повлачење, да би се и сам међу посљедњима повукао. Богдан се пребацио за други заклон, пратећи погледом своје борце, погођен је у ногу од њемачког куршума. Пао је непомичан рекавши тихо да је рањен. Притрчао му је упомоћ један десетар, а одмах за њим и ја. Крв је цурила преко чизме и кроз пробијену чизму у доњем дијелу стопала. Ставили смо га на једну пушку између себе. У сједећем ставу, држећи се нама двојици око врата, носили смо га кроз густу и непроходну шуму. У тој одступници кроз шуму, немајући везе ни са ким, наишли смо на борца Вученовић Ратка из Фајтоваца, који је био тешко рањен, дајући само знаке да је жив. Нисмо му могли пружити помоћ, јер смо били уморни и исцрпљени носећи Богдана. Након непун сат времена избили смо на један пропланак, гдје смо нашли Батаљон. Болничарке су хитно преузеле командира Богдана, превиле га и

ставиле иа носила. Нас двојица били смо толико исцрпљени и изнемогли да нисмо могли ни проговорити док нам нису дали мало воде. Тада смо рекли да је Вученовић Ратко тешко рањен остао у шуми. Наређено је од Штаба да се нас двојица са још 10 бораца и носилима вратимо по рањеног Ратка. Није било проблема, иако смо били уморни. Ишли смо трагом куд је кроз шуму капала крв која је отицала из Богданове чизме. Нашли смо Ратка и изнијели га.

У овој борби Батаљон је имао још три борца рањена, а десетар Тишма Радован из Будимлић Јапре је погинуо. Њега смо сахранили уз војничке почасте на пропланку у близини неких кућа.

Батаљон се у слjedeћих 6—7 дана кретао ка југу, између Вареша и Олова. Имао је мање сукобе са четницима, бјелогардејцима и Нијемцима и био свакодневно изложен нападима њемачких авиона „штука“, које су нас пратиле у стопу. Шеснаестог/седамнаестог јула 1943. године Батаљон се у послеподневним часовима спустио на пругу уз десну обалу ријеке Босне, у рејону Високог, код села Иатића, да би слободним газом прешао на лијеву обалу ријеке. Сјутрадан смо се домогли јужних падина планине Битовње. Слједeћег дана се са тог мјеста припремао напад на непријатељско упориште, Жељезничку станицу Брадина, који није успио. Остали смо на овим теренима све до 27. јула 1943. године на одмору. Тога дана Батаљон је извршио напад на Жељезничку станицу Лисичићи код Јабланице у долини ријеке Неретва. Жељезничку станицу је бранило око 45—50 домобрана, који су дали слаб отпор, предали се и разбјежали, остављајући лично наоружање и опрему.

Батаљон се поново помјерио према рејону Брадине ради прихватања јединица које су се пробијале из обруча преко комуникације Иван седло — Коњиц. Овдје, у колонама сусрећемо многе наше познанике борце и руководиоце наше Крајине у Трећој* крајишкој* пролетерској* бригади, које на први поглед нисмо могли ни препознати од исцрпљености и изморености. Са њима смо се дуго љубили и грлили са сузама радосницама у очима. Батаљон се затим помјерио у рејон Прозора, на Макљен, гдје смо спречавали надирање непријатељских снага према слободној територији на сектору Горњег Вакуфа и Бугојна. На тим положајима били смо изложени свакодневном надлијетању авиона и бомбардовању од стране њемачких „штука“. Потом смо прешли у рејон Травника, гдје су настављене борбе у садејству са Петом крајишком Ј10У дивизијом, у чији смо састав ушли 6. септембра 1943. године.

Драго Јове Марјановић

НЕЗАБОРАВНИ ПУШКОМИТРАЉЕЗАЦ И ДРУГ БРАНКО НАРАНЦИН

У Трећој чети Другог батаљона, још прије формирања Шесте крајишке НОУ бригаде, било је више истакнутих бораца, међу које спадају: Душан Милошевић, Обрад Шицар, Божо Шeвић, Стојан Илић, Коста ЈБeпоја, Бранко Наранцић, Борће Сиротко — Иулибрк, Јован Дробац, Јово Дробац, Милан Малешевић, Никола Крчмар, Ранко Крчмар, Лазо

Чучковић, Миле Дробац, Браико Вејновић, Богдан Бандић, Марко Нединовић, Драго Ковачевић и многи други.

Неки од њих били су храбри пушкомитраљесци, други неустрашиви бомбаши и т.д. Кад данас размишљам кога би посебно требало истаћи међу тим борцима, долазим до закључка да такав избор не могу направити. Сви су они били веома храбри и истрајни борци. Није било задатка који је за њих био тежак. У свим акцијама, које је Чета изводила још од свог формирања, они су такви били. Такви су били када је Чета држала положаје према Корама, Блатини и Отоци, као и онда када је прешла на Новску планину, или на положаје поред пруге Босански Нови — Благај, за вријеме четврте непријатељске офанзиве, у борбама на Бенаковцу, Мајкић Јапри, Тук Бобији, Липнику, у нападу на Босански Нови, Сански Мост, Гламоч, Бугојно и т.д. У условима сталних борби и нарастања снага НОВ, многи од бораца моје Друге чете, из периода прије формирања Бригада, нису ни могли дуго остати у Чети. Неки су прекомандовани на дужности старјешина у друге јединице, као што су: Божо Шевић, Гојко Макивић, Мићо Станковић, Драго Ковачевић и други. Многи су у борбама храбро погинули, као: Душан Милешевић, Обрад Шицар, Стојан Илић, Јован Дробац, Јово Дробац, Милан Малешевић, Борћо Сиротко, а неки од њих послје рата умрли, као што су: Лазо Чучковић, Никола Крчмар, Ранко Крчмар, Драго Ковачевић и други.

Често ми кроз сјећање и данас пролазе сви другови борци Друге чете. Један од њих, којег се највише и најчешће сјећам, је сигурно пушкомитраљезац Бранко Наранчић. Он је рођен у Гудавцу код Босанске Крупе у, још од прије рата, познатој и напредној, породици Наранчића. Бранко је имао неколико разреда средње школе, што је за ондашње сеоске младиће била ријеткост. Малог раста, веселе нарави, веома друштвен и омиљен у Чети, никада се није одвајао од свог „Брна“ пушкомитраљеза. Иако је био члан СКОЈ-а, дјеловао је помало као необуздан, односно самовољан и недисциплинован. У ствари, радило се о томе да је он у борби био самоиницијативан, да је увијек тежио да својим пушкомитраљезом што више допринесе извршењу борбеног задатка. Неустрашивим, али и умјешним држањем у борби, био је примјер другима.

У Чети смо знали да је Бранко највише волио свој пушкомитраљез, и да није могао без дувана. Приликом доласка нашег Батаљона крајем јуна 1943. године на пругу Коњиц — Сарајево, једно вријеме смо логоровали у подножју планине Битовње у близини села Стојковића и Реповца. Неколико дана након нашег доласка, сви борци добили су, без обзира да ли су пушили или не, око четврт килограма дувана (шкије). Бранко је свој дио за 2—3 дана попушио. Знао је да нисам пушач, дошао би до мене весео и насмијан и почео познатим гласом: „Дуле, Дуле! Само једну цигарету!“ Тада сам се с њим највише и спријатељио. Увијек сам му од тада давао цигарете кад год сам их имао, па и кад их није тражио. Често пута ноћу на дугим и напорним маршевима прилазио сам му и нудио му цигарету, знајући да му је то најдражи дар, а замјењивао сам га и у ношењу пушкомитраљеза.

Не могу се заборавити његови јуриши приликом напада на Брадину, Хан Билу, Бугојно.

Са Четом и Бранком растао сам се почетком октобра 1943. године између Бугојна и Доњег Вакуфа, када је Чета заједно са Батаљоном уш-

ла у састав Четврте крајишке НОУ бригаде Пете дивизије и кренула за источну Босну и Србију. Касније сам се стално интересовао гдје ли је мој друг Бранко и да ли је жив. Половином 1944. године сазнао сам тужну вијест да је Бранко погинуо за вријеме шесте непријатељске офанзиве, приликом једног пробоја Четврте крајишке бригаде у источној Босни на планини Деветаку.

Не знам ни колико пута сам се до сада сјетио овог мог доброг и блиског друга и дивног човјека, његовог дружељубља, ведрине и оптимизма. Никада се овај неустрашиви борац није наљутио на некога од нас и никада му ни један задатак није био тежак. Одлазио би на стражу или у патролу после дугих и исцрпљујућих маршева и борби, а да никада није рекао: „Зашто баш ја?" Такав ми је остао у сјећању један од најомиљенијих пушкомитраљезаца Треће чете Другог батаљона, Бранко Наранцић.

Душан Дробац

РАТНИ ПУТ РАТКА МАРЈАНОВИНА

Није мали број партизанских старјешина који су се постепено развијали од обичног борца до команданта бригаде. Такав је био пут и Ратка Марјановића. Рођен је 1915. године у селу Дабру. Његов животни пут до почетка НОБ био је сличан путевима бројне сиромашне подгрмечке дјеце и омладине. Ратко је био један од рјеђих у селу који су завршили основну школу, а који су и после завршетка основне школе наставили да другују са књигом.

Брзо је схватио да ће му живот бити тежак и мукотрпан на врлетним и неплодним њивама његовог оца Јове. Желећи да постигне нешто више и боље, он се врло млад запослио као физички радник у „Шипаду". Због веома мале зараде за тежак шумски рад, напустио је брзо „Шипад" и кренуо да тражи посла код разних фирми по Југославији. Скоро свуда наилазио је на исте или сличне услове рада и зараде. Након 2—3 године, вратио се кући и наставио да ради са оцем. У двадесетој години отишао је у Београд на одслужење војног рока у краљеву гарду. После одслужења двогодишњег војног рока, поново се вратио кући. У априлу 1941. године позван је у резерву као каплар. Умјесто очекиване борбе за одбрану земље, наишао је на расуло и капитулацију. Након вишедневног пјешачења и скривања, тужан, разочаран и ојаћен стигао је у Дабар. Било му је несхватљиво, као и многим другим, како је било могуће да се тако брзо распадне једна држава, као што се десило са Краљевином Југославијом.

Убрзо је у Подгрмечу успостављена усташка власт која је почела да спроводи терор и свакојака насиља над српским становништвом. Ратко се нашао на присилном раду, али је, увиђајући опасност од усташких злочинаца, са још неколико другова побјегао. Многи, којима то није успјело, пали су пред усташким плотунима, а да нису ни схватили зашто.

Чим је почео народни устанак 1941. године, Ратко се нашао у првим редовима устаника. Првих дана није имао пушку, него је носио специјално направљен буздован и с њим ишао у акције заједно са наоружапим устаницима. До пушке је дошао уз помоћ неколико другова, међу којима

су била и браћа Љубо и Чедо Бркић из Јелашиноваца. Једне вечери њих неколико одважних младих људи позајмили су оружје од оних који су га имали, отишли у близину Санског Моста и на брду Турић, гдје су усташке патроле често излазиле, поставили засједу. У зору је наишла усташка патрола и они су је ликвидирали. Заплијенили су пет пушака, пет бомби и нешто муниције. Који мјесец касније из једне акције у околини Кљеваца, Ратко се вратио с пушкомитраљезом марке „Брно“. Ујесен је његов вод поставио засједу у селу Хусимовцима, на коју су наишли Талијани са усташама. Окршај је био изненадан и силовит. Мада по броју и оружју јачи, Талијани су са усташама у нeredу побјегли према Санском Мосту, не успјевши изнијети своје рањене и мртве. Том приликом Ратков вод је заробио четири Талијана. У овој борби нарочито се истакао пушкомитраљеац Ратко.

Кад су тражени добровољци за Подгрмечку пролетерску чету Ратко се први пријавио. Његов примјер слиједило је још неколико Дабрана: Рељић Драго, Марјановић Мићо, Крагуљ Никола и Иваниш Стево. За водника Првог вода одређен је Ратко Марјановић. Крајем фебруара 1942. године кренула је ова Чета из Српске Јасенице преко Мањаче и Врбаса за средњу Босну. До Челинца, Чета је данима путовала газећи дубоки снијег и пролазећи кроз села у којима се почео осјећати четнички утицај. Но, то је био само почетак, јер је оно најтеже тек предстојало. Ратко је и на овом борбеном путу, као већ прослављени пушкомитраљеац, био и остао један од најхрабријих међу бројним храбрим и пожртвованим борцима — пролетерима.

Половином 1942. године, Ратко је примљен у чланство КПЈ и тако још јаче потврдио да спада међу најхрабрије и најспособније борце наше револуције. Прошао је Ратко славни пут Пролетерског батаљона кроз средњу Босну и Славонију. У јесен 1942. године, по повратку крајишких пролетера у Подгрмеч, Ратко је постављен за замјеника командира, а убрзо затим и за командира Омладинске чете у Четвртог батаљону. Пред крај 1942. године, он је замјеник команданта, а у прољеће 1943. године већ командант Четвртог батаљона Шесте крајишке НОУ бригаде.

Половином 1943. године Ратков Четврти батаљон и Други батаљон Шесте бригаде упућени су на просторију пл. Макљен — Фојница — Какањ — Вареш да својим дејствима помогну пробој Оперативне групе Врховног штаба са Сутјеске. Заједно са батаљоном Девете бригаде, они су дејствовали као Ударна група батаљона под командом Штаба Пете дивизије. Ова Група ударних батаљона водила је у току љета 1943. године тешке борбе на поменутој просторији. Ратко се са својим Четвртим батаљоном истицао високом борбеношћу. Септембра исте године Ратков Батаљон ушао је у састав Прве крајишке бригаде.

Борци Четвртог батаљона цијенили су и вољели свог команданта Ратка- који их је смјело и умјешно водио из борбе у борбу. Својим примјером и ријечју подизао је борбеност и морални дух бораца и старјешина. Био је досљедан борац за братство и јединство и веома хуман човјек.

Остао је командант батаљона у Првој крајишкој бригади непуну годину дана, а онда је био упућен у Официрску школу Врховног штаба НОВ и ПОЈ. По завршетку школе и свечаности на којој је са осталим друговима примио диплому и награду из руку Врховног команданта, друга Тита, Ратко је са групом одабраних команданата кренуо на дужност

у Словенију. Након вишедневног пјешачења, понегдје и преко још нео-слобођене територије, Ратко је стигао у Словенију гдје је постављен за замјеника команданта Треће словеначке НОУ бригаде „Иван Градник“. На овој дужности остао је од 30. новембра 1943. до 15. марта 1944. године, када је постављен за команданта исте Бригаде. Осамнаестог септембра 1944. године прекомандован је на дужност команданта Осамнаесте словеначке НОУ бригаде „Базовичке“. Већ 10. октобра 1944. године Ратко је премјештен на дужност команданта Девете словеначке НОУ бригаде, гдје је остао до краја рата. Ратко је био узоран командант и премјештан је са циљем да подигне борбене квалитете Бригаде у коју је одлазио. Ратко је то веома успјешно и чинио у новој средини и у непознатом крају, брзо се сналазио и прилагођавао. И борци бригада, у које је долазио за команданта, брзо су га упознали и завољели. Јер, он је био и остао и добар друг и командант, пун неисцрпне снаге и вјере у коначан побједоносни исход наше велике НОБ-е.

За вријеме једне тешке борбе недалеко од Тирола, око мјесец и по дана прије капитулације Њемачке, Ратко је на челу своје Бригаде, заједно са осталим старјешинама, учествовао непосредно у јуришу на непријатеља који се огорчено бранио. Својим личним присуством и примјером, Ратко је у овој борби покренуо све борце своје Бригаде у незадрживи јуриш, али је при томе тешко рањен у обе ноге. Пао је. Био је потпуно непокретан, а борба се продужила уз смјењивања јуриша Раткове Бригаде и противјуриша њемачких снага. У таквој ситуацији на рањеног и непокретног Ратка наишао је политкомесар Бригаде и, немајући другог рјешења, склонио га је у један жбун и покрио га гранама. Комесар је саопштио Ратку да ће доћи по њега чим то буде могуће. Међутим, Нијемци су добили појачање и одбацили Бригаду. Ратко је остао у жбуну под гранама, које је у међувремену покрио снијег, непокретан и усамљен. Око њега су лежали наши погинули борци и њемачки војници. Преживљавао је тада тешке тренутке. Болови рана, велика хладноћа, усамљеност и неизвјесност постајали су све неиздржљивији. Покушао је с времена на вријеме да се окрене у мјесту, али узалуд. Крв од рана се замрзла у чизмама тако да ноге није ни осјећао. Последњим снагама борио се да не изгуби свијест чврсто вјерујући да ће бити спасен. У таквом стању провео је два и по дана у драматичној борби за живот. Спасила га је група партизана која је са партизанском омладином из околних мјеста дошла да претражи бојиште, покупи и однесе рањене и погинуле борце. По чизми, која се дијелом видјела кроз жбун и грање, скоро промрзлог Ратка пронашла је омладинка која се звала Јагода. Јагода је са још неколико својих другарица однијела Ратка у болницу која се налазила у једној пећини на оближњој планини.

Убрзо је над Ратком извршена тешка операција без наркозе. Том приликом ампутирана су му на обе ноге промрзла стопала. Тако се завршио борбени пут команданта Ратка Марјановића.

Ослобођење наше земље затекло га је у једној болници у Словенији као 100% ратног војног инвалида. Храбро се држао, мада му је новонастало стање тешко притискало душу. По завршеном лијечењу стигао је у Сарајеву, гдје је одмах био постављен за начелника Инвалидске управе Босне и Херцеговине. На овој дужности остао је двије године, а затим је премјештен у Тузлу, гдје је био постављен за начелника Војног

округа. У Сарајево се поново вратио 1949. године, гдје је примио нову дужност у Седмој војној области.

Овдје у Сарајеву, уз свакодневне обавезе, припремао се да положи испит за чин пуковника. У међувремену се разболио, па је био упућен на четврту тешку операцију, у току које је умро 3. јула 1950. године. Тако је нестао један изузетно племенит човјек и друг, који је у тешким ратним данима од сиромашног сељака избио међу одважне, неустрашиве и веома способне команданте у нашој Народној армији.

Мирко М. Станић

СЈЕБАЊЕ НА ИВУ ОРОЗА

Шест ратних мјесеци провео сам са Ивом Орозом (у Шестој крајишкој НОУ бригади, Групи батаљона Пете крајишке НОУ дивизије и Првој крајишкој НОУ бригади). Он на дужности политичког комесара, а ја скојевског руководиоца батаљона. Он је на тој дужности и погинуо, далеко од наших вољених јединица Шесте и Прве крајишке. Осјећам обавезу да незаборављена упечатљива сјећања на тога дивног друга и примјерног руководиоца запишем.

Иво Ороз је рођен 1910. године у селу Будичина код Сиска. Са 15 година напушта село и одлази у Сисак, гдје је изучио пекарски занат. Но, радио је и друге послове. Поред осталог радио је на утовару и истовару шлепова, на сисачком Пристаништу, а ови радови сматрани су најтежим. Посљедње предратно запослење било му је у Творници „Танин” у Сиску. Био је годинама активни синдикални радник. Његова жена Анка, такође радница, сјећа се да су веома тешко живјели. Требало је хранити троје дјеце.

Одмах по окупацији на основу прогласа Партије, Ороз међу радницима у Творници „Танин” шири сазнање о томе да је једини излаз у антифашистичкој борби, у јединству свих народа без обзира на њихову националну припадност. Уживао је велики углед у Творници и утицао да се знатан број и других радника из Творнице „Танин” укључи у НОБ. На згради Творнице стоји уграђена спомен плоча са именима 39 радника погинулих у НОБ-и из те Творнице, међу којима је и име Иве Ороза.

По избијању устанка, Иво Ороз је одлучио да иде у партизане на Банију. „Повјерио ми је то, каже његова супруга Анка, али се ја нисам сложила. Имам троје дјеце, четврто на путу. Оде ли изравно у партизане — све ће нас стрпати у логор.” Договорили су се да се одазове позиву у домобране и првом приликом пређе у партизане. Тако је и било. Концем августа 1941. године одлази у домобране. Већ 1. септембра га је Анка посјетила у сисачком предграђу Цапраг, што им је било и посљедње виђење.

Домобрански вод, чији је Иво био водник, распоређен је на обезбјеђењу Жељезничке станице Рудице код Босанског Новог. Касније, у предасима између борби партизанских јединица у којима смо друговали, присјећао се како је одмах, по доласку са домобранима у тај крај, размишљао како и куда у партизане. Сликовито је описивао како је из Станице гледао густе димове, а у љетњим ноћима и зажарено небо од пла-

мена запаљених кућа устаника Отоке, Блатне, Ивањске и осталих села. Закључио је да устанак није сломљен, да се под Грмечом воде борбе и да мора успоставити везу и прећи — како је знао рећи — тамо гдје му је мјесто, тамо гдје гори. Међутим, био је свјестан да излазак прије него што успостави везу не долази у обзир. Често је у вези са својим преласком у партизане истицао велику улогу Ирене Киш, кћерке шефа Станице, која је била члан СКОЈ-а. Преко Ирене је успоставио везу са организаторима НОП-а Миланом Личином и Војом Ступаром.

Послије неколико сусрета са Иреном отворено је изразио своје незадовољство према усташама и свему ономе што су донијели и радили. „У почетку му нисам вјеровала, — пише Ирена Киш у Едицији „Подгрмеч у НОБ“, — мислила сам да ме провоцира, па сам га подстицала да говори. Једном приликом нашли смо се сами очи у очи. Одлучила сам да сасвим отворено и слободно са њим разговарам. На моју велику радост, видјела сам да је то честит и поштен човјек коме могу вјеровати. Он се најприје интересовао да ли су устанак дигли четници или неки други. Испричала сам му све, да то нису никакви четници већ партизани, међу којима има и Срба и Хрвата и Муслимана, и да су им на челу комунисти.“ На Орозов захтјев Ирена је успоставила везу између њега и Милана Личине. Срели су се и разговарали о томе да Ороз припреми домобране да се предају и пређу у партизане. Међутим, то није успјело, па су њих двоје морали да иду сами. Ријешили су да не иду празних руку...

Једном приликом када је у Станицу Рудице ушао воз из Бихаћа пребацујући рањене усташе и домобране, Ирена и Иво су искористили ангажовање домобрана око воза. Ороз је рекао стражару да иде у чаршију, узевши од њега двије бомбе и унапријед спремљену муницију, а Ирена је узела пушкомитраљез. Трчећим кораком прешли су доста велики брисани простор између Станице и прве шумице. Тамо су, како се сјећа Ирена, „наишли на стражу од два-три дјечака наоружаних оним кубурицама које су устаници сами правили ... Дошли смо у Рујишку и дочекало нас је много Рујишчана. Почело је пребројавање метака. Сјећам се да су избројали 500 комада.“

У Рујишкој сам први пут видио Иву Ороза и пушкомитраљез. Било је 8. октобра 1941. године. То је био незабораван догађај за све нас. Тешко је то описати. Гледамо пушкомитраљез у рукама Иве Ороза. Чини нам се све то и већим него што је у ствари било. Вијест да је домобрански водник прешао к нама и донио пушкомитраљез брзо се проширила селима. Вјера у побједу је порасла, вјера у оружано братство и јединство. Наше радовање било је тим веће што је овај пушкомитраљез био други који смо тада имали на фронту Отока — Рудице — Босански Нови — Сухача. (Први пушкомитраљез на овај фронт донијели су од Милутина Мораче са Оштреља Боко Ступар и Буро Рашета, септембра 1941. године.)

У почетку, Ороз је остао у нашој позадини. Ишао је на сеоске конференције, на којима је својим личним примјером доказивао снагу и вјеру у братство и јединство. Почетком децембра Ороз је распоређен у партизански вод на фронту према Отоци. У том воду, у истом мјесецу, примљен је у Партију. Боко Ступар и данас се сјећа ријечи Иве Ороза на том састанку ћелије КП. „То су биле, — каже Боко — ријечи правог радника, пролетера, очито радника са великим искуством борбе радни-

чке класе у предратној Југославији." Након извјесног времена постаје политички делегат вода, а јула 1942. године политички комесар Друге чете Четвртог батаљона Првог крајишког НОП одреда. Одмах после четврте непријатељске офанзиве, фебруара 1943. године, постављен је за политичког комесара Четвртог батаљона Шесте крајишке НОУ бригаде, са којима смо, за вријеме пете непријатељске офанзиве ушли у Ударну групу батаљона Пете крајишке НОУ дивизије.

Иво Ороз је био неуморан партијско-политички радник. Дјеловао је смирено у најтежим ситуацијама. Политички комесар Прве крајишке НОУ бригаде, Млађо Марин, каже: „Иво је био оличење скромности. Није много говорио. Оно што је говорио није било учено срочено, али, што је најважније, увијек је то било оно право, суштинско, до краја јасно. На себи својствен начин, врло брзо је успостављао везу са људима, увијек схваћен и прихваћен. Имао је савршен однос према људима, због чега је уживао углед."

Последња карактеристика за Ороза коју је написао политички комесар Димитрије Бајалица, кратко али јасно каже о каквом је човјеку и руководиоцу ријеч. У карактеристици стоји: „Иво Ороз, политички комесар батаљона, радник, чврст карактер, ријетко поштење, Партију воли изнад свега, развија се позитивно, пун самокритике, добар борац, мало нервозан. Нужан му је виши партијски курс ради стицања солидније теоријске подлоге. Дobar комесар батаљона."

У СКОЈ-у и омладини Ороз је гледао главну снагу која носи терет рата и револуције. Као старији, он се према свим младима у Батаљону, па и према мени као скојевском руководиоцу, односио некако очински, или бар као старији брат. Његова критика није вријеђала човјека, није бољела, већ је подстицала на отклањање слабости и грешака. Сјећам се са колико је упорности, воље и успјеха објашњавао борцима (за вријеме нашег боравка у Ударној групи Пете крајишке дивизије) потребу да издрже у тешким ситуацијама као што су биле у долини Босне и Неретве, у источној Босни и око Травника. Био је до краја убједљив у објашњавању потребе да се боримо тамо гдје нас Врховни штаб и друг Тито одреде. Сјећам се: кад смо очекивали наређење да се из Пете дивизије вратимо у састав наше Шесте бригаде, у Крајину — стигло је наређење да улазимо у састав Прве крајишке бригаде. Понос што идемо у славну Прву крајишку био је помјешан са осјећањем туге, јер су се тиме распршила и последња очекивања за повратак у Шесту, у Крајину. Ороз је на састанку Батаљонског бирао Партије инсистирао да се на партијским и скојевским састанцима и четним конференцијама учини све да се код бораца развије понос што идемо у Прву крајишку. Кажем Орозу да ми је драго што идемо у Прву крајишку (а могло се догодити да одемо у Четврту крајишку), јер у њој имам доста комшија, познаника, па и рођака. Команданта Бригаде, друга Стеву Рауша, упознао сам марта 1942. године када је био командир Пете чете Каранског батаљона Козарског одреда. С њим сам као руководиоца СКОЈ-а општине Радомировац и сарађивао, па ми је он и нову пушку дао. У Првој бригади ми је и ујак Душан Каран, обавјештајац Бригаде. У Бригади има омладинаца које сам на општини Радомировац у СКОЈ примио. И Орозу је та прекоманда очито била драга, а на моје питање зашто, он ми одговара: „Зашто, зашто?"

Па, Скојевац (тако ме је звао), то ти је, брате, једноставно: Прва крајишка је Прва крајишка!"

О одласку у Прву крајишку говорио нам је и политички комесар Димитрије Бајалица—Баја на четним конференцијама, наглашавајући значај нашег одласка у Пету дивизију. Затражио је од свих нас да будемо достојни борци Шесте крајишке бригаде. Рекао је да је част бити борац Прве крајишке бригаде, истичући њене подвиге, а поготово онај на Рајловцу.

На састанку код Шебешића, друг Баја нам је, поред осталог, саопштио: „Иво Ороз одлази за политкомесара Четвртог батаљона Прве крајишке, Вељко Вејиновић за руководиоца СКОЈ-а у исти Батаљон. Мићо Дошенковић, замјеник команданта Батаљона, одлази за замјеника команданта Првог батаљона Прве крајишке. Рагко Марјановић, командант Батаљона, на Официрски курс при Врховном штабу, Бране Тадић, замјеник политкомесара Батаљона, за члана Окружног комитета КП Кључ, а Адем Ковачевић у Политодјел Девете крајишке бригаде." Наш дотадашњи Четврти батаљон Шесте је расформиран, а његове чете као цјелине ушле су у састав батаљона Прве крајишке. У Четвртом батаљону је тада било око 40 чланова КП и 10 кандидата за чланове Партије и 85 чланова СКОЈ-а. У састав Прве бригаде као командири чета ушли су: Љубо Бркић, Бранко Звјерац и Богдан Вејиновић, као политички комесари чета: Проко Угреновић, Душан Мазалица и Душан Нушић. Стево Старчевић је примио дужност замјеника командира чете, а Добросав Шобот замјеника комесара чете. Дане Срдић постављен је за обавјештајног официра Другог батаљона.

Комесар Ороз и ја смо, са четом Љубе Бркића и Проке Угреновића, кренули у Четврти батаљон Прве, чији се Штаб тада налазио код Турбета — Травник. Он је ишао у потпуно нову средину, али сам из разговора који смо водили успут, видио да је стварно задовољан и пун оптимизма. У Штабу Батаљона смо нашли команданта Савана Кесића и његовог замјеника Бранка Куну, замјеника политичког комесара Владу Петровића и интенданта Владу Ромића и референта санитета Наду Вујатовић. Тај сусрет никада нећу заборавити. Очито су нам се обрадовали, а изнад свега су нас лијепо примили. Командант Саван, сав иасмијан, истиче да нема разлога да се не слажемо, да у Четвртом батаљону има доста бораца и руководиоца са терена одакле су борци и руководиоци чете из Шесте бригаде који су ушли у састав тога Батаљона и дошли с нама. Збиља, брзо смо се зближили. Прве акције у које смо ушли (у околини Травника) показале су да се чета показала на нивоу, да је другарски примљена, а не само ми у Штабу Батаљона.

Након непуна два мјесеца (октобра 1943. године) стиже Ороз са једним састанка у Штабу Прве бригаде. Вели ми: „Жао ми је, Скојевац, што ти морам рећи — растајемо се. Одлазиш из Прве крајишке. Куда — саопштиће ти комесар Дивизије Матерић, коме треба да се јавиш." Примјетивши да сам мало и узбуђен и јако заинтересован куда то идем, Ороз ми, више приватно, рече: „Идеш за руководиоца СКОЈ-а Девете крајишке бригаде Десете дивизије." Искрено речено, било ми је жао. Растајем се са низом познаника и то добрих. Растајем се са Орозом, кога сам заволио као руководиоца, ратног друга, и изнад свега, честита човјека. Примјетио сам да ни њему није свеједно. Овакви осјећаји били су нор-

мални, јер је растанак само на један дан, не ријетко, представљао вјечити растанак. То тада нисмо ни изражавали колико смо осјећали, али очито су они који су нас посматрали то примјећивали.

Растанак у Штабу Четвртог батаљона Прве крајишке био је партизански: са Орозом сам се изљубио и без много ријечи пошли смо на распоређене задатке — ја на положај Девете бригаде код Купреса, а Иво Ороз са Првом крајишком за Србију.

Одмах послје рата дознао сам да је Ороз погинуо. Било ми је веома жао, па ме је то подстакло да трагам гдје је погинуо и када. Другови Млаћо Марин, Саван Кесић и Душан Каран су знали да је јула 1944. године отишао у Двадесет прву српску дивизију. Кренуо сам тим трагом и од Радована Радојчића — Стамболије, тада замјеника комесара Друге јужноморавске (Четврте српске) бригаде, дознао сам да је Ороз код њих дошао на распоред септембра 1944. године са писмом Млаће Марина, тада политкомесара Двадесет прве српске дивизије, кога је Сламболија прочитао и у коме је стајало све најбоље о Иви Орозу. На основу тога — прича Стамболија — Штаб Бригаде га је распоредио на дужност политичког комесара Трећег омладинског, односно Црногорског ударног батаљона. Тај Батаљон је добио заставу Првог конгреса омладине Србије као најбољи омладински батаљон у Србији. Са тим Батаљоном Ороз је прошао борбени пут од Копаоника преко Београда до села Комлетинци — Нијемци на Сремском фронту, гдје је јануара 1945. године храбро погинуо.

У Алманаху те Бригаде (Друге јужноморавске — Четврте српске) изданом поводом 30. годишњице њеног формирања (1973.) о њеним борбама на сремском фронту, поред осталог пише: „Ненавикла на фронтални начин ратовања, Бригада има озбиљне губитке, учи се и припрема за одлучујуће јурише за ослобођење земље, води крваве борбе у Лаћарку, одмара се краће време у Илоку, где њен Трећи батаљон прима заставу, Мартинцима, Адашевцима, Кузмину, Нијемцима, Комлетинцима и Отоку, као најбољи омладински батаљон Србије.“ То је био Орозов Батаљон, али тада Ороз није био с њима. Пао је смртно рањен у одлучујућој бици код села Нијемци — Комлетинци. Његови млади борци, синови вредних и борбених црнотравских печалбара, извлачили су га под најтежим околностима. А кад су спустили носила, видјели су да је мртав. Умро је на њиховим рукама.

Вељко Вејновић

МИБА ПРОЛЕТЕР

До рата жгољави клапчић који је рано почео да преврће дабарску жутуљу, чисти њиве од камена и прави локве за напајање стоке, преврће грмечке класе и носи тешки цапин, а онда у рат са првом пушком. Остао је мали к'о да су га грмечке класе у јесен и ручице плуга у рано прољеће стално збијале и вукле к земљи. Чврст је био. Његова пушка, ако је на рамену, лактом је неодвојиво била притиснута уз плећа, а на јуришу и стрељачком строју, снажније ухваћена по ојачаном дијелу него цапин, него ручице дрвеног плуга. Цапин је могао из руке и да испадне,

да спадне држаља; плуг је могао да исклизне из обрастке, да га узбади камен или пањ, да направи оплазу. Не би ту било големе штете. Али пушка да испадне — та би оплаза била тешка, главе би коштала. И још више. То је Мића добро знао и зато је своју пушку, „своју гараву драгану“ чвршће држао него ручице плуга, него мотику, него цапин.

„Ко чигра је овај Мићо“, — говорио је често Роца, топлином друга. Окретан и увијек спреман да поскочи, да пуца да бомбе баца. У бој је кренуо са првом пушком и заједно са Миланчићем, са браћом Бркић: Љубом, Чедом и Радом, са Урошем Кукољем, „заметнуо кавгу“ на Дабру, на Јелашиновцима, на Паланци, на Сани, на Мећећем брду.

Колона је пролазила многе путе гажене и негажене. Понекад је колона смијехом и пјесмом била ношена, а понекад је, богме, само ножница и ријетка порција крадом и тихо куцнула. Уплашена рука би се тргла и умирила их. У многим сам таквим колонама ходио или их водио, крај њих пролазио или сједао да оне прођу. Слушао сам како од уста до уха пролази „највећа тишина“ и немићена колона се вијугала и савијала као стаза. Куцка ли бомба о бомбу, знам, то Мића командир, Мића пролетер, предводи своју чету. Увијек је тако било. Нек пролази цијела Крајишка шеста, сједи крај пута и не гледај у колону. Чујеш ли како бомбе куцкају једна о другу, знај, то Трећу чету Четвртог батаљона предводи командир Мића—пролетер. Да, и други су борци носили бомбе, пуно бомби, али Мићине бомбе су, тако ми се чинило, или је тако и било, куцкале некако друкчије, друкчије се миловале — било их је са сваке стране најмање по двије — и као да су шапутале: „Ту смо, друже, не брини...“

Мића је волио бомбе као и многи борци. Пролетер је то био, крајишки пролетер, чији је дуги и славни пут бомбама писан.

Ево, посљедње упориште — Школу у Шашинцима треба ликвидирати. Пег бомбаша, међу њима и Мића, привлачи се циљу. Киша од куршума. Бомбе падају. Пала су и четири друга. Мића се још бори. Са палих другова бомбе скида и метке узима. Посљедњу, 27. бомбу баца и ... тишина. Тридесет изнакажених усташа леже у властитој крви. И Мића је крав. Задатак је извршен.

Ево, нападамо на Сански Мост. Мића је на боловању са још једним другом пролетером. Зар Сански Мост, под којим је и он некада крварио у Бурином батаљону, да падне без њега? Мића још у јединицу није био распоређен по повратку из Славоније. У борби он зна свој распоред. Напријед је. Јуриша. Улива храброст млаћим и неуким. Зна он куда се може проћи. Кућа за кућом за њим остаје. Рањен је ...

Ево, офанзива четврта и Мића пролетер чету води. Горице, Богојеваца, Раданово поље, Бенаковац и јуриши за јуришима. Седам је рана на Мићи командиру. Болница и дуга колона рањеника од Грмеча до Прозора. Мићи је лакше. Он води тешку бригу за рањенике. Он чује тешке борбе свуда око. Наиреже посљедњу снагу и ко зна како, у батаљон се враћа и опет своју чету води...

Ево, источна Босна и у Очевљу изненадан напад. Мића сабира чету. На брдо, јуриш, посљедњи Мићин јуриш...

Ево, још много „ево“...

Стотине бомби Мића је бацио. Многе је борбе Мића водио. Многе је реке — Врбас, Саву и Босну — бродио. И даље колоне гажене и негажене путе пролазе. И даље бомба о бомбу удара и из колоне се чује, али

је шапат бомби Миће пролетера био некако друкчији. И када год у сјећању видим његову дугу црну косу, која му је често на очи падала, ја чујем звекет, ја чујем јецај његових бомби.

Септембра 1943.¹

Димитрије Бајалица

СЈЕБАЊЕ НА МИИУ МАРЈАНОВИНА

Међу многим истакнутим ратницима Шесте крајишке НОУ бригаде, био је и Мићо Марјановић, командир Треће чете Четвртог батаљона. Био је првоборац и поуздан војник Бригаде све до 8. јула 1943. године, када је храбро погинуо у селу Очевљу под планином Звијездом, остајући вјечно на стражи.

Рођен је 1915. године у селу Дабру код Санског Моста, гдје је завршио основну школу, и попут хиљада других вршњака, наставио да живи на селу, бавећи се мукотрпним пословима, чувајући стоку и обрађујући земљу. Остао је рано без оба родитеља. Живио је и радио са својим стрицем Милошем, старијим братом Јованом и сестром Душанком.

Окупација земље од Нијемаца, затекла га је као резервисту у војсци, али је избјегао заробљавање и дошао кући. Усташке власти су га већ у априлу одвеле на присилни рад у Сански Мост. Радио је на туцању камена по макадамским путевима. У вријеме физичке ликвидације српског становништва од стране усташа, Мићо је успио да побјегне испод усташке каме у Дабар својој кући.

Дизањем устанка у нашем крају, јула 1941. године, Мићо је међу првим устаницима села Дабра дошао на зборно мјесто утаника. Краће вријеме је био без оружја. У једној од првих акција на Стари Мајдан, докопао се пушке.

Као борац у устаничком Дабарском воду, Јелашиновачкој чети, Првом крајишком народноослободилачком партизанском одреду Мићо је учествовао у свим акцијама, на: Саници, Кљевцима, Будимлић Јапри, Старој Ријеци, Старом Мајдану, Бравску, Санском Мосту и многим другим. Мићо је био омиљен међу својим друговима.

Мићо је био увијек весео, распјеван, иначе музикалан, а имао је и смисла за шалу и хумор. Са собом је у џепу носио усну хармонику да би на њој свирао у свим предасима између борби. Тако је умио да разновесељава борце, а и мјештане села гдје је његова јединица логоровала. Доста добро је гуслио и уз гусле, пјевао старе пјесме из минулих ратова. Посебно је био познат као бомбаш, спретан и храбар. Јављао се добровољно у свим тешким борбеним задацима да иде на челу бомбаша.

По директиви Партије и вишег војног руководства за Басонску Крајину, у фебруару 1942. године формирана је у с. Српска Јасеница Грмечка пролетерска чета. Мићо је међу најхрабријим борцима био упућен у сас-

*) Сјећање на Мићу Марјановића, крајишког пролетера, који је по повратку пролетера из Славоније дошао у Шесту бригаду. Погинуо је као командир чете у Очевљу. Ово је написано непосредно после његове погибије и објављено у листу „Крајишки партизан“.

тав Пролетерске чете са својим вршњацима, браћом и комшијама: Марјановић Ратком, Рељић Драганом, Крагуљ Николом, Иванић Стевом и Славком (сва петорица из села Дабра). Грмечка пролетерска чета од 118 одабраних бораца и руководилица, међу којима је Мићо био најмањег раста, пробијала се кроз њемачка, усташка и четничка упоришта, да би 25. марта 1942. године стигла у Челинац, гдје је формиран Први пролетерски батаљон Босанске Крајине. Мићо је прошао славни борбени пут Првог крајишког пролетерског батаљона „Здравко Челар“ као борац — бомбаш, затим као десетар у Подгрмечкој пролетерској чети — кроз централну Босну све до сјеверне Хрватске и назад до Подгрмеча. Из Грмечке пролетерске чете на том путу многи су храбро изгинули. При повратку у Подгрмеч, новембра 1942. године, било их је у строју 38, међу њима и Мићо. У књизи посвећеној живим и мртвим пролетерима Босанске Крајине, Мићо се више пута помиње као неустрашиви борац и бомбаш.

Расформирањем те пролетерске јединице, пред сам крај 1942. године, Мићо је у саставу Четвртог батаљона Шесте крајишке НОУ бригаде кренуо на нове борбене задатке, у напад на непријатељска упоришта Бедовачу и Сански Мост са групом својих другова из Грмечке пролетерске чете: Крагуљ Николом, Марјановић Ратком, Вејновић Богданом, Муњиза Драгољубом и другима. У овим борбама на Бедовачи и Санском Мосту, Мићо се истиче као прави пролетер. Другог дана у борби за Сански Мост, Мићо је рањен у лијеву руку. Послије лијечења у Корчаници на Грмечу, иако му рана на руци још није била зарасла, Мићо се јавља да је способан за борбу.

По Мићином доласку у Четврти батаљон, одређен је за командира чете. Пошто је Мићо доласком из Грмечке пролетерске чете био кандидат КПЈ, он је убрзо, у почетку 1943. године, био примљен у чланство КПЈ. У новој средини и на новим дужностима у Трећој чети, Мићо се брзо снашао и био запажен као храбар и искусан човјек, умјешан руководица, нарочито у борбама које је водила Трећа чета Четвртог батаљона током цијеле четврте непријатељске офанзиве у источном дијелу Подгрмеча. Као такав, пред крај четврте непријатељске офанзиве, постављен је за командира Треће чете у Четвртом батаљону. Борбе које је водио Четврти батаљон у току четврте непријатељске офанзиве и по њеном завршетку све до 10. маја 1943. године на теренима: Лукавица, Фајтоваца, Раданова поља, Липника, Лушци Паланке, Подвидаче, Агића, Велике и Мале Рујишке, Мијске Главе, Љубије, Старе Ријеке и Старог мајдана, Хргара и другим мјестима, Мићо се на челу своје Треће чете истиче својом храброшћу и борбеношћу.

У другој половини маја 1943. године, Шеста крајишка НОУ бригада одваја се из Подгрмеча и одлази преко Бравска, изнад Рибника у правцу села Пеуље, затим у предјеле Грахова, Ливна и Купреса, водећи огорчене борбе са далеко надмоћнијим непријатељем. У тим борбама Трећа чета, са Мићом на челу, нарочито се истиче у разбијању и гоњењу четника попа Бујића.

Негдје у почетку јуна 1943. године Четврти батаљон се издваја са Другим батаљоном из састава Шесте крајишке НОУ бригаде. Из села Медне, ова два батаљона су извршила покрет преко планине Радуше на планину Макљен код Прозора. На Макљену су водили жестоке борбе, одбијајући јаке непријатељске снаге које су надирале према Горњем Ва-

куфу и Бугојиу. Мићина Трећа чета је постизала добре успјехе. Просто се такмичила са Првом четом командира Бркић Љубе и Другом четом командира Стричевић Мирка. У тим борбама на Макљену, Батаљон је свакодневно био изложен ударима непријатељске авијације, гдје је трпио осјетне губитке. Тих дана, једног сунчаног и росног јутра, по изласку сунца дошао је од истока један непријатељски извиђачки авион, кружио над нашим положајем и отишао натраг. Није прошло ни десет минута, појавила се група од осам њемачких „Штука“ које су ниско, у бришућем лету изнад наших положаја, просуле товари челичних бомби из својих утроба. Настао је прави метеж. Највише је под ударом била комора. Пошто је Мићина Трећа чета била 200—300 метара иза положаја око цесте на одмору, дошла је под највећи удар авионских бомби. Мићо се на брзину снашао доносећи одлуку, сјурио је сву Четву у једну сеоску локву. Наредио је борцима да загазе до врата у воду и тако прошао без иједног рањеног или погинулог борца.

Са Макљена је Четврти батаљон избио на пругу која води од Сарајева према Коњицу и Мостару. Мићина чета учествује у рушењу жељезничке пруге, у нападима на жељезничке станице и возове и заједно са Првом и Другом четом постиже велике успјехе.

Приликом ослобођења Какња од стране Прве крајишке НОУ бригаде 28/29. јуна 1943. године, Четврти батаљон је на лијевом крилу, низводно, имао слиједећи задатак: заузимање Жељезничке станице Модриња и околних упоришта. Трећа, Мићина чета, имала је задатак да низводно од Жељезничке станице Модриња до Лашве прекине пругу на више мјеста и спријечи продор непријатељских оклопних возова из Зенице, форсира ријеку Босну, омогући прелаз преко р. Босне Првој чети по заузимању Жељезничке станице Модриња. Мићо је са Трећом четом извршио у потпуности свој задатак, успјешно прешао на десну страну р. Босне и омогућио прелазак Првој чети. Преласком у источну Босну, у стопу праћени од јаких њемачких СС јединица и водећи свакодневне борбе, батаљони Шесте крајишке НОУ бригаде долазе у предјеле планине Звијезде. У раним јутарњим часовима 7. јула 1943. године Ударна група батаљона Шесте бригаде стигла је у село Очевље, гдје је и заноћила.

Освануо је лијеп и сунчан дан: 8. јули 1943. године. Борци су се бушкали, неко је нешто крпио, а понеко чистио своје оружје или се одмарао. Сви смо очекивали дуго прилељивани кувани ручак, јер кувања није било од 28. јуна, када смо прешли преко ријеке Босне. Штаб Батаљона је био смјештен у једну сеоску брвнару, кућу на малој узвишици, при крају села у источном дијелу. Испод Штаба Батаљона, пред једном појатом, одмарала се Трећа чета. Нешто око 12 часова био је припремљен ручак од куваног скроба са врло малом количином меса добијеног од новоформираних народноослободилачких одбора села Очевља. Подјела ручка се очекивала сваког транутка. Био сам и сам огладнио у очекивању строја за подјелу ручка. Командир Треће чете, Мићо, свирнуо је у своју пиштаљку и постројио је чету за ручак. Војнички је командовао „Мирно!“, „На десно равнајс!“, дао вољно и колона по један кренула је ка казану. Ја сам стао на зачеље очекујући што бржу подјелу ручка. Поред самог казана и куvara који је дијелио ручак стајао је командир Мићо. Имао је обичај да буде присутан при подјели ручка. Два до три челна борца примила су храну и сјела уз ограду да ручак мирно поједу. Одјед-

ном се, као гром из неба, проломнла ураганска ватра из баача и пуш-комитраљеза „шараца“ на наш логор и логоре осталих батаљона. Мићо је скочио у страну и викнуо: „У стрелце!“, клечећи опалио један или два метка из своје пушке према непријатељу и пао на земљу погођен од првог њемачког рафала. Како се у непосредној близини налазио Штаб Батаљона, истрчао је командант Марјановић Ратко, видио Мићу гдје лежи, у трку узео га за руку и склонио наниже под једну велику мећу у заклон, а затим се вратио навише пузећи, смиривао и опомињао борце који су се изненађени помјерали наниже. Ја сам скупа са Богданом Вејновићем, додашњим Мићиним замјеником, са још пет бораца утрчао у један подрум, одакле сам кроз камено прозорче пратио кретање Нијемаца настављајући борбу. Пред самим подрумом, пао је погођен пушкомитраљезац Вејновић (имена се не сјећам), којег смо мртвог увукли у подрум. Вејновић Богдан је, видјевши да је Мићо избачен из строја, преузео команду над Трећом четом, вичући: „Не одступај! Заузимај положај и паљба!“ Трећа чета се концентрисала, заузела положај и уз подршку Прве и Друге чете јурнула на непријатеља, тако да га је у једночасовној борби одбила уз висове планине Звијезде. Пуцњава се стишавала. Чуо се још понеки пушчани метак. Рањени су превијани, а сви смо били забринуте за командира Мићу. Потрчало нас је више у правцу поточића, према мјесту гдје је лежао смртно рањен командир Мића. Мећу нама био је и командант Батаљона, Марјановић Ратко. Скупило се 15—20 најближих бораца и руководиоца Мићиних другова око њега. Референт санитета, Мандић Боја, покушала је да му помогне и превела му рану. Али, све је било узалуд. Издахнуо је на рукама команданта Батаљона. Мајановић Ратка, и Бркућ Љубе, командира Прве чете, Мићиних блиских другова још из устаничких дана 1941. године.

Мићина прерана смрт дубоко је потресла све његове борце и руководиоце који су га познавали, вољели и у борби слиједили.

Сахрањен је ту на лицу мјеста, на самом ушћу два мала поточића у селу Очевљу, остајући на вјечној стражи под планином Звијездом. Мићини посмртни остаци су 1960. године пренесени у сусједно село Вијака и сахрањени у заједничку костурницу свих погинулих бораца на том терену у току народноослободилачке борбе и револуције од 1941—1945. године.

Драго Јове Марјановић

БИЛИ СУ ПУШКОМИТРАЉЕСЦИ У ТРЕЋОЈ ЧЕТИ ДРУГОГ БАТАЉОНА

Почетком јуна 1943. године Шеста крајишка НОУ бригада нападала је Гламоч. Том приликом Трећа чета Четвртог батаљона добила је задатак да напада стари утврђени дио града „Кулерину“. Командир Чете, Миле Дробац, кад нам је објашњавао задатак, нарочито је истицао да је пред нама „Кулерина“ која је јако утврђена, да нам је задатак тежак и сложен и да ће захтијевати велика напрезања и умјешност. За непосредни јуриш на „Кулерину“ под заштитом осталих бораца одредио је групе бомбаша и пушкомитраљезаца. На чело једне групе бомбаша одређен је пушкомитраљезац Коста Љепоја, а на чело друге пушкомитраљезац Здрав-

ко Тадић. Био сам одређен да у настујању и приближавању објектима напада одржавам везу са Другом четом нашег Батаљона, која је наступала на десном крилу. Ту везу сам одржавао преко помоћника комесара Чете, Јанка Недимовића.

Почетак напада је предвиђен између 23 и 24 часа. Била је тиха, облачна и помало кишовита прољетна ноћ. Развили смо се у стрељачки строј на 200—300 метара удаљености од „Кулерине“. Наступали смо низ једно брдо које је било пошумљено ситним жбуњем младе боровине. Добро смо чули када је доле испод нас у граду домобрански стражар заустављао пролазнике и питао их: „Тко иде?“ Једном је врло јасно рекао: „Кухар напријед, а остали стој!“ То је у нама будило осјећање да ћемо се кад ућемо у град добро најести. У напад на Гламоч, кренули смо из Пеуља, села између Грахова и Ливна, и добро се уморили и изгладњели док смо стигли до Гламоча.

Кад је, наступајући низбрдо, требало прећи једну дубоку јаругу, угледали смо „Кулерину“ на 80—100 метара удаљености. И управо тада непријатељ је на нас отворио брзу пушчану и митраљеску ватру. Прве групе бомбаша у трку су се пребациле под саме зидине „Кулерине“ и одмах почеле да бацају ручне бомбе. Међутим, резултата није било. Непријатељ је пружао врло јак отпор. И истовремено отварање ватре по свим јединицама Шесте бригаде приликом наступања јасно је говорило да непријатељ није био изненађен, него да је очекивао напад и да се за њега добро припремио. Дочекао нас је на цијеви својих пушака и митраљеза. За само 10—15 минута из наше Чете под „Кулерином“ су погинули: Коста Љепоја, пушкомитраљезац, Душан Дрљача, борац, чији је отац Јован такође био у нашој Чети, те борац Стојаковић Драго. Тешко је рањен у обе ноге и то кроз глежањ једне, а изнад глежња друге пушкомитраљезац Здравко Тодић. Мене је закачио метак преко лећа. Дакле, само из наше Треће чете за 10—15 минута петорица нас је избачено из строја.

Посебно ми је остало у сјећању храбро и чврсто држање Здравка Тодића послје рањавања. Он је био врло млад, али висок и чврсто грађен. Родом је из околине Босанског Новог, а у партизане је дошао из Дрвара. Иако тешко рањен и на носилима, мјесто јаукања од болова, читаво вријеме до села Главице је пјевао. Пјесмом је бодрио другове и подстрекавао их да издрже напоре. Оставили смо га у селу Главице у Бригадној или Дивизијској болници. Здравко се неколико мјесеци лијечио по болницама у Босанској Крајини. Косније је отишао у Италију, па послје у СССР, али је остао тешки ратни војни инвалид.

Пушкомитраљесцу Кости Љепоји била је то посљедња борба у којој је учествовао. Коста је био омиљен међу друговима у Чети. Увијек је био весео и насмијан. Волио је шале и вице, задиркивао је другове у маршу и довикивао им у борбама. Био је низак и темељито грађен. Никада се није одвајао од свог пушкомитраљеза. Имао је на себи комплетно зелену њемачку униформу, коју је заплијенио у некој од дотадашњих борби. При томе је посебно падао у очи дугачки њемачки зелени шињел на њему. Иако му је био до ципела, није хтио да га поткрађује. Добромује служио као покривач приликом одмарања послје напорних маршева и борби. Коста није имао ни пуних 20 година. Био је члан актива СКОЈ-а V Чети. Знао је оштро да критикује све појединце, па и старјешине, нарочито онда када би видео неправилности у подјели хране, што је ина-

че било јако осјетљиво ириликом боравка наших јединица у сиромашним крајевима. На такве појаве био је више осјетљив него на то да ли ће га у маршу неко замијенити у ношењу пушкомитраљеза.

Сви ови другови: Коста Љепоја, Здравко Тодић, Бранко Наранџић (Бранко је погинуо почетком 1944. године у источној Босни) су били обични, скромни борци који су својим људским особинама чинили колектив Чете јединственим и чврстим. Међутим, по нечему су били особити, а то је, да се истакну кад је најтеже, да први крену на јуриш и да својим примјером подстакну и повуку остале борце. По томе су нам и након 40 година остали у трајној успомени и сјећању.

Бранку Наранџићу, с којим сам се нешто дуже дружио у Чети и који је био пушкомитраљезац сличних особина као и Љепоја, поред осталог, било је најтеже када није имао цигарету да запали. За њега, као страственог пушача, цигарета је била чак и важнија од ручка и онда када би по неколико дана гладовали, што у тадашњим условима није био риједак случај. Оно по чему се Бранко особито истицао, била је љубав према пушкомитраљезу. Он је свој пушкомитраљез чистио, подмазивао и чувао као нико други. Никад се од пушкомитраљеза није одвајао. Бранко ми је остао у сјећању као необично храбар, чак неустрашив, а истовремено помало дјетињаст и неозбиљан. Увијек је био весео, насмијан, безбрижан и пун вјере да ће сјутра бити лакше, боље и подношљивије. На путу за боље сјутра пали су и Коста и Бранко, као хиљаде других, па их се зато са дужним пијететом сјећамо.

Душан Дробац

ОСТАЛИ СУ МИ У НЕЗАБОРАВНОМ СЈЕКАЊУ

Најмање што смо дужни да учинимо према својим палим друговима из Шесте крајишке НОУ бригаде, јесте да до краја живота сачувамо у успомени њихова имена и дјела и да млађим генерацијама указујемо на њихов примјер несебичног жртвовања за свој народ, његову слободу и бољу будућност. У овом напису ћу, између многих јуначки палих ратника наше Бригаде које сам познавао, оживити макар укратко сјећање на два пушкомитраљесца — Рајлић Илију — Ишу и Маричић (Мајић) Лазу, политкомесара чете Балабан Саву и командира чете Томаш Саву. Они су, као и други пали јунаци, спадали међу најбоље наше борце који су овјенчали славан борбени пут наше Бригаде.

РАЈЛИБ. ИЛИЈУ — ИШУ упознао сам по доласку на дужност политкомесара Прве чете Четвртог батаљона половином септембра 1942. године. Био је мој вршњак, можда годину-двје млађи. Послије завршетка омладинског војно-политичког курса дошао је у Прву чету и у њој постао Пушкомитраљезац. Био је снажан, стасит момак, плаве кудраве косе и и стално румених образа. Родом је из с. Подвидаче, гдје се до рата бавио земљорадњом. Због свог држања и храбрости брзо је постао миљеник Чете. А и како не би? Увијек је био весео, спреман на шале и изузетно дружељубив. А, кад је ријеч о његовој храбрости, сви су без двоумљења о Иши само најпохвалније говорили. До четврте непријатељске офанзиве Четврти батаљон водио је честе борбе око Љубије, Старе Ријеке и Сан-

ског Моста. Не знам ни један случај да међу борцима Прве чете који су се највише истакли у свим борбеним акцијама, а о којима је Команда Чете извјештавала Штаб Батаљона, није био и пушкомитраљезац Иша Рајлић.

Ишина храброст и пожртвовање нарочито су дошли до изражаја у жестоком и тешком борбама за вријеме четврте непријатељске офанзиве. Сви у Чети смо се његовој храбрости дивили. У живом сјећању ми је остао приказ из борбе Четвртог батаљона 11. фебруара код с. Тук Бобија. Приближно око подне Нијемци су јаким снагама, уз подршку артиљерије, кренули из Лушци Паланке према Тук Бобији и Јелашиновцима, управо у вријеме док су се колоне велике масе народа, промрзлог у збјеговима Грмеча, спуштале у Тук Бобију, Јелашиновце и друга околна села. Наши борци су били свјесни да не можемо нити имамо куда да одступа-^{мо} Јер Је у питању била судбина подгрмечког народа. Распламсала се изузетно тешка и жестока борба. Батаљон је успио да заустави Нијемце, а затим смо прешли у незадрживи јуриш. Јуришали смо кроз дубоки снјег, сустижали и уништавали Нијемце. У Првој чети видео сам и Ишу како јуриша. Повремено би застао и из стојећег става пушкомитраљезом тукао по Нијемцима. А, кад сам му по завршетку борбе рекао да се, као и обично, храбро борио, весело је добацио: „Јеси ли видео како смо уде-сили Швабе?”

Иша је био и политички активан омладинац. Редовно је учествовао у дискусији на састанцима скојевског актива и на четним конференцијама. Био је логичан и оригиналан у излагању својих ставова.

Половином фебруара 1943. године отишао сам из Прве чете и Четвртог батаљона. Са Ишом сам се посебно срдечно поздравио и савјетовао га да се више чува. Иако је постао вјешт и прекаљен борац, страховао сам да ће погинути. Нисам претпостављао да ће се то догодити само неколико дана после мог одласка из Прве Чете. На једном састанку у Штабу Бригаде крајем фебруара, неко из Штаба Четвртог батаљона, кога сам питао за Прву Чету и пушкомитраљесца Ишу, рекао ми је да је Иша прије неколико дана храбро погинуо у борби код с. Лукавице. Дуго после ове вијести био сам тужан.

ЛАЗУ МАРИЧИБА (МАЛИНА) из с. Хргара у бихаћком крају познавао сам од дјетињства. Као дјечаци смо се дружили и играли. Породице су нам биле везане кумством, па смо се као кумови међусобно и ословљавали. Његови родитељи били су веома сиромашни и Лазо је од раног дјетињства познавао само мукотрпни живот сеоске сиротиње. Он је, међутим, био поносан и одважан младић. Били смо заједно у устанку 1941. године. Касније у 1942. години неколико пута сам га срео у Трећем батаљону Првог крајишког НОП одреда. Непосредно после формирања Четврте дивизије прекомандован је у заштитницу њеног Штаба. После тога срео сам га тек у прољеће 1943. године. Био је незадовољан што се налази у заштитници Штаба Дивизије и што не учествује у борбама. Говорио ми је како га је срамота од другова, а нарочито од омладине у селу када им на питања мора да одговара да није учествовао у борбама које су бригаде Четврте дивизије водиле у Подгрмечу. Ријешио је, како ми је рекао, да иде негдје у чету. Не боји се што ће можда погинути, јер гину и други бољи од њега. Рекао ми је да би радо дошао у мој новоформиран Трети батаљон Шесте бригаде. Од тог наитег сусрета и разговора није

прошло ни 10—15 дана, а Лазо је са још неколико бораца из дивизијске заштитнице дошао на распоред у Штаб Шесте бригаде, одакле је на основу изражене жеље стигао у Трећи батаљон. Рекао ми је да би желио да буде пушкомитраљезац, јер је то био и у заштитници при Штабу Дивизије. Нисам запамтио у коју је чету распоређен, али знам да је за врло кратко вријеме постао пушкомитраљезац.

Већ у првим борбама у Тећем батаљону, Лазо се истицао као неустрашиви борац. Његове непосредне старјешине су га истицале за примјер не само по храбрости, него и по дисциплини и држању уопште. Указивали су, међутим, да је сувише смион и да понекад за вријеме борбе непотребно истрчава и излаже живот опасности. На то су га његове старјешине упозоравале, а и сам сам једном приликом о томе са њим разговарао. Са безазленим осмјехом, овај неустрашиви ратник добре душе и безграничног поштења рекао ми је само: „Неће, куме, гром у коприве”. Нажалост, није било тако. У жестокој борби приликом напада на Кључ средином јула 1943. године, Лазо се у једном моменту подигао иза заклона и кренуо на јуриш, осипајући ватру из пушкомитраљеза по непријатељском бункеру. Послије неколико корака храбро је пао. Непријатељски метак погодио га је у срце. Тако се завршио живот овог скромног омладинца, једног од најхрабријих пушкомитраљезаца Трећег батаљона — Лазе Маричића.

САВО ТОМАШ је био командир вода у Првој чети Четвртог батаљона када сам у септембру 1942. године у ту Чету дошао на дужност политкомесара. Родом је из с. Слатина. Био је коју годину старији од мене. Црномањаст, средње висине и неког благог добродушног погледа. Већ првих дана боравка у Чети, пале су ми у очи његове двије особине. Прије свега, био је изузетно уредан. Све је на њему увијек било чисто и притегнуто — одјећа и обућа, опрема и оружје. Из њега је, затим, зрачила људска благост и доброта. Имао сам утисак да је донекле стидљив, а у сваком случају био је један од оних људи за које се говорило да никоме зло не мисли. Истовремено, Саво је био веома храбар борац и изврстан командир вода. Лијепа, људска ријеч била је његово главно оружје у комуницирању с људима. Лијепом ријечју и личним примјером постигао је да га његови борци и слушају и воле. Његова брига за борце у воду, нарочито у току борбе, била је позната у Чети. Све борце у свом воду, њихове личне и породичне проблеме, он је веома добро познавао. Никада није прије својих бораца легао да се одмара и никада није одступио из борбе прије него што су то учинили сви његови борци. Због његових људских врлина био је омиљен и у цијелој Чети.

У почетку четврте непријатељске офанзиве, постављен је за замјеника командира Чете. Од тада смо више били заједно и боље се упознали. Саво је био врло отресит и радознао човјек. Показивао је велики интерес за проширивање својих знања, како из области војних, тако и друштвених питања. Пошто сам до рата био ћак, гимназијалиц, вјеровао је да му у повећању знања из друштвено-политичких питања могу помоћи и више, него што сам стварно могао. Наравно, у том погледу чинио сам што сам могао, поготову што сам га као човјека и борца цијенио и волио.

Послије мог одласка из Прве чете и из Четвртог батаљона са Савом сам се посљедњи пут видео у марту 1943. године, на завршетку четврте непријатељске офанзиве. Већ је био командир чете у Четвртом батаљону.

Чуо је да сам се разбодио од пјегавог тифуса и дошао је у с. Бошњаци да ме обиђе. У то вријеме, не знам из којих разлога, болесницима од тифуса било је забрањено да пију довољно воде. Болничарке су нам давале воду кашиком, толико да поквасимо уста. Истовремено могли смо да пијемо сок од компота колико год смо жељели, наравно ако смо га имали. Међутим, до сувог воћа од кога би се направио компот, у то вријеме се није могло доћи. У току непријатељске офанзиве Подгрмеч је био такође опустошен. Саво је за то знао, па је пред полазак мени у посјету пронашао негдје око килограм сувих крушака и донио ми. Боловао сам заједно са замјеником команданта Трећег батаљона, Миланом Миљушем, у једној омањој просторији куће Родића у с. Бошњаци. Био сам тежак болесник и пажња мог доброг друга Саве значила ми је неизмјерно много. Јованка Бајић (Маран), референт санитета Батаљона, која се бринула за мене и Миљуша, била је такође обрадована поклоном који ми је Саво донио. Спремила је нама двојици компот, којим смо први пут угасили нашу тифусарску жеђ. То нам је помогло да лакше савладамо болест.

Овај дивни друг и човјек, борац и комуниста — командир Саво Томаш, није успио да се одупре истој болести која га је напала мјесец дана касније. Крајем априла у једној борби Саво је био лакше рањен, али се истовремено разболио од пјегавог тифуса. Због продора јаким непријатељских снага у Подгрмеч, Шеста брагада је била принуђена да се привремено пребаци на терен између Бихаћа и Босанског Петровца. Група рањеника и болесника склонила се у једну пећину недалеко од с. Суваја. Како сам тада чуо, међу њима је био и Саво Томаш. Подлегао је пјегавом тифусу у мају 1943. године.

САВУ БАЈАБАНА, мог имењака и вршњака, познавао сам још од прије рата. Родом је из с. Теочак у бихаћком крају. У његовој породици имао сам родбину којој сам као дјечак долазио у посјету. Били смо заједно и у устанку 1941. године. Послије тога сам га једном срео средином 1942. године у Трећем батаљону Првог крајишког НОП одреда. У току формирања новог Трећег батаљона средином фебруара 1943. године пријатно сам се изненадио када сам међу командирима и политкомесарима чета у Штабу Батаљона угледао Саву. Постављен је за политкомесара једне од чета Трећег батаљона. И њему је било драго што ћемо се налазити у истом Батаљону. Кратко смо разговарали и оживљавали успомене из наших ранијих предратних и ратних сусрета.

Саво је био веома миран и скроман омладинац, стално добре воље. Прије рата завршио је само основну школу, али захваљујући великој бистрини и отреситости, он је задржао и даље развио љубав према књизи и знању. И у партизанским редовима користио је сваку могућност да нешто прочита и да проширује своја знања. Приликом нашег сусрета и разговора у Штабу новоформираног Трећег батаљона, није пропустио прилику да ми каже како од мене очекује помоћ у набављању материјала потребног за политички рад у Чети. Сјећам се да сам му тада дао нешто од материјала којег сам имао у мојој комесарској торбици, и једну свјеску у коју сам тек био почео да нешто биљежим док сам био политкомесар чете у Четвртом батаљону. Нажалост, био је то и наш последњи сусрет. Двадесет првог фебруара на цести код с. Бенаковац двије наше чете под командом замјеника команданта Батаљона, Милана Ми-

љуша, из засједе су сачекале њемачку колону. У јуришу на разбијене њемачке снаге, неустрашиви политкомесар чете, Балабан Саво, налазио се међу првим борцима. Један од њемачких војника, међу последњима који су још давали отпор, из непосредне близине покосио га је из аутомата. Борци Савине чете жалили су за својим комесаром, чије људске врлине и велику храброст су тек били упознали.

Сава Поповић

УНИШТЕЊЕ ЧЕТНИЧКЕ ГРУПАЦИЈЕ ВОЈВОДЕ ПЛЕЊАША

Послије завршетка четврте непријатељске офанзиве на простору Босанске Крајине, већ у другој половини 1943. године офанзивне акције наших партизанских бригада и дивизија поново се распламсавају и попримају карактер великих битака.

Поред ангажовања већег дијела партизанских бригада и дивизија на разбијању и уништењу њемачко-усташких и италијанских снага, које су послије четврте непријатељске офанзиве остале као посадне јединице у градовима, већим насељима, те упориштима на важним комуникацијама којима су саобраћали на простору западне Босне и Босанске Крајине, знатан дио наших снага ангажован је и на уништењу четничких снага које су, користећи присуство јаким њемачко-усташких снага на овом простору током четврте непријатељске офанзиве, биле значајно ојачале и овладале просторима око Босанског Грахова, Гламоча, Мркоњић Града и на Мањачи.

Тако је у другој половини 1943. године, током јула и августа мјесеца, за разбијање и уништење четничких снага на простору око Босанског Грахова, Гламоча и око Мркоњић Града, ангажована Четврта крајишка дивизија, која је, за непун мјесец дана борби које је водила на овим просторима, успјела да потпуно разбије четничке снаге, нанесе им такве губитке да се више нису могли опоравити, нити представљати неку борбену снагу око којих би се морале ангажовати наше јаче снаге све до краја рата.

У току ових борби у току августа мјесеца 1943. године изведена је једна веома успјела акција од стране Првог батаљона Шесте крајишке бригаде на разбијању једне четничке групације у рејону Млиништа, од преко хиљаду четника под командом војводе Плењаша, делегата Врховне команде Драже Михајловића, која је имала намјеру да једном офанзивном акцијом из рејона Млиништа у правцу Мокронога и Дрвара нападне Штаб Петог босанског корпуса у рејону Мокронога источно од Дрвара и тиме угрозе наше снаге које су водиле борбе и прогониле четничке јединице на простору Босанског Грахова и Гламоча.

Дознавши за намјеру четника који су се груписали у рејону Млиништа, Штаб Петог босанског корпуса издао је наређење Команди Шесте крајишке бригаде да са Првим батаљоном хитно крене у правцу Млиништа, нападне четничку групацију и спријечи је у намјери да се упуту у правцу Дрвара.

Чим је добио наређење од Штаба Шесте бригаде, Батаљон се прикупио у рејону с. Рора и истог дана већ у поподневним часовима кренуо у

правцу Потока. Маршовало се читаву ноћ уз мање застанке и предахе, али без већег одмора. Настојало се да се још за ноћи стигне у рејон Млиништа и да се ступи у борбени контакт са четницима прије сванућа, како би се постигао ефекат изненађења и осигурао пуни успјех. Током покрета обавјештајни официр Батаљона спустио се са једном патролом у село Врбљане, нашао двојицу сељака које је преварио да су четничка патрола и тако дознао мјесто гдје се налази четничка групација. Пошто су повјеровали да смо и ми четничка јединица, повели су нас мјесту гдје су четници коначили.

У само свитање чете Првог батаљона су избиле кроз шуму на један пропланак, 3—4 километара од Жељезничке станице Млиниште. У то вријеме четници су се окупили у строј и војвода Плећаш, делегат Драже Михајловића, почео им је држати говор и припремати их за покрет. У том часу наше чете су из покрета јурнуле кроз шуму, и из свих оружја осули ватру по постројеним четницима. Четници су били толико изненађени да нису успјели метак да опале, већ су се дали у бјекство остављајући око двадесетак рањених и убијених. Једини који се снашао и пружио отпор је војвода Плећаш. Заузео је бусију за једним повеликим каменом, притајио се док су наше чете прешле преко њега и мало се одмакле гонећи разбијене четнике. Како се Штаб Батаљона кретао иза чета, наишли смо на четничког војводу који је на нас отворио ватру, претпостављајући да ће успјети да нас натјера у бјекство и тако се спаси. Терен је био пошумљен, па се није могло одмах оцијенити одакле он пуца. Политички комесар Друге чете, Свето Алексић, је први примијетио одакле долази отпор. Залегао је за један камен и почео да гађа Плећаша. Они су међусобно измјењали неколико плотуна, а да ни један ни други нису имали усијеха. Кад је пристигла заштитница Штаба Батаљона, која се налазила педесетак метара иза Команде Батаљона, командир заштитнице, Борко Кукољ, командовао је борцима да се развију у стрелце и да опколе овог четника. Тог момента је четнички војвода дигао главу иза камена, што је омогућило комесару Свети да га примјети а потом и погоди у главу. На нашој страни није било губитака. Код четничког војводе нађени су планови и наређења за извођење напада у правцу Дрвара, велика количина енглеског и италијанског новца и низ докумената којима је регулисана сарадња четника и усташких власти у борби против НОВ-е.

Лично наоружање четничког војводе узео је друг Раде Бркић и носио га је све до краја рата, а тада предао Музеју АВНОЈ-а у Бихаћу.

Са четницима се никад није могла повести одлучна борба на њиховим положајима. Њихова борба се састојала у томе што би, кад им се за то пружи прилика, припуцали са већег одстојања на наше јединице, а потом бп се ДсЛи у бјекство. Да би их изненадили у неком мјесту или селу гдје су имали своје базе и зборишта, и да бисмо им нанијели што веће губитке, морало се маршовати ноћу и по двадесет километара. Они ни тада нису бранили та „своја“ села и зборишта. Сва им је тактика била да се извуку и разбјеже, јер су знали да наше јединице и кад заузму „њихова“ села и зборишта неће прогонити народ, малтретирати њихове породице, или пак узимати материјална добра. Чак и сами четници, који нису имали браде, кад би наше јединице избиле у „њихова“ села, сакри-

ли би оружје и представили се као обични мирни сељаци и тако су остајали неузнемиравани.

Стево Ковачевић

НЕЗГОДЕ СА ЧЕТНИЧКИМ КАЈМАКОМ

Послије ослобођења Мркоњић Града, средином августа 1943. године, Шеста крајишка НОУ бригада, у садејству Четврте крајишке НОУ дивизије, чистила је Мањачу од четника и Нијемаца. Наш Трећи батаљон кренуо је од Мркоњић Града на десном крилу Бригаде у захвату р. Врбас, према Крупи на Врбасу. Лијево од нашег Батаљона дејствовао је Први батаљон. Прва два дана нисмо наишли на јачи отпор четничких јединица. Трећег дана избили смо испред Крупе на Врбасу. Удружене снаге четника, Нијемаца и усташа дочекале су Трећи батаљон јаком пушчаном и митраљеском ватром са положаја сјевероисточно изнад Крупе на Врбасу. Тога дана водили смо борбу до ноћи са положаја које смо ујутро достигли и запосјели. Командант Батаљона, Раде Ерцег, увече је прикупио Батаљон ради вечере и предаха. Чете су распоређене на погодна мјеста, постављена су непосредна осигурања и обезбјеђења.

Командир Треће чете, Свето Поповић, примио је наређење од команданта Батаљона да сјутрадан ујутро убади један вод у рејон Крупе на Врбасу и испита положаје и јачину непријатеља који се налази сјевероисточно изнад овог села. Командир је одредио Трећа вод и дао задатак командиру Вода, Петру Секулићу, да насилним извићањем утврди мјесто положаја и јачину четничких јединица. Одредио је правац кретања Вода, начин дејстава и поступак при сусрету са четницима. Ујутро пред зору Трећи вод кренуо је на извршење добијеног задатка, а Батаљон је посјео положаје југозападно изнад Крупе на Врбасу. Вријеме је било лијепо, дан прави љетњи, небо ведро, нигдје облачка. Терен којим смо се кретали пошумљен је и испресијецан јаругама. Прешли смо прву јаругу и наишли на куће, воћњаке и њиве са кукурузом. Овакво земљиште омогућило нам је прикривено кретање. Избили смо на једну зараван. Вод се распоредио по десетинама ОИ кренуо напријед. Свака десетина имала је по један пушкомитраљез, а митраљесци су били: Ступар Душан из Рујишке, Вукић Милан из Дабра и Басара Никола из Миљеваца. Избисмо на одређено мјесто изнад Крупе на Врбасу, али нас изненада дочека јака пушчана и митраљеска ватра са удаљености од око 500 метара. Заузесмо заклоне и отворисмо брзу паљбу из пушака и пушкомитраљеза. Истовремено четници и Нијемци извршише јуриш на наш Вод, бацајући ручне бомбе које су падале далеко од нас. Према договору и ми смо повикали „Ура...“, „Јуриш...“ што је био знак да се повлачимо назад према положају Батаљона. Повлачимо се под борбом кроз кукурузе, воћњаке, преко јаруге у шуму. Наш Батаљон отворио је ватру из митраљеза са посједнутих положаја и штитио наш Вод. Наш Вод се извукао без губитака у састав своје Треће чете. Борба око Крупе на Врбасу трајала је све до касно послје подне, када смо протјерали снаге непријатеља према Бањој Луци.

Претпостављајући да би четиници, појединачно или у групама, могли у току ноћи да се убаце у Крупну на Врбасу, Штаб Батаљона донио је одлуку да увечер распореди чете по засецима и на раскршћу села са задатком да претресу куће, контролишу прилазе кућама и поставе засједе на одређена мјеста. Наша Трећа чета добила је рејон села изнад р. Врбас. Командир Чете, Свето Поповић, издао је наређење водовима да претресу куће у добијеном рејону и поставе засједе на прилазима кућама. Посебно је подвукао како треба да се понашамо при претресу кућа. Било нам је свима познато и јасно да се не може без одобрења ништа узимати од народа.

Када је пала ноћ кренули смо по водовима на извршење задатка. У одређеном рејону претресали смо терен и куће, а на путевима и раскршћу поставили засједе. Нисмо ништа нашли сумњиво у току претреса кућа. У једној кукурузани наишли смо на нешто веће количине млијека, сира и кајмака. Два сељака, које смо у непосредној близини сусрели, на наше питање чије су то намирнице, одговорили су да су њихове и да су они власници кукурузане. Понудили су нас да их узмемо. Пошто смо то одлучно одбили, они су рекли да би то четници и без питања узели, односно да би то просто отели, и поново нас наговарали да то узмемо. Најзад су командиру Петру Секулићу и десетару Светку Бранковићу објаснили да су они те намирнице у селу прикупили за четнике по њиховом наређењу и да нам то саопштавају пошто су присталице партизана. Тада је командир Вода наредио да узмемо и понесемо ове намирнице. Како смо били уморни и гладни, млијеко смо попили, а сир и кајмак стрпали у ранчеве и понијели. Ја сам напунио пуну порцију кајмака, умотао је у неки пешкир и ставио у ранац. Међутим, том приликом сам много умазао блузу и панталоне кајмаком, а слично се догодило Басари и Добријевићу.

Пред полазак у састав Чете, на приједлог командира Вода договорили смо се да ручка никоме ништа у Чети не говоримо о сиру, и кајмаку, него да ћемо све то у Чети за вријеме ручка подијелити, а он ће командиру Чете тада објаснити како се до сира и кајмака дошло.

Ујутро чим смо стигли у састав Чете, командир Свето Поповић наредио је да се Чета построји како би он и помоћник политкомесара Обрад Бајић извршили смотру и провјерили да ли су се сви борци вратили са задатка. Увидио сам да сам много умазан кајмаком и покушао сам да одјећу обришем, али без успјеха. Када се Чета постројила, командир Свето се нашао испред мене, загледао ме и строго упитао гдје сам то замастио одјећу. Ја се збуних и да не бих прекршио договор са командиром Вода рекох да сам у једном потоку успут пао и упрљао се. „Види бога ти, какав је то поток кроз који тече кајмак!“, — рече љутито командир и нареди да скинем ранац да види шта све у њему има. Кад је видио порцију пуну кајмака, разљућен командир се обратио помоћнику политкомесара Бајићу ријечима: „Погледај шта је твој скојевац урадио, а изгледа да није сам!“ Затим се обрати командиру Вода Секулићу са питањем откуд ова пљачка. Очекивао сам да ће Секулић све објаснити. Међутим, он се ушепртљао и збунио више од мене и замуцкујући почео да говори како смо нашли четнички кајмак, да су нам га дали сељаци и сл. Командир Чете, строг и брз какав је био, прекинуо је командира Вода, говорећи му: „Хоћеш да кажеш да су вас сељаци чистили и још вам на-

пунили торбе кајмаком!", — а затим нареди да сви из Трећег вода заједно са командиром изваде све што имају у торбама. Поновни покушај командира Вода да нешто каже командир Чете је оштро пресјекао. Прегледом свих ранаца командир и помоћник политкомесара нашли су скоро код свих бораца Трећег вода сир и кајмак, а највише код командира Вода Секулића, десетара Стојана Новаковића, Душана Ступара, Николе Басаре, Драге Милинковића, Стојана Вукића и Свете Бањца. Видјевши толики сир и кајмак, командир Чете је био толико љут да је почео да виче и псује. Никома од нас није дозволио ни ријеч да каже. На сав глас нас је грдио говорећи нам између осталог: „Зар се тако извршава задатак и прља лик борца НОВ? Народ кога су притисли и пљачкају четници и окупатори, сада пљачкамо и ми партизани . . . и т.д. Кад је командир изручио сву срибу против Трећег вода и упитао шта сада да ради са нама, за ријеч се јавио десетар Стојан Новаковић. Он је одсјечно почео с тим да се ради о сиру и кајмаку који су сакупљени за четнике и даље објаснио читав случај и договор са командиром Вода да се сир и кајмак подијеле за вријеме ручка на цијелу Чету, да се ствар може провјерити код сељака који су ове намирнице за четнике прикупљали и сл. Излагање десетара Новаковића окуражило је и водника Секулића, па је и он сабрано дао нека допунска објашњења. Увиђајући да се командир Чете смирио и да је пажљиво слушао десетара Новаковића и командира Вбда Секулића, и ми остали придружили смо се давању објашњења командиру Чете.

Командиру и помоћнику политкомесара Чете, очигледно је лакнуло кад су чули сва та објашњења која су била убједљива. Командир Чете је додуше укорио командира Вода што му одмах, чим смо стигли у састав Чете, није како ваља објаснио цијелу ствар, а затим се обратио свима из Трећег вода ријечима: „Знао сам ја, бога вам вашег, да ви тако храбри борци нисте могли окаљати лик борца НОВ", и кроз смијех је позвао четног куvara и наредио му да купи сав сир и кајмак и припреми за ручак пуру какву до сада нисмо јели. „А ти, скојевац, — рекао је командир Чете обраћајући се мени — ти си крив за овај неспоразум, јер је на твом одијелу било више кајмака него у ранцу."

Док смо за вријеме ручка јели пуру пуну кајмака и сира, цио случај препричаван је уз шале и досјетке у којима су учествовали сви борци и старјешине Чете. Понајвише је шале било на мој рачун и мог одијела умазаног кајмаком.

Буро Бабић

ПОКРЕТ У СУСРЕТ ГЛАВНОЈ ОПЕРАТИВНОЈ ГРУПИ

У првој половини јуна 1943. године, налазили смо се у ширем рејону источно од Гламоча, гдје смо водили борбе против гламочног четничког одреда. Хитно се прикупио читав Четврти батаљон. Била је ту још једна јединица и њен Штаб. Сазнамо да је то наш Други батаљон. Очеvidно, спремао се неки марш. Пожељесмо да то буде у Подгрмеч, али тако није било. Саопштише нам да се привремено формира Ударна група батаљона од

Другог и Четвртог батаљона Шесте бригаде и Другог батаљона Девете бригаде и да идемо на извршење посебног задатка у саставу Пете дивизије. О задатку ништа нисмо знали. За командовање том новосастављеном јединицом одређени су: Мићо Колунџија, дотадашњи замјеник команданта Шесте бригаде, и Димитрије Бајалица, комесар Шесте бригаде. Ту нову Групу батаљона различито смо називали. Некада смо је звали Једанаеста, па Тринаеста, затим Шеста, а најчешће једноставно наша. (У званичној литератури та јединица је названа Ударна група батаљона.) Батаљон Девете био је попуњен људством претежно из околине Јања, па смо их најчешће звали Јањани.

О општој ситуацији на свјетским и југословенском ратишту обавијештени смо преко радио вијести. У нашој земљи је тада, против Главне оперативне групе НОВЈ, бјеснила иета неиријатељска офанзива. Главна оперативна група наше војске тада се пробијала из окружења на Сутјесци и Зеленгори, а Пета крајишка дивизија (како ћемо касније сазнати) хитала јој у сусрет да јој олакша ситуацију.

Наша Група батаљона је одмах по прикупљању (11. јуна) код Благаја, устаљеним редом, извршила припрему људства и јединица за извршење предстојећег задатка (одржани су партијски и скојевски састанци и четне конференције), а затим су батаљони отпочели покрет у правцу југоистока. У једном ноћном маршу, у рејону Купреса, прешли смо цесту Бугојно — Шујица и избили на планину Радушу. Иако је био јуни мјесец, на Радуши је падала сусњежица. Остатак ноћи смо провели спавајући у неким колибама у којим је било веома хладно.

Наредне ноћи наставили смо покрет и прешли ријеку Врбас и цесту Бугојно — Прозор, а затим избили на планину Враницу у централној Босни. Наша Бригада стигла је у састав Пете дивизије 21. јуна у селу Стојковац (јужне падине Битовње планине). Извјесно вријеме водили смо борбе у околини Фојнице, а затим је 28/29. јуна цијела Дивизија на широком фронту — између Високог и Лашве — избила на ријеку Босну, извела напад на непријатеља и сломила отпор његових посада у упориштима на жељезничкој прузи у том дијелу долине ријеке Босне, порушила пругу, форсирала ријеку и прешла на њену десну обалу.

Четврти батаљон Шесте бригаде извршио је напад на посаду Жељезничке станице Модриње, јужно од Зенице. Изненадним нападом сломили смо отпор непријатеља, порушили пругу на више мјеста и уништили један теретни воз. Воз смо уништили на тај начин што смо прекинули пругу, скренули јој правац у ријеку Босну, а затим су жељезничари локомотиву ставили у погон па искочили из ње. Тако су се локомотива и цијела композиција теретних вагона суновратили у ријеку. Ту је истог дана око подне обезбијеђено да се цијели батаљон пребаци на десну обалу ријеке и запосједне доминирајуће положаје.

На положајима изнад Модриње и Зенице остали смо неколико дана. Ту смо свакодневно водили борбе и успјешно одбијали нападе домобрана од Зенице и Лашве, наносећи им губитке. На тим положајима Трећој чети Четвртог батаљона дат је задатак да постави засједу позади Батаљона и да дочека четнике који су жељели да пређу на нашу страну. То је био четнички одред „Звијезда“, чији командант је Милорад Новосел тога дана превео свој одред у партизане. Одред је одмах расформиран, а његово људство појединачно распоређено по нашим јединицама. Прије

доласка, скинули су кокарде и на капама нису имали никакве ознаке. По доласку ставили су на капе црвене петокраке звијезде. Било је то 2. јула 1943. године код села Плавшићи. У почетку су учествовали у борбама у саставу наших чета, а затим повучени и упућени у састав новоформираног Височко-фојничког НОП одреда.

Послије одбијања домобранских напада, тих дана су на наше положаје — од Зенице и Лашве уз ријеку Босну — нападали Нијемци, доста јаким снагама. Били су то дијелови Седме СС њемачке дивизије, с којима ћемо наредних десетак дана водити врло жестоке борбе, све до поновног преласка на лијеву обалу ријеке Босне. Ту, код Модриље, једног дана, скоро у сами сутон, њемачки напад је био толико силовит да су одсјекли једну комплетну чету Другог батаљона Шесте бригаде која се налазила на лијевој обали ријеке Босне. (Касније смо обавијештени да се та чета, чији је командир био Никола Јапунца, под борбом дуже вријеме пробијала у Крајину.) То вече са Нијемцима смо водили врло жестоку окршај. Водила се борба прса у прса, обострано су употребљаване ручне бомбе. Губитке је трпио непријатељ, али и ми.

У току прве половине јула мјесеца водили смо врло тешке борбе са Нијемцима, домобранима и четницима на просторима Звијезде планине, извршавајући основни задатак — спајање са дијеловима Главне оперативне групе НОВЈ. Нијемци су нас, такорећи, у стопу пратили од ријеке Босне. Њихова авијација нас је скоро свакодневно нападала, бомбардовала и митраљирала. Иако је терен био шумовит и погодан за маскирање, наше кухиње су нас најчешће откривале димом који се из њих уздицао.

Послије напуштања положаја више Модриње, успут смо разбили и гонили на Бијелим водама зенички четнички одред, којим је командовао по злу чувени четнички командант Голуб Митровић.

У једном нападу Нијемаца у сред Звијезде планине, из Треће чете Четвртог батаљона пошнуо је борац Радован Тишма, омладинац из Будимлић Јапре. Био је то диван друг и храбар борац. Његова смрт остала нам је у сјећању и по томе што је и мртав толико чврсто држао стегнуту пушку да су му је другови једва истргли из руке.

Осмог јула заданили смо у једном планинском засеоку на Звијезда планини близу Очевља. Преко повеће долине у другом засеоку, на пушкомет од нас, био је Други батаљон Девете бригаде. Наша Чета смјестила се у кућу једног имућнијег домаћина. Домаћин нам је дао једно говече и још нешто за спремање ручка. Били смо доста комотни, са slabим обезбјеђењем. Пред сам ручак домаћин је нестао. Само што су кувари подијелили ручак и ми отпочели јести, по нашој Чети почеше тући њемачки „шарци". Изненадили су нас у правом смислу те ријечи. У исто вријеме су изненадили и Други батаљон Девете бригаде у сусједном засеоку. Наша Чета скупо је платила своју неопрезност и недовољно обезбјеђење. Док смо се ми снашли, заузели иоложаје и отворили ватру на непријатеља, већ нам је било погођено неколико другова. Погинуо је Јован Раилић из села Подвидаче. Командир Чете, Мића Марјановић, из села Дабра, смртно је рањен. Ту је иао тај скромни и дивни човјек, храбри бораи и пролетер Крајине. Чета је имала и неколико рањених. Команду над Четом преузео је замјеник командира, Богдап Вејновић (погинуо јануара 1944. године по завршетку шесте непријатељске офанзиве). Чуо се

његов рески, одлучни и ауторитативни глас: „Не одступај, заузимај положаје и палба!" Заузели смо положаје, отворили ватру и нисмо допустили Нијемцима да изврше јуриш.

И остале чете Батаљона стигле су и уведене у борбу. Ту смо зауставили напад Нијемаца и остали све до предвече. Сахранили смо погинуле другове. Пред саму вече смо се повукли са тих положаја и наставили покрет.

У рејону Олова, Вареша и на Звијезда планини задржали смо се још извјесно вријеме и били непосредно уз Прву крајишку бригаду, која се већ била (код Олова) сиюјила са дијеловима Главне оперативне групе НОВЈ. У том времену неколико дана смо били у највишем могућем степеноу опрезности и борбене готовости, јер је Прва бригада (и ми са њом, како нам је саопштено) тада обезбјеђивала пролаз и покрет на запад Врховног штаба НОВ и ПОЈ. Спајањем са дијеловима Главне оперативне групе НОВЈ јединице Пете крајишке дивизије извршиле су тај не само посебно важан и частан, него и необично напоран задатак, због којег је наша Ударна група батаљона прешла дугу борбену стазу од Благаја до Олова за вријеме од мјесец дана наизмјеничних маршева и тешких борби. Послије тога је и наша Група батаљона извршила покрет на југозапад и 16/17. јула прегазила ријеку Босну узводно од Високог и пребацила се на лијеву обалу. Након дугог марша избили смо у рејон јужних падина Битовње планине и сјеверне Херцеговине, гдје смо продужили извршавати нове задатке који су се пред нас постављали.

Никола Вејновић

ТЕЖАК ПУТ И НЕВОЉЕ ДРУГЕ ЧЕТЕ ДРУГОГ БАТАЉОНА

У првој половини јуна 1943. године Шеста крајишка НОУ бригада налазила се на територији Мањаче са задатком да разбија четничке банде на простору између ријеке Сане, Врбаса и Пливе. Батаљони Шесте крајишке НОУ бригаде дејствовали су самостално по одређеним рејонима и правцима. Тако се Други батаљон у времену од 8. до 13. јуна налазио на простору јужно од Мркоњић Града у рејону села: Млиништа — Драгињић Подови — Трново. Штаб Другог батаљона налазио се у селу Герзово, а Друга чета у рејону села Поткрај.

Око подне 11. јуна 1943. године, Штаб Другог батаљона позвао је командире и комесаре чета и издао им наређење за предстојећи покрет. Батаљону је предстојао дуг и напоран марш. Наређено је да тајност марша мора бити потпуна и да команде чета издвоје оне борце који су физички слаби, исцрпљени или болесни, како би их Штаб Батаљона упутио у Штаб Шесте бригаде. Саопштено нам је да на крају марша Батаљону предстоји сложен, али частан задатак.

Кад сам се са командиром вратио из Штаба Батаљона у нашу Другу чету, одмах смо се прихватили посла. Позвали смо наше замјенике, економа Чете и све командире и делегате водова, упознали их са предстојећим задатком и са њима се договорили о припремању бораца за предстојећи марш. У Чети су се сви дали на посао. Ја и мој замјеник и политички делегати водова организовали смо сировођење политичко-иартиј-

ских ирирема. Одржали смо састанак партијске ћелије и скојевског актива и на крају четну конференцију, на којима је читав састав Чете био упознат са предстојећим задатком и његовим значајем као и са дужностима бораца и старјешина у току покрета. Спроведене су и друге припреме, као што су: чишћење и подмазивање оружја и муниције, довођење у исправност опреме, одјеће, обуће и т.д.

Морал у Чети био је веома висок. Било је случајева да су борци којима смо сугерирали да остану у Бригади одбијали такве предлоге. Тако су три борца, нашим приједлогом да не иду на пут пошто су физички исцрпљени, били чак увређени.

Дванаестог јуна у поподневним часовима, Штаб Другог батаљона извршио је смотру јединица. По завршетку смотре командант: Миле Давидовић и политички комесар Батаљона: Станко Марјановић, стали су пред строј и у најкраћим цртама саопштили борцима и старјешинама циљ марша и задатке који нам предстоје.

Тринаестог јуна у раним јутарњим часовима, Други батаљон се поново постројио у једном гају изнад Герзова поља. Послије уобичајених рапорта и кратке смотре, Батаљон је под заштитом сопственог обезбјеђења кренуо према југоистоку. Нешто касније нашу колону сустигао је Четврти батаљон, а на коњима дуж маршевске колоне оба батаљона појавила су се и три руководиоца из Штаба Шесте бригае и то: Бајалица Димитрије — Баја, политички комесар, Колунција Мићо, замјеник команданта и Пајковић Милош, руководилац Политодјела. Одмах смо уочили да је пола Бригаде с дијелом руководиоца кренула на марш, док је друга иоловина, тј. Први и Трећи батаљон са командантом Бригаде, Богуновић Урошем — Роцом остала на задатку разбијања и гоњења четника на територији Медне, Пецке, Јасенових Потока и других терена јужно од Мркоњић Града.

Преко Драгинић и Пљеваљских Подова и кроз шуму планине Виторога, колона двају батаљона се несметано кретала у правцу Купрешког поља и села Благаја. У рејону Козила маршевској колони двају батаљона Шесте бригае, прикључио се и Други батаљон Девете крајишке НОУ бригаде Десете дивизије. На маршу су давани кратки застанци, а дужи временски одмор дат је у селу Благају, послје прећених 60 километара и 15 часова непрекидног марша. Од села Благаја Ударна група батаљона наставила је покрет правцем село Растичево, Злосело, а ноћу 14/15. јуна прешла источним дијелом Купрешког поља и 15. јуна ујутро размјестила се у шумама непосредно поред попаљених села Горње и Доње Вуковско ради одмора. Командант ове Ударне групе био је Колунција Мићо, а политички комесар Димитрије Бајалица — Баја, док је партијски руководилац био Пајковић Милош. Ово нам је за вријеме одмора и званично саопштено.

На одмору тога дана десио се непријатан догађај. Један борац из Прве чете Другог батаљона упао је у једну зидину попаљене сеоске куће и из једне дрвене чиније попио слатко млијеко, а оно што није могао попипити налио је у своју чутурицу. При изласку из зидине борац се сусрео с једном баком и тек је онда схватио какву је грешку направио. Борац је бјежао према јединици, а баба је, што је брже могла, ишла за њим. Борац се сакрио у шуми, а баба га је упорно тражила кукајући за млијеком. Дошла је код мене и запитала: „Синко, ко је командант ове вој-

ске?" На моје питање зашто јој треба командант, одговорила је да само са командантом жели да разговара. Одвео сам је команданту Батаљона, коме је баба исиричала случај са њеним млијеком. На питање команданта, баба је потврдила да би војника који јој је узео млијеко препознала. Тада је командант наредио да се чете построје и са бабом обишао строј. Борац, који је попио млијеко, брзо је пронађен, разоружан и одведен у Штаб Батаљона. Војни суд Батаљона га је осудио на смрт стријељањем. У цијелом Батаљону код бораца и старјешина настала је узнемиреност, дискусија и иолемика о правилности одлуке Војног батаљонског суда.

Наше партизанске норме биле су строге за сличне преступе и самовољу. У појединим случајевима прекршиоци су бивали осуђивани иа и стријељани. Међутим, о овом конкретном случају многи нису били за најстрожију казну, јер се радило о добром борцу који никад раније није правио преступе. Због тога је било приједлога да се казни ирекомандом или да дуже носи муницију за митраљез, па чак да се уопште не казни ако пред стројем да изјаву да такве и сличне грешке неће више никад направити. У том случају би баби за попијено млијеко дали накнаду у храни од нашег следовања и т.д. У читаву ову ствар око пресуде умјешао се и Штаб Групе батаљона. Послије дужих консултација одлучено је да се „грешник“ (намјерно наводим) изведе пре^ строј Другог батаљона, те да му борци и старјешине колективно пресуде. Тако је и учињено. Батаљон је прихватио одлуку Војног суда. Међутим, тада је наишао друг Пајковић Милош, партијски руководицац Групе, који је о цијелом случају постројеном Батаљону одржао краћи говор. Он је, између осталог, рекао да је одлука правилно донесена, да смо ми Народноослободилачка војска и да је наша дужност да помажемо народу, а не да од њега самовољно одузимамо храну и друге ствари. Додао је, међутим, да, ако би њега послушали, овога пута би требало осуђеном другу опростити живот, пошто до сада није имао никаквих грешака. А ако буде још коју сличну грешку направио, онда да се најстрожије осуди. Сви борци и руководиоци су се сложили с Милошевим приједлогом. Борац — преступник је за казну носио муницију за митраљез дуже вријеме. Казна је васпитно дјеловала на тог борца па је постао нримјеран у борби и понашању, тако да је већ почетком 1944. године и он постао официр.

Овом приликом свим борцима и старјешинама командант и комесар Батаљона објаснили су детаљније циљ марша и борбене задатке који нам предстоје, тј. да се Ударна група батаљона привремено ставља под команду Пете крајишке НОУ дивизије, да идемо у сусрет у помоћ Главној оперативној групи и Врховном штабу који се пробијају из окружења са Сутјеске, те да ће се батаљони послје извршеног задатка вратити у састав својих матичних бригада. Ова вијест и овакво саопштење код бораца и старјешина разбило је дилеме и дискусије око тога куда имедо и какви нам задаци предстаје. То је у наше редове улило више снаге и морала и подстакло вољу за савлађивање свих тешкоћа. Послије подне марш свих батаљона је настављен. Међутим, падом мрака и у току ноћи 15/16. јуна на нашу колону се сручило велико невријеме — киша са снијегом праћена великим вјетром и грмљавином, што је иначе необично за ово доба године. Даље кретање је морало бити обустављено. Батаљони су се из маршевске колоне склонили у оближње потоке, јаруге и друге завјетрине, а борци, покисли до коже, цвкотали су од хладноће. Саопштено нам је да може-

мо ложити ватре. То је, међутим, било врло тешко, јер је све било мокро, а помрачила је била таква да се ништа није видјело. У мојој Чети некако смо успјели да заложимо ватру, јер је било бораца који су имали богато искуство, стечено у вријеме док су чували стоку, како се по невремену ложи ватра.

Напоран марш, па још и невријеме и хладноћа нису ни овога пута прошли без неких појава моменталне малодушности. Тако је код командира и мене дошао један десетар носећи на рамену пушкомитраљез „Брно“ и гласно нам рекао како га је снага издала и да не може више маршевати нити бити десетар. Затим је пред нас бацио пушкомитраљез. Хладнокрвно и стрпљиво смо поразговарали са овим десетаром. Успјели смо га смирити, а на крају смо га и убиједили да је његов поступак неправилан. Пошто се огријао, осушио одјећу, добио топао доручак и цигарету, овај десетар је отворено рекао да је погријешио и наставио је маршевање и командовање десетином.

Наставили смо марш преко планине Радуше, прешли ријеку Врбас и 18. јуна 1943. године стигли у село Стојковиће (планина Битовња). Ту смо ухватили везу са јединицама Пете дивизије и ставили ое под команду њеног Штаба. Задатак Пете дивизије био је да поруши пругу и све објекте на комуникацији Иван седло — Коњиц, а затим да преко Калиновика што прије нападне с леђа непријатељске снаге које су дејствовале према Сутјесци и да на тај начин подржи Оперативну групу која се са рањеницима и Врховним штабом пробијала из непријатељског обруча. Све припреме за ово дејство биле су извршене. Међутим, изненада је стигла обавијест да су се наше снаге са Сутјеске пробиле на територију источне Босне.

Пета дивизија и Ударна група батаљона кренули су послије тога преко Фојнице, Кисељака и Крешева у шири рејон с. Себиња и Хума са задатком да од Високог па до Бусоваче, у долини ријеке Босне, поруше све објекте и ликвидирају непријатељске посаде, да заузму варошицу и рудник Какањ и Брезу и продуже дејство ка Олову, Кладњу и Хан-Пијеску у сусрет Главној оперативној групи и Врховном штабу.

Ноћу 28/29. јуна 1943. године отпочео је напад на непријатељске објекте у долини ријеке Босне. Четврта бригада дејствовала је према Брзи, Прва бригада према Какњу, а Група батаљона VI КНОУ бригаде од Железничке станице Модриње до Жељезничке станице Лашва.

Друга чета Другог батаљона Шесте крајишке бригаде, ојачана једним тешким митраљезом, добила је задатак да посједне положаје на коси у рејону Ана Гора са циљем да спријечи евентуални продор непријатеља од Лашве и Бусоваче преко Горње и Доње Вишњице и његово избијање у позадину наших снага у долини ријеке Босне. Командант Другог батаљона је посебно нагласио да Друга чета не смије напустити положај на коси Ана Гора без изричитог наређења Штаба Батаљона.

Јединице су кренуле на извршење добијених борбених задатака. Ноћу 28/29. јуна у долини ријеке Босне почеле су одјекивати експлозије мина, граната и ручних бомби, као и штектање митраљеза по непријатељским рововима, бункерима и другим објектима. Ракете разних боја шарале су по небу и освјетљавале тереи у тамној љетњој ноћи. Сјутрадан, 29. јуна, стигла је вијест да је Прва крајишка бригада заузела варошицу и рудник Какањ, Четврта бригада рудник Брезу, а Ударна група батаљо-

на Жељезничку станицу Модриње и сва остала упоришта дуж комуникације до Жељезничке станице Лашва.

У насталој ситуацији дошло је до брзе интервенције непријатељских снага. Непријатељ је упутио јаке пјешадијске и моторизоване снаге од Сарајева у лећа и на бокове Пете дивизије и то правцима Сарајево — Високо преко Подлугова долином ријеке Босне према Брезе и Какњу, Сарајево—Кисељак—Кобиља Глава према Себињу, Хуму и Модрињу, а дио моторизације даље према Бусовачи. Тако су већ у поподневним часвима 29. јуна непријатељске пјешадијске јединице избиле у шири рејон села Себиње и шуме Хума и из овог рејона у току дана осматрале дејство и кретање Групе батаљона у долини ријеке Босне.

Штаб Другог батаљона Шесте крајишке НОУ бригаде, у саставу: командант Миле Давидовић, политкомесар Марјановић Станко, замјеници Чучковић Лазо и Личина Свето са куририма, санитетским особљем и једним одјељењем, налазио се у току дана 29. јуна у селу Баре око један и по километар позади положаја наше Друге чете, у непосредној близини шуме Хума коју је запосјео непријатељ.

Падом мрака 29. јуна непријатељска пјешадија се из шуме Хума и без борбе спустила у село Баре с циљем да зароби Штаб Другог батаљона. Захваљујући благовременом извјештају батаљонске ноћне патроле о наласку непријатеља, Штаб Другог батаљона се успио на брзину извући и под заштитом мрака повући према ријеци Босни, а да при том није обавијестио нашу Другу чету о ситуацији и свом повлачењу. О непријатељском присуству у селу Баре обавијестио је Команду Друге чете четни курир Мајкић Вид, који је био послан у Штаб Другог батаљона по знаке распознавања. Том приликом он умало није пао непријатељу у руке.

Ноћ 29/30. јуна била је драматична, пуна неизвјесности за борце и старјешине Друге чете. Позади положаја борци су примали храну управо у моменту када је курир Мајкић избио из помрчине и сав задихан и уплахирен саопштио да се непријатељ из правца с. Баре креће према положају наше Чете. Команда Чете брзо је донијела одлуку да Чета што прије запосједне положај, да организује кружну одбрану на коси Ана Гора, да истури патроле на све стране, постави удвојене страже, и појача будност до највишег степена. Била је велика помрчина и дувао јак вјетар, а киша је падала... Очекивали смо скори наилазак непријатеља. Команда Чете упутила је у село Баре патролу са командиром вода са задатком да установи ко се налази на мјесту гдје се налазио Штаб Другог батаљона. Патрола је помоћу цивила дознала да се у селу не налази ни Штаб Батаљона ни непријатељ. Поново смо упутили патролу са истим задатком, која је установила исто што и прва патрола. У таквој ситуацији дуго смо у Команди Чете дискутовали о томе шта да предузмемо. На послетку смо донијели одлуку да са Четом останемо на истим положајима до сванућа, а у току дана да покушамо ситуацију разјаснити. Одлуку смо пренијели командирима водова, десетарима и борцима. Освануо је 30. јуни. Вријеме је било лијепо и сунчано. Командир Чете и ја смо помоћу двогледа осматрали околну земљиште. Примијетили смо да се неке наше јединице са коморама извлаче од десне обале ријеке Босне према сјеверним висовима, док их непријатељска авијација обасипа митраљеским рафалима и лаким бомбама. Такођер смо видјели да се непријатељ распо­ређује по висовима и косама дуж цијеле лијеве обале ријеке Босне. Са

виса Јеховииа и од Лашве и Бусоваче непријатељ је уиутио мање извиђачке јединице у правцу положаја наше Друге чете према рејону Ана Гора.

У насталој ситуацији Команда Чете је оцијенила да је Чета одсјечена од Групе батаљона, па је донијела одлуку да се привремено размјести у шуми, у реЈОиу Хума и да упуту једног доброг пливача — курира преко ријеке Босне да ухвати везу са Штабом Другог батаљона. Чету смо 30. јуна око 12 часова извели из првобитног рејона и размјестили у шуми, у рејону Хума. Због надошле ријеке Босне и због јаког непријатељског присуства на свим висовима близу обале, наши покушаји да борац — пливач, Параш Јанко, непримијеђен преплива на десну обалу ријеке Босне нису успјели.

Послије неуспјелог покушаја да успоставимо везу са Штабом Батаљона, Команда Чете је поново размотрила ситуацију и могуће мјере које је ваљало предузети. На овом терену, којим су иначе крстарили групе усташке милиције и гдје је могла бити опкољена и уништена, Чета није могла даље остати. Размотрили смо три варијанте даљег дејства Чете. Прву, до ноћи остати у шуми Хума, а у току ноћи покушати газом прећи ријеку Босну и спојити се са Батаљоном. Другу, мијењајући мјеста боравка, остати у ширем рејону села Себиња и Хума док не успоставимо везу са Батаљоном. И трећу, са Четом се пребацити у шуме планине Вранице и на простору Мајдана — Козица и Ростова хватати везе с ма којом партизанском јединицом на тој територији. Команда Чете се одлучила за трећу варијанту, с тим да се све три варијанте изнесу пред борацки и старјешински састав и чује његово мишљење. На четној конференцији прихваћена је трећа варијанта. Чета је прешла комуникацију Бусовача — Сарајево и 30/31. јуна преноћила у шумама планине Вранице, у рејону Добре Воде, а већ 31. јуна прије подне у рејону Мајдана и Козица успоставила везу са Високо-фојничким партизанским одредом, који је бројао око 80 слабо наоружаних бораца.

Пошто смо ухватили везу са Високо-фојничким партизанским одредом, командир Чете, Јапунца Никола и ја, јавили смо се команданту и политичком комесару Одред и упознали их са цијелим случајем око одсијецања Чете од Другог батаљона. Затражили смо писмену потврду о времену и мјесту јављања у Штаб Одред и предложили да Чета привремено остане у саставу Одред док не ухватимо везу са Групом наших батаљона или са јединицама Пете крајишке дивизије. Штаб Одред нам је дао писмену потврду о времену и мјесту доласка Чете у Одред и савјетовао нам да кренемо за Деветом крајишном бригадом која је управо била у покрету од Бусоваче према Купресу и Јању. Савјет Штаба Одред смо прихватили и након неколико часова одмора Чета је кренула. Првог јула 1943. године стигли смо Девету крајишку бригаду Десете дивизије на прелазу преко ријеке Врбаса. У саставу Првог батаљона Девете крајишке НОУ бригаде остали смо краће вријеме и изводили акције против усташа око Купреса, планине Малована, Благаја и других мјеста.

Када смо дознали да је командант Десете крајишке НОУ дивизије, Мијатовић Милорад, који је био први командант Првог крајишког НОП одред и Шесте крајишке НОУ бригаде, одлучили смо да му се командир Чете и ја обратимо, да га упознамо са ситуацијом наше Чете и затражимо дозволу за одлазак у састав Шесте крајишке бригаде. Међутим, прије

него што смо покушали да нашу одлуку о иосјети Мијатовићу остваримо, одржавао се народни збор у рејону Јања код куће Марјановића, гдје је присуствовао читав састав Девете крајишке НОУ бригаде, па и наша Чета. На збору су говорили Мијатовић Милорад, Влатковић Немања, као и још неки другови. Искористили смо ту прилику, па смо се командир и ја обратили команданту Десете крајишке дивизије, изложили му ситуацију и жељу свих бораца и старјешина Друге чете да се вратимо у састав Шесте крајишке бригаде. Пажљиво нас је саслушао и у договору са политичким комесаром Дивизије, Влатковић Немањом, обећао је да ће нашем захтјеву бити удовољено.

Неколико дана после тога Друга чета се издвојила из састава Првог батаљона Девете крајишке бригаде и кренула иреко Пљеваљских Подова, Драгнић Подова, села Бараћи и у рејону Царевца прешла цесту Мркоњић Град — Млиништа и направила краћи предах у селу неколико Приликом преласка цесте сусрели смо караван с коњвоцима и неколико пратилаца који су имали четничке пропуснице. Они су на коњима преносили брашно, дуван шкију, папириће за дуван и шибице. Дуван, папириће и шибице смо одузели.

За вријеме предаху и ручка у селу Медна, примијетили смо како се на околним висовима прикупљају четничке групе. У селу и око њега чуло се довикивање мјештана, вјероватно обавјештавајући четнике о нашем присуству у селу. На брзину смо ручали и кренули сеоским путем низ рјечицу Медну у правцу ријеке Сане. Већ је био пао мрак кад су четници са околних брда на четну колону отворили ватру и са правца села Опарнице и Мачије Греде низ брда уз вику појурили према нама. По наређењу командира, Чета је залегла за брину сеоског пута и рафалима из пушкомитраљеза и плотунском ватром из пушака дочекала четнике. Галама и вика четника је престала и Чета је наставила пут према ријеци Сани како би што прије прешла преко моста и избила у село Врбљани. Када смо стигли у село Оканције, један нас је сељак, партизански сарадник, обавијестио да су нам четници на мосту преко ријеке Сане направили засједу и предложио нам да са Четом кренемо преко Пецке и Јасенових Потока, да обиђемо врело ријеке Сане и да преко шуме Врановине дођемо у село Врбљане. Послушали смо сељака, узели га за водича и он нас је превео сигурно онуда куда је предложио.

Два борца из Тећег вода заостала су у селу Медна, кренули за Четом и набасали на четничку засједу на мосту на ријеци Сани. Четници су их ухватили, разоружали и спровели у Мркоњић Град.

Сјутрадан у зору, Чета је стигла у село Врбљани и ухватила везу са јединицама Трећег батаљона Шесте крајишке бригаде. Командир и ја смо отишли у село Бусије код команданта Шесте бригаде, Богуновић Уроша — Роце, кога смо детаљно упознали са случајем наше Друге чете. Предали смо му потврде о времену и мјесту нашег боравка у Високо-фојничком партизанском одреду и Деветој крајишкој бригади, као и пошту коју му је послао командант Десете крајишке дивизије. Када нас је саслушао, командант Роца нам је рекао да види како смо се намучили и да смо добро поступили. Упознао нас је, поред осталог, да ће ускоро бити формиран нови Други батаљон у Шестој бригади и наредио да с Четом уђемо у састав Трећег батаљона.

Са Трећим батаљоном нападали смо непријатеља у Кључу, али без већих резултата. После тога отишли смо у Подгумеч, гдје је од наше

Друге чете и мобилисаних цивила 23. јула 1943. године у селу Поткалиње формиран нови Други батаљон Шесте крајишке бригаде. Нешто касније формиран је и Четврти батаљон, и тако је Шеста крајишка бригада поново у свом саставу имала четири батаљона.

Душан Адамовић

СЈЕНАЊА НА КОМАНДИРА И КОМАНДАНТА БАТАЉОНА

Триво Адамовић спада у ред оних учесника наше револуције који су личним примјером: храбрости, скромности, поштења, дружељубља и умјешношћу командовања запажени већ од првог дана устанка 1941. године у своме крају, а касније и у свим јединицама НОВ'е у којима се налазио.

Рођен је 1912. године у сиромашној сеоској породици, у Залину код Босанске Крупе, као најстарије дијете од седморо дјеце свога оца Миле. То је вријеме када се владавини Аустро-Угарске у Босни и Херцеговини ближио крај. Положај сељака, због великих пореских и других дажбина, ниских цијена пољопривредних производа, био је изразито тежак. Немогућност да се заради ван пољопривреде, везивало је младе људе за село на коме су становници подмиривали своје основне животне потребе, углавном мануфактурном производњом. Положај сељака и села уопште није се битно измијенио ни после 1918. године у новој држави — Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца.

Већ у својој деветнаестој години, Триво се отиснуо у свијет „трбухом за крухом“, јер приходи сиромашног очевог имања нису обезбјеђивали елементарне потребе бројне породице Миле Адамовића. Од 1931. до 1937. године ради као физички шумски радник у Фрушкој Гори, Барањи и Србији. У том времену одслужио је и кадровски војни рок. Од 1937. до 1941. године је рударски радник у руднику боксита Суваја код Босанске Крупе. Почетком 1941. године напушта рудник и запошљава се у Грмечу као шумски радник, гдје га затиче капитулација Краљевине Југославије.

Сурови животни услови физичког радника, који је на себи осјетио експлоатацију и политичку обесправљеност, утицали су на његову класну одређеност, политичку свијест и на спремност да пође у борбу за промјену таквог стања. У позиву СК КПЈ на устанак 1941. године, Триво је препознао глас своје Партије и одазвао се ступајући у прве устаничке редове. Убрзо постаје члан КПЈ и војни старјешина.

Упознао сам га 1942. године као командира Прве чете Другог батаљона Шесте крајишке НОУ бригаде, у коју сам дошао за замјеника комесара. Важио је као „старији“ човјек (имао је 30 година), јер је од већине бораца његове Чете био старији десетак година. Одлично је читао карту (секцију) и истицао се правилном процјеном тренутне ситуације на фронту, умјешним распоређивањем бораца у борби и командовањем Четом и коректним односом према борцима. Није трпио недисциплину. Волио је и цијенио уредне и дисциплиноване борце. Иако је у рату најважније бити вјешт и храбар борац, Триво је стизао у слободном времену да упори на личну уредност и да према немарнима предузме мјере. „Нећу да

се стидим за изглед Чете када пролази кроз село", — говорио је он. С циљем постизања што боље борбене готовости, Трво је држао часове војне обуке у слободно вријеме, вршио смотру и није допуштао небудност и јавашлук у Чети. Међутим, иако је био дисциплинован и строг старјешина, он је уживао висок углед код бораца, јер је био правичан, лично храбар и као човјек сваком близак. Знао је да, у односу према борцима, одваја шалу од збиље и да се шали са оним кога је јуче на четној конференцији ИШП партијском састанку критиковао.

У непосредној борби и јуришима, подстицао је и храбрио борце, налазећи се час на једном, час на другом крају борбеног стрељачког строја. Имао је вјеру у своје борце, али и они у њега. Остаће ми у трајном сјећању његова храброст у борби на Новској планини, Бедовачи код Санског Моста 1942. године, на коти Дренова главица и на Бенаковцу у четвртој непријатељској офанзиви, јануара 1943. године, на Брадини у Херцеговини јуна мјесеца 1943. године, гдје је погинуо Тривин брат, Митар.

Приликом расформирања Ударне групе батаљона VI КНОУ бригаде, септембра 1943. године, Триво је са дужности командира Прве чете Другог батаљона Шесте бригаде распоређен на дужност замјеника команданта Четвртог батаљона Четврте крајишке бригаде. Августа мјесеца 1944. године постављен је за команданта истог Батаљона након разбијања Кесеровићевог четничког корпуса на Копачику. Истакао се у борбама у Црној Цори, Санцаку, Србији и у ослобођењу Београда. Погинуо је на сремском фронту почетком 1945. године.

Јован Јакшић

УДАРНА ГРУПА БАТАЉОНА У САСТАВУ ПЕТЕ КРАЈИШКЕ НОУ ДИВИЗИЈЕ

У рејону с. Пецке недалеко од Рибника, гдје су се наше јединице налазиле на краћем одмору, непосредно пред покрет, командири чета саопштили су својим борцима нови задатак који је добио наш Батаљон. По обичају одржани су партијски и скојевски састанци на којима је истакнута важност задатка који непосредно предстоји Другом батаљону. Истакнуто је да ћемо у саставу Ударне групе батаљона кренути у правцу Прозора и ријеке Неретве, гдје би требало да се спојимо са Петом НОУ дивизијом и да са њим обезбјеђујемо мостобран пролетерским јединицама и Врховном штабу НОВ и ПОЈ, са другом Титом на челу, приликом пробоја са Сутјеске.

То сазнање да идемо у сусрет Врховном штабу и другу Титу, сваки од нас бораца и руководица доживљавао је као велику част и обавезу. Престали смо мислити на повратак у Подгрмеч и пуну пажњу посветили напорном и дугом покрету који нам је предстојао. Био је то за нас Подгрмечлије задатак због кога смо се коначно одвојили од свог краја и кренули у друге крајеве, као што су то учиниле пролетерске јединице још у 1942. години.

Под командом Миће Колунције и Димитрија Бајалице — Баје као команданта и комесара Ударне групе батаљона, 13. јуна 1943. године Други и Четврти батаљон Шесте крајишке бригаде кренули су из рејона Пецке у

правцу Купреса усиљеним и напорним маршем, по врло тешком, кршевитом и дијелом пошумљеном терену. Послије око 84 часа кретања преко Пљевских Подова и Вагаиа стигли смо до Благаја код Купреса, гдје нам се прикључио један батаљон Девете крајишке НОУ бригаде. Тако комплетирана Ударна група батаљона продужила је убрзано маршевање 16. јуна од Купреса, правцем с. Вуковско, преко тешко проходних висова планине Радуше, према цести Прозор — Г. Вакуф на планину Макљен.

Иако је била половина јуна мјесеца, на овом напорном маршу пратила нас је магла, киша и снијег. Због важности задатка избјегавали смо сукобе са непријатељским снагама на правцу кретања. У покрету или на кратким застанцима борци су упознавани са тренутном ситуацијом. Борци су били уморни и неиспавани, али су добро подносили напоре тешког маршевања. Послије дононоћног маршевања Други батаљон, под командом Миле Давидовића, стигао је преко Салакове куле у рејон с. Стојковићи на западним падинама пл. Битовње 21. јуна. Ту смо врло брзо успоставили везу са јединицама Четврте бригаде Пете крајишке НОУ дивизије.

На овом, нама дотада непознатом терену, обавјештајци су са извиђачима имали много посла. Даноноћно смо крстарили према саобраћајници Сарајево — Мостар и у другим правцима са задатком да упоставимо везе са пролетерским јединицама, чију појаву смо очекивали. Узалудна су била сва наша настојања током неколико дана и ноћи, пошто су главне снаге Оперативне групе, са Врховним штабом и другом Титом, промијениле правац повлачења са Сутјеске и преко пл. Јахорине пребациле се у источну Босну. Стога су Пета дивизија и Ударна група кренуле у правцу ријеке Босне и саобраћајнице Сарајево — Зеница како би се што ирије и брже сиюиле са Оперативном групом Врховног штаба. Требало је за кратко вријеме савладати велики иростор, који је био врло тежак за кретање због конфигурације земљишта. Уз то, нисмо могли избјећи сукобе са непријатељским снагама које су обезбјеђивале комуникације. Нестајале су залихе хране коју су наши вриједни интенданتي понијели из Подгрмеча, па су нам оброци хране били све тањи. Ипак су расположење и морал наших бораца били на висини.

По пристизању нашег Другог батаљона са осталим јединицама на р. Босну у рејон с. Себиње 28. јуна ујутро, обавјештајци са извиђачким јединицама кренули су на задатак прикупљања података о јачини и распореду непријатељских јединица на комуникацији и дуж ријеке Босне (Високо—Какањ—Лашва). Посебно су нас интересовали мостови и газови на ријеци. Док смо ми прикупљали податке о непријатељу, у нашим четама вршене су одговарајуће припреме. Ноћу 29. јуна јединице Ударне групе батаљона једноремено су извршиле напад на пругу и жељезничке станице Модриње и Јеховина. Прва и Трећа чета нашег Другог батаљона успјешно су извршиле свој задатак и са два батаљона Ударне групе у муњевитом јуришу заузеле ове двије жељезничке станице и порушиле пругу између њих. У овој успјешној акцији наших јединица, цијела једна композиција воза заплијењена је и сурвана у ријеку Босну. У тој композицији било је доста ратног материјала који је заплијењен. Најважнији дио тог плијена била је храна, коју су наши борци пребацили на десну обалу ријеке. Ова храна и брашно, које је заплијењено при ослобађању Какња, добро су дошли за исхрану Пете дивизије и Ударне групе батаљона за

вријеме кретања и борби ио источиј Босни у току јула мјесеца 1943. године. И наша Трећа чета, под командом друга Миле Дропца, успјешно је извршила свој задатак и пребацила се на десну обалу ријеке.

Друга чета нашег Другог батаљона, под командом Николе Јапунце, осигуравала је извршење ове акције са положаја према Зеници. Она је водила борбу са непријатељским снагама које су из Зенице пошле у помоћ непријатељским јединицама које смо те ноћи напали. Како је са овом Четом прекинута свака веза и није се приближавала мјесту прелаза, у току ноћи упућене су двије патроле у правцу ове Чете. Једна патрола је упућена од Штаба нашег Батаљона, а друга из Треће чете. И овдје сам као обавјештајац био одређен да са патролом Треће чете успоставим везу са Другом четом. По великој помрчини опрезно смо се кретали поред пруге према Другој чети и на око један километар удаљености од мјеста прелаза преко ријеке наишли смо на засједу непријатељских војника, са којом смо водили кратку и жестоку борбу. Тиме нам је био пресјечен правац кретања према Другој чети, па смо морали одустати од извршења задатка. Повукли смо се у правцу којим смо дошли, срећом без губитака, и пред саму зору стигли близу мјеста прелаза преко ријеке. За вријеме нашег боравка у патролирању, све наше јединице су прешле ријеку Босну и нашле се на десној обали. Наша Трећа чета била је већ доста далеко од ријеке због посебног задатка, а Прва чета налазила се ближе ријеци на десној обали и тако нам помогла да се и нас неколико бораца из Треће чете успјешно пребацимо преко ријеке. Стигли смо у састав Чете, која је већ била посјела положај на вису Кукавица у правцу Зенице и Лашве ради обезбјеђења наших снага од напада са тог правца.

Момчило Ступар

СЈЕБАЊЕ НА БОГДАНА ВЕЈИНОВИБА

Остало је доста успомена из ратних дана, радосних и тужних, о људима и догађајима са ратног пута младих и храбрих Крајишника из Четвртог батаљона Шесте крајишке НОУ бригаде. Ипак, издвојио бих једну која се некако најдубље усјекла у моје сјећање. То је успомена на друга Богдана Вејиновића, рођеног око 1920. године у селу Бенаковцу у Подгрмечу.

Богдан је провео дјетињство и младост у родном селу Бенаковцу. Између два рата живио је код родитеља и бавио се земљорадњом.

Када се 27. јула 1941. године огласио први устанички пуцањ у Босанској Крајини, Богдан је ступио у редове устаника у свом родном Бенаковцу, краће вријеме без оружја, да би се убрзо домогао пушке и наставио борбу против окупатора и домаћих издајника.

Богдана сам први пут срео и упознао после његовог доласка у Лушци Паланку са преживјелим друговима славне Грмечке пролетерске чете. Носио је ону исту заставу коју су пролетери понијели из Подгрмеча почетком исте године. Богдан је био одважан, одлучан и горд младић, високог раста, физички снажан и здрав.

Од почетка борбе истицао се не само храброшћу, него и политичком зрелошћу, па је стога и одабран између најбољих бораца у прву пролећ

терску јединицу. Прошао је слави борбени пут легендарног Првог крајишког пролетерског батаљона „Здравко Челар“ као борац, а затим пушкитраљезац Подгрмечке пролетерске чете — кроз централну Босну и Славонију и назад до Подгрмеча.

Расформирањем Пролетерског батаљона крајем 1942. године, Богдан је постављен за командира вода у Омладинску чету Четвртог батаљона Шесте брајшнке НОУ бригаде. У новој средини, међу младим борцима, на новој дужности брзо се снашао и био запажен као храбар и умјешан руководилац. Истицао се у борбама које је Четврти батаљон водио у Подгрмечу, нарочито током четврте непријатељске офанзиве. Његов вод је 10. фебруара 1943. године, у вријеме када се главнина Шесте крајишке НОУ бригаде налазила у окружењу у југоисточним дијеловима Подгрмеча, добио задатак да неопажено прође кроз непријатељски обруч, пређе цесту између села Фајтоваца и Лушци Паланке и затим продужи у подгрмечка села (Липник, Будимлић Јапра и т.д.) у циљу извиђања терена и прикупљању података о (постојању услова да се наше јединице из Грмеча и југоисточног дијела Подгрмеча пробију у села централних и сјеверних предјела Подгрмеча. Тај задатак је Богдан са својим водом успјешно извршио.

У марту 1943. године Богдан је постављен за замјеника командира Треће чете Четвртог батаљона Шесте крајишке НОУ бригаде. Био је изузетно цијењен, не само због храбрости и умјешности које је испољавао у свакој борби, него и због сталне и велике бриге за борце, а нарочито за рањенике.

У свим борбама које је водио Четврти батаљон у Подгрмечу, око Грахова, планине Динаре, Пљеве, Гламоча, Купреса и око Прозора, а затим и у јужним дијеловима централне Босне и у источној Босни, Богдан је био међу најхрабријим и најпожртвованијим борцима и старјешинама Четвртог батаљона. Богдан је нарочито запажену улогу одиграо 8. јула 1943. године у селу Очељу испод Звијезде планине, када су Нијемци извршили изненадни напад из шуме затекавши Четврти батаљон на ручку. У тој борби је, у првом окршају, погинуо командир Треће чете Марјановић Мићо, па је Богдан преузео команду над Трећом четом. Његов одлучан глас и рески повик „Не одступај! Заузимај положај и паљба!“ бодрио је борце. Ту је Трећа чета са осталим двома четама Четвртог батаљона, у жестокој али краткој борби, натјерала Нијемце на повлачење. Богдан је већ у том првом командовању Четом показао велику храброст, способност, смјелост и одважност једног командира чете. Четврти батаљон се предвече повукао из Очеља да би сјутрадан 9. јула поставио засједу Нијемцима. У тој засједи Трећа чета је била на десном крилу, на ивици шуме. Када су наишли, Нијемци су пуштени на блиско одстојање. По наређењу команданта Четвртог батаљона, Марјановић Ратка, отворена је снажна ватра из цјелокупног наоружања. У том изненадном и кратком окршају Нијемци су претрпјели велике губитке. Пошто су положаји Батаљона били обасути минобацачком ватром из позадине њемачке јединице, командант Батаљона наредио је повлачење. У том моменту Богдан је водио рачуна о сваком борцу, повлачио се последњи, задржавајући се на узастопним положајима док се посљедњи борац не повуче. У току овог повлачења био је рањен у десну ногу. Притекли смо му упомоћ његов даљи рођак Вејиновић Душан и ја, изнијели га са ватрене линије у Ба-

таљонско превијалшите, Ту му је рана превијена и стављен је на носила. Носили смо га преко ријеке Босне до Фојнице и даље путем којим се кретао Четврти батаљон. Чим је оздравио, Богдан се поново вратио на своју дужност командира Треће чете.

Кад је Четврти батаљон Шесте крајишке НОУ бригаде почетком септембра 1943. године ушао у састав Прве крајишке НОУ бригаде, Богдан је продужио да се храбро бори и у редовима ове прослављене јединице НОВ у југоисточној Босни, западној Србији и источној Босни.

По изласку из Шесте непријатељске офанзиве, приликом преласка преко ријеке Спрече, око 10. јануара 1944. године у једном жестоком окршају са Нијемцима код села Баре, погинуо је Богдан Вејиновић, покошел непријатељским куршумом. Тако се завршио борбени пут једног младог и храброг Крајишника, који ће нам остати у трајном и доживотном сјећању.

Драго (Јове) Марјановић

СА ПРВНМ БАТАЉОНОМ ШЕСТЕ КРАЈИШКЕ БРИГАДЕ НА ИЗВОРУ РИЈЕКЕ САНЕ

Након априлске офанзиве Нијемаца на подручју Грмеча и Подгрмеча, 1943. године, Штаб Четврте дивизије с дијеловима Шесте и Осме крајишке бригаде пребацио се на подручје Рибника, Грахова и Гламоча, организујући чишћење тих терена од четника. Штаб Дивизије је скоро стално био у селу Бусијама изнад извора рјечице Рибник, а у његовој близини био је Први батаљон Шесте крајишке бригаде. Био сам тада секретар Штаба Четврте дивизије.

Једног дана сазнали смо да су у непосредну близину Бусија, у Врбљане, дошли четници Уроша Дреновића. Штаб Дивизије је одмах одлучио да се током ноћи изврше припреме и рано изјутра крене на Врбљане како би се напали четници и разбили. Осим Првог батаљона Шесте крајишке НОУ бригаде, са Штабом Дивизије кренула је и Заштитна чета Штаба, Вод за везу и јадна чета Рибничког НОП одреда.

Прије сванућа устали смо и кренули према Врбљанима. Ишло се у неколико колона како би се село захватило у луку и ченицима онемогућило бјежање. Међутим, успјели су ипак да испред наших извиђачких патрола побјегну „главом без обзира“ кроз вртаче и долине према ријеци Сани, а потом и њу да прећу јер је плитка. Наши борци су их гонили све до Сане, тукли их док су прелазили ријеку. Тада су угледали како један брадати четник, са шубаром на глави, јаши другог који га је преносио преко ријеке да не скваси одјећу. Био је то „војвода“ Урош Дреновић. Партизани су са брда осули паљбу на њега, али, ваљда због висинске разлике, не успјеше да погоде „војводу“.

Идући кроз засеоке Врбљана, партизани су у кућама наишли на велики број печених јагањаца и прасића, пита и другог јела које је становништво овог сиромашног села морало четницима да припреми. Народ је све то тада уступио партизанима, што су интенданتي и економи преузели и натоварили на коње наше коморе.

Убрзо смо се окупили у рејону Берића и Миљановића, одакле смо се у колони спуштали низ један пут, толико разрован да су се коњи с

товарима сваки час сиотицали. Спуштали смо се према југу, ирема Превији и Јечмишту, када нас изненада с чела осу митраљеска, пушкомитраљеска и пушчана паљба. Тукли су нас четници са платоа литице која се стрмо уздизала изнад долине Сане, а иза које су неки најзападнији засеци Јасенових потока. Ранише нам двојицу бораца. Отворили смо и ми ватру, али, вјероватно, без икаквих резултата, јер су четници били високо на литици и прилично удаљени. Међугим, командант Батаљона је одмах једну чету упутио да са нашег десног крила у луку заобиђе четнике на тој стијени и нападне их, што су ови и урадили. Чим је чета из правца Јечмишта напала на четнике, они су побјегли према Пецкој и Медној.

Наставили смо марш и убрзо смо се нашли на самом извору ријеке Сане. ионеко је био и узбуђен што је на тако лијепом мјесту. Пили смо хладну воду са јаког извора, неки се и умивали, када стиже и чета што је преко Јечмишта напала четнике на платоу изнад литице недалеко од извора Сане. Они су видјели коње натоварене плијеном. И у том селу су четници себи наручили и припремили гозбу коју оставише партизанима. Патроле су биле истурене правцима према Пецкој, Медној и Јасеновим потоцима, али четника нигдје није било. Побјегли су дубље према Барањима и Герзову. Послије одмора и непланираног доброг обједа крај извора Сане, кренусмо преко Врбљана назад у Бусије.

Бранко Ј. Бокан

ПАРТИЗАНСКО БУРЕ, СТАРАЦ И ВУЛИНО ПРЕДАВАЊЕ

У току и непосредно послије четврте непријатељске офанзиве почетком 1943. године много бораца партизанских јединица и становника Подгрмеча страдало је од пјегавог тифуса. Проносили су се гласови да су Нијемци намјерно донијели у Подгрмеч вашке које преносе тифус. Не знам колико је то тачно, али је чињеница да нам је пјегави тифус у току четврте офанзиве и послије ње био уз окупатора и домаће издајнике други велики непријатељ по броју жртава које нам је наносио.

У циљу уништавања вашију — расадника тифуса, санитарски органи у нашим јединицама спровели су одмах послије непријатељске офанзиве организовану акцију за набављање и увођење у све чете „партизанске буради“. У ту сврху кориштена су обична бензинска бурад. За свако буре ковачи су направили метално постоље, а унутрашњост бурета обложена је дрвеним летвицама. Изнад дна бурета 10—15 цм направљен је решеткасти под, такође од дрвених летвица. Између дна и решеткастог пода насула би се вода, буре ставило на постоље и испод бурета наложила ватра. У буре би се затим између пода и врха ставила вашљива одјећа и веш, а по врху бурета метални поклопац. Узаврела вода претварала би се у врућу пару која је уништавала ваши.

За „парење“ одјеће и веша у чети бринуле су се команде чета преко четног болничара и хигијеничара који је непосредно био задужен за руковање „партизанским буретом“. Командир и политкомесар одређивали су мјесто и вријеме „парења“ одјеће и веша у чети. „Парење“ је обично обављано за вријеме одмора подаље од борбених положаја, а љети и у топле дане код ријека, потока или извора како би се борци за вријеме „парења“ могли опрати и умити.

У вријеме увођења „партизанске буради“ и касније у току 1943. године, у мојој Трећој чети Трећег батаљона болничар је био Димић Драгоје, а хигијеничар, задужен за руковање „партизанским буретом“, Давидовић Вукашин — Вујо.

Једног дана у јуну 1943. године у једном селу недалеко од Мркоњић Града, командир Чете, Свето Поповић, наредио је Димићу и Вуји да изврше „парење“ одјеће у Чети. Вујо је поставио буре поред једног малог потока у близини села и подложио ватру. Нас неколико бораца помогли смо Вуји у доношењу дрва и воде. Одређен број бораца скинуо је са себе одјећу и веш и ставио их у буре. Ови борци су се затим мало удаљили и у једном нешто већем проширењу и удубљењу потока купали се и умивали. И док је „парење“ трајало, до Вује и бурета стигло је неколико старијих људи и дјеце из села. Један од њих, вјероватно најстарији и у доста поцијепаној одјећи, коме очигледно није било јасно што се то у бурету кува, одједном се обратио Вуји:

— Је ли, здравља ти синовче, ако није тајна, реци ми шта то ти радиш у тој лименој каци? Видим да не печеш ракију, јер немаш од чега, а осим тога тај твој котао нема ни цијеви кроз коју би ракија отицала.

— Е, мој стриче — одвратио Вујо — да си ти мени жив и здрав! Ова справа свакако није за ракију, него за спашавање живота људи. До сада је већ спасила многе животе, а богомаи ће још многе и спасити.

Старац се у чуду прекрсти и прозбори:

— О, боже ми опрости, па зар да ова лимена каца спашава животе људи! А сад ми реци како то може да ми, на примјер, живот спаси?

Вујо приђе старцу, значајно га погледа и упита:

— Имаш ли ти стриче ушију?

Не размишљајући о питању, старац се мало измаче и као да се на-костријеши рече:

— Биће синовче да се ти са мношвом спрдаш, кад и сам видиш да имам уши и да те добро чујем!

Објасни му Вујо да није мислио на уши, него на вашке, на шта старац додаде:

— Имамо ми вашију колико хоћеш, особито од кад је почео рат, — па шеретски осмјехујући се настави: — Ех, да ми је драги бог дао пара колико вашију има у овим мојим прњама, могао бих купити чак и Мркоњић Град. Шта ћеш, мој синовче, добро иде уз добро, а вашка и шу-га на сиротињу.

Вујо је затим старцу и другим присутним сељацима који су пажљиво и са чућењем слушали овај разговор објаснио све што је знао о пјегавом тифусу, вашкама и „партизанском бурету“. Препоручио им је

ца и сами набаве буре и да „паре“ своју одјећу и рубље. До завршетка прве туре „парења“ одјеће Вујо је, радећи око бурета, одржао присутним сељацима право предавање о борби против вашију и пјегавог тифуса и о улози „партизанског бурета“.

Вујо је збиља заволио свој посао и савјесно се бринуо за буре и његову употребу, свјестан да тиме даје важан допринос очувању здравља бораца Треће чете. Због тога му је десетар Новаковић једном у шали рекао:

— Заслужио си, Вујо, да са својим буретом послѣје рата идеш у Музеј.

Увијек добро расположен Вујо је одговорио:

— „Партизанско буре“ заслужује свакако да иде у Музеј, а ја ћу, ако останем жив, и на неком другом послу још мажда корисно послужити.

Буро Бабић

ПОСЛЈЕДЊИ СУСПРЕТ СА БРАТОМ

У току борбе за Сињ сазнао сам да са нама, али с друге стране града, напада Трећа крајишка пролетерска бригада, у којој се налазио мој брат Драган. Одмах сам молио команданта Бригаде, Уроша — Роцу Богунувића, да ми омогући да одем у Трећу крајишку пролетерску бригаду, јер се са братом нисам видио од одласка из Шесте бригаде у четвртој непријатељској офанзиви. Истог дана моја се жеља испунила, јер ме је командант Бригаде са још једним бригадним куриром упутио у с. Пролог ради хватања везе са Трећом крајишком пролетерском бригадом. По доласку у Штаб ове Бригаде, проишао сам брата Драгана. Када смо се срели, иашој радости није било краја. Наравно, мој брат је посебно био радостан и зато што ми је могао саопштити да је сада партизан пролетер, што је у оно вријеме за сваког нашег борца била највећа част.

Послѣје десет дана, са братом сам се срео још једном, овога пуга сасвим случајно, и нажалост послѣдњи пут. Било је то 5. октобра у ослобођеном Купресу. Тада сам са Драганом разговарао о његовом преласку из Треће пролетерске у Шесту бригаду. Било ми је много стало да будемо заједно, јер је Драган рођен 1928. године и тада је имао непуних 16 година. Унапријед сам знао да он то неће хтјети. Волио је он много Шесту бригаду, али још више Трећу крајишку—пролетерску. Разговарао сам и са његовим старјешинама код којих је у батаљону био курир. Они су ме добро разумјели и схватили и били вољни да Драгану одобре да иде поново у Шесту бригаду, али он то није хтио. Тога дана смо се растали и више се никад нисмо видјели. За вријеме десанта на Дрвар, Драган је био тешко рањен и касније негдје у Грмечу је умро од задобијених рана. Са породицом сам трагао за његовим гробом и најзад смо у Јелашиновачком партизанском гробљу пронашли на једној плочи уклесано и његово име и презиме.

Кад сам год размишљао о нашем последњем разговору, зажалио сам што од мога команданта Бригаде нисам тражио да ме премјести у Трећу крајишку пролетерску бригаду да би са братом Драганом провео до краја његовог живота.

Перо Вукић

ПАТРОЛА НИЈЕ УСПОСТАВИЛА ВЕЗУ СА ДРУГОМ ЧЕТОМ

Како се Друга чета Другог батаљона ноћу 28/29. јуна 1943. године није пребацила на десну обалу ријеке Босне, након неколико часова пошто је Трећа чета посјела положаје на Кукавици и одморила се, одређена је по други пут једна јача патрола (одјељење бораца), у којој сам и ја био као обавјештајни повјереник Чете, да одмах крене ради успостављања везе са Другом четом. Кренули смо пошумљеним гребеном Кукавице према Бусовачи и Зеници у јутарњим часовима 29. јуна 1943. године низводно изнад десне обале ријеке Босне. Уложили смо велике напоре да у току дана извршимо постављени задатак, али, на жалост, ни овога дана нисмо успјели. Једино што смо постигли било је да смо чули жестоку палбу из аутоматског оружја у шуми изнад Бусоваче, гдје је вјероватно била стигла наша Друга чета. У том трагању и извићању патрола се сувише удаљила, тако да је постојала опасност да и нас непријатељ одсијече и доведе у питање наш успјешан повратак у састав Чете, што нас на крају замало није догодило. Видјевши да наше даље тргање нема никакве сврхе, а како је поподневно вријеме било доста поодмакло, заједнички смо ријешили да кренемо назад у састав Чете, и то најхитније, пошто је Трећа чета на Кукавици водила жестоку борбу.

У току иовратка дуж пошумљеног гребена примијетили смо да од правца Зенице према нама и положајима наше Чете, у мањим колонама од по 15—20 војника, наступају јаче непријатељске снаге на доста широком фронту. Осјетивши да ће нам Нијемци пресећи одступницу, јурнули смо колико смо брже могли у правцу Чете. Међутим, на један пропланак гребена којим смо трчали, истовремено смо стигли и ми и непријатељски војници. Нашли смо се за трен ока у врло тешкој ситуацији. Да не бисмо пали живи у руке знатно надмоћнијем непријатељу, а како није било времена нити могућности за отварање ватре или бацања бомби због блиског одстојања, инстинктивно смо јурнули десно низ једну оштру стрмину слабије пошумљену н^{тл}еким растињем, скачући и преврћући се један преко другога, и тако ое врло брзо спустили у подножје гребена. Ту смо врло мало застали ради кратког договора о начину пребацивања преко једне чистине широке — дугачке око 150—200 метара. Нијемци су одмах заузели положај и осули жестоку ватру у нашем правцу, али због дубине у којој смо ое налазили меци су прелијетали изнад наших глава. Морали смо се пребацивати један по један преко чистине до првог заклона. Први борац који успије да се пребаци са пушкомитраљезом имао је задатак да отвори ватру на непријатељски положај изнад нас, како би штитио пребацивање осталих бораца. На нашу велику радост, пушкомитраљезац се успјешно пребацио и одмах отворио ватру на непријатеља. Иако је чистину преко које смо се пребацивали непри-

јатељ тукао са блиског одстојања, и послужила нас је ратна срећа и пребацили смо се један по један а да ниједан није био рањен. Борци наше Чете са положаја на лијевом крилу примијетили су наш сукоб са Нијемцима на поменутом гребену и отворили ватру по непријатељу.

Мислим да сам се последњи пребацивао преко теГ чистине, са некаквом посебном енергијом коју људско биће добије /у оваквим и сличним околностима. Пошто смо се сви срећно пребацили, разговарали смо у заклону о томе шта нас је све могло снаћи да нам је био рањен само један борац.

Од тог заклона гдје смо се прикупили, кренули смо кроз шуму непримјетно према положају наше Чете, која је одољевала жестоким нападима непријатеља. Тај 29. јуни 1943. године остао је у трајном сјећању свих наших бораца и руководилаца који су преживјели ратни вихор. Задржати положај на вису Кукавица и успјешно одбити више жестоких јуриша много надмоћнијег непријатеља, који је преко цијелог дана подражаван артиљеријско-минобацачком и ватром из авиона, могли су само свјесни и храбри борци, вјешто вођени од стране храбрих руководилаца и добрих комуниста као што су били командир Чете, Миле Дробац, замјеник, Бранко Вејновић, и партијски руководилац, Ранко Крчмар, са свим осталим старјешинама Треће чете Другог батаљона наше Шесте бригаде, тада у саставу Ударне групе Пете дивизије. Непријатељ је добро знао да је вис Кукавица доминирао на правцу преко кога су се извлачиле све јединице Ударне групе и Пете дивизије из долине ријеке Босне у правцу источне Босне. Зато је и настојао да по сваку цијену овлада овим висом и угрози извлачење наших јединица. Наишао је, међутим, на храбру и одважну чету Подгрмечлија, која му је нанијела велике губитке и још једном доказала и потврдила да и овако мала јединица партизана, добро организована, чврстог морала и добро вођена, може извршити далеко веће и компликованије задатке него што би се могло очекивати.

Када смо предвече стигли на врх Кукавице и врађјели како је цијели тај шири простор на положају Чете испред и позади положаја просто преоран од авионских бомби, артиљеријских и минобацачких граната и мина, у чуду смо се питали како је ту могао остати жив и један борац. Чета је још увијек водила борбу. Непријатељ није одустајао од наміјере да овлада овим висом, иако је већ био сумрак. Наишли смо на много рањених другова, међу којима су били теже рањени командир Чете, Миле Дробац, и замјеник командира, Бранко Вејновић. Пошто је пријетила опасност да непријатељ зароби наше рањене другове, чим смо стигли ми из патроле приступили смо извлачењу рањеника. На положају Чете наишао сам на тешко рањеног замјеника командира Чете, Бранка Вејновића, који је непомичан лежао на земљи. Обратио сам му се ријечима: „Јеси ли то ти, куме Бранко?" Некако је успио потврдно да одговори и дода: „Бјежи, куме, да те Швабе не убију или увате живог, јер ја сам ионако готов". (Иако ми је Бранко био старјешина, ми смо се ословљавали са „куме" зато што су наше породице од прије рата биле кумови.) На брзину сам му рекао да га нећу напустити, већ да ћу га извући по сваку цијену. Иако млад, низак растом и доста исцрпљен од напорног извићања, патролирања и борби, некако сам Бранка, уз његову помоћ, забацио на лећа и тако га пренио око 50 метара. Тада је притрчао још један борац, па смо га на рукама спустили у једну увалу у правцу повлачења на-

ше Чете до које нису доирирали куршуми из непријатељског оружја. Тада се већ сгхустио мрак и Чета се прикупљала на том простору. Извлачени су и остали рањеници. Два друга су истовремено извукла рањеног командира Чете, Милу Дробца. Није било времена ни за краћи одмор, јер нам је непријатељ био за петама. Одмах је извршен покрећ већ раније одређеним правцем. Цијеле ноћи 29/30. јуна био сам уз Б^анка, кога смо, по 4 бораца, носили на носилима у колони Чете.

Момчило Ступар

БОРБО СТУПАР ОБАВЈЕШТАЈНИ ОФИЦИР 2. БАТАЉОН

Ушао је у ред оних учесника наше револуције који су личним примјером храбрости, скромности, поштења, умјешности и снажљивости обавјештајног официра, запажен крајем 1941. и почетком 42. г. у Подгумечком одреду, а касније у Шестој бригади у пракси је показао изузетну способност у прикупљању података о непријатељу и откривању његових сарадника.

Рођен је 1914. године у сиромашној сеоској породици, у Малој Крупској Рујишкој. Био је најстарији од петоро дјеце свога оца Букана и мајке Саве. Положај сељака због великих пореских и других обавеза, високих цијена индустријских производа, а ниских цијена пољопривредних производа, био је врло тежак. Млади људи били су везивани за село због немогућности зараде ван пољопривреде. На селу су становници подмиривали своје основне животне потребе како је ко могао, углавном мануфактурном (слабо развијеном и заосталом) производњом. Положај пољопривредних произвођача није се измјенио ни после 1918. године у новој држави Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Све те невоље, а нарочито бројчано велика ужа породица од 6 чланова, натјерала је Борћу да се у 24. години живота отисне у свијет „трбухом за крухом“. Служи војни рок 1936. год. у Охриду, да би одмах по доласку из војске, почетком 1937. године отишао у Бијели Манастир у Славонији, где се запошљава у пољопривредном комбинату и гдје остаје на раду до краја 1938. године, када прелази у Ибарске руднике угља, гдје су већ били запошљени многи његови Рујишчани. У Ибарским рудницама остаје све до капитулације Југославије. Тада се одлучује да се одмах врати у свој родни крај и то најкраћим путем, путујући пјешице и за 8 дана стиже у Рујишку. Био је свјестан шта нас све очекује након окупације, па је желио да се нађе међу својима.

Сурови животни услови пољопривредних произвођача, који су на себи осјетили експлоатацију и политичку обесправљеност, а нарочито његов четворогодишњи бсравак на раду у Славонији и Ибарским рудницама угља, утицали су на његову класну опредељеност, политичку свијест и спремност да одмах пође са својим комшијама у борбу за промјену таквог стања и режима.

У позиву КПЈ на устанак 1941. године, Борћо је осјетио прави тренутак и одазвао се позиву на устанак, ступајући у прве устаничке редове у свој крају. Убрзо постаје кандидат, а потом и члан КПЈ и партизан-

ски обавјештајац. Због тога што је родбински био везан за Горње Петровиће, Борћо ступа у тзв. Кличковићев вод, који је држао положај према Радићу и Крупи. Јово Кличковић, бивши жаидармеријски поднаредник, био је командир вода с Горњи Петровићи. Он је пречетнички дјеловао на своје борце, на мјештане и нарочито на неке своје комшије из Доњих Петровића. То његово дјеловање брзо је откривено и осујећено, разоружавањем и расформирањем његовог вода. Кличковићево назадно дјеловање није успјело нарочито код Борће Ступара. Напротив, Борћо је одиграо велику улогу у откривању таквог дјеловања и хватања неких Кличковићевих сарадника. На том првом кораку обавјештајног партизанског рада, Борћо је у пракси положио први испит. То је њему био путоказ а руководиоцима устанка и првих партизанских јединица, увјерење да ће се Борћо развити у правог и врло способног партизанског обавјештајца. Одмах по формирању Подгрмечког НОП Одрета и батаљона у њему. Борћо постаје обавјештајац 2. батаљона Одрета, а касније обавјештајац у истом батаљону VI КНОУ бригаде, на којој дужности остаје све до трагичне погибиије 1943. године.

У низу успјешно извршених задатака, Борћо се нарочито истакао у прикупљању података о непријатељу у припремама наших јединица за напад на Сански Мост, новембра мјесеца 1942. године. Борћо је са обавјештајним повјереником 3. чете, једне ноћи, прерушен у цивилно одијело, прошао кроз положаје непријатеља и стигао у непосредну близину Санског Моста, код једног партизанског сарадника, од кога је добио податке о распореду и јачини непријатељских јединица на положајима око града и у самом граду. Ти драгоцјени подаци о непријатељу у многоме успјешном пробоју непријатељских положаја на Бедовачи и протјеривању истог у Сански Мост.

По одласку Другог батаљона Шесте бригаде из Подгрмеча у друге крајеве, иако у врло отежаним условима — због неознатог терена и наших сарадника, наш обавјештајац је увијек и на разне начине долазио до потребних података о непријатељу на правцу кретања батаљона и напада на непријатељска утврђења. Заједно смо прошли тежак и врло напоран пут у Ударној групи батаљона 1943. године, по централној и источној Босни, на ком путу смо водили свакодневне жестоке окршаје са надмоћнијим непријатељем. Много пута смо били у безизлазној ситуацији, али захваљујући способним руководиоцима батаљона и чета, и нарочито сналажљивом и храбром обавјештајцу Борћи Ступару, наше јединице успјешно су савлаћивале све те препреке. У претпоследњој акцији нашег Другог батаљона Шесте бригаде у саставу Ударне групе, наш обавјештајац Борћо у заузимању електричне централе недалеко од села Весела код Бугојна, коју је наш Батаљон има задатак да заузме, Борћо је добио тачне податке о броју усташа који су били у утврђењу Централне. Када је требало обавити преговоре са усташама за њихову предају, Борћо је са командантом батаљона Милом Давидовићем одредио наше храбре другове Богдана Бандића и Драгана Колунцију за наше претставнике, који су одлично извршили свој задатак, изводећи усташе без оружја у колони до наших положаја.

Након ослобођења Бугојна 24. августа 1943. године, наша Ударна група батаљона добила је задатак да се поново пребаци на десну обалу ријеке Врбас и изврши покрет у правцу пруге Травник — Јашва. Одмах

по пристизању иа тај правац, ноћу 29/30. август 1943. године Другом батаљону је наређено да изврши напад на ж. станицу Била и разруши пругу на том дијелу комуникације. Наша Трећа чета Другог батаљона напала је утврђену жел. станицу Била и то одмах по доласку, без да су вршене посебне припреме, како је до тада била стална пракса. Вјероватно је тако ситуација налагала. Са једним дијелом чете, директно у нападу — у стрељачком строју кретао се Командант батаљона Миле Давидовић, обавјештајни официр Борћо Ступар и ја као обавјештајац Треће чете у њиховој пратњи.

Један мјештанин био је ангажован за водича и кретао се са нама, па и ако је сигурно добро познавао ово мјесто, утврђење и распоред непријатељских бункера, намјерно нас је навео да приђемо пред сами бункер на неколико метара и тако будемо изложени ватри непријатељског митраљеза на врло блиском одстојању. Први рафал из усташког митраљеза, покосио је нашег драгог обавјештајног официра Борћу Ступара, који је смртно погођен, пао испред самог бункера, гдје је погинуо још један наш борац и 2—3 рањена у покушају извлачења тела обавјештајца Борће. Тако је издајом непријатељског сарадника угашен је један племенит живот храброг првоборца и Подгрмечлије, чијег лика се увијек сјећамо сви ми његове комшије и ратни другови, што смо некако остали живи у тешком ратном вихору. Шта је Борћо као обавјештајац значио за наш Други батаљон и Ударну групу батаљона у цјелини, добро смо сви осјетили после његове погибије. Остали су усамљени у трајној жалости његова супруга, нејачки синови: Мићо и Бране и кћери Деса и Радојка, као и његова браћа Лазар и Богдан исто учесници у НОБ и Душан који је био у заробљеништву. Борћина ужа и шира породица населила се после рата у Крајишник у Банату.

Момчило Ступар

Ј А Б У К А

(Доживљаји митраљесца Остоје)

Пушкомитраљезац Треће чете Првог батаљона Шесте крајишке НОУ бригаде, Бабић Остоја, родом из села Грдановци, није вјероватно никад заборавио два доживљаја у истом дану августа 1943. године у с. Вилусима. Наиме, августа 1943. године Шеста крајишка НОУ бригада, у садејству са осталим јединицама Четврте крајишке НОУ дивизије, чистила је Мањачу од четника Уроша Дреновића. Први и Трећи батаљон су једног дана, после напорног марша, избили речто ујутро 01:0 пет сати на југозападну ивицу с. Вилуса. Наше претходнице изненадиле су четнике у првом засеку села и заробиле седам четника. У краћој, али жестокој борби, батаљони су успјели да разбију четничке јединице и протјерају их из Вилуса. Први батаљон је затим запосјео положаје источно, а Трећи батаљон сјеверозападно од Вилуса. Са тих положаја борба против четника је гасављена. Око девет сати Вилусе су надлијетали непријатељски авиони у групама по пет до шест. Извићали су село и околину, митраљирали и засипали висове и шумарке свежњевима бомби. Од дејства бомби и митраљеских рафала рањено је неколико бораца у Првом и Трећем бата-

љону, а у Првој четр! Трећег батаљона погинуо је комесар Чете, друг Мрћа.

Трећа чета Првог батаљона држала је један вис источно изнад Вилуса. Пушкомитраљецац Бабић Остоја, са своја два помоћника: Стојаном Црномарковићем, званим „Шулија" и Мирком Миљевићем, званим „Миркан" — запосјео је сам врх виса. Одатле су имали добар преглед наоколо и могућност да спријече сваки покрет непријатеља ка положајима Чете. Међутим, како су били на самом врху, непријатељски авиони су их открили и окомили се на њихов положај тукући из митраљеза и бацајући свежњеве бомби. Десило се да су три бомбе у свежњу пале на једно дрво изнад глава ова три храбра митраљесца, закачиле се за огранке и нису експлодирале. Остоја и његови помоћници отворили су ватру на авионе, али узалуд. У другом или трећем налету авиона рањен је Остојин помоћник Миркан. Рањеник се завукао под једну камену плочу и почео да јауче и виче из свег гласа: „А јој, другови, ја погину', ја сам рањен!" Стојан притрча Миркану, позва и Остоју упомоћ и њих двојица извуку Миркана испод плоче и пренесу га у заклон у шумицу. Позвали су затим болничарку Стоју Вокић из села Дабра да Миркана превије. Био је рањен у кољено десне ноге. Послије превијања, Миркана су однијели у Бригадну амбуланту, а Остоји одредили другог помоћника из његове десетине. Тог дана борба против четника око Вилуса била је завршена. Четничке јединице су биле потпуно разбијене. Батаљони су увече повучени и прикупљени у засеке Вилуса на вечеру и преноћиште, а сјутрадан су их очекивали нови задаци. Остоја је још био узбуђен због онога што му се догодило са неексплодираним бомбама на дрвету и због рањавања Миркана. Он и Стојан су увече причали друговима о свом доживљају.

Трећа чета Првог батаљона размјестила се на крају села у близини кућа и воћњака. Чета је предузела све мјере борбеног обезбјеђења, постављени су стражари на одређена мјеста, а патроле упућене у неколико праваца. Борци и старјешине, који нису били на дужности, легли су да се одмарају. Пушкомитраљецац Остоја, познат не само у Првом батаљону, већ и у Бригади као храбар борац и одличан нишанџија, био је без сумње уморан, али му се није ишло на спавање. Видио је при повратку са положаја да су јабуке у селу добро родиле и да су оне у најближем воћњаку скоро зреле. Размишљао је о томе да макар једну убере и поједе, али се колебао јер је знао да је то забрањено, а осим тога, он је у Чети уживао велики углед не само због храбрости, него и због држања и владања у свим приликама. Ипак се одлучио да некако непримјећено убере коју јабуку. Позвао је помоћника Стојана и замолио га да припази на његов „шарац" и опрему док се он мало не прошета, пошто због узбуђења поводом данашњег догађаја не може да спава. Упутио се Остоја право у воћњак и сусрео патрулу чији су борци управо јели јабуке. На Остојино питање откуда им јабуке, борци из патроле само су показали на воћњак и продужили. Овај сусрет поколебао је Остоју, застао је и поново почео да размишља. Најзад је дошао до закључка да не може бити никакав гријех ако убере и поједе коју јабуку. Кад је ушао у воћњак, ријешио је да се попне на јабуку, прво, јер ће тако остати непримјећен и друго, знао је да су јабуке на врху крошње зрелије и боље. Пошто се попео и убрао неколико јабука, ријешио је да их ту сакривен у крошњи дрвета и поједе. Кад је јео последњу јабуку и припремао се да сиђе са

дрвета, опазио је да долази једаи борац право под јабуку на којој се он налазио. Остоја се притајио на дрвету и ћутао да га овај не би опазио. Борац, који је дошао под јабуку, почео је да бере плодове, стављајући их у џепове. Остоја препозна да је то њему добро познати Обрадина из Дабра. Обрадина је подуже остао испод дрвета, једући јабуке. У једном моменту нека ноћна птица: сова или ћук — то Остоја није знао, долети на дрво изнад Остојине главе и пусти тако продоран крик да је Остоји застао дах и парче јабуке коју је јео стало му је у грлу. Ни сам не зна како се сурвао низ гране и пао право на Обрадину. Како је Обрадина јео јабуку и била му пуна уста, преплашен, он је под теретом Остоје пао на земљу и почео да се дави и кркла. Ипак је некако успио да прогута залогај. Остао је да лежи избезумљен и нијем, неспособан да ишта каже. Остоја се први прибрао и проговорио: — Ама, јеси ли ти го, Обрадина, ћаво на теби со гонио? — Ама, цицвару ти твоју, јесам Остоја — одговори Обрадина који се мало повратио, а и обрадовао што је то Остоја, а не неко други. — Ама, брате роћени, шта ово би с нама, ко тебе отјера на дрво? — Замало оба не погубисмо главе", — додаде Обрадина.

— И треба да их погубимо, кад смо лопови. Не поштујемо нашу обавезу и то је казна мени и теби. Ако неко дозна да смо брали јабуке, обрали смо бостан. Могу нас прозвати још и лоповима, а зна се шта лопове код нас чека.

— Остоја, брате роћени, наставио је Обрадина, тебе неће прозвати лоповом, па да си обрао сво ово воће. Тебе знају ко си и шта си. Ти имаш велики углед и поштовање у Чети.

— Е, баш зато, рече Остоја, испало је да не може горе. Нашли смо се у пљачки и то ти је. Мораћемо да кажемо све како је било и све шта нам се десило, па нека буде шта буде. Вечерас сам се први пут одлучио на тако нешто и видиш како је испало.

Још су Остоја и Обрадина разговарали о овој својој незгоди и на крају се сагласили да је најважније да се нису повриједили или настрадали, јер каква би то тек срамота била. Ријешили су да јабуке, које су већ били убрали, понесу друговима у Чету и испричају све како је било, па нека им Чета суди.

Сјутрадан, када се чета спремала за доручак, Остоја је у присуству Обрадине све у детаље испричао друговима, а Обрадина је све потврдио. Обојица су пред Четом изјавили да убудуће никад нешто слично неће направити. Док су били оштро критиковани, ћутали су. А када је комесар рекао да ће им ова грешка бити опроштена због самокритике и раније доброг понашања, сви смо у Чети били задовољни, а нарочито Остоја и Обрадина. Окренувши се према Остоји, Обрадина прозбори:

— Цицвару му његову, замало не оде глава без зрна барута.

Ово је изазвало заглушујући смијех другова. Затим се Остоја обратио друговима:

— Док сам жив, нећу заборавити доживљаје у Вилусима!"

Буро Бабић

ШЕСТА БРИГАДА У ДАЛМАЦИЈИ И СЈЕБАЊЕ НА ПАЛОГ ДРУГА

Након капитулације Италије 9. септембра 1943. године, Шеста крајишка НОУ бригада добила је задатак да се хитно пребаци на терен Далмације у околину Сиња.

Први батаљон, у којем сам тада био, у том моменту налазио се у селу Томина и држао положај према непријатељском гарнизону у Санском Мосту. По добијеном наређењу кренули смо усиљеним маршем, и други дан стигли у Босанско Грахово. Послије краћег одмора, Бригада је продужила покрет у правцу Сиња, гдје се налазио јак италијански гарнизон, кога је требало заузети прије него што то учине Нијемци.

Овај марш био је најдужи марш наше Бригаде од њеног формирања. Пут је био веома тежак и напоран. Бригада се кретала по камењарима и врлетима, али су борци били свјесни важности задатка, па је свако на том путу дао све од себе како би на вријеме стигли и извршили постављени задатак. Поред свих потешкоћа, Бригада је стигла у околицу Сиња, гдје смо сазнали да су Нијемци пребачени авионима из Мостара, запосјели ову варош и у њој разоружали италијанску посаду. Одлучено је да се Сињ нападне и уништи њемачки гарнизон. У касним вечерњим сатима, Бригада је напала дио утврђења из којих су Нијемци давали жилав отпор. Борба је трајала цијелу ноћ, али нам није успјело да продremo у град и савладамо јаку њемачку посаду која га је бранила. Ујутру је наређено да се повучемо преко Сињског поља и ријеке Цетиње у правцу сјевера и планине Камешнице, а преко ње у правцу Ливањског поља.

Ријека Цетиња била је за нас доста велика препрека, иако је била рана јесен, а сама ријека релативно мала. Утрошило се доста времена прелазећи ријеку. Не сјећам се колико смо у борби за Сињ имали мртвих и рањених, али извлачење и ношење рањеника много су нам успорава-лили кретање. На путу за Ливно у једном селу наишли смо на засједу коју нам је оставила мјесна усташка милиција, и у краткој борби с њом погинуо је Саво Црномарковић, водник 1 вода у Другој чети нашег Батаљона.

Саво Црномарковић рођен је 1919. године у селу Дабар код Санског Моста. У борбу је пошао првих устаничких дана 1941. године и већ се у првим борбама истакао као неустрашив борац. У животу уопште, као и у Чети, био је веома миран и дисциплинован. Својим узорним понашањем, служио је за примјер осталима и већ 1942. године примљен је у СКОЈ, а у октобру исте године и у КПЈ. По јунаштву, а уједно и скромности, био је познат не само у Чети и Батаљону, већ и цијелој Бригади. Његова смрт тешко нам је свима пала. Сви смо осјећали да је његовом смрћу нестао и дио нас самих. Дуго, дуго смо га жалили, али и у борби тукли непријатеља да му се тако на најбољи начин мртвом одужимо.

Стево Илић

ОКРШАЈ НА ПРОСТОРУ БЕЛЕ

Послије дужег и врло напорног марша у правцу Сињске Крајине и вођења вишенедвних борби око Сиња, снаге Шесте крајишке НОУ бри-

гаде поново су дошле у Подгрмеч, а потом, такорећи из покрета, ослободиле Сански Мост.

Борци ове Бригаде били су јако преморени и нису имали времена да се мало одморе. Одмах су кренули преко с. Шеховаца, Трнове и Усораца на нове положаје на простору Миљаковаца и Ракелића, с циљем спречавања евентуалног продора непријатељских снага из правца Приједора ка Санском Мосту.

У ослобођеном Санском Мосту остала је Друга чета Првог батаљона као посадна јединица ради обезбјеђења и хватања заосталих непријатељских банди.

У нашој Бригади, а нарочито у Првом батаљону, било је доста бораца са подручја Санског Моста и његове ближе околине. Сви ови борци дуже вријеме нису имали прилике да се виде са својим члановима породице, што су жељно очекивали при повратку из Далмације и после ослобођења Санског Моста.

По доласку на нове положаје изнад Приједора јединице Бригаде одмах су приступиле мобилизацији људства по селима иза положана својих батаљона. Тако је Први батаљон ангажовао своја два вода који су вршили мобилизацију људства по околним селима.

Батаљони се нису успјели ни да смјесте на нове положаје, а већ су их 24. октобра 1943. године напали легионарске, њемачке и четничке јединице на простору Ееле, Миљаковаца и Ракелића. Овом приликом имали смо сукоб са јаким и добро наоружаним непријатељским јединицама. Ни наше јединице нису биле лоше наоружане. Имали смо довољно муниције, али су борни били јако преморени од непрекидних борби и дугог марша.

У јутарњим часовима из правца Козарца преко Рибњака, неиријатељ је усмјерио једну бојну легионара и Нијемаца према Школи у с. Ракелећи. Друга бојна кретала се у стрељачком строју према трећем батаљону, а остале снаге са два тенка цестом Приједор — Сански Мост са намјером да ударе нашим снагама са бока.

Најјачи притисак неиријатељ је овог дана усмјерио на снаге Првог батаљона. Вјероватно је дошао до сазнања да се на том простору налазе ослабљене наше снаге. Први батаљон, иако без једне чете и два вода, примио је борбу са 4—5 пута јачим непријатељским снагама. Услијед јаког пригиска, снаге Првог батаљона су се повукле према Ракелићкој школи. Тада је брзо интервенисао Други батаљон са дијелом својих снага. Развиле су се жестоке борбе, после којих су заједничким снагама ове два батаљона протјерали неиријатеља према селу Нели. После тога, наши борци су вршили на непријатеља честе јурише. На моменте хватали су се и за гуше с непријатељским војницима. Ипак је конфигурација терна на простору Неле омогућила непријатељским снагама да се овдје одрже цијелог дана. У касним поподневним часовима, ове непријатељске снаге су у једном нашем јуришу биле прегажене, те им је пријетила опасност потпуног уништења. У последњем часу стигла им је у помоћ једна сатнија и четири тенка из Приједора. Тада су, под њиховом заштитом, доста панично и уз велике губитке, непријатељске снаге успјеле да побјегну ка Приједору.

Поред свих бораца, пушкомитраљезаца и старјешина, у овој борби нарочито су се истакли: Зорић Марко, Пилиповић Давид, Кошутић Ду-

шан, Поповић Свето, Врућинић Вељко. Ова два посљедња у овој борби су лакше рањени. Мршић Милан и пушкомитраљезаг Црномарковић су херојски погинули у овој борби.

У току ове борбе ми смо имали 3 мртва и 4 тешко рањена друга, од којих су двојица на путу за болницу умрла. Већина од ових бораца израђавана је од малих бацача, који су врло ефикасно гађали.

Међу тешко рањеним друговима био је и пушкомитраљезац Чоркало Милосав, који се цијели дан храбро борио својим „Брном“, којем се повремено и цијев усијавала. Штитио је своју Чету коју је непријатељ у стрељачком строју из правца Рибњака изненада напао с бока. Непријатељ је тога дана, осим митраљеском и пушчаном ватром, тукао наше положаје из малих бацача, а нарочито мјеста одакле су тукли наши пушкомитраљесци. У тој тешкој борби Милосав је тучен унакрсном ватром, и том приликом његов помоћник је погинуо, а он тешко рањен и на путу за болницу умро. Милосав је међу својим друговима и старјешинама био врло омиљен и цијењен. Рођен је 1925. године, и у својој осамнаестој години ступио је 1942. године у Трећу чету Првог батаљона, у којој је остао све до своје смрти. Цијело вријеме проведено у Трећој чети показао се као врло храбар и одан омладинац и члан СКОЈ-а, па као такав посгао је у пушкомитраљезац.

Кад је ослобођен Сански Мост 21. октобра 1943. године, многи другови, међу којима је био и Милосав, тражили су да за кратко вријеме сврате до својих кућа и обиђу своје породице: мајке, сестре и браћу, које дуже вријеме нису видјели. Старјешине им то нису могле дозволити. Имали су наређење да са цијелом јединицом што прије стигну на одређене положаје. Ситуација је била доста тешка. Сваког часа очекивао се противудар непријатељских снага из правца Приједора. Журило се ка новим положајима са којих се морао бранити тек ослобођени Сански Мост. Због тога се ни један борац није могао удаљити из јединице, а нарочито из Првог батаљона који није био комплетан, а посебно пушкомитраљесци. Сви су били тога свјесни, али им је тешко пало кад су својим очима при кретању ка новим положајима видјели своје куће, а нису били у могућности да накратко сврате и виде се са својом породицом.

Послије ослобођења Санског Моста, многе мајке очекивале су да ће се видјети са свјим синовима. То очекивање је трајало један дан, па кад су сазнале гдје се налазе јединице њихових синова, браће и сестара, спремиле су доста хране и организовано кренуле на положаје јединица својих синова. Управо тога кобног дана, 24. октобра, изнад положаја нашег Батаљона стигло је доста породица. Неке су успјеле да се накратко сретну са својима, а неке то нису успјеле. Зависило је гдје се ко у то вријеме налазио. Како се тога дана Трећа чета налазила у жестоком окршају са непријатељским снагама, које су наваљивале да протјерају наше снаге и продру ка Санском Мосту, Милосав није могао бити ни обавјештен да му се мајка налази иза борбеног положаја и посматра тежак окршај наших и непријатељских јединица око Неле. Руководиоци наших јединица савјетоали су свима онима који су дошли у посјету, да се што прије врате натраг, јер је постојала опасност да непријатељ са јачим снагама покрене наше јединице са тадашњих по-

ложаја и тиме угрози и њих. Тако се, поред осталих, вратила и Милосављева мајка, не успјевши да се види са својим сином.

Истога дана, можда ни до куће није стигла, Милосављева мајка је тужну вијест сазнала од неких већ пристиглих рањеника у Сански Мост.

Перо Вукић

СЈЕНАЊЕ НА ОСЛОБОБЕЊЕ САНСКОГ МОСТА

Након повратка из Далмације октобра 1943. године, наша Шеста бригада је била на вишедневном одмору источно од Кључа, у ширем рејону села Чађавице. Када нам је 18. октобра неуобичајено рано подијељена вечера, и одмах потом организован одмор и спавање свих јединица, свима нам је било јасно да ће ускоро услиједити покрет. Прије него што смо заспали, по обичају се много нагађало о могућем правцу покрета. Као и увијек, „најобавјештенији“ и најрадозналији су погађајући правац сутрашњег марша и будући терен Бригаде најпослије заспали. Када су нас дежурни чета будили око 23 сата ове ноћи, најтеже су се будили ови наши „прогностери“. Убрзо смо се спремили за покрет, а послије постројавања по четама примили смо доручак. Последња припрема била нам је поновно постројавање ради примања суве хране, која се састојала од повећих парчади меса и хљеба. Већ око 24 сата маршовали смо у колонама. Послије проласка кроз Кључ, све више смо убрзавали покрет према Саници и Санском Мосту. Одмарало се само на краћим застанцима.

У сумрак овог дана стигли смо испред села Томине, гдје смо прешли ријеку Сану. Нико од бораца још није ни наслућивао какви задаци нас очекују ове ноћи. Али, све нам је постало јасно, када су ускоро без прекидања покрета отпочеле непосредне припреме за напад. По унапријед прецизно припремљеном плану кренули смо да ослободимо Сански Мост. Из колона су прво издвојени бомбаши и пушкомитраљесци, од којих су формиране борбене групе за пробој. Истовремено су и четама били одређени задаци и дијелови града на које ће нападати. Наравно, ове посљедње припреме није било гешко извести у покрету, јер је пре 17. октобра са штабовима био детаљно разрађен план ослобођења Санског Моста у Шгабу Петог корпуса, који се тада налазио у Рибнику.

Наша Трећа чета ГХрвог батаљона добила је задатак да се неопажено убаци у центар града и одавде се огласи једном црвеном ракетом, која ће бити и сигнал за отпочињање једновременог напада свих наших јединица. Одмах потом је требало брзим нападом на Соколски дом и Жељезничку станицу из позадине разбијати непријатељске јединице и у садејству са осталим јединицама Батаљона које су нападале са фронта, заузети дио града у троуглу Католичка црква — Жељезничка станица — центар града.

Овако завршене посљедње припреме, на домак Санског Моста, попутила је вијест коју смо у колони преко везе примили и по добром и обавезном војничком обичају преносили. Наиме, однекуд са чела колоне је саопштавано: „Пренеси да је напад на Сански Мост одложен!“

Када сам се окренуо да ову вијест пренесем борцу иза мене, примјетио сам да се поред колоне наше Треће чете креће комесар Првог батаљона, Душан Вујатовић. Кад је чуо о каквој „вијести“ се ради, одмах је наредио да вратим везу према челу колоне да „напад на Сански Мост није одложен“, што сам, наравно, и учинио. Јашући на својој коњу комесар се брзо пробио на чело колоне и све рашчистио. Било је јасно да се у нашој колони налази непријатељски сарадник. У немогућности да непријатеља раније обавјести о нашем нападу, он је у последњем тренутку покушао да напад привремено одложи, добије у времену и о свему покуша да обавјести непријатеља у Санском Мосту. Благовременом интервенцијом Душана Вујатовића све чете су још више убрзале покрет на правцима напада, па је овај покушај прикривеног непријатеља у нашим редовима осујећен.

У међувремену извршене су и последње припреме за напад. Прва и Друга чета, крећући се у колони, по пристизању до правца напада, искључиле су се из колоне и упутиле према рејонима напада. И Трећа чета истовремено је убрзала покрет и избила испред Католичке цркве. Са водичом који је познавао неминирани пролаз кроз непријатељске препреке ушли смо неопажено у град поред ријеке Сане и избили у центар на почетак улице која води ка Жељезничкој станици. Знали смо да је иза нас поред ријеке Сане до моста неопажено убачен и Трећи батаљон Шесте бригаде. Кад смо се сви нашли на својим мјестима, испале су уговорене ракете у центру града. Истог часа је отворена једновремена ватра свих наших јединица из свег наоружања. Са првим плотунима услједили су брзи продори Прве и Друге чете у град. Наша Трећа чета у првом јуришу избила је пред Соколски дом, гдје су нам се у већим групама почели предавати непријатељски војници. Непријатељ је био потпуно изненађен и збуњен и није се снашао да пружи организовану одбрану.

Колико се сјећам, у центар града брзо су избили и оклопни аутомобили, које су наше команде довезле из Далмације и прије напада запрежним колима допремиле у рејон жељезничког моста. Ово је унијело још већ пометњу у непријатељске редове, тако да његове јединице нису успјеле да посједну своје положаје за одбрану, већ су у покрету ка овим положајима разоружане.

Један сат од отпочињања напада, непријатељ је био савладан и разоружан, а Сански Мост ослобођен.

Послије престанка борби наше јединице су вршиле претрес зграда ради проналажења скривених непријатељских војника. Са групама бораца Треће чете вршио сам претрес Соколског дома. Према слабој свјетлости свијеће и петролејске лампе примјетио сам у једној мањој просторију гомилу чисте хартије и шапирограф. Одмах сам рекао секретару скојевског актива, Мирку Миладиновићу, да нам управо ово највише треба за редовно издавање батаљонског листа, за чије смо извлачење стално позајмљивали шапирограф. Нас двојица брзо смо упакovali чисту хартију и шапирограф. Журило нам се да ово чим прије однесемо у Штаб Батаљона, па смо кренули према вратима. У том моменту угледао сам Хајру Капетановића, партијског руководиоца Бригаде, поред нас. Био сам збуњен. Помишљајући да ћу због овога одговорати одмах ту на лицу мјеста, рекао сам му: „Друже Хајро, ово је за наш бата-

љонски лист." Хајро Каиетановић је само климнуо главом, упућујући нам благи осмјех по којем смо га сви добро познавали. Брзо сам изашао из Соколског дома са нашим плијеном. Били смо задовољни и радосни, помало и зачућени да је Хајро био са нама, такорећи у првим редовима, а да то нисмо ни знали.

Непосредно по стицању у Штаб Батаљона, све јединице Бригаде, па и наша Трећа чета, упућене су хитно према Приједору, гдје смо осванули на положајима према непријатељу.

Бранко Дамјановић

НЕОЧЕКИВАНИ СУСРЕТ У ТЕК ОСЛОБОБЕНОМ ГРАДУ

Рат већ доста одмакао. Многи од нас давно су отишли из града — у партизане. Сад је увелико дошло вријеме да често нападамо и ослобађамо градове у којима се налазе бројни и добро наоружани непријатељски гарнизони.

Кад год смо нападали неки крајишки град, били смо обузети мислима о акцији коју треба успјешно извршити, али исто тако и о томе шта ћемо тамо, у том граду, доживјети и кога ћемо срести ако град буде ослобођен од непријатељске војске. Мислим да је то био осјећај већине бораца наших јединица. Код нас, опет Крајишника, који смо имали родитеље, браћу, сестре, рођаке, познанике, пријатеље и школске другове у тим градовима, била је велика жеља да се чим прије у ослобођеном граду сусретнемо са тим нама најдражима, да прођемо градом, заиграмо кроз његове улице Козарачко коло и проћаскамо са дјевојкама, сједнемо у кафаницу или слатичарницу и тако безмало и за кратко вријеме осјетимо ону праву градску атмосферу када више нема у њему окупаторских и других непријатељевих јединица.

Претпостављали смо опет да у граду нећемо затећи много тога како је раније било, много шта је рат измијенио. Нећемо сигурно, ако дођемо у град, наћи многе своје другове, јер вихором времена нису више у граду — убијени су од фашиста у затвору или су одведени у концентрациони логор. Неки су избјегли на разне стране пред прогонима окупатора, усташа и четника, док се, опет, неки боре као партизани у нашим јединицама или неком крају широм наше земље и слично. Макар како било, жеља и знатижеља да видимо своје градове, да их макар и за краће вријеме ослободимо, није нас напуштала, јер су нам драги и јер су сада постали још дражи него икад раније. Макар су их окупатори и сви други одреда нљачкали и уништавали. И ето, те и такве мисли, а и разне друге сличне овим, стално су нас притискивале и узбуђивале кад год би нападали неки наш град, па и овог пута кад смо нападали наш Сански Мост. Али, када сам пошао у акцију са нашом Бригадом за ослобођење Санског Моста, поред свих мисли, ја нисам претпостављао да ћу у њему доживјети и један изузетан ратни сусрет. Сама чињеница да смо борбом наших бораца ослободили град прожима човјека посебном драгошћу. Међутим, кад још у том заносу побједе, доживиш неочекивана и пријатна изненађења, онда драгости нема краја. Гај догађај остаје до детаља замишљен кроз цијели живот, па ћу га покушати описати како се то догодило.

II

Наша Шеста крајишка НОУ бригада, која је већ три дана логорovala у селима Растока и Доњи Рибник код Кључа, кренула је 19. октобра 1943. године већ у 5 часова ујутро према Санском Мосту. Логорске ватре су се угасиле. Све је било на ногама. Борци су се сврстали у своје јединице — батаљоне. Пратећа чета посебно. Комора са куварима, економима и залихама хране за дневне потребе. Све је чекало команду за покрет. Наједном, у те ране јутарње сате, цестом према Кључу завијугала је дугачка дворедна колона којој се крај једва сагледавао. Наређење је између осталог гласило: Правац кретања Кључ — Врхопоље, с тим да Бригада стигне до 24 часа до Санског Моста (око 42 км) и са приједорске стране од правца Вранића — (Тамбурићиних) млинова прва нападне непријатељски гарнизон у ком се налазило око 1.200 непријатељских војника. Када наша Бригада отпочне борбу, у исто вријеме са других полазних положаја вршиће напад на Сански Мост Тринаеста крајишка НОУ бригада од правца Врхопоља са десне стране, а Осма крајишка НОУ бригада и Подгумечки НОП одред са лијеве стране ријеке Сане. Са Тринаестом крајишком НОУ бригадом дејствоваће и мала танкета заробљена раније од Италијана.

Била је милина видјети нашу Бригаду. Партизани, већином омладинци, као од стијене одваљени, добро наоружани и сви потпуно одјевени и обувени у нове италијанске униформе, ципеле и осталу опрему. Овом опремом снабдјели смо се у Сплиту после капитулације Италије. Бригада је тада, усиљеним маршем 3 дана и 3 ноћи непрестано ишла од с. Црномарковића код Санског Моста и од с. Хан Кола код Бањалуче гдје су се сви батаљони налазили према Сињу и после само једног дана одмора учествовали у нападу на град Сињ заједно са хрватским далматинским и пролетерским јединицама. Док је Бригада била код Сиња, једна група другова, са Обрадом Војводићем, интендантом у Бригади, послана је камионом у Сплит, одакле су довели опрему коју сада имају борци и командни кадар.

Зато је и сада, марш наше Бригаде, са којом се до Врхопоља налазио и Штаб Петог корпуса НОВЈ на челу са командантом Славком Родићем и комесаром Вељом Стојнићем, био импресиван. Куд год смо кренули цестом од Кључа према Санском Мосту — све до Врхопоља — Бригаду је и Штаб Корпуса сачекивао народ из села близу сабораћајнице, китио пешкирима топове и танкету, нуткало пићем и храном, желећи да се бар мало задржимо и у њиховом селу, поздрављајући нас са жељама за успјех у акцији.

Послије одржаних партијских и политичких састанака у Бригади, пред сам наш полазак завладало је ведро расположење. Борци су већ знали, а сељаци наслућивали, да крећемо за ослобођење Санског Моста. Пјевали смо у групама не осјећајући умор. Неки су пјевали пјесму „Причекај нас Сански Мосте, доћ' ћемо ти ми у госте“.

Нико од нас није претпоставио да после ове акције на град Сански Мост никад више неће до коначног ослобођења земље бахато марширати драгим градом црна фашистичка чизма, да ће од 20. октобра па за сва времена, ова цеста и ова села између планине Грмеч према

Саници и лијеве обале ријеке Сане од Чапља до Кључа — постали и остали слободни. А тако се уистину и остварило.

III

Негдје око 14 сати стигосмо у Врхпоље. Дан је био сунчан и за ово доба године веома топао. Права Михољска јесен. Продужено лјето. Ту смо сви застали, ручали и направили дужи одмор. У Бригади је завладала тишина. Пuteви према Санском Мосту стављени су под контролу. Добили смо од обавјештајаца који су нас сачекали најновије податке о стању у Санском Мосту и промјене које су настале од posljedњих извјештаја наших обавјештајаца. Ту су нас сачекали команданти и командири јединица Бригаде, који су дан раније посматрали изблиза непријатељске положаје око града. Постало је већ наше старо правило приликом напада на град, да они који треба да воде јединице и непосредно командују јединицама на утврђени град, изблиза упознају унапријед тј. очигледно, објекте непријатеља и стазе којима се може најлакше прићи у напад на његове најслабије тачке отпора. Дознали смо преко наше обавјештајне службе у граду два драгоцјена податка: лозинку коју је непријатељ имао за ту ноћ и гшан неминираног дијела одбране куда се могло без опасности ироћи с батаљонима и напасти непријатељ. Ово је био трећи пут како нападамо Сански Мост. У прва два напада нисмо успјели ослободити град. Сви смо очекивали да нам овог пута неће измаћи побједа.

IV

Пред сумрак ионово је дата команда за покрет. Кад смо прелазили мост преко ријеке Сане, још су се назирали зраци свјетлости дана. Ишли смо заобилазно од града — не правцем цестом — да не би били примијећени од спољних стража непријатеља. У првом строју кренули су бомбаши. Они су пред покрет напунили торбице бомбама. Били су веома узбуђени. Многима се од узбуђења осјећао рад мишића на лицу. То нису били дрхтаји, нити је то био знак страха — јер су бомбаши били посебно храбри војници. Овакве појаве дешавале су се покаткад и другим борцима и руководиоцима у разним приликама током рата. Нарочито пред неки узбуђујући догађај. Али док пуплсе запуцају и бомбе експлодирају, све то нестане.

Вођа бомбаша био је Душан Зорић, сгс./шји водник из Првог батаљона. Он се сјећа да су са њим били још око 15 бомбаша, међу којима Стево Бодирожа, Вид Бралић, Гојко Ољача. Лука Перишић и др. Са бомбашима су били и пушкомитраљери који су штитили њихово наступање.

Бомбаше и Бригаду водио је пзна^тх.м сгазаа све до полазних положа^а Осман Османчевић, родом ^з Санског Моста. Он се налазио у Др^гој чети Првог батаљона всћ више од годину дана. Чини ми се да је био још један водич, Са^г.иин, к^ји је у домобранској униформи дошао нама пред капитулацт; « Нгалије.

Посматрао сам ове младе борце. У себи сам се иштао и размишљао, шта их то подстиче да се јављају као добровољци да (пузећи и покрај минских поља, бодљикавих жица и савлађујући све могуће преиреке које је непријатељ измислио и припремио) приђу непријатељским рововима и још теже, озиданим и митраљезима наоружаним бункерима и да својом још неојачалом руком убаце бомбе на фашисте и прокрче пут осталим друговима из батаљона и Бригаде. То је сламање ударних и често најутврђенијих тачака непријатељеве одбране. Нико то не треба ни рећи — зна се да је то смртоносан посао. А ипак, јави их се увијек више него што је потребно. Јави и то не само за ову акцију, него сваки пут кад је потребно. А ови омладинци, већином скојевци или ће то ускоро постати, нису само добровољци — за бомбаше — они су без позива, без икакве принуде и регрутације дошли добровољно и родитељи њихови, ако су их имали, жељели су да иду у борбене редове партизана. Нешто их је понукало и носило (водило) да дођу у партизана. Та воља их не напушта да се добровољно јављају за не знам какве задатке везане увијек за непредвидљиве опасности. То они знају и опет су такви.

Право да кажем, ово предвечерје у с. Врхпољу било ми је нешто тешко и драго. Са неком пригушеном сјетом посматрао сам све што се дешавало око припрема за акцију и размишљао да можда неко од ових дивних, храбрих омладинаца за који сат неће бити међу живима, а како су они поред свега, умјесто да остану код куће и раде послове, иду на њиву или чувају благо, да раде у некој омладинској сеоској организацији или у радној чети, умјесто игре и свега тога, замијенили најозбиљнијом стварношћу која нас свију обузима. Опет, нећу да кријем, био сам поносан и било ми је драго да видим на лицу мјеста и да знам да у овој нашој Крајини, која ево крвари од јулских дана 1941. године у Подгрмечу без престанка, не смањује се број оних ко^и хоће да се боре, да војују, нема ни привременог гашења оружане борбе — него се стално повећава број бораца у нашим јединицама и стварају се нове јединице. Прошле године, негдје у ово доба, постојале су од Врховног штаба основане 6 ударних крајишких Н. О. бригада, а сада већ имамо 15 народноослободилачких ударних бригада. Сваким даном постајемо све јачи. Упамтит ће сви ти фашистички гадови кад су на нашу земљу и на нашу Крајину подигли своје кржаве ножеве, са намјером да нас међусобно заваде и потом све униште.

И некако размишљајући о свему томе, добио сам тада можда непотпун али задовољавајући одговор. Сви ми, па и ови најмлађи борци, знамо ко нам је непријатељ, знају и омладинци каква је недјела чинио од како нам је земља окупирана, знају против кога се боримо и који су нам циљеви кад коначно извојујемо побједу и дође нам слобода.

Зато се створила воља и одлучност да свако у границама својих могућности да максимални допринос за побједу. Нико у овој нашој Бригади, од борца до руководиоца, није се наоружавао да иде на свадбу и да тамо пуца и шенлучи, већ једино да се бори за ослобођење од окупатора, усташа и четника, и свих оних који нам се са оружјем супротстављају. Ми се боримо на својој земљи, родној грудии у свом крају. И овдје нема алтернативе. Ако не уништимо непријатеља, онда ће он уништити нас. Кад год га нисмо дотукли, он се поново враћао и палио

наша села, пљачкао нашу пловину и беспоштедно по селима и збјеговима убијао све што му од пушке и ножа није могло умаћи. Сад кад смо ослободили многа села у Босанској Крајини и сабили непријатеља у градове, морамо га тамо тући и заробљавати у тим упориштима. И зато ови омладинци траже и скупљају бомбе од свију нас, јер их код себе немају довољно — спуштају их у торбице као код куће убране јабуке, а они знају како ће их, на кога и зашто бацати. На непријатеља који се забункерисао, макар неко од тих младих партизана и погинуо.

На полазне положаје пристигли смо пола сата раније од заказаног почетка акције. Нечујно смо ишли и нисмо уопште били примичени. Већ смо за 180 степени заобили град и нашли се на оној страни од које непријатељ није могао очекивати напад тј. из правца Приједора — између села Трново и града Санског Моста. Јединице су већ запосјеле положаје. Наш Други батаљон са Даном Миљушем и Савом Поповићем запосјео је положаје ниже села Трново, штитећи нашу Бригаду од евентуалног продора непријатеља из правца Приједора цестом и ускотрачном пругом. Ми смо тражили смјештај Штаба и приштапских дијелова Бригаде. Нисмо успјели ни растеретити опрему и комору, а већ је зачуло са свих страна. Удар наше Бригаде и паљење ватри био је знак да и други почну да јуришају на утврде у граду. Од брзе палбе митраљеза и пушака створио се наједном ватрени обруч око града. У мркој ноћи добро се то разазнавало. Снажно „Урааа, ураа, Напријед! разбуцај!.. одзвањало је кроз град и чуло се далеко према Грмечу и на све стране. Праште бомбе и експлодирају mine минобацача. Ријека Сана преноси ту тутњаву и јек и наједном се све то претворило у силну грмљавину као да се небо проваљује. Понесени том снажном навалом, више нико није остајао на мјесту одређеном за Штаб Бригаде. Ротца, Мићо и Ратко послали су курире да обавијесте батаљоне о мјесту нашег Штаба. Сви смо сада појурили према полазним положајима. Оставили смо најнужније осигурање око Штаба. Наши батаљони муњевито су напредовали. У првом налету борци Трећег батаљона, са командантом Радом Ерцегом и комесаром Борћом Ступарем, те замјеником комесара Михајлом Зецом, направили су пробој у град. Они су се између минских поља инфилтрирали у сам град, а са њима и Прва чета Првог батаљона. У град су дошли неопажено све до моста на Сани, јер су знали непријатељеву лозинку и тако га изненадили. Они су себи отворили пут на неминираном дијелу непријатељске одбране, уз саму пругу, близу цркве, и кроз тај пролаз инфилтрирали у град све до главног раскршћа у граду. Код тог пролаза са двије стране стајали су борци и упозоравали на правац кретања. (Душан Зорић ми је ових дана тврдио да је он накнадно открио једну мину и на том пролазу, која срећом није експлодирала.) Сви смо прошли тим правцем.

Са лијеве стране од Трећег батаљона продирао је наш Први батаљон са командантом Стевом Ковачевићем и комесаром Душаном Вујатовићем, те замјеником команданта Дамјановићем Миланом и замјеником Политичког комесара Гајановић Лазом, на челу.

Са четом је ишао један бивши домобран који је из Санског Моста тада дошао у нашу Бригаду. Батаљон је дошао до мостића који је био на прузи, а иза тога је била бодљикава жеца. Бомбаши су пресјекли жицу и ишли потрбушке јарком поред пруге. Пузили су један за

другим и тако непримјетно стигли до испред бункера. У исти мах, митраљесци су отворали паклену палбу на отворе бункера, те десно и лијево на ровове. Бомбаши су, котрљајуће се према бункеру, бацили бомбе кроз пушкарнице, а друге опет у ровове поред бункера. Све је ишло негремице и као у магновењу. Изненађење је било потпуно. Код непријатеља је настала права паника. Неки су заупцали, али већина није знала шта ради. Пуцало је испред њих и иза леђа. Са свих страна. Тотална обесхрабреност. „Ураа, урааа... нагари... разбуцај... — заорило се на све стране. Бункери и ровови су у трену савладани. Домобрани су се масовно почели предавати на овом дијелу града.

Јуриши су настављени крај цркве према граду, Жељезничкој станици, Соколском дому, те улицом према раскршћу и мосту. Тамо су већ биле јединице нашег Трећег батаљона.

Из правца према Кључу узводно од града, по ваграма које су палене, видјело се осјетно напредовање јединица Тринаесте крајишке НОУ бригаде. Отуда су се чули снажни гласови ових бораца, са којима је био и Штаб нашег Петог корпуса, са командантом Славком Родићем и комесаром Вељом Стојнићем, на челу.

Прве гранате миночакача, према причању Миланчића Миљевића, тада команданта Подгрмечког НОП одреда, пале су на штаб непријатељске одбране. Мине су експлодирале и погодиле неке из штаба, док су се други, искачући из зграде, нашли пред упереним пушкама бораца нашег Трећег батаљона.

И са лијеве стране Сана у другом дијелу града борбе нису дуго трајале. Ускоро смо се нашли са друговима из Штаба Осме крајишке НОУ бригаде, командантом Хамдијом Омановићем, комесаром Авдом Нуком (то је нажалост било моје иосљедње виђење са Авдом), те руководством Подгрмечког НОП одреда. Сва ова пуцњава и прави погрес у граду трајало је нешто преко 40 минута. Обруч око непријатеља са свих страна се све више стезао. Био је потпуно у нашој клопци. Оборили смо га на обе плећке, Овог пута није их могао нико спаси. Стотине војника је заробљено. У нашој Бригади имали смо једног погинулог (родом је био из Јелашиноваца) и три рањена борца. Они непријатељски војници који су, служећи се мраком, покушали побјећи, убијени су или су касније у засједама наших јединица похватани ван града.¹

Како год су јединице прогониле и уништавале непријатеља у граду, оне су у исто вријеме претраживале куће и поједина склоништа у граду тражећи скривене непријатељске војнике. Грађани су били узнемирени. Они су нас посматрали кроз прозоре кућа, а само понеки појединац усудио се да изађе на вјетрометини и поздрави нас. Неки грађани помогли су нам да се открију непријатељски војници који су се по раз-

¹ Према извјештају Штаба Четврте дивизије од 23. октобра 1943. године, са акцијом на Сански Мост упоредо је нападнута и уништена пруга Пршедор — Сански Мост, Приједор — Босански Нови, Приједор — Бањалука. Шеста крајишка НОУ бригада приликом борби за Сански Мост заробила је 364 непријатељска војника, међу којима 12 официра. Заплијењено је 5 топова, од којих 3 брдска и 2 противколска (противтенковска), 7 пушкомитраљеза, 2 тешка митраљеза, 17 стројница, 85 пиштоља, 4 мала бацача, 200 пушака, 20.000 метака, 70.000 куна и остале ратне опреме. Убијено је 30 а рањено око 15 непријатељских војника и официра. (Подаци Војноисторијског института, Том IV, књига XVIII, док. бр. 130, стр. 322.).

ним мјестима сакривали. Једна омладинка дошла је у Штаб Првог батаљона да обавијести да се под терасом куће крије злогласни усташа Лука Миљуга, који није успио побјећи из града. Он је био један од организатора крвавих злочина у санском срезу.

Све грађане изненадило је овако муњевити наш напад, па се нису могли добро ни да снађу. Као за трен, непријатељ, који се још предвече шепурио градом, просто је прегажен. Сјећам се да сам ушао у хотел доброг и драгог друга Рашима Хромаџића — „Сингера“. Кад нас је угледао, сав је проблиједио. Није имао разлога за то. Особље и укућани збили су се у један ћошак, а он са врчем вина као добродошлицом нукao нас пићем. Нико није понуђено пиће узео нити било шта друго. Ми смо само тражили да се није који непријатељски војник сакрио у хотелу. Знао је „Сингер“ која смо ми војска, и он је већ био раније активни присталица НОП-а. Ипак га је нека бојазан била обузела, јер он није знао да ли ми знамо ко је он. Разведрио се и дошао је к себи кад је са нама отпочео разговор. Све је послије тога у том хотелу било весело и на ногама. Таквих сусрета у граду, као у ово рано јутро, било је више.

V

Али ако сам бар дјелимично завршио казивање о бици, није још крај мог казивања, јер разна узбуђења нису престајала. Нисам вјеровао да ће послије ове бриљантне побједе и радост свију нас настати још већа моја лична радост. Радост која се мијешала са много чиме, срећом и тугом, која је узбудила и уздрмала своје биће и не знам више уопште како да опишем ту срећу, тај срећни ратни тренутак у суровом рату.

Било је вјероватно негдје око 2 сата ујутро, а руководства штабова бригада која су учествовала у ослобођењу града позвана су на састанак (у гостионици на самом тргу у Санском Мосту) у Штаб Петог корпуса НОВ и ПОЈ. Добили смо ново наређење за покрет. Наша Бригада ће одмах наставити гоњење непријатеља и хватање преосталих, одбјеглих непријатељских војника. У наређењу је још стајало: да у маршу, у ходу, нападнемо непријатељски гарнизон у Приједору. Тамо нас, са козарске стране града, очекује Једанаеста крајишка НОУ — Козарска бригада, која ће у исто вријеме напасти град кад ми будемо отпочели с нападом. Док се не ухвати веза преко с. Миљаковци са Једанаестом крајишком НОУ бригадом, не нападати Приједор.

VI

Било је можда око 3 сата по поноћи. Почело се са окупљањем и постројавањем наших бораца за покрет. Тако су поступале и друге јединице. Наједном...! Застао сам од изненађења... Чујем на мосту познати глас... Тај глас је реско позивао борце Подгрмечког одреда да се окупе на одређено мјесто. Разазнајем тај мелодични зов са друге стране ријеке. Тај глас ми је добро познат иако га нисам чуо већ преко 2 године. Био је то глас мога брата Шемсе. За њега нисам знао уопште гдје

се налази. Без двоумљења, свом снагом — криком, иовиках: „Шемсооо! Брате Шемсо, јеси ли ти то!?“ Са друге стране моста чујем прихваћен одзив: „Хајрооо! Хајро, брате, зар си и ти овдје?“ Још се не видимо... Трчимо кроз полумрак један према другом... Ништа више не примјећујемо око оебе... Трчим према брату... Грлимо се... братски грлимо... Занијемали смо обојица и само се весело гледамо... Не можемо ни ријеч да проговоримо...

Кад сам у јуну 1941. године отишао од куће у партизанае, брата није било код куће. Склонио се од погледа усташа и злих људи који су били на оној — другој страни. Много невоља, шиканирања, хапшења, прогона поднио је он, мајка и сестре, кад је непријатељ сазнао да сам у партизанима. За брата нисам чуо све до јуна 1943. године. Тада сам од њега добио писмо у коме ме обавјештава да нам је умрла мајка. Тек тада сам сазнао да се из Новске вратио у Босански Нови и да је партијски задужен за политички рад у граду и за обавјештајни рад за наше војне јединице. Кад сам ишао у акцију на Сански Мост, мислио сам да је брат можда још у Новом. Нисам знао да је изишао у партизанае. На брзину ми је испричао, да је у задњи час избјегао хапшење од Гестапоа. Неки агенти који су пошли према нашој кући, упитали су управо брата Шемсу за адресу наше куће. Он је, сналажљивошћу право партијског илегалца, брзо реаговао упућујући их тачно ирема нашој кући, а да агенти нису на њему примијетили никакву промјену ни изненађење. А кад се мало удаљио од погледа агената, брат је у једном даху потрчао према кући Ферпдбега Церића, гдје се налазио његов син Махмут — Маша, члан СКОЈ-а, преобукао његов кожни капут и трком се упутио уз брдо Грачани према Новској планини. Док је стигао на брдо изнад католичког гробља већ је био сигуран да је умакао свакој потјери из града. Ускоро је стигао на Новску планину — у слободу. Тамо су већ били наши — партизани Подгрмечког НОП одреда. Тако се, како ми исприча, већ 3 мјесеца налази у Одреду, чији је командант Миланчић Миљевић. Упознао се са Божом Стуиаром, замјеником комесара, па је од њега дознао много појединости о мени. Рече ми брат да је сестра Хасна, на интервенцију грађана, послје 20 мјесеци тамновања и мучења, дошла напокон из злогласног концентрационог логора Стара Градишка. Она је пуштена на упорно тражење грађана Босанског Новог, да се сестра ослободи. Одвели су је биле усгаше још у децембру 1941. године. Тада су нам мапо⁷ и сестру Васву и Есму одвели у интернацију и логор код силоса у Приједор. Оне су исто тако на интервенцију Атифа и Фехима Ситнице и Адема Баалића из Козарца, Ризе Капетановића, жупника Грге Блажевића, Мехмеда Џафербеговића, Салиха Ахметовића, Ибре Мухамедагића, Ибрахима Муфтића, Хасана Џанкића, Ахмедбега и Муниба Капетановића, Асима Хоџића, Ремзе Крцалића, сви из Босанског Новог, на затим и заузимање неких угледних грађана Приједора — пуштене послје 45 дана и повраћене у Босански Нови. Испричао ми је како су мајку и сестре у заровима спроводили 6 усташких жандара са бајонетима на пушкама. А мајка није хтјела да иде пјешице изговарајући се на старост и болест ногу, па је у фијакеру сједила а жандарми са стране су је пратили са бајонетима на пушкама да и она не би побјегла у партизанае.

Сазнадох како нам је умрла мајка. Имала је тек 61 годину живота. Слушао сам га. Гледали смо се по не знам који пут са неизмјерном сре-

ћом због оваквог сусрета. Дошли смо иод уличио освјетљење да се боље видимо. Тапшали смо један другог по рамену и коси... Али морало се кретати са јединицом. Све је било телеграфски и на брзину. Не знам уопште колико је то трајало времена. Нисмо стигли ни да заједно ожалимо мајку. Морало се одмах поћи, јер су нас звали другови. Они не знају за нашу велику срећу. Они зову да се иде, јер треба гонити непријатеља. Ја кренух према Приједору на једну, а брат на другу страну према Љубији. Тако је у рату. . . Сви даљи разговори морали су се одлагати — за други пут — ако се остане и животу.

Брата више нисам видео све до ослобођења земље. Послао ми је једном приликом дивну, емајлирану црвену петокраку звијезду са српом и чекићем, коју су му поклонили руски официри када су први пут дошли у војну мисију при Врховном штабу НОВ и ПОЈ. Мој брат је тада са својом јединицом обезбјеђивао атерирање и долазак Мисије на партизанском аеродрому код Босанског Петровца. Тада их је пратио непосредно до нашег Врховног штаба у Дрвар.

Могу, сигуран сам, много тога заборавити из рата, и ако се још увијек много тога и сјећам. Међутим, овај сусрет на мосту у ослобођеном граду, нећу никад заборавити. То је био сусрет у револуцији, са мојим јединим и драгим братом, у акцији у којој смо заједнички учествовали, али то нисмо знали. Ја у мојој јединици на десној страни ријеке, а брат у својој јединици на лијевој страни ријеке Сане. Обојица у истој акцији и са истим циљем — заједно са борцима наших јединица уништити непријатељски гарнизон и коначно ослободити град. Овај сусрет, то је била моја, а сигуран сам и брата Шемсе, једна од незаборавних радости живота. Остварила се наша животна жеља кад смо се идеолошки определили за раднички покрет да ћемо као браћа, ако дочекамо то вријеме, учествовати заједно у оружаном социјалистичкој револуцији — да „силом збацимо силу доле“ и створимо ново социјалистичко друштво. Макар у тој борби и погинули.

Оно што се догодило у Санском Мосту, може само да режира борба — живот. Овај наш рат, то је борба за опстанак, за слободу и независност. Наш рат је борба за бољи живот свих људи Југославије. Рат је и насиље за људе. Рат доноси милионима несрећу, невоље и страдања. Али рат који ми водимо, он је нама наметнут. Није било алтернативе. А ето, у тил свим људским кагаклизмама заискри и покоја срећа. Бар за тренутак. Поред све суровости, и у рату догоди се као бљесак ратна срећа и радост. Колико се сретним осјети човјек кад побјегне из концентрационог логора, смрти или из затвора, заробљеник из заробљеништва. Каква је само срећа и ргдост побјћи са стрелишта или кад су те повели на стријељање, или си послије стријељања остао жив и умакао, из мртвих се извукао, измигољио из кошмара. Све су то разне радости које се не могу ни режирати, ни предвидјети, ни одглумити. Тешко је да и филм може дочарати све то што је у човјеку било кад му је заискрио само један трен такве радости. Радости усред рата и невоља. А кад би и ириближно и било таквог остварења, људи и критичари би рекли да је све измишљено и преувеличано. И зато се не може тако лако одглумити човјекова срећа, радост и драгост коју он свим својим бићем до-

живи. Могу да тврдим да је неочекивани сусрет са братом у оружаном револуцији тако доживљен да је оставио стални печат незаборава.

О доживљајима људи у рату и револуцији нема никад краја ...

Хајро Капетановић

САТ ЈЕ ОТКРИО ЗЛОЧИНЦА

Приликом напада на Сански Мост, био сам у Трећој чети Првог батаљона, која се прије почетка напада неопажено увукла у град. Када је отпочео напад наших јединица, усташе су из својих кућа и касарне, онако буновни и напола обучени, трчали према својим положајима. Ми смо их иза углова зграда сачекивали и хватали као зечеве. Разоружавали смо их и затварали у подрум „Дабарске“ кафане, гдје смо поставили стражу да их чува. У том метежу и на мене налете један крупан и снажан усташа. Викнуо сам да баци оружје и да се преда. Бацио је пушку и пошао према мени. Био сам неопрезан, и усташа је као пантер скочио на мене, тако да нисам успио ни метак да опалим. Ухватио ме преко руку и почео вући за једну руку. Видјевши да ће ме надјачати, почео сам дозивати другове да ми помогну. У задњи час је пристигао један борац. Схвативши шго се догађа, подигао је пушку да пуца. Викнуо сам му да не пуца, јер да би могао и мене убити, већ да га удари пушком по глави. Слиједио је један јак ударац и усташа је мене испустио. Докрајчио сам га једним кратким рафалом из пушкомитраљеза. Узели смо му пушку и скинули опасач с пиштољем. Претресли смо му џепове у којима је било доста муниције. Изгледа да у журби није имао времена да стави фишек-лије. У једном џепу нашао сам сат са ланчићем и ставио га себи у џеп. Тек тада сам се мало боље загледао у лице убијеног усташе. Препознао сам га. Био је то домаћи усташа, за кога смо знали да је учествовао у покољу Срба у Санском Мосту. Био сам задовољан што сам га спријечио у даљњем убијању и клању.

По повратку из акције мало сам се и хвалио друговима са својим „ратним плијеном“. А како и не бих када је то био први сат којег сам у животу имао.

Послије извјесног времена, за вријеме одмора у засеку Какићи, из знатижеље сам отворио задњи поклопац сата. Приметио сам да је у унутрашњем поклопцу нешто угравирано. Прочитао сам текст и запрепастио се. На поклопцу је угравирана посвета Сими Бркићу из Јелашиноваца, оцу Љубе и Чеди Бркића, јунака нашег Првог батаљона, кога су усташе убиле у Санском Мосту. Сада ми је тек било јасно да сам ликвидирао правог злочинца.

Одлучио сам да одмах одем до наше Прве чете и да браћи предам драгу успомену на њиховог оца. Наишао сам прије на Љубу. Замолио сам га да одемо у страну, јер да имам нешто да му кажем. Отишли смо до дрварника и сјели на једно дрво. Извадио сам сат са ланчићем и пружио му га. Није требало више ништа да му кажем. Препознао је одмах сат свог оца. Преметао га је из руке у руку. Из очију су му текле сузе. Тек тада сам схватио да му отац није више међу живима. Испричао сам му цијели догађај са усташом и рекао да му остављам сат. Загрлио ме

и пољубио, а сузе су му још текле из образе. Захвалио ми се пуно на учињеном, и након тога сам се вратио у своју Чету.

Док смо још били у Првом батаљону, знам да је Љубо нооии са собом сат. Ја сам послјије отишао у другу јединицу. У току рата херојски су пали и Љубо и Чедо. Не знам шта се даље догодило са сатом. То би вјероватно могли знати другови који су били с Љубом кад је погинуо.

Милан В. Црномарковић

СВЕТИЊА СПАВА

(анegdота)

Када сам ступио у Другу чету Другог батаљона Шесте крајишке НОУ бригаде, имао сам шеснаест и по година. Са мном је у партизане дошла још једна група омладинаца, истог или мало старијег годишта. Прије ступања у борбу, новодошли партизани су имали кратку обуку, свега неколико дана. Обучавали смо се у опису наоружања, из наставе гађања и нешто мало, колико се у тим приликама могло, из тактике. Стражарској служби посвећивана је посебна пажња. Часове из стражарске службе одржавали су десетари и командири водова, а командир, комесар и помоћник комесара Чете повремено су обилазили, помагали и говорили нам о томе какав треба да буде партизан, народни борац.

Тако је једном приликом, да би што више истакао улогу стражара, помоћник комесара Чете, Милић Душан, објашњавао: „Стражар је светиња, светиња другови. Он се мора поштовати. Њега треба увијек поздравити и то војничким, чврстим стројевим кораком." Често смо вјежбали поздрав и стројеви корак. Више пута смо пролазили поред стражара, поздрављали и загледали у њега. Најчешће је на стражи био Лазар звани „Брка". То је био висок човјек, атлетске грађе, дугих црних бркова, по чему је и добио назив „Брка". Служио је бившу југословенску војску као артиљерац, што је тада, у тим условима, много значило. Сама његова фигура, као и сазнање да је био војник бивше Југословенске војске, улијевала је у нас, жутокљунце, страхопоштовање и дивљење према њему. Он је тога био свјестан, па би се још више испрсио, подигао главу и бацио поглед негдје далеко према Босанској Крупи, одакле се чула потмула тутњава топова. Копкало ме је и желио сам да видим како наш делија Лазар стражари ноћу. Пружила ми се прилика...

Једног лијепог јунског дана Чета је водила цио дан борбу са усташама код Грмуше, на прузи између Босанске Крупе и Бихаћа. Лазар тога дана није био у борби. Повриједио је ногу у претходним борбама и био је поштећен од борбе неколико дана. За вријеме поштеде Лазар је, онако шепавом ногом, обилазио оближње сеоске куће и снаше, „гуцнуо је по коју цркавицу" — како је он знао да каже — и враћао се блаженог расположења у логор. Гуцнуо је мало и тога дана, тек толико да је пропјевушио.

Кад је сунце почело да залази за планину Грмеч и да пада мрак, Чета се враћала из борбе. Борци су били гладни, уморни и прљави. Послије вечере упућене су патроле за обезбјеђење логора. Чета је пошла на спавање. Лазар је одређен на стражу.

Дошао је мој тренутак. Послије вечере пошао сам у мрак. Нечујно сам разгртао жбуње испред себе и приближивао мјесту гдје се дању налазио стражар. Нисам ништа примијетио. Полако сам се приближавао воћњаку који је био удаљен око педесетак метара од старог стражарског мјеста. Опет ништа нисам видио, али се само чуло хркање, као да се неко гуши. Тек сам тада спазио нашег делију Лазара, наслоњеног на дебло шљиве, како спава дубоким сном.

Брзо сам се вратио у кућу у којој је била смјештена Команда Чете, пробудио помоћника комесара Чете и саопштио му: „Друже Душане, светиња спава.”

Могло се очекивати да ће наш делија Лазар изгубити нешто од свог угледа код нас новодошлих омладинаца. Међутим, он је и даље за нас био човјек вриједан поштовања. То је показао кроз више борби у којима се истакао својим примјерним држањем и храброшћу све до његове погибије 1943. године. А наш драги помоћник комесара Чете, Мишић Душан, је изгубио живот у задњим часовима рата 1945. године у борби са Нијемцима код Илирске Бистрице.

Лука Јандрић

ОСЛОБОБЕЊЕ БУГОЈНА

Заједничким планом Штабова 1. пролетерске и 5. кр. НОУ дивизије, наређено је да напад на Бугојно 22. августа 1943. године изврше: 3. кр. пролетерска НОУ бригада, 4. кр. НОУ бригада и један батаљон из Ударне групе батаљона. Према заповјести Штаба 5. кр. НОУ дивизије, Штаб Ударне групе батаљона одредио је да 2. батаљон 6. кр. НОУ бригаде учествује у нападу на Бугојно. Друга два батаљона из састава Ударне групе батаљона добила су ове задатке: 4. батаљон 6. кр. НОУ бригаде задржан је на Макљену да заједно са 1. кр. НОУ бригадом и Рамским партизанским одредом спријечи непријатеља да од Прозора крене у помоћ усташама у Бугојну, а 2. батаљон 9. кр. НОУ бригаде постављен је на обезбеђење правца цестом од Купреса.

Командант 2. батаљона 6. кр. НОУ бригаде Миле Давидовић издао је четама следеће наређење: 1. чета извршиће напад на усташко упориште у селу Весела, а 3. чета извршиће напад са југа на усташко упориште у електричној централли на периферији села Весела.

Прва чета је у првом налету, у 23 часа 22. августа 1943. године, успјешно пресјекла везу усташама са Бугојном и спријечила им повлачење у град. Даљи напад чете био је одбијен па је извршена блокада села Веселе.

Трећа чета је у муњевитом налету разбила и протјерала предња обезбеђења усташа и запосјела доминирајуће висове према централли. Око 2 часа послије поноћи, 1. чета је извршила други напад на усташе у селу Весела, заузела гробље и упала у прве куће у селу. Заузета је и доминирајућа кота 844 — отпорна тачка непријатеља, који се повукао и запосјео куће око рјечице Весеоцице. У зору 23. августа заузете су све куће око цамије и сама цамија. Нападом на електричну централу 3. чета је помогла

1. чети да изврши свој задатак да би потом обе чете извршиле блокаду електричне централе.

Конфигурација земљишта око централе омогућавала је нашим четама да за блокаду ангажују мањи број бораца и то на врло кратком растојању од 150 — 250 метара, одакле је успјешно одбијан сваки покушај усташа да се пробију из окружења. Како су усташе биле изненађене нашим нападом на њихова упоришта у Веселој и централу, остале су без хране, а затим и без воде, коју смо одвратили да не дотиче у централу. Ово је нашим четама ишло у прилог у одржавању блокаде. Наши руководиоци нису инсистирали да се врши напад на ово упориште, јер би губици у људству били велики.

*
* *
*

Тек 25. августа у поподневним часовима усташе су ријешиле да пошаљу свог старјешину — ројника са бијелом заставом на преговоре о њиховој предаји партизанима. Када је ројник изашао до наших положаја, тражио је највишег команданта наших партизанских јединица да би са њим преговарао. Пошто је наш командант Ударне групе Мићо Колунџија био у непосредној близини положаја, извијестили смо га да усташки ројник жели да са њим преговара о предаји. Претходно су до централе дошли наши храбри другови Богдан Бандић и Драган Колунџија, да понуде усташама преговоре о њиховој предаји.

Према садашњем казивању нашег команданта Ударне групе генерала у пензији Миће Колунџије, ирилично сусрета са усташким старјешинком — ројником, овај је у ставу мирно поздравио нашег команданта партизанским поздравом, на шта је Мићо реаговао подрумливим осмјехом, рекавши му да не прихвата партизански поздрав од усташког зликовца. Ројник је рекао нашем команданту да су се они сви у централу договорили да се коначно предају партизанима, али да они имају свој услов да њихова — усташка јединица остане у комплетном саставу са оружјем и да као таква уђе у састав наших партизанских јединица. Наш командант Колунџија рекао је да ми нисмо наивни како то ројник мисли, да се ми не журимо, већ постављамо своје услове: да се сви одмах предате, да предате оружје, затим ћете бити сви саслушани од нашег партизанског војног суда и за све оне за које се утврди да су били зликовци — биће стрељани, а отш који нису вршили недјела, моћиће да ступе у наше редове или да оду својим кућама. Ројнику се ови наши услови нису свидјели, али је видио да су категорични, па се тако вратио у централу да те услове пренесе својим војницима. У међувремену када је ројник кренуо од нашег положаја ка централу, примијетили смо како усташе излазе из централе и наши другови Бандић и Колунџија их постројавају.

Тако се 25. августа 1943. године у касним поподневним часовима предала ова комплетна усташка јединица (41 усташа и ројник) 2. батаљону 6. кр. НОУ бригаде. Усташе су спроведене у Бугојно, гдје су били саслушавани цијеле сљедеће ноћи 25/26 августа, од партизанског војног суда у саставу: Моша Пијаде, Спасенија (Цана) Бабовић и Милутин Морача. Командант Ударне групе Мићо Колунџија стигао је у Бугојно истовремено када је спроведена ова усташка јединица и рапортирао коман-

данту 5. кр. НОУ дивизије Милутину Морачи о извршеном задатку 2. батаљона 6. кр. НОУ бригаде.

Зборник 1У/16, док. 79 и 118.

Ратни дневник Милутина Мораче стр. 123/19. август 1943. и стр. 124.

Материјал из чланка Јове Јакшића за књигу 6. кр. НОУ бригаде.

Казивање команданта Ударне групе Миће Колунције.

Стуиар Момчило

ТРАМПА ЖДРЕБЕТА ЗА ДУВАН (ШКИЈУ)

(анегдота)

Послије смотрс у с. Нуглашица код Босанског Грахова, Шеста и Десета бригада кренуше преко Ливањског поља у правцу Гламоча. Када су се колоне кретале преко Ливањског поља, из групе сеоских коња који су се налазили на испаша издвојило се једно ждријебе и ирикључило се товарним коњима Друге чете Другог батаљона. Сви напори коњоводаца, куvara и осталих бораца да ждријебе поврате, остали су узалудни и ждријебе је, стално поигравајући поред паших коња, ишло за колоном. Преко планине Старетине није било кућа, па га нисмо могли оставити код сељака.

Стигосмо у с. Главице и отпочеше припреме за напад на Гламоч. Код мене дође водник Трећег вода, Радић Душан, и у повјерењу ми рече: „Један сељак даје пар килограма дувана (шкије) за оно „наше“ ждријебе. Смијем ли извршити такву трампу?“ Још ми рече да ово не смијем рећи комесару, пошто му он то сигурно не би одобрио. На његов приједлог одговорио сам: „Радићу, ја о томе нећу ништа да знам, већ ради на своју одговорност то што си замислио.“ Радић је ждријебе размијенио са сељаком за дуван, а касније је економ Чете, Грбић Сњмо, тај дуван подијелио борцима.

У једном шумарку сви пушачи запалили цигарете, по лишћу се ухватила тама од дима, а борци Чете се смију и на рачун дувана, ждробета и Радића врцају разни вицеви. Борац Параш Јанко из свег гласа довикну: „Друже водниче, од овог дувана у вис се одваљују дебели димови као ждробети репови.“ Водник Радић поцрвени и ништа хму не одговори, а сви остали борци праснуше у смијех. Радић и ми сви остали схватили смо да се тајна открила, али се све добро завршило.

Никола Јапунца

ПРЕЛАЗАК НА КОЗАРУ

По заузимању Санског Моста, 19. октобра 1943. године, Трећи батаљон је одмах упућен у правцу Приједора. У јутарњим часовима 21. октобра, Батаљон је избио у рејон села Миљаковац и заузео положај према Приједору изнад села: Неле и Балтине баре, затварајући правац дуж комуникације Приједор — Сански Мост. На том положају је Батаљон остао

до краја 1943. године. У том времену Батаљон је усијешно одбио неколико непријатељских напада. Тако је у једном нападу уништен и непријатељски тенк са пет чланова посаде. Тенк је наишао на нашу мину. Исто тако, Батаљон је извршио неколико успјешних акција на жељезничку пругу у околини Приједора. Једне ноћи у децембру мјесецу, Батаљон је напао оклопни воз између жељезничких станица Козарац и Омарска. Напад у потпуности није успио. Батаљон се повукао у правцу с. Миљаковац, а Трећа чета, која је била прешла преко пруге на козарску страну, у току ноћи повукла се у правцу Козаре, гдје је остала неколико дана. Са Четом је био и замјеник комесара Батаљона, Михајло Зеџ.

Једно послеподне, као курир Батаљона, добио сам задатак да носим повјерљиву пошту на Козару, да пронађем Чету и да се вратим у састав Батаљона. Нисам знао гдје се Чета налази, нити ми је то тада речено. Један борац из Прве чете одређен је да иде са мном. Ја и мој друг нисмо били никад на Козари, а нисмо познавали ни пут којим треба да идемо. Знао сам само да треба прећи преко р. Гомјенице и пруге Приједор — Ивањска, и да је то територија коју непријатељ контролише. У Штабу Батаљона речено ми је да се обратим Василији Шиљеговићу и да ће он одредити водича. У то вријеме Шиљеговић је био одборник у с. Миљаковцу.

У ирви сумрак спремио сам се и пошао у Команду Прве чете, која је била испред Топића брда у Школи. Успут до Команде Чете размишљао сам како да извршим овај задатак. Као курир Батаљона извршавао сам и теже задатке, али извршење овог задатка било је утолико теже што нисам познавао пут. Како ћу овај задатак извршити, умногоме је зависило од сналажљивости и умјешности водича.

Када сам дошао у Команду Чете речено ми је да су четници послје подне напали на наше положаје. Борба се водила око један сат и наши су приморали четнике на одступање. Одступали су у правцу с. Неле, а 'послије вјероватно за Приједор. Том приликом скренута нам је пажња на опрезност у току пута, а нарочито у селу Нели и преко моста на Гомјеници.

Када смо дошли кући друга Тилијевића, нашли смо Василија и рекли му о чему се ради. Упозорио нас је на напад четника и да су они баш у том правцу одступили куда ми треба да идемо. Када сам му рекао да ноћас морамо прећи на Козару без обзира на напад четника, одговорио је: „У реду!“. Пошто је са нама требало да иде његов син или неко други, како он то рече, предложио је да он иде, јер ипак боље познаје пут. Ја сам се са његовим приједлогом сложио, па чак био и сигурнији што он иде.

Нас тројица кренули смо нешто послје пада мрака путем према с. Нела. Када смо дошли до села чули смо узнемиреност и јак лавез паса. Мислили смо да има некога у селу, застали смо и пажљиво послушвали. Када су се пси умирили и када смо се увјерили да нема опасности, претрчали смо један по један преко главног пута и продужили кроз село према ријеци Гомјеници. Ишли смо полако и опрезно, јер смо имали доста времена. На ријеци Гомјеници био је мост преко кога смо морали прећи, јер се у то доба р. Гомјеница није могла прећи газом. Када смо пришли близу моста, застали смо и пажљиво осмотрили мост, па како нисмо ништа примијетили, прешли смо преко моста опрезно један

по један, а затим наставили пут кроз шуму даље према прузи. Дошли смо до једне куће у Борћа поље. Друг Шиљековић је пажљиво покуцао на прозор. Изишао је домаћин, увео нас у кућу и одмах упалио лампу-петролејку. Домаћин је био врло љубазан, али се није представио. Када сам му рекао да није баш zgodно што је лампа упаљена, домаћин одговори: „Ништа се не брините. Ја за вас одговарам. Знам ја када су они прошли горе и како су се вратили назад.“ Мислио је на четнике.

Када смо се одморили и огријали, нас двојица са домаћином, сада новим водичем, кренули смо према прузи, а Шиљековић је остао у кући. Када смо пришли близу пруге, водич нам је показао на бункер у коме је била посада. Учинило ми се да је близу. У то вријеме пруга је била добро чувана од стране непријатељских посадних јединица, које су се налазиле у бункерима поред пруге, а оклопни воз је често ноћу патролирао на прузи Приједор — Ивањска. Некад и по читаву ноћ.

Опрезно смо прешли преко пруге и одмах у непосредној близини свратисмо у двориште једне куће. „Зар ту“ — тихо ја упитам водича. „Да“ — одговори водич исто тихо. Погледам ја према бункеру и угледам како шкиљи слабо свјетло, те ми се учини да је још ближе. Наш водич ироће са супротне стране куће, покуца лагано на прозор и врати се назад. Мало послје из куће изађе дјевојка. Није имала више од 18 година. Ућосмо у кућу, али сада дјевојка не упали свјетло. У просторији гдје смо ушли горјела је ватра у фуруни, а ту је била и мајка те дјевојке. Предложио сам да се не задржавамо, већ да одмах кренемо. Дјевојка, која нам се такође није представила, рече: „Само ви сједите и одмарајте, а ја ћу припазити испред куће да не би неко наишао. Морамо мало сачекати па ћемо одмах кренути. Знам ја гдје се наши налазе.“ Рекла је ово иако јој нисам рекао куда идем и кога тражим.

У соби је било топло и пријатно сједити. Није ми било свеједно, морам признати, али када смо већ ушли, морали смо сједити. Дјевојка је повремено улазила у кућу и поново излазила напоље. Када је било вријеме да кренемо, дјевојка уће у кућу и рече: „Сада можемо да кренемо“. Друг који нас је довео, вратио се кући назад преко пруге, а нас двојица и дјевојка пошли смо према Козари. Био је мрак и нисам знао куда идемо. Рано ујутро стигли смо у с. Ломовита, гдје је 21. маја 1942. године формирана Прва крајишка бригада. Нашао сам замјеника комесара Батаљона, друга Зеца, у једној кући и предао му пошту, а Чета је била размјештена по кућама. Ту смо остали цијели дан, и одмарали се до навече. Послје подне, до касно у ноћ, ојштина и војска играли су и пјевали. Било је то право весеље, како су то партизани увијек приређивали када су се негдје налазили на одмору и када су то дозвољавале пршшке. Касно у ноћ, поздравили смо се са мјештанима села Ломовита и захвалили се на љубазном гостопримству. Чета се постројила и у колони по један кренула назад. Колико се сјећам, са нама је кренула једна дјевојка и неколико младића као добровољци, који су остали у јединици.

У току ноћи, прешли смо неопажено преко пруге и р. Гомјенице, те рано ујутро стигли у с. Миљаковац у састав Батаљона.

Симо Бороња

ПОНОВО У ШЕСТОЈ КРАЈИШКОЈ НОУ БРИГАДИ

Почетком децембра 1942. године са новског сектора у Цазинску Крајину и на бихаћки сектор, упућен је Трећи батаљон Шесте крајишке НОУ бригаде. Истовремено, по ослобођењу Бихаћа, са ових територија дошло је до масовнијег ступања нових бораца у НОБ-у. Зато је Трећи батаљон, којим је командовао Хамдија Омановић, родом из Цазинске Крајине, одређен за кадровско језгро које ће од нових бораца формирати Осму крајишку НОУ бригаду. Тако сам и ја, послје три мјесеца проведена у Шестој бригади, изашао из њеног састава. У борбама које је ова Бригада водила, теже сам рањен, те сам остао у болници када је Осма бригада упућена у Унску оперативну групу. По оздрављењу у лјето 1943. године прикључио сам се Трећем ударном батаљону Подгрмечког НОПО. Јединице овог Батаљона, октобра 1943. године, држале су положаје према Приједору на сектору рудника Љубија. Једног дана на овим положајима свим јединицама и борцима саопштена је одлука Штаба Петог босанског корпуса да наш Батаљон улази у састав Шесте бригаде као њен Четврти батаљон. Тада сам се много радовао што сам поново борац и пушкомитраљезац Шесте бригаде. Радост је била велика и код осталих бораца и руководилаца, јер су готово сви они били борци ове Бригаде до маја 1943. године, када су издвојени из њеног строја за формирање Подгрмечког партизанског одреда.

Ускоро је наш Четврти батаљон упућен на сектор Тимара у села Марићку и Јелићку. Овдје смо држали положаје према непријатељу који се налазио на прузи Приједор — Ивањска. Скоро сваке ноћи изводили смо успјешне акције: рушења ове пруге, нападе на непријатељске возове који су превозили ратни материјал и па посаде непријатеља у бункерима.

Тада се из Тимара један број људи налазио у четничким јединицама, пошто се овај сектор до октобра 1943. године налазио под четничком и усташком контролом и утицајем. Најзагриженији четници излазили су из непријатељских гарнизона у Приједору, Козарцу и Омарској и прикупљали податке о нашим јединицама за Нијемце и усташе. У свим нападима на наше положаје, усташама и Нијемцима били су путовође пошто су добро познавали терен. Повремено су и сами вршили неуспјешне ноћне диверзије и препаде на наше патроле и мање јединице. Више пута смо покушавали да разбијемо ове четничке јединице, које су се налазиле уз усташке и њемачке гарнизоне и посаде у бункерима као њихове предстраже. Један од најуспјешнијих напада Четврти батаљон је извршио код села Радосавско. Наше чете у садејству са још неким јединицама Бригаде успјеле су изненадити и опколити један четнички батаљон и потпуно га уништити. Колико се сјећам, заробили смо око 30 четника и неке чланове Штаба њиховог батаљона, а сво наоружање и опрему смо заплијенили.

Други напад извели смо на четнички логор који се налазио уз усташко-њемачку посаду у Омарској као њихова предстража. Те ноћи, ударна група јачине око три вода, неопажено се привукла до кућа у којима су били четници и кроз прозоре обасула их ручним бомбама. Када су преживјели четници панично почели искакати кроз прозоре, дочекали смо их убитачном митраљеском ватром. То их је неутралисало и онеспособило. Били су разбијени и нису могли пружити никакав отпор. Али су Нијемци и усташе са својих положаја, који су се налазили у непосредној близини,

отворили жестоку митраљеску и минобацачку ватру по нашим јединицама, те смо се морали повући не прикупивши плијен. Изнијели смо само један пушкомитраљез и неколико пушака. Преко наших обавјештајних веза сазнали смо да су четници те ноћи имали 20 погинулих и 17 рањених. Наше чете нису имале губитака.

Душан Миљковић

ПРОЛЕТЕР И КОМАНДАНТ БАЊАЦ БОКО

У мају 1943. године упознао сам Боку Бањца, родом из села Корјеново општина Кључ. Тог мјесеца формиран је и Подгрмечки партизански одред. У састав овог Одрода ушао је Трећи ударни батаљон који је формиран одмах после четврте офанзиве. Командант Батаљона је био Бок Бањца. Први мој сусрет са њим био је у селу Дабру гдје се у то вријеме налазио Трећи ударни батаљон. Боку сам затекао у једној сеоској кући на раду. Ту са њим били су и комесар Батаљона, Гаковић Славко, замјеник команданта, Домазет Михајло и омладински руководиоца, Бјелајац Бранко. Наредбу о мом постављењу за замјеника политичког комесара Батаљона већ су били примили. По нашем војничком правилу, прво сам се представио команданту, па редом осталим у Штабу Батаљона. Мој први сусрет с људима које дотада никад нисам иознавао и видио, дубоко и пријатно ми се урезао у памћење. Када се данас после четрдесет и двије године подсећам на те пријатне и незаборавне тренутке, још су ми у живом памћењу неки детаљи. Када сам ушао у Штаб Батаљона и представио се, прво ми је пришао командант Бок. Висок и стасит, лијепо обучен и дотјеран као прави партизански командант. Пришли смо један другом и пољубили се. За њим су пришли и остали чланови Штаба да се поздраве. И тако док се ми поздрављамо, на врата улази курир, носи малу војничку чутуру са ракијом. Прво командант, као домаћин, наздрављује новог члана Штаба и зажели му добродошлицу. Обузет топлином пријема што ми чине ови људи и сам у себи размишљам. Први сусрет са овим непознатим људима, па тако драг и топао, први ратни сусрет другова. Донекле, то сам и очекивао, јер су сви наши ратни сусрети били такви, топли, људски и изнад свега хумани.

Послије тог кратког међусобног упознавања, разговор се проширује и на службени дио. Бок нас је упознао са стањем Батаљона и људима у њему, а потом политички комесар, Гаковић Славко, о стању и раду партијске и скојевске организације. Из ових кратких информација, утисак је добар о јединици, њеном саставу и наоружању. Батаљон састављен од бораца Подгрмечца, који су већ прошли кроз бројна ватрена крштења и акције и стекли огромно ратничко искуство. Слушајући све ово о Батаљону, био сам пун среће и радости што сам дошао у такву јединицу. Интересујући се о још неким појединостима и руководећем саставу, дознао сам да је Бок прије доласка на ову дужност био борац — пушкомитраљезац у Првом крајишком пролеторском батаљону. У овом Батаљону се налазио од његовог формирања, фебруара 1942. године па све до повратка из Славоније у Босанску Крајину, концем 1942. године. Касније у више наврата борци и руководиоци су ми причали о Боку и његовој ве-

ликој храбрости као пушкомитраљесца. Тако Стаић Јово, један од истакнутих бораца Пролетерског батаљона и Шесте бригаде, прича о храбрости овог истакнутог крајшког борца, командира и команданта. Добро се он сјећа борби са Нијемцима, усташама и четницима у средњој Босни, Мотајици, Славонији и Билогори, у којима је Боко са својим пушкомитраљезом јуришао и таманио Нијемце, усташе и четнике. Његова лична храброст уносила је у све борце сигурност, па и у оним тешким и драматичним ситуацијама у којима се Први крајишки пролетерски батаљон нашао после погибије Младена Стојановића, Здравка Челара, Милана Личине и других храбрих бораца овог Батаљона у овим и каснијим борбама које су водили борци пролетери пробијајући се кроз непријатељску територију и утврђења у повратку за Босанску Крајину. Боко је јуначки подносио све ове окршаје и недаће које су их пратиле на овом дугом, тешком и неизвесном путу. Лична храброст, сналажљивост и богато ратничко искуство, стицано у бројним борбама и акцијама које је водио Први крајишки пролетерски батаљон, Шеста крајишка бригада, били су довољна гаранција да му КП иовјери у рату одговорне дужности: командира вода, чете и команданта батаљона. Повјерње које му је Партија дала, Боко је настојао да дјелом и борбом оправда. Од бројних акција које је организовао и успјешно извео са Батаљоном, истакао бих само неке које најбоље оцртавају Боку као команданта изузетних квалитета у времену од маја 1943. па до октобра 1944. године, нешто више од годину дана, Трећи ударни батаљон Подгрмечког одреда и касније Четврти батаљон Шесте крајишке бригаде извео је више успјешних акција. Тако је јуна мјесеца 1943. године на путу Сански Мост — Лушци Паланка из засједо сачекана и уништена непријатељска јединица јачине 150—200 војника и 2 камиона пуна ратног материјала. Исте године, почетком мјесеца септембра на прузи Сански Мост — Приједор у непосредној близини села Трнова. Батаљон је дигао у ваздух непријатељски воз, заробио комплетну сатнију усташа, домобрана и велику количину ратног материјала. После ових успјешних акција борци овог Батаљона половином септембра и октобра водили су успјешне акције у рејону рудника Љубије, учествујући и у његовом ослобођењу.

У другој половини октобра мјесеца 1943. године Трећи ударни батаљон Подгрмечког одреда са око 180 бораца и командним кадром ушао је у састав Шесте крајишке бригаде као њен Четврти батаљон.

Уз мање кадровске промјене, Батаљон је остао у истом саставу и врло брзо се консолидовао. Од Штаба Шесте бригаде Батаљон је добио наредбу да се са положаја у рејону Љубије предислоцира на нове положаје у села Криваја, Марићка и Јелићка са задатком да бране и штите овај правац и повремено врше активна дејства на прузи Ивањска—Пискавица—Омарска. И на овом терену, под командом Боке Бањца, Батаљон је имао запажене успјехе у борбама са четницима и усташама и тек што смо се консолидовали као нови Четврти батаљон у саставу Шесте бригаде и отпочели припреме за крупније акције које ће наредних мјесеци услједити, стигла је наредба којом се друг Боко Бањца упућује у Официрску школу Врховног штаба НОВ и ПОЈ.

Драго нам је било што се овај истакнути командант упућује на усавршење, али и жао што ћемо се растати од свог команданта, дивног друга и комунисте. На лицу друга Боке такође смо примијетили да је и

њему овај растанак тешко пао. Зато смо настојали и објашњавали да га схвати нормалним, али растанак са добрим другом упркос свему томе је тежак. Међутим, тада ни у помисли нисмо могли претпоставити да је то и последњи поздрав.

По успјешно завршеној школи ВШ 20. априла 1944. године Боко је упућен за команданта новоформираног Четвртог батаљона Дванаесте бригае. Батаљон, за чијег команданта је Боко био постављен, налазио се у фази формирања. У Сански Мост пристизали су *борци из јединица Четврте крајишке дивизије* за попуну овог Батаљона. Радило се убрзано, јер је Батаљон требало од Санског Моста у најкраћем времену да крене у састав Бригаде која се у то вријеме налазила код Котор Вароши. У времену од 20. априла, па до конца октобра 1944. године, Батаљон којим је командовао Боко Бањац непрекидно је био у активним дејствима. На дугом путу Бригаде од Котор Вароши — Теслића, Бановића до Београда и Сремске Митровице, Батаљон се успјешно носио са надмоћним непријатељским снагама, да би доживио најжешће борбе са непријатељем на прилазима Београду — Баричу и Авали. Иако су ово били тешки и сложени задаци за јединицу која је тек формирана, за искусног, смјелог и одважног команданта Боку то нису били неизвршиви задаци. Умјешним руковођењем бројним акцијама на овом дугом путу, Боко је са својим Батаљоном изишао као побједник. Одмах по ослобођењу Београда, Батаљон је упућен на сремски фронт. И на овом ратишту Батаљон је извршавао сложене и тешке задатке, али под ненавикнутим условима ратовања — у сремској равници. Борбе које је водио овај Батаљон на прилазима Сремској Митровци, биле су надчовјечанске. У једном од бројних јуриша, смртно је погођен артиљеријском гранатом 28. октобра 1944. године наш Бока Бањац. Колико је био цијењен и вољен од бораца, довољно говори и овај примјер. У бригадном листу Дванаесте бригае „Народни борац“, издање 1. јануара 1945. године, пише један борац и ово: „Боко Бањац — борац Крајине био је увијек међу првима и најбољи међу најбољима, најхрабрији међу храбрима и најодабранији међу одабранима.“ Други борац овјековечује га овим стиховима:

„Једне ноћи курир стиже,
Боко Бањац да се диже
И да иде право боју,
да он тамо води војску своју,
Митровицу да ослободи.
А он млади јунак био,
на се боја пожелио...”

Колико је био вољен и цијењен овај Крајишник — пролетер и командант, поред осталог говори и стихови његових бораца. Његова погипија, уочи саме побједе над фашизмом, утолико је тежа и болнија. Судбина му није дозволила да дочека крај рата, тај радо чекани дан слободе. Топовска граната пресјекла је један живот човјека и друга којег су красиле најплеменитије особине до краја народу оданог човјека и комунисте. Као што је био вољен и цијењен у рату од свих његових бораца, народа Босанске Крајине, таквог ћемо се сјећати данас и сјутра.

Божо Ступар

УНИШТЕН ХИТЛЕРОВ „ТИГАР“

Недјеља је, новембар 1943. године. Јутро прохладно, са маглом у низији око ријеке Сане и Гомјанице. Трећи батаљон Шесте крајишке НОУ бригаде кренуо је око 5 часова на положаје према Приједору, косом која пролази од села Нела падињама Миљаковца према Жељезничкој станици Балтине баре. До 6 часова чете Трећег батаљона заузеле су своје положаје. Распоред чета је следећи: Прва чета запосјела је положаје око села Нела у захвату пута Приједор — Саничани; Трећа чета запосјела је положај дуж косе која се пружа изнад пута Приједор — Саничани према положајима Прве чете; Друга чета запосјела је положај косом која доминира Балтиним барама, нешто повучена уназад и чинећи на неки начин другу линију Батаљона; Пратећи вод посјео је положај позади положаја Треће чете.

Распоред наше Треће чете, која је истурена нешто више напријед према Приједору, био је степенаст, тако да су Први и Други вод постављени у једну линију паралелно са путем Приједор — село Нела, а Трећи вод повијен према коси која се наставља на положаје Друге чете.

Командир Треће чете, Свето Поповић, издао је на положају допунску заповијест командирима водова, у којој је објаснио задатак Трећег батаљона и план дејства наше Треће чете, задатак у одбрани овог правца, тако да је сваки борац упознат општим задатком Чете и посебним задатком вода, десетине и бораца. При издавању заповијести командир Чете, друг Свето, упознао нас је да се у Приједору налазе јаке њемачке, усташке и И домобранске снаге ојачане тенковима и артиљеријом. Према добијеним подацима у току данашњег дана непријатељске снаге ће кренути из Приједора у напад на наше положаје, са циљем да протјерају нашу Бригаду и створе ширу позадину око Приједора и већу сигурност пролаза пругом Приједор — Бања Лука. Наш задатак је био: не дозволити непријатељу ни корака даље. Ми морамо по сваку цијену спријечити продор непријатеља на овом правцу. Морамо га држати у блокади у Приједору и постепено уништавати. Ми смо у могућности да спријечимо продор снагама непријатеља на овом правцу у садејству са Првим батаљоном, који је заузео положаје десно од нас у рејону Саничани, а Други батаљон има положаје преко ријеке Сане у рејону Чаракова и села Хамбарине. Инжињеријски вод Бригаде поставио је противтенковску мину на путу Приједор — село Нела испред положаја наше Треће чете.

Положаје смо посјели и заузели до 6 часова ујутро. Сваки борац и одесио је заклон за дејство и заштиту. Око 7 сати почела је магла да се диже и разилази, а сунце се указало, тако да се и видљивост повећала. Један сат касније од правца Приједора чула се бука тенковских мотора и луна гусјеница. У међувремену, непријатељ је почео да гађа артиљеријом и засипа гранатама наше положаје. Појачали смо осматрање и припремили се за борбу, а бука тенкова све се више ириближавала од правца Тукова.

Ускоро су и према нама наишле непријатељске снаге. У том моменту наш Први и Други вод отворили су ватру на претходницу која се кретала према положајима наше Треће чете. Отпочела је борба на свим секторима нашег Трећег батаљона. Четири тенка, са пјешадијом, избила су путем испред наших положаја, тукући из топова и митраљеза по нашим по-

ложајима. Са двије иротивтеиковске пушке, митраљеском и пушчаном ватром нисмо успјели спријечити продор непријатеља, тако да су се тенкови већ приближили нашим иоложајима. Два тенка прешла су пут гдје је постављена противтенковска мина. Ми смо се већ разочарали у инжињерце и посумњали у исправност мине. Притисак непријатеља је све жешћи. Први и Други вод постепено су се повлачили на наредне положаје. У том моменту наишао је већи тенк, права грдосија. Кретао се иза мањих тенкова и тукао из митраљеза и топа по нашим положајима. Својом буком и лупом дјеловао је некако застрашујуће. Када је овај тенк-грдосија стигао на половину пута испред наших положаја, одједном се проломила снажна експлозија, а грдосија се претворила у буктињу. На лицу мјеста био је лично командант батаљона, Раде Ерцег. Он је покренуо машину за паљење мине и чула се страховита експлозија. У том моменту мањи тенкови који су прешли напријед почеше се повлачити. Међу нама борцима наста нека неописива радост и жеља за јуришем. Тада паде команда: „Другови, напријед!“ Код непријатеља наста пометња и поче се повлачити према Туковима. Наше све три чете кренуле су за непријатељем. Настала је жестока борба која је трајала све до 3 сата послије подне, када се непријатељ морао повући уз велике губитке у људству и наоружању у опкољени Приједор.

Ми смо се послије вратили да вртимо како изгледа уништена грдосија. Имали смо шта и да видимо. Посада у тенку је изгорјела, а тенк је личио на велику гомилу гвожђа која је поцрњела од ватре и дима. Чули смо из разговора бораца да је то најјачи и највећи Хитлеров тенк и да се зове „Тигар“. Установили смо послије борбе да је то био командни тенк са радио станицом, преко којег се водила акција против нас.

Буро Бабић

ПОСЛИЈЕ ПАРТИЈСКОГ КУРСА НА ДУЖНОСТИ ПАРТИЈСКОГ РУКОВОДИОЦА У ТРЕНЕМ БАТАЉОНУ

Почетком децембра 1943. године упућен сам на средњи партијски курс у Мркоњић Град. Био сам помоћник комесара Друге чете Трећег батаљона. Из наше Шесте бригаде на курсу је са мном био и Лазо Гајановић, помоћник комесара Првог батаљона. Из Осме бригаде били су, сјећам се, Мићо Станковић и Ивица Живичњак, затим из позадинских организација Подгрмеча Јово Грубор, Милка Штрбац, Дане Бабић и други. Било нас је око 30 слушалаца. Предавачи су били Љубо Бабић и Милутин Велимир. Неколико предавања је одржао и Родољуб Чолаковић. Курс није дуго трајао. Већ послије 15 дана враћени смо у јединице због почетка Шесте непријатељске офанзиве. Курс смо наставили између 15—20. јануара у Лушци Паланци. Ту нас је било више из бригада Четврте дивизије. Из Шесте бригаде били су Радоман Јакић, Лазо Гајановић, Михаило Зец, Слободан Богуновић, затим из Једанаесте бригаде Васо Петровић, Мухамед Белдум и друпт. Било тас је из Дивизије и позадинских организација око 40 слушалаца. Предавачи су били истт друговп као и у Мркоњић Граду.

Стално смо били у вези са нашим јединицама, које су се налазиле на положају око Приједора. Обично је Радоман Јакић ишао на телефон у Команду мјеста и обавјештавао нас о стању на сектору Бригаде.

Приближио се крај курса. Повећавала се наша жеља да се што прије вратимо у јединице — чете, батаљоне — у борбу. Непосредно пред завршетак курса, дан-два пред повратак у јединице, стигле су тужне вијести. Са телефона се вратио Радоман Јакић и саопштио нам да Бригада води тешке борбе, да има осјетне губитке, а најтеже Трећи батаљон. Погинули су мој командир Друге чете, Цвијо Кукољ, командир Треће чете, Петар Бокан, мој комшија и друг Дмитар Инђић, комесар Треће чете. Искрварио је Трећи батаљон на селу Хамбаринама и селу Ризвановићима испред Приједора.

Кренули смо у јединице. Друг Љубо Бабић нам је појединачно саопштио карактеристике и оцјену успјеха. Стигли смо у Љубију, у Штаб Бригаде. Мени су саопштили да идем на дужност помоћника комесара Трећег батаљона. Упознали су ме са ситуацијом у Батаљону. Доста је кадрава изгинуло, а дошли су нови. Али, Батаљон је јак и чврст. Постиге веома добре резултате у такмичењу за бригадну прелазну заставу које је отпочело јануара мјесеца и има шансе да се пласира на прво мјесто.

Крећем у Батаљон. Размишљам успут шта ми прво ваља радити. Већ више од годину дана сам партијски руководиоца Чете. У партију сам примио десетине другова бораца. Многи су погинули. Оптерећен сам највише, чини ми се, погибијом мог командира Чете, Цвије Кукоља. Дошао је послије бањалучке операције од 1. јануара 1944. године из Првог батаљона. Веома смо се брзо спријатељили и нашли много заједничког, иако је старији од мене 7—8 година. Па, Петар Бокан, командир Треће чете, из мог села Горњих Петровића, добар војник. Служио је бившу Југословенску војску, отресит и храбар борац и способан старјешина. Са њим сам био у истом воду у јесен 1941. године. Био сам врло млад. Нисам имао ни 17 година. Петар ми је говорио да останем код куће кад има и старијих. Касније у Чети примио сам га у Партију. Постављен је за водника, а затим је отишао за командира Чете и храбро погинуо.

Тргох се из размишљања о Цвији Кукољу и Петру Бокану и вратих се поново размишљајући шта ми најприје ваља радити кад стигнем у Батаљон.

Састанак Батаљонског партијског бирао — то је први задатак. То ми неће причињавати тешкоћу, јер све другове већ дуже времена знам: Станко Букић, помоћник комесара Прве чете, Винко Гојић, помоћник комесара Друге чете, у међувремену је дошао умјесто мене, Обрад Бајић, помоћник комесара Треће чете, Бошко Дрљача, комесар Батаљона, коме сам више од годину дана био помоћник комесара у Другој чети и Срђан Змијањац, преко годину дана омладински руководиоца у Батаљону. Предстоји и други састанак који ме усиљ највише мучи — састанак штапске партијске ћелије.

Стижем у Батаљон и у Штабу налазим команданта Раду Ерцега, замјеника команданта Душана Кошуте, комесара Бошка Дрљачу, обавјештајца Милана Црномарковића, Срђу Змијањца омладинског руководиоца, интендата Илију Давидовића и референта санитета Љубицу Нединовић. Сви су ме радосно дочекали. Говорили су: „Дошао нам је Радиша“, — тако су ме у Шестој бригади звали.

Након неколико дана одржан је састанак Батаљонског бироа, на коме сам се подробно упознао са стањем у Батаљону. Послије тога уследио је и састанак штапске партијске ћелије. Њу су сачињавали чланови Штаба. По функцији сам био секретар ове ћелије. Отворио сам састанак и саопштио дневни ред. Колико се сјећам, прва тачка дневног реда била је извјештај у раду чланова Партије од задњег састанка, друга — акција такмичења за бригадну прелазну заставу и трећа — разно. Дао сам неки краћи увод. Сав сам се предао том излагању у жељи да оставим што бољи утисак на присутне чланове КП. Након мог излагања први је узео ријеч командант Батаљона, Раде Ерцег, који је изложио све што је радио у Штабу и у четима, о свом учешћу на конференцијама са народом, на састанцима народноослободилачких одбора, што је прочитао из „Пролетера“ итд. На исти начин говорили су о свом раду, истина далеко краће, и остали чланови партијске ћелије. При томе сви дискусанти су износили своја запажања, примједбе и приједлоге за будући рад. Послије састанка сви другови су се разишли. У соби смо остали Раде Ерцег и ја. Ја сам се правео као да срећујем своје ирибиљешке очекујући да ће ми Раде нешто рећи о састанку. Било ми је јако стало до тога шта он мисли, јер је прије доласка на дужност команданта био политички комесар Батаљона. И заиста, последије неколико минута Раде ми је рекао: „Добро је, добро Радиша, следећи састанци биће још бољи. Ти си млад, бићеш добар партијски руководиоцац“, а затим ми је испричао један свој доживљај почетком 1942. године док је био политкомесар чете у Батаљону „Петар Шкондрић“. Дошао је у Чету код њега друг Вељо Стојнић, комесар Одрода и саопштио му да сјутрадан треба на политичкој конференцији са Четом говори о „Версајској Југославији“. Ухватила га је, каже, паника, шта да прича кад о томе скоро ништа није знао. Вељо је осјетио његово расположење и рекао му да ће му он све што треба објаснити, али да Раде на конференцији као комесар Чете мора први иступити да би борци видјели да њихов комесар зна више од њих. Скоро цијелу ноћ Вељо је причао Ради шта и како на конференцији да говори. Сјутрадан је Раде успјешно иступио на конференцији Чете. О истом питању у Чети је говорио и Вељо Стојнић и при томе је често знао рећи: „Као што је рекао ваш комесар Раде, то је било. . .“. Раде ме је очигледно охрабривао, стављајући ми до знања да је сваки почетак тежак, али да се сопственим залагањем и уз помоћ старијих и искуснијих другова све може постићи. У сваком случају, овај разговор са Радом представљао је за мене значајан подстрек, тако да сам успјешно почео и наставио да радим на новој дужности.

Драгомир Радишић

ОСТАО НАМ ЈЕ У НЕЗЛБОРАВНОМ СЈЕНЉУ

Никад заборављени и од свих бораца омиљени партијско-политички руководиоца Лазар Гајиновић-Гајан, рођен је 1919. године у селу Мокроноге код Титовог Дрвара. Још као дијете сиромашних родитеља био је неуморан ученик и радник. У школи је најбољи ђак, те је учитељ тражио од његових родитеља да га о свом трошку даље школује. Његови си-

ромашни родитељи знали су да је то добро, али се нису могли растати са драгим и вриједним дјететом, које ће постепено морати да иреузима материјално издржавање породице.

По завршеној основној школи у селу Мокроноге, Лазар је једно вријеме радио код коће, помагао оцу инвалиду рада док се није запослио као шумски радник у истој фирми — „Шипад“. И после тога није прекидао везе са својим учитељем, којег је цијенио, волио и поштовао, и који је желио да га о свом трошку даље школује. Сада као шумски радник, Лазар је дао идеју свом омиљеном учитељу да од новчаних прилога шумских радника у „Шипаду“, које би он и његови другови дали заједно, формирају сеоску библиотеку при Основној школи. Његов учитељ је био одушевљен Лазиним иницијативом, и након мјесец-два дана, сарађујући преко Лазе са радницима, од њихових прилога купио је стотинак књига. После овога, млади радници и омладинци из Мокронога почели су се окупљати у библиотеци у Школи недјељом и у празничне дане и читати књиге. Тако је настао круг младих и напредних људи у Лазином селу. Утицај УРС-ових синдиката све више је растао на овај круг младих Мокроножана.

Године 1939. Лазар је отишао на одслужење војног рока. Служио је у ваздухопловству Краљевине Југославије у Земуну. И рат га је затекао у војсци. Његовом сналажљивошћу и уз помоћ доброг друга из војске, родом из Двора на Уни, Лаза није пао у немачко заробљеништво, већ се пробио у војничкој униформи и са личним наоружањем стигао у Босански Нови. Одавде преко Подгрмеча и Грмеча стигао је пјешке у село Мокроноге. Тако ће, случајношћу или судбински, од првих ратних дана на неки начин остати везан за Погрмеч и Грмеч планину.

На позив Комунистичке партије Југославије Лаза је, са својим напредним Мокроножанима, који су се раније окупљали око сеоске школске библиотеке, прије 27. јула 1941. године отишао на планину Клековачу, гдје је формиран партизански устанички одред који је бројао 28 људи. Овај и остали одреди дрварских радника ноћу 26/27. јула 1941. године напали су и ослободили Дрвар. Лазар Гајановић учествовао је ове ноћи у ослобођењу Дрвара са сопственим карабином којег је као лично наоружање донио после капитулације Краљевине Југославије. После овога отишао је са Мокроношким одредом и учествовао у нападу на усташке снаге у Потоцима и Срнетици. Одмах потом учествује и у нападу на непријатељску моторизовану колону на Бравску. „У овој акцији непријатељ“ је претрпио знатне губитке, заплијењено је доста оружја и муниције. У овој битци од мокроношких бораца истакли су се Јован Башић и Лаза Гајановић." (Едиција „Дрвар 1941—1945.“ — сјећања учесника.) Тих дана Лаза се није борио само против наоружаног непријатеља на дрварском подручју. Једном приликом, причао ми је да је првих устаничких дана у засједи похватао шверцере и заплијењено говеда које су били потјерали у Босанско Грахово за италијанске окупаторе.

Крајем 1941. године Лазар Гајановић-Гајан, са Дрварским водом, ио задатку Партије стиже у Подгрмеч. У прво вријеме одлази на дужност у Заштитницу Главног штаба за Босанску Крајину, да би у рано прољеће 1942. године био распоређен у Први баталјон „Пстар Шкутдртћ“ Првог крајитичког НОП одреда на дужност помоћника комесара Треће чете у којој сам се и ја налазио као борац. Већ 6. маја ове године постављен је

за комесара Треће чете Првог батаљона. Добро се сјећам Лазара када је дошао у нашу Чету. Сви смо га одмах запазили по његовој уредности. Био је лијепо обучен и са утегнутом и дотјераном одјећом. Овакав лични изглед задржао је током цијелог рата неовисно од услова у којима смо се повремено налазили. Од тих првих дана истицао се личном скромношћу, људском топлином и ненаметљивошћу. Имао је урођено разумијевање према људима, и увијек је са сваким борцем разговарао присно и са топлим осмјехом са којим човјек заиста мора бити природно обдарен. Никада га нико од нас бораца у Чети није видео нервозног и намрштеног. Својом одмјереношћу и сталоженошћу, свима нам је улијевао вјеру у успјех и давао неку несавладиву младалачку снагу са којом се могу побједити и највећи напори и тешкоће.

Као партијско-политички руководиоца наше Треће чете, од првог дана одржавао је чврсте везе са позадинским партијским и скојевским радницима и са њима и политичким делегатом Трећег вода, Стеваном Драгишићем, учествовао у стварању и јачању организација СКОЈ-а и КПЈ у селима Фајтовци, Босартском Милановцу, Бошњацима, Дабру и Кљевцима. Преко ових организација припремао је сеоска сијела и зборове, на којима је упорно и са успјехом ширио вјеру у циљеве и успјех пародио-ослободилачке борбе и учвршћивао братство и јединство, сузбијајући вјерску и националну мржњу коју су ширили окупатори, усташке власти и поједини великосрпски шовинисти.

У борбу је Лазо увијек ишао са Четом и то у прве борбене редове, али се из борбе повлачио последњи, контролишући да неко од бораца не остане на бојишту рањен, или не залута па падне у руке непријатељу. Тако је учинио и у децембарском нападу 1942. године, сачекујући патролу са њеним вођом Пером Вукићем коју је прије повлачења из Санског Моста упутио да ухвати везу са сусједним батаљоном Бригаде. Није се повукао док Перу Вукића и његову патролу, за коју је командир Чете већ написао извјештај да је изгубљена, није сачекао. Каква ли је само то радост била комесара Треће чете, Лазара Гајановића, када је свом командиру Чете кроз смијех и у шали рекао: „Сад бар овај извјештај можемо поцијепати, јер је наша патрола ту.“ Ову Лазину радост никада нису заборавили његови храбри борци. Сви смо се ми у борби осјећали сигурни кад је Лазо с нама, јер смо знали да нас неће оставити, ако будемо рањени, и да тако немоћни нећемо доспјети непријатељу у руке. Да би обезбиједио да се сви борци у акцији ионашају другарски, храбро и људски, Лазо је прије сваког поласка у борбу разговарао са свим борцима, подстичући и храбрећи их и улијевајући наду у успјех. Послије сваке борбе Лазо је, сав срећан, знао да похвали и истакне најзаслужније и најхрабрије борце, али је знао да осуди лоша и негативна понашања појединаца налазећи мјеру и да на оваквим примјерима ствара моралну чистоту и чврстину својих бораца и руководиоца. Иако је био бескомпромисан када се радило о изгреду појединаца, нико од њих није се могао наљутити на њега, јер је указивања износио као најбољи друг и пријатељ који жели да сваком помогне да исправи грешке и постане узоран човјек и чврст партизански борац. Својим људским односом у Чети и Батаљону је задобио поштовање свих бораца, омладинки, омладинаца и руководиоца. Сви смо га вољели подједнако и осјећали колико и он нас воли.

На партјиској дужиности Лазара је у 1942. години замијенно Мићо Корица из села Оштре Луке, који је, као и Лазар, игром случаја и судбине боловао од подмукле болести туберкулозе, од које ће оба касније умријети. Пред четврту непријатељску офанзиву Гајан је постављен за партијског руководиоца Првог батаљона Шесте бригаде. И после тога, током цијеле 1943. године, док није отишао у Подгрмечки одред за помоћника комесара одреда, обилазио је кад год је могао своју Трећу чету, њене храбре борце и руководиоце и њиховог партијског руководиоца Мићу Корицу. У часовима одмора, на некакав њихов посебан начин, уносили су у све нас топлину, радост и људску доброту. Вољели смо их оба, јер су били пуни живота, људске ведрине и праведности према свакоме. Нико од нас није могао ни по чему да открије да су и Мићо и Лазар боловали од тешке болести туберкулозе, од које гада није било лијгка. Успијевали су оба да личном снагом и ведрином побјеђују и болест и непријатеља. Лазо Гајановић-Гајан оваквом снагом дочекао је и слободу. Видио је и накратко осјетио плодове свог четворогодишњег рада у рату и плодове народноослободилачке борбе наших народа. Али је ипак опака болест учинила своје, те је прве дане слободе морао да проводи у Санаторијуму на Фрушкогорском вијенцу. Овдје га је на болесничкој постељи посљедњи пут обишао његов ратни комесар Бригаде, Димитрије Бајалица-Баја. Са њим, у разговору, евоцирао је ратне успомене и уживао у слободи. И у тим посљедњим тренуцима живота, из Гајана је зрачила она иста људска снага и вјера у живот човјека, са којом је он инспирисао своје другове у рату. Ни тада се Лазар Гајановић није предавао. Умро је непосредно после рата обасјан зрацима слободе и питомог Фрушкогорског вијенца.

Милан Родић
Бранко Дамјановић-Обад

КОМОРЦИЈА ЈАНКО

Као и свака друга војска, и наше јединице у току НОР-а имале су своје позадинске органе, који су се бринули о снабдијевању и опслуживању. Њихово оснивање започело је одмах у устанку 1941. године, када су формиране и команде партизанских одреда, а током рата су израсли у савремене органе снабдијевања и опслуживања. У почетку рата те органе популарно смо звали коморама, а њихове припаднике коморцијама. У таквој једној комори био је и Јанко Врућинић, кога смо ми звали Јанкела, земљорадник из села Јелашиноваца. Развијен и снажан, прави подгрмечки делија, дошао је у партизане одмах у данима устанка. Како, као ни већина других, у почетку није имао оружја, одређен је у комору. Настојао се на сваки начин извући, али му то није успјело. Наређење је наређење, а Јанкела је човјек од дисциплине, па је овај задатак, иако безвољно, прихватио, надајући се да ће ипак једног дана доћи у борбену јединицу. Није тада могао ни помислити да ће рат завршиги као коморција у Шестој крајишкој НОУ бригади. Почео је Јанкела савјесно обављати задатке у комори. Схватио је да се војска не може гладна борити и да се без његове коморе не може упуштати у борбу као ни без муниције. Силом прилика био је он кухар, пекар, месар, зависно од тога гдје

су се појављивали проблеми, али месарски посао му је остао главно занимање. Често смо га у шали знали задиркивати питајући га гдје је завршио месарски занат и гдје му је месарска диплома. Брзо је реаговао на наша питања одговарајући да је занат завршио у Јелашиновцима код ћаће Дамјана, а диплома је, ево овдје, показујући за појасом ханџар.

Свој посао радио је савјесно и с пуно одговорности. Било му је најважније да нахрани војску како би спремна могла ићи у акцију. Због тога је био цијењен код старјешина и код бораца. Због таквог његовог рада и држања завољели су га сви борци његове јединице. Посебно су га цијенили и вољели млади борци због његовог односа према њима. Знао је он често пред руководиоцима бранити наше несташлуке, говорећи да ћемо и ми једног дана стећи потребна искуства и да ћемо временом постати добри командири и комесари. Код подјеле хране, ми млади смо код њега били привилеговани. Добивали смо увијек боље комаде меса, уз његово образложење да ми још растемо, те да нам треба више него старијима.

За вријеме одласка у акције, савјетовао нас је да се чувамо, јер да је лако погинути, а тешко се вратити. Увијек је знао напоменути да, ако негдје случајно налетимо на со, да га не заборавимо. О томе смо увијек водили рачуна и заробљена со је била једна врста нашег поклона за нашег Јанкелу. Посматрао сам га често после повратка из акција. Изишао би сваки пут пред нас с намјером да види јесу ли се сви вратили. По нашем расположењу схватио би да смо сви на броју. Уколико се неко није вратио, био би тужан и нерасположен. Дијелио је храну, а да ни ријечи не би проговорио. Није код њега било суза, али га је раздирала унутрашња бол и туга.

Као земљорадник, од малена је заволио стоку. Садашња дужност му је налагала да је коље за исхрану војске. То га је понекад знало оне-расположити. Сјећам се једног случаја када је исказао сву своју љубав према стоци. По обичају, приликом повратка из акције, навратили смо код кухиње да видимо што ће бити за ручак. Док смо се завитлавали с Јанкелом, двојица другова доведоше једног прекрасног бика за клање. Приђе му Јанкела, обилази га са свих страна, гледа му рогове и зубе и нешто врти главом, па се обрати друговима који су га довели: „Ама, браћо моја, што ми доћерасте овако дивног вола? Зар нисте могли доћерати нешто слабије и мршавије? Ма ко ће имати срца да га закоље?" Одговорише му да је овог бика одредио сам домаћин, а да су у штали остали још бољи. Поглади Јанкела рудоњу по врату, и онако као за себе промрмља: „Е, мој рудоња, каква те је штета заклати, али морам. Видиш ти, болан, ову војску? Гладни су као вуци и ја их морам нахранити." Ми се сви на глас почесмо смијати. Када је схватио чему се смијемо, помало грубо повика: „А шта се смијете, волови једни? Ајде, устајте и помозите ми ако желите данас добити ручак!" Није се имало куда. Устали смо и помогли му око клања. Када је све било готово, помало наређивачки рече нам да нас више не треба и да идемо у јединице. Успут је још додао да ћемо ми, који смо му помогли, за ручак добити репете.

Нисмо га више од тада задиркивали. И ми смо већ били озбиљнији, већ смо постали командири и комесари, како је то Јанкела раније предвидио, па смо имали и својих брига. Мање смо долазили код кухиње да гледамо шта ће бити за ручак или вечеру.

Ми смо по потреби и иарећењу одлазили на друге дужности и у друге јединице. Јанкела је остао у Шестој крајишкој до завршетка рата. Прошао је цијели борбени пут Шесте крајишке НОУ бригаде. Није стално остао у комори, јер је аванзирао. Постао је интендант, а рат је завршио као интендант Другог батаљона Шесте бригаде у чину потпоручника, али увијек уско везан за комору. За заслуге у рату одликован је с пет ратних одликовања. Пензионисан је 1963. године у чину мајора и до смрти 1983. године живио у Загребу. Као пензионер се често сусретао са друговима из Шесте бригаде и обнављао успомене на прошло вријеме. Био је жива енциклопедија људи и догађаја из времена рата, али није заборављао ни свој родни крај. Често је одлазио у Подгрмеч да посјети своје село и ратне другове. Изненада је умро приликом посљедње посјете свом крају, неколико дана послје смотре Шесте крајишке НОУ бригаде, гдје се посљедњи пут сусрео са својим ратним друговима.

Ево, такав је био наш подгрмечки коморција Јанкела.

Милан В. Црномарковић